

philosophy.naiu.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

1(25)'2023

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar;
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2023**

Філософські та методологічні проблеми права

1
(25)
2023

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 17565-6415Р від 4 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 2 липня 2020 року № 886) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ (від 29 травня 2023 року протокол № 11)

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Редакційна колегія:

Костицький М. (головний редактор)	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Бабаніна В.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Бандура О.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Бараш Є.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Берестова І.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Варга Ч.	доктор юридичних наук, професор, Католицький університет імені Петра Пажмані, Угорщина
Вознюк А.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Гвоздік О.	доктор філософських наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Джу́жа О.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Дротя́нко Л.	доктор філософських наук, професор, Національний авіаційний університет, Україна
Калиновський Б.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Кушакова-Костицька Н.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Мазур Т.	доктор юридичних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Мотлях О.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Павлишин О.	доктор юридичних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Паства-Войцеховська Б.	доктор філософії, доцент, Гданський університет, Республіка Польща
Полудьонна Н.	кандидат психологічних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Сербин Р.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Співак М.	кандидат юридичних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Хомчинський П.	доктор філософії, доцент, Лодзинський університет, Республіка Польща
Чорноус Ю.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Чурпіта Г.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Юсупов В.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю, службову інформацію, та дотримання принципів академічної доброчесності несуть особисто автори

Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.: М. В. Костицький (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. – № 1 (25). – 205 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

1(25)'2023

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar;
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2023**

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(25)
2023

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P dated February 4th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 886, dated July 2nd, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 11, dated May 29th, 2023)

Editorial board:

M. Kostytskyi (Editor in Chief)	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
V. Babanina	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
O. Bandura	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Ye. Barash	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
I. Berestova	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Ch. Varha	Doctor of Law, Professor, Peter Pažmani Catholic University, Hungary
A. Vozniuk	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
O. Hvozdiuk	Doctor of Philosophy, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
O. Dzhuzha	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
L. Drotianko	Doctor of Philosophy, Professor, National Aviation University, Ukraine
B. Kalynovskyi	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
N. Kushakova-Kostytska	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
T. Mazur	Doctor of Law, Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
O. Motliakh	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
O. Pavlyshyn	Doctor of Law, Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
B. Pastva-Voitsekhovska	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Gdańsk, Republic of Poland
N. Poludionna	PhD in Psychology, Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
R. Serbyn	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
M. Spivak	PhD in Law, Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
P. Khomchynski	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Lodz, Republic of Poland
Yu. Chornous	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
H. Churpita	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
V. Yusupov	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine

---

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: M. Kostytskyi (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2023. – No. 1 (25). – 205 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

КОСТИЦЬКИЙ М., КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Н. Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі	9
ШАКУН В. Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації	18
ГВОЗДІК О. Логічний аспект планування та проведення допиту	28
КАМІНСЬКА Н. Компетенція органів конституційної юрисдикції: порівняльно-правовий аналіз і перспективи модернізації в Україні	38
СОВА М., ДЕНІЖНА С. Методологічне дослідження впливу суб'єктивних факторів на успішність оперативних дій бійців тероборони в контексті захисту прав людини на життя та охорону здоров'я	50
ДЕМИДЕНКО В. Ієрархічна система загальнодержавних джерел муніципального права України	63
ЛУКАШЕНКО А. Цінності європейського вибору України та правова педагогіка	71
МИКИТЧИК О. Поняття кримінального правопорушення в системі визначень антисупільної поведінки	78
МОСТЕПАНЮК Л. Декларування недостовірної інформації: аспекти предмета кримінального правопорушення	88
БУЛГАКОВА Д., БУЛГАКОВА В. Концептуальні погляди щодо правового курсу на захист біометричних даних померлих	94
ВАНДЖУРАК Р. Вплив постправди на суддівський розсуд: минуле, сьогодні, майбутнє	104
ДЖУСЬКА А., ДЖУСЬКИЙ В. Право поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні: проблеми концептуалізації та забезпечення	112
ДУРДИНЕЦЬ М., ДРАП'ЯТИЙ Б. Філософський вимір легітимності влади в період екзистенційної війни: досвід України ХХ–ХХІ століть	122
НАЗАРЕНКО О., ХАРЧЕНКО Н. Правопорядок як мета і результат правового регулювання в умовах воєнного стану	132
КОЗАЧИНА А. Об'єктивна сторона декларування недостовірної інформації	143

МИХЕЄНКО Ю. Новелізація Конституції України (гносеологічний аспект).....	155
САВКІН О. Проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження	164
СОЛОТКИЙ С. Онтологічний зміст легітимних очікувань у контексті конституційно-правового захисту прав людини.....	173
ШЕРШЕЛЬ О. Обмеження прав людини: філософсько-правовий аспект.....	180

РЕЦЕНЗІЇ

БЕСЧАСТНИЙ В. Актуальні проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту	187
<i>Рец. на кн.: Рудик М. М. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні : монографія. Київ : 7БЦ, 2023. 405 с.</i>	
ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні: теорія та практика	192
<i>Рец. на кн.: Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса : Гельветика, 2023. 452 с.</i>	
МАРЧАК В. Актуальні питання філософсько-правових і нормативних засад реалізації права на житло в Україні.....	193
<i>Рец. на кн.: Комнатний С. О. Філософсько-правові та нормативні засади реалізації житлової політики та права на житло в Україні : монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 341 с.</i>	

НАУКОВІ ШКОЛИ

КРАВЕЦЬ В., НОСЕНКО О. Філософія життя і наукової діяльності академіка М. В. Костицького (з нагоди 75-річного ювілею).....	196
ДО УВАГИ АВТОРІВ!	204

CONTENT

KOSTYTSKYI M., KUSHAKOVA-KOSTYTSKA N. Methodology of Theoretical and Practical Knowledge in Jurisprudence as a Scientific and Practical Complex	9
SHAKUN V. Problematic Aspects of Criminal Responsibility for Declaring False Information	18
HVOZDIK O. The Logical Aspect of Planning and Conducting an Interrogation	28
KAMINSKA N. Competence of Organs of Constitutional Jurisdiction: Comparative Legal Analysis and Prospects for Modernization in Ukraine	38
SOVA M., DIENIZHNA S. Methodological Study of the Influence of Subjective Factors on the Success of Operating Actions of Tero-Defense Fighters in the Context of the Protection of Human Rights to Life and Health Protection	50
DEMYDENKO V. Hierarchical System of National Sources of Municipal Law of Ukraine	63
LUKASHENKO A. Values of European Choice of Ukraine and Legal Pedagogics	71
MYKYTCHYK O. The Concept of a Criminal Offense in the System of Definitions of Anti-Social Behavior	78
MOSTEPANIUK L. Declaring False Information: Aspects of the Subject of a Criminal Offense	86
BULGAKOVA D., BULGAKOVA V. The Standpoint for the Legal Course Onward to the Protection of Deceased Biometric Data	94
VANDZHURAK R. The Influence of Post-Truth on Judicial Judgment: Past, Present, Future	102
DZHUSKA A., DZHUSKYI V. Right of Police Officers to Appropriate Medical Care in Ukraine: Problems of Conceptualization and Provision	110
DURDYNETS M., DRAPYATYI B. Philosophical Dimension of Government Legitimacy During the Period Of Existential War: the Experience of Ukraine in the XX–XXI Centuries	120
NAZARENKO O., KHARCHENKO N. Law and Order as the Goal and Result of Legal Regulation in the Conditions of Martial Law	130
KOZACHYNA A. The Objective Side of Declaring False Information	141

MYKHEIENKO Iu.	
Novelization of the Constitution of Ukraine (Epistemological Aspect)	153
SAVKIN O.	
Problem of Establishing the Truth during Criminal Proceedings.....	162
SOLOTKYI S.	
The Ontological Meaning of Legitimate Expectations in the Context of Constitutional and Legal Protection of Human Rights	171
SHERSHEL O.	
Limitation of Human Rights: Philosophic and Legal Aspect.....	180

REVIEWS

BESCHASTNYI V.	
Actual Problems of Prevention of Criminal Offenses in the Field of Traffic Safety and Operation of Road Transport	187
<i>Review of the book: Rudyk M. Prevention of criminal offenses in the field of traffic safety and operation of road transport in Ukraine : monograph. Kyiv : 7BC, 2023. 405 p.</i>	
CHERNIAVSKYI S.	
Forensic Methods of Investigation of Criminal Offenses in the Sphere of Economic Activity in Ukraine: Theory and Practice	190
<i>Review of the book: Trach S. Forensic methods of investigation of criminal offenses in the sphere of economic activity in Ukraine : monograph. Odesa : Helvetyka, 2023. 452 p.</i>	
MARCHAK V.	
Current Issues of Philosophical-Legal and Normative Foundations of the Implementation of the Right to Housing in Ukraine	193
<i>Review of the book: Komnatnyi S. Philosophical-legal and normative foundations of the implementation of housing policy and the right to housing in Ukraine : monograph. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2022. 341 p.</i>	

SCIENTIFIC SCHOOLS

KRAVETS V., NOSENKO O.	
The Philosophy of Life and Scientific Activity of Academician M. V. Kostytskyi (on the Occasion of the 75 th Anniversary)	196
ATTENTION AUTHORS!	202

DOI: 10.33270/01232502.9
УДК 340

Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі

КОСТИЦЬКИЙ Михайло*

доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Наталія

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена певною невизначеністю щодо питань, пов'язаних з вибором методології наукових розвідок в українській юриспруденції. Автори стверджують, що немає піраміди методологій пізнання в юриспруденції (три- або чотириступеневих), оскільки існує «горизонтальне» розташування методологій, і дослідник (науковець) сам формує мозаїку методологій у своєму пізнанні. Панівні позитивістська та нормативістська методології пізнання, особливо в юридичній практиці, у вітчизняному науково-практичному комплексі юриспруденції конкуруватимуть через входження до європейського простору, де активно відбувається синтез континентальної та англо-саксонської систем праворозуміння і правозастосування. Метою дослідження є виявлення методологічних закономірностей в українській юридичній науці та практиці, участь її в інтеграційних процесах, характерних для Європи. Методологічним підґрунтям дослідження є поліметодологічний «горизонтальний» підхід. Викладений матеріал становить певну наукову новизну, оскільки питання методології пізнання в юриспруденції зрідка висвітлюються та ще рідше досліджуються, передусім у контексті проблеми методології юриспруденції як науково-практичного комплексу та розроблення концептуальних поглядів на специфіку юридичного пізнання на теоретичному й практичному рівнях. Доведено, що юристам (як теоретикам, так і практикам) доцільно знати тенденції в розвитку юриспруденції на європейських теренах та їхній вплив на розвиток цього науково-практичного комплексу в Україні. Практична значущість дослідження полягає в тому, що автори запропонували новий концептуальний підхід, який визначає юриспруденцію як єдиний теоретично-практичний комплекс із відповідною специфікою методологій пізнання на рівні юридичної науки (теоретичний рівень) і юридичного правозастосування (практичний рівень)

Ключові слова: юриспруденція; науково-практичний комплекс; юридична наука; юридична практика; методологія; методи; інтеграція

Історія статті:

Отримано: 22.02.2023

Переглянуто: 17.03.2023

Прийнято: 25.04.2023

Рекомендоване посилання:

Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 9–17. doi: 10.33270/01232502.9.

*Відповідальний автор

Вступ

Проблема методології пізнання є вкрай важливою у вітчизняній науці та практиці, зокрема в юридичній. Це пов'язано з переборюванням діалектико-матеріалістичного підходу до пізнання, який нам дістався як спадщина від попередньої епохи. Ідеологічний контроль у сфері пізнання, особливо в гуманітарних і соціальних сферах, по суті визначав і зміст, і форму пізнання. Звідси пошуки в так званій ієрархії методологій, зокрема в юриспруденції (триступеневої). Сентенції про цю «піраміду» методологій поступово перетікають з наукових трактатів до навчальних посібників і підручників (особливо з теорії держави та права) і знівечують юридичний світогляд студентів-юристів. Видається, піраміди методологій не існує. Це штучний витвір, спадщина від методології матеріалістичної діалектики, зумовленою тріадою єдності теорії пізнання, логіки та методології. Ці три поняття не лише різновірневі, а й не синонімічні. З іншого боку, якщо запитати авторів зазначених наукових сентенцій, де та як застосовуються філософські методології в юриспруденції, напевно переважна більшість не зможе надати чіткої відповіді.

Отже, на нашу думку, потрібно порушити питання методології пізнання в юриспруденції з тією метою, щоб зрештою позбутися минулих хибних сентенцій як в теорії, так і на практиці, про що свідчать і дослідження інших українських учених (Mikhailina, & Hotsuliak, 2021; Корча, 2020; Serdiuk, 2005).

Матеріали та методи

Для подальшого розвитку сучасного правознавства важливим є акцентування на застарілих підходах до пізнання в юридичній теорії та практиці, демонстрація того, що в такому пізнанні можуть застосовуватися як класичні методології (логічна, лінгвістична, математична), так і новітні (системна, синергетична, структуралістська тощо).

Автори ставили за мету ще раз наголосити на питаннях методології в юриспруденції як науково-практичному комплексі та представити на суд юридичної громадськості власні погляди на ці проблеми на підставі новітніх досліджень у галузі юридичних та інших соціальних наук (Такема, 2021; Dickson, 2022).

У статті дослідження проблеми методології юриспруденції як науково-практичного комплексу та вироблення концептуальних поглядів на особливості юридичного пізнання на теоретичному й практичному рівнях спирається на поліметодологічний «горизонтальний» підхід. Автори демонструють, як філософські та інші методи пізнання впливають на методи пізнання в юриспруденції, однак негативно ставляться до прямого перенесення філософських чи природничо-наукових методів до неї. Саме тому заперечують перейменування методів, зокрема це

стосується «юридичних» методів у випадку, коли фактично йдеться про логічну методологію, яка стає в юриспруденції «догматичною» або «юридичною».

Результати й обговорення

Науково-практичний комплекс – це не розривний зв'язок теорії та практики в певному зрізі (аспекті) соціальної дійсності. У цьому комплексі теорія не може розвиватися або навіть не існує без практики. Вони становлять нерозривну дуальну пару та постійно й системно взаємодіють. Науково-практичними комплексами є педагогіка, психологія, медицина, техніка та юриспруденція. Термін «юриспруденція» походить від латинського слова *juris prudentia*, де *juris* (*jus*) означає право, а *prudentia* – знання, науку. Поняття юриспруденції використовують як у значенні юридичної науки, так і щодо юридичної практики. На наш погляд, до юриспруденції має належати і юридична освіта.

У вказаному науково-практичному комплексі виокремлено юридичну науку як систему знань про об'єктивні закономірності виникнення та розвитку права, держави, державних інституцій і функцій держави, про їхнє значення в суспільному житті. Юридична наука належить до суспільних наук і вочевидь її об'єкти пізнання – право та держава – можуть ставати об'єктами пізнання й інших наук, зокрема соціології, політології, практичної філософії чи таких дуальних наук, як філософія права, юридична психологія, правова інформаціологія.

Методами чи, власне, методологіями пізнання в юридичній науці є логічна, лінгвістична, математична, позитивістська, юснатуралістична та інші методології. Юристи-теоретики часто зазначають наявність в юриспруденції власного методу – юридичного (Yatsenko, 2018; Babkin, 2014; Chaikovskiy, 2004). Як було вказано вище, такі твердження є проєктуванням в юриспруденцію тріади матеріалістичної діалектики, тобто концепції єдності теорії пізнання, логіки й методу. Практика правничих досліджень доводить, що йдеться не про власний «юридичний метод», а про міркування з приводу того, що юридичний метод – це сукупність логічних прийомів і способів пізнання загальних і спеціальних закономірностей виникнення розвитку та функціонування права й держави. Попри багатослів'я у визначенні, напевно, слід акцентувати саме на логічних прийомах і способах пізнання, які є основою логічної методології – однієї з перших, яка застосовувалася в юридичному пізнанні (Kostytskyi, 2014), а також у будь-якому іншому виді пізнання. Термін «логічний» у жодному разі не є синонімом, рівнозначним чи навіть подібним до терміну «юридичний». Попри це, в юридичній науці, зокрема в теорії держави і права (як і в низці юридичних галузевих наук) наразі існує догматичне та схоластичне трактування

«юридичного методу» як логічного. Крім того, іноді зазначають ще «догматичний» метод в юридичній науці, котрий фактично виявляється знов-таки методом.

Цікавим є питанням про те, до якого виду наук (природничих, соціальних, гуманітарних) належить юридична наука. У цьому аспекті слід зауважити, що наукою не вичерпується пізнавальна діяльність, вона здійснюється через філософію, релігію, мистецтво, побутову діяльність (практику). Філософи та наукознавці виокремили (умовно) в науці такі її види: природничі, гуманітарні та соціальні. Предметом пізнання перших була природа, її різновиди, других – людина (психологія, соціологія, історія, лінгвістика), третіх – суспільство та його складові. Отже, поділ наук на види є досить умовним, адже й гуманітарні, і соціальні науки вивчають як людину, так і соціум, а відповідно до концепції теорії ноосфери В. І. Вернадського природні, біологічні, навіть геологічні явища, які вивчає природнича наука, невідривні від людини та суспільства (Jasečková, Konvit, & Vartiak, 2022). «Великий синтез» наукового знання та пізнання, який намітився в останній четверті ХХ ст., робить умовним і навіть штучним поділ наукового знання на природниче, гуманітарне та соціальне. Тому можна вважати, що міркування про те, що юридична наука черпає знання з усіх трьох видів наук, має слушність. Але все ж таки, до якого виду тяжіє юридична наука? Якщо в центрі природничих наук є Природа, гуманітарних – Людина, соціальних – Суспільство, то юриспруденція, безперечно, тяжіє до соціальних наук. У наукознавстві, філософії науки переважно прослідковується тенденція до людиноцентризму (Kremen, 2009). Юридична наука як консервативна, хоча значною мірою орієнтована на права людини та їхній захист, залишається наукою про право (законодавство) й державу як надособистісне та надсуспільне утворення. Юридична наука, ґрунтуючись на позитивізмі та нормативізмі, забезпечує юридичну практику абстрактними схемами й конструкціями про праворозуміння, правовідносини, правотворення, правопорушення, державну владу, державні органи та їх функції, правову державу, відповідальність, правопорядок, законність тощо. Але самої людини (принаймні у філософсько-правовому ракурсі) в таких теоретизуваннях не проглядається. Філософія права та юридична психологія прагнуть «олюднити» (гуманізувати) юриспруденцію, але це вдається непросто і не дуже ефективно. Виникає логічне питання стосовно того, для чого потрібна юриспруденція – в теорії і практиці без людини, з догматичними абстракціями на зразок суб'єкт правовідносин, суб'єкт правопорушення, громадянин чи особа без громадянства тощо. Однак дізнавачі, досудові слідчі, прокурори та навіть судді воліють мати справу з цими догматичними формулами, ніж здійснювати

захист прав і законних інтересів конкретної людини, про що свідчить статистика виправдальних вироків¹.

Інтеграція української юриспруденції в європейську та світову систему права та юридичної практики неминуче порушить питання: «А де людина?», – і змусить вітчизняних теоретиків і практиків повернутися до неї (людини) обличчям. Тому з огляду на всезагальну інтеграцію наукового знання юриспруденція з суто соціальної науки неминуче трансформується на комплексну науку з гуманітарними та природничими відтінками. Інакше кажучи, юриспруденція пізнає не лише штучний світ, створений людиною (право, закони, традиції, звичаї, державу та її органи тощо), а й природний світ, що виник без людини та поза людиною. Юридична наука (теорія) виникає з потреб практики та має на меті встановити закономірності формування права як соціального регулятора поведінки людини, розбудови й розвитку держави як соціальної організації та її функцій. Причому право й держава вбачаються як об'єктивні та неминучі утворення людської діяльності й людського пізнання. У пізнанні права та держави юридична наука успішно конкурує з іншими видами освоєння й пізнання соціальної дійсності – релігією, мистецтвом, буденним пізнанням. Навряд чи може бути конкурентним наукове пізнання права та держави порівняно з філософським пізнанням. Останнє є універсальним, всезагальним, цілісним і юридичним, науковим пізнанням вказаних об'єктів. Воно характеризується як пригадування (за Платоном) – теорія анамнесіса чи як відображення (в моделях матеріалізму й емпіризму). Природу пізнавальної діяльності у філософії розглядають у праксеологічному, семантичному й аналітичному підходах. Увагу на практичну сторону пізнання, характерну для марксизму, пов'язують із так званим «випереджувальним відображенням дійсності» й трактують як важливий момент соціально-історичної практики суспільства або перетворюючий природу фактор. У структурі філософського пізнання виокремлюють чуттєвий і раціональний рівень (Reshetov, Kyrylchuk, & Stezhko, 2010; Nowak, & Ziomek, 2019). І тут слід зауважити, що сучасне філософське трактування цих рівнів запозичене з психології, що цілком очікувано, адже до останньої третини ХІХ ст. поділу на філософію та психологію не було (Kokhanov, 2016). Основними формами чуттєвого пізнання є відчуття, сприйняття, уявлення, які виникають через безпосередню взаємодію пізнаючого суб'єкта й об'єкта. У результаті отримане знання має конкретний, індивідуальний і ситуативний характер. Раціональне пізнання передбачає можливість об'єкти-

¹ Крапивін Є. 1% виправданих в Україні та США: чому важливо правильно тлумачити дані кримінальної статистики? *Just*. 21 грудня, 2021. <https://justtalk.com.ua>.

вації індивідуальних знань, їх узагальнення, трансляції тощо.

Формами раціонального пізнання є поняття, судження, умовиводи, тобто ті категорії, якими диспонує логіка. Крім того, проблеми пізнання вивчають у межах таких філософських дисциплін, як гносеологія, епістемологія, культурологія, філософія науки (Murashkin, 2021). Наукознавство, соціологія знання та науки, когнітивна психологія доповнюють цей перелік, хоча, у певному сенсі, вони і не є філософськими дисциплінами (Slusarevskiy et al., 2018).

Розвиток філософії та соціальна практика спростували формулу, яка домінувала майже вісім десятиліть у марксизмі: «від живого споглядання до абстрактного мислення та від нього – до практики, – такий діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності» (Chaikovskiy, 2004). Зазначена формула швидше описує процес пізнання, характерний для приматів, які дійсно спочатку «споглядають», потім «розмислюють», а вже пізніше діють. Шлях же пізнання людини – це рух від локальних і стандартних контекстів досвіду до різноманітніших й універсальніших контекстів. Причому чуттєві та раціональні елементи пізнання наявні на кожному етапі процесу. У пізнавальному процесі не домінує абстрактно-понятійний аспект над чуттєво-образним. Гармонійний розвиток пізнання передбачає збільшення різновидів і засобів пізнання, диференціацію типів пізнавальних відносин зі світом. Соціально-гуманітарне пізнання, з яким нерозривно пов'язане юридичне пізнання, виникло та розвинулося задовго до пізнання в природничих науках. Воно пов'язане з регулюванням політичних, етичних, правових, економічних і навіть особистісних відносин (Makarov, 2021). Такі фундаментальні поняття, як порядок, правило, закон, відповідальність, першопочатково мали соціальний смисл. Причому статус науковості вони набули після певного розвитку філософії та природничих наук, залишаючись зорієнтованими на безпосереднє практичне застосування.

Юридична наука як специфічний вид пізнавальної діяльності спрямована на вироблення об'єктивних, правильних, обґрунтованих знань про право та державу, закономірність їх виникнення в соціумі та розвитку і функціонування.

Вона повинна виконувати прогностичну функцію – передбачати власний саморозвиток, потребу в правовому та законодавчому врегулюванні суспільних відносин у певний історичний період, а також розробляти концепції правового та законодавчого врегулювання певних напрямів суспільного життя.

Не менш важливою функцією юридичної науки є коментаторська. Сучасні закони за своєю чіткістю, простотою та зрозумілістю далекі від древніх законів. Закони Хаммурапі, Закони 16 таблиць Салонна, римські закони XII таблиць чи

«Руська правда» були зрозумілі та доступні як сучасникам, так і сьогодишньому читачеві. Мільйон (!) нормативних актів, прийнятих в Україні за роки незалежності, напевно, більше відповідають постулату Наполеона «писати коротко та незрозуміло», ніж принципам творення законів й інших нормативних актів у стародавні часи. Тобто їх тексти недостатньо зрозумілі й доступні загалом – громадянам держави, а іноді й професійним юристам.

Отже, є потреба в наукових або науково-практичних коментарях не лише щодо окремих законів (кодексів), інших нормативних актів, а й навіть і Конституції. Якщо вважати такі коментарі доктринальним тлумаченням, яке пізніше буде використане юридичною практикою, то це, напевно, позитивний процес, оскільки свідчить про відхід практики від методології позитивізму та нормативізму, та ще й тому, що прагнення законодавця та суб'єктів нормотворчості все врегулювати законами та нормативними актами безперспективне. Це намагання спіймати вітер чи гонитва за міражем? Суспільні відносини є достатньо динамічними та багатограними, і бажання втиснути їх врегулювання в закони та підзаконні акти – нездійснене. Можливо, розширення права судів в юридичній практиці (за англо-саксонською моделлю) дало б змогу вчасно й ефективно діяти в соціумі, який змінюється (Choduń, 2022).

Важливою функцією юриспруденції (юридичної науки) є дидактична, яка полягає в забезпеченні викладання юридичних дисциплін, підготовці юридичних кадрів (Frank, 1985). Загалом вона виконується. Хоча домінування методології позитивізму й нормативізму в юридичній практиці та в теорії неминуче переноситься й до студентської аудиторії. Лише останніми роками спостерігаємо відхід від цих методологій університетських професорів і доцентів, переважно в центрах юридичної науки та дидактики.

У юриспруденції як науково-практичному комплексі виявляється чуттєве, раціональне й інтуїтивне пізнання. Іноді важко розмежовувати їхні вияви як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Тобто і в юридичній теорії, і в юридичній практиці можуть бути використані ті ж форми, рівні та методи пізнання. Останні пов'язані з методологією пізнання, яка в системі «метод – методика – методологія» є верхнім світоглядним рівнем, що ґрунтується на вже наявних теоріях, доктринах, концепціях (Coleman, 2012). Методологію часто плутають з методикою як технологією застосування того чи іншого методу пізнання. Цікавим є те, що в юриспруденції цим грішать більшість теоретиків і практиків. Показовим є те, що фахівці вищого рангу в юриспруденції все ж пов'язують методологію зі світоглядним рівнем пізнання.

Методологія (від грецьк. *methodos* – шлях дослідження чи пізнання, *logos* – вчення) як термін складається з двох слів, де метод розуміється як шлях до чогось, прослідкування, дослідження, спосіб, досягнення мети, сукупність прийомів й операцій теоретичного чи практичного освоєння дійсності, а логос – це поняття, вчення, наука (Yolon, 2002). Тобто методологія – це вчення про метод пізнання, сукупність прийомів дослідження, теорію чи концепцію, яка є підґрунтям певного методу пізнання.

Наразі в юриспруденції щодо методології пізнання виокремлюють два підходи: науковий і філософський (Balynska, & Yaschenko, 2018). Науковий підхід – застосування таких загальнонаукових методів, як системний, соціологічний, кібернетичний та інші в юридичній теорії (здебільшого) та практиці. Особливо популярним такий підхід був в останній чверті ХХ ст. Застосування загальнонаукових методів певним чином збагачувало юридичну науку. Однак і сприяло поширенню думки про відрубність, відособленість юриспруденції, особливо її теоретичної частини.

Філософський підхід полягає в тому, що принципи, закони та категорії філософії застосовуються для пізнання права, держави, їх генезису, вияву, функціонування. Філософський підхід існував у 20-х роках ХХ ст. Пізніше він півстоліття був ідеологічно заборонений і замінений радянським нормативізмом. Відроджений у 70-х роках ХХ ст., він пов'язував пізнання в юриспруденції з методом матеріалістичної діалектики як універсальним, єдино правильним та ієрархічно вищим за конкретно- і загальнонаукові методи.

Тотальну критику такої методології здійснив австрійський філософ і мислитель, автор ідеї методологічного анархізму Пауль Фейєрабенд. У своїй головній праці «Проти методу: нарис анархічної теорії знання» він порівнює методологію з ідеологічним примусом, силою, яка є зверхньою над людиною та державою і яка мусить бути скинута з цього п'єдесталу. Він відкидає піраміду методологій і обстоює право передусім ученого обирати чи творити методологію (Feuerabend, 1975).

Упродовж кількох років Національна академія правових наук України впорядковувала Велику українську юридичну енциклопедію у двадцяти томах. Одним з перших вийшов том «Філософія права». У статті, присвяченій методології правового пізнання, знову йдеться про чотири групи методів такого пізнання: філософські, загальнонаукові, окремо – наукові та спеціальні (Oborotov, & Horobets, 2017). У другій статті йдеться вже про тривірневу конструкцію методологій: філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи (Danulian, & Dzoban, 2017). Хоча в цих статтях не зазначено ієрархію методів, з їх тексту випливає, що вона існує. Порушено й питання методологічного плюралізму

та методології, які є прийнятими або рекомендованими в межах науково-дослідних програм. Причому не зазначено, ні ким прийнято, ні ким рекомендовано ці методології. Виникає питання: чи це не є повернення до старих часів, коли методологію було «прийнято» та «рекомендовано», і про яку саме методологію йдеться? Так, раніше це була єдиновірна методологія матеріалістичної діалектики. Крім того, виокремлено концептуальний та інструментальний рівні методології правового пізнання. Концептуальний рівень охоплює парадигми, принципи, концептуальні підходи, теорії та концепції, що визначають загальний стан і спрямованість пізнання. Інструментальний рівень охоплює методи, концепти, категорії, поняття, тобто інструменти, які охоплюють евристичну функцію. Видається, зазначені фрагменти трактування методології пізнання в юриспруденції є прийнятною в догматичній теорії права тенденцією все класифікувати, втиснути в поняття та категорії. Інакше кажучи, «забетонувати», надати незмінної форми та змісту. Справа з методологією пізнання в юриспруденції й простіша, і складніша. Простіша ситуація тому, що немає потреби вміщати в методологію те, що стосується загальних засад епістемології, неперевіраних і недоказаних гіпотез чи фрагментів теорій висмикнутих з контексту або недоречно вставлених положень природничих наук. Складніша ситуація тому, що об'єкт і предмет пізнання в юриспруденції є вторинним. Право і практика його застосування не існують першопочатково та об'єктивно як об'єкти і предмети природничих наук.

У праві й практиці його застосування вагоме значення мають суб'єктивні фактори. Право (та й закони і нормативні акти) творять люди, поділені наразі історичними, культурологічними, економічними, фінансовими, політичними та іншими межами. Звичайно, виявляється еволюційна інтеграція людства. Спроба прискорити цей процес через так звану глобалізацію закінчилася крахом. Тому коли йдеться про юриспруденцію, то принаймні в західній її моделі можна спостерігати інтеграцію, взаємодію та взаємовпливи двох класичних систем: романо-германської (континентальної) й англо-саксонської. Діяльність міжнародних і європейських інституцій (зокрема судів) є тому підтвердженням. Україна, яка взяла курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, теж залучена до цього процесу. Таким чином, вітчизняна юриспруденція і в теоретичному, і в нормативному виразі та в практичній площині право- і застосування стає подібною до європейської та західної. Цікавим і показовим є той факт, що більшість європейських (і загалом західних) правників не дуже переймаються проблемами методології, хоча філософсько-правові проблеми є постійно в їх полі зору. Імовірно, що це викликано прагматизмом західної культури взагалі та юридичної зокрема. Проте

накопичений західними юриспруденціями досвід і знання, особливо результати юридичної практики – потребують теоретичного переосмислення й узагальнення. Тому прослідковуємо зростання інтересу юристів до філософських і теоретико-правових досліджень (Lamond, 2020; Langlinais, & Leiter, 2016).

Зважаємо на те, що методологія пізнання в юриспруденції є систематизованою сукупністю філософських і наукових теорій, концептуальних ідей (моделей), методологічних принципів, парадигм і методів. Отже, той, хто досліджує юридичну теорію та практику, може здійснювати вибір між уже наявними вченнями чи теоріями, обрати розроблені на їх ґрунті принципи й методи пізнання та застосовувати у своїй пошуковій діяльності. Методологій і методів, які використовують у юридичному пізнанні, може бути дуже багато. Ніхто з дослідників чи практиків не зобов'язаний дотримуватися «загально-обов'язкових», «рекомендованих» чи «незмінних» методологій і методів. У теоретичному пізнанні дослідник сам обирає теорію, вчення та методи, які він використовуватиме, або творить методологію самостійно. У юридичній практиці ситуація дещо складніша. Тут необхідним є застосування історичної, логічної, компаративістичної, лінгвістичної та, можливо, деяких інших методологій, необхідних у правозастосуванні. Практика є перевіркою теоретичних концепцій і теорій. Але ми відкидаємо формулу «практика є критерієм істини». Практика може перевіряти істинність тих чи інших теоретичних міркувань. Проте не вона єдина визначає, що є істинним, а що ні. Вона може зорієнтовувати теоретичні дослідження, виставляти певні замовлення перед теорією. Але юридична практика не менш, ніж теорія, є динамічною, змінною й такою, що трансформується. Таким чином, щоб вона була стабільнішою, рекомендовано відносно стабільні методології, зазначені вище.

Водночас зауважимо, що немає абсолютної, єдино вірної та назавжди даної методології пізнання в юриспруденції. Вибір методологій пов'язаний із загальним і професійним рівнем дослідника чи юриста-практика. Теоретик сам обирає методи дослідження, підґрунтям яких є певні методології. Він «розташовує» методології «по горизонталі» або творить з них систему, використовуючи навіть методи з різних методологій. Метод матеріалістичної діалектики має бути вилучений з пізнання в юриспруденції як помилковий. Діалектичний метод (за Г. В. Ф. Геґелем) може використовуватись у філософсько-правових або теоретичних дослідженнях досить обережно, з огляду на його надзвичайну складність (Forster, 2006). Резюмуючи, можна зазначити, що юристи зазвичай схиляються до використання догматичної методології.

Висновки

З огляду на викладене, можна дійти висновку про те, які методології пізнання в юриспруденції є доцільними та корисними:

1) слід відмовитися від ієрархій методологій, адже немає методологій «вищих» і «нижчих»;

2) методології варто розташувати за горизонталлю, використовувати їх може теоретик на власний розсуд;

3) не обов'язково дотримуватися лише однієї якоїсь методології, можна використовувати методи з різних методологій, тобто методика конкретного теоретичного дослідження може мати вигляд мозаїки методів;

4) методологія як вчення потрібна юристу-досліднику чи практику як інструмент для розвитку світогляду, він не зобов'язаний ставати «правомірним» нормативістом, юснатуралістом, герменевтиком, феноменалістом, позитивістом тощо.

References

- [1] Babkin, V.D. (2014). Methodology of historical and legal knowledge. Tenth legal readings. Legal education and science in Ukraine: traditions and innovations: proceedings of the International Scientific conference (pp. 20-29). Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova.
- [2] Balynska, O.M., & Yaschenko, V.A. (2018). *Methodology of modern jurisprudence*. Lviv: LvDuvs.
- [3] Chaikovskiy, A.S. (Eds.). (2004). History of the state and law of Ukraine. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [4] Choduń, A. (2022). Argument from Precedent in Legal Interpretation of Texts of Legal Acts from the Perspective of a Derivative Concept of Legal Interpretation. *Archiwum filozofii prawa i filozofii społecznej*, 32(3), 19-37. doi: 10.36280/AFPiFS.2022.3.19.
- [5] Coleman, J.L. (2012). *Methodology*. The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law. Oxford, doi: 10.1093/oxfordhb/9780199270972.013.0008.
- [6] Danylian, O.H., & Dzoban, O.P. (2017). Methods of legal research. In *Great Ukrainian legal encyclopedia* (Vol. 2). Kharkiv: Pravo.
- [7] Dickson, J. (2022). *Methodology in Legal Philosophy* (Chapter 1). Meta-theory of Law. London: Wiley. doi: 10.1002/9781394163694.ch1.
- [8] Feyerabend, P.K. (1975). *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. London: New Left Books.

- [9] Forster, M. (2006). Hegel's dialectical method (Chapter 5). *The Cambridge Companion to Hege* (pp. 130-170). F.C. Beiser (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CCOL0521382742.006.
- [10] Frank, S.A. (1985). Three Fallacies of Contemporary Jurisprudence. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 19(1), 1-36.
- [11] Jasečková, G., Konvit, M., & Vartiak, L. (2022). Vernadsky's concept of the noosphere and its reflection in ethical and moral values of society. *History of science and technology*, 12(2), 231-248. doi: 10.32703/2415-7422-2022-12-2-231-248.
- [12] Kokhanov, O.P. (2016). History of psychology: from antiquity to the beginning of the 20th century. Kyiv: Interservis.
- [13] Kopcha, V.V. (2020). Methodology of legal phenomenon research: concepts, structure, tools. *Law Review of Kyiv University of Law*, 1, 54-58. doi: 10.36695/2219-5521.1.2020.08.
- [14] Kostytskiy, M.V. (2014). Logic as a methodology of scientific knowledge. *Philosophical and methodological problems of law*, 1, 3-13.
- [15] Kremen, V.H. (2009). The philosophy of human-centeredness in educational space strategies. Kyiv: Ped. dumka.
- [16] Lamond, G. (2020). Methodology (Chapter 1). *The Cambridge Companion to the Philosophy of Law* (pp. 17-37). Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781316104439.002.
- [17] Langlinais, A., & Leiter, B., (2016). *Methodology of Legal Philosophy*. Oxford Handbook of Philosophical Methodology (pp. 671-689). H. Cappelen, T.Sz. Gendler, J. Hawthorne (Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- [18] Makarov, Z. (2021). Ontological foundations of the socio-humanitarian paradigm of modern scientific development. Humanitarian discourse in the perspective of the 21st century: methodological principles: proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 54-60). Chernivtsi: Cerniv. nats. un-t im. Yu. Phedkovycha.
- [19] Mikhailina, T.V., & Hotsuliak, Yu.V. (2021). Crisis of methodology of modern legal research. *Uzhhorod National University Herald*, 65, 26-30. doi: 10.24144/2307-3322.2021.65.4.
- [20] Murashkin, M.H. (2021). Science in the context of philosophical knowledge. Dnipro: Monolyt.
- [21] Nowak, M., & Ziomek, J. (2019). Intuitive and Rational Cognition in the Theory and Practice of Management Sciences. *Problemy Zarządzania, Management Issues*, 82(2), 142-154. doi: 10.7172/1644-9584.82.7.
- [22] Oborotov, Yu.M., & Horobets, K.V. (2017). Methodology of legal knowledge. *Great Ukrainian legal encyclopedia* (Vol. 2). Kharkiv: Pravo.
- [23] Reshetov, O.O., Kyrylchuk, V.T., & Stezhko, Z.V. (2010). Cognition, sensory and rational cognition. *Proceedings*, 10(1), 25-27.
- [24] Serdiuk, O.B. (2005). Methodological research in jurisprudence: changing paradigms. *Actual problems of the state and law*, 24, 217-224.
- [25] Shcherba, S.P., Shchedrin, V.K., & Zlahoda, O.A. (2004). Historical forms and principles of dialectics. *Philosophy* (pp. 94-101). Kyiv: MAUP.
- [26] Sliusarevskiy, M.M., Zhovtianska, V.V., & Tatenko, V.O. (et al.). (2018). *Socio-psychological thinking: genesis, main forms and prospects of development*. M.M. Sliusarevskiy (Eds.). Kropyvnytskyi: Imeks-LTD.
- [27] Taekema, S. (2021). Methodologies of Rule of Law Research: Why Legal Philosophy Needs Empirical and Doctrinal Scholarship. *Law and Philosophy*, 40, 33-66. doi: 10.1007/s10982-020-09388-1.
- [28] Yatsenko, I.S. (2018). Some questions of the methodology of historical and legal research of the ideological and theoretical foundations for implementing the principle of separation of powers on the example of the Republic of Poland. *A young scientist*, 12(64), 556-562. doi: 10.32839/2304-5809/2018-12-64-127.
- [29] Yolon, P. (2002). Methodology. *Philosophical encyclopedic dictionary* (p. 374). Kyiv: Abrys.

Список використаних джерел

- [1] Бабкін В. Д. Методологія історико-правового пізнання. *Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 15–16 трав. 2014 р.). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. С. 20–29.
- [2] Балинська О. М., Яценко В. А. Методологія сучасного правознавства / за заг. ред. О. М. Балинської. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 372 с.
- [3] Історія держави і права України : підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 512 с.

- [4] Choduń A. Argument from Precedent in Legal Interpretation of Texts of Legal Acts from the Perspective of a Derivative Concept of Legal Interpretation. *Archiwum filozofii prawa i filozofii społecznej*. 2022. Vol. 32. No. 3. P. 19–37. doi: 10.36280/AFPiFS.2022.3.19.
  - [5] Coleman J. L. Methodology. *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. Oxford, 2012. P. 311–351. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199270972.013.0008.
  - [6] Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методи правового дослідження. *Велика українська юридична енциклопедія*. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 456–460.
  - [7] Dickson J. Methodology in Legal Philosophy : Chapter 1. *Meta-theory of Law*. London : Wiley, 2022. P. 1–29. doi: 10.1002/9781394163694.ch1.
  - [8] Feyerabend P. K. Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge. London : New Left Books, 1975. 339 p.
  - [9] Forster M. Hegel's dialectical method : Chapter 5. *The Cambridge Companion to Hegel* / ed. by F. C. Beiser. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. P. 130–170. doi: 10.1017/CCOL0521382742.006.
  - [10] Frank S. A. Three Fallacies of Contemporary Jurisprudence. *Loyola of Los Angeles Law Review*. 1985. Vol. 19. No. 1. P. 1–36.
  - [11] Jasečková G., Konvit M., Vartiak L. Vernadsky's concept of the noosphere and its reflection in ethical and moral values of society. *History of science and technology*. 2022. Vol. 12. No. 2. P. 231–248. doi: 10.32703/2415-7422-2022-12-2-231-248.
  - [12] Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. посіб. / авт.-уклад. О. П. Коханова. Київ : Інтерсервіс, 2016. 235 с.
  - [13] Копча В. В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права*. 2020. Вип. 1. С. 54–58. doi: 10.36695/2219-5521.1.2020.08.
  - [14] Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3–13.
  - [15] Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Пед. думка, 2009. 520 с.
  - [16] Lamond G. Methodology : Chapter 1. *The Cambridge Companion to the Philosophy of Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. P. 17–37. doi: 10.1017/9781316104439.002.
  - [17] Langlinais A., Leiter B. Methodology of Legal Philosophy. *Oxford Handbook of Philosophical Methodology* / ed. by H. Cappelen, T. Sz. Gendler, J. Hawthorne. Oxford : Oxford University Press, 2016. P. 671–689.
  - [18] Макаров З. Онтологічні підстави соціогуманітарної парадигми сучасного наукового розвитку. *Гуманітарний дискурс у перспективі ХХІ століття: методологічні засади* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 5–6 листоп. 2021 р.). Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 54–60.
  - [19] Міхайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Криза методології сучасних юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Вип. 65. С. 26–30. (Серія «Право»). doi: 10.24144/2307-3322.2021.65.4.
  - [20] Мурашкін М. Г. Наука в контексті філософських знань : монографія. Дніпро : Монолит, 2021. 184 с.
  - [21] Nowak M., Ziomek J. Intuitive and Rational Cognition in the Theory and Practice of Management Sciences. *Problemy Zarządzania*. 2019. Vol. 82. Issues 2. P. 142–154. doi: 10.7172/1644-9584.82.7.
  - [22] Оборотов Ю. М., Горобець К. В. Методологія правового пізнання. *Велика українська юридична енциклопедія*. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 460–463.
  - [23] Решетов О. О., Кирильчук В. Т., Стежко З. В. Пізнання, чуттєве та раціональне пізнання. *Наукові записки*. 2010. Вип. 10. Ч. 1. С. 25–27.
  - [24] Сердюк О. В. Методологічні дослідження в правознавстві: зміна парадигм. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 217–224.
  - [25] Історичні форми і принципи діалектики. *Філософія* : навч. посіб. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заграда. Київ : МАУП, 2004. С. 94–101.
  - [26] Соціально-психологічне мислення: генеза, основні форми та перспективи розвитку : монографія / [М. М. Слюсаревський, В. В. Жовтянська, В. О. Татенко та ін.]; за наук. ред. М. М. Слюсаревського. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 296 с.
  - [27] Taekema S. Methodologies of Rule of Law Research: Why Legal Philosophy Needs Empirical and Doctrinal Scholarship. *Law and Philosophy*. 2021. Vol. 40. P. 33–66. doi: 10.1007/s10982-020-09388-1.
  - [28] Яценко І. С. Деякі питання методології історико-правових досліджень ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади на прикладі Республіки Польща. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (64). С. 556–562. doi: 10.32839/2304-5809/2018-12-64-127.
  - [29] Йолон П. Методологія. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Абрис, 2002. С. 374.
-

Methodology of Theoretical and Practical Knowledge in Jurisprudence as a Scientific and Practical Complex

KOSTYTSKYI Mykhailo

Doctor of Law, Professor, Academic of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Professor
of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy
of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

KUSHAKOVA-KOSTYTSKA Nataliia

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal
Logic of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Abstract. The topicality of the research is due primarily to certain uncertainty regarding issues related to the choice of the methodology of scientific investigations in Ukrainian jurisprudence. The authors claim that there is no pyramid of knowledge methodologies in jurisprudence (three- or four-level), that there is a "horizontal" arrangement of methodologies and that the researcher (scientist) himself forms a mosaic of methodologies in his knowledge. The dominant positivist and normativist methodologies of knowledge, especially in legal practice, will be overcome in the domestic scientific and practical complex of jurisprudence in connection with the entry into the European space, where the synthesis of the continental and Anglo-Saxon systems of legal understanding and law enforcement is powerful. The purpose of the study is to identify methodological regularities in Ukrainian legal science and practice, its participation in integration processes characteristic of Europe. The methodological basis of the research is a polymethodological "horizontal" approach. The presented material constitutes a certain scientific novelty, because the issues of the methodology of knowledge in jurisprudence are rarely discussed and even less often investigated, especially in the context of the problem of the methodology of jurisprudence as a scientific and practical complex and the development of conceptual views on the specifics of legal knowledge at the theoretical and practical levels. Research results. The conclusion is substantiated that it is advisable for lawyers (both theorists and practitioners) to know the trends in the development of jurisprudence on the European territory and their influence on the development of this scientific and practical complex in Ukraine. Practical significance. The authors proposed a new conceptual approach that defines jurisprudence as a single theoretical-practical complex with the appropriate specificity of knowledge methodologies at the level of legal science (theoretical level) and legal enforcement (practical level)

Keywords: jurisprudence; scientific and practical complex; legal science; legal practice; methodology; methods; integration

Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації

ШАКУН Василь*

доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9165-9190>

Анотація. 14 жовтня 2014 року було встановлено кримінальну відповідальність за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації (ст. 366-1 Кримінального кодексу України). Проте Конституційний Суд України дійшов висновку, що використання юридичних конструкцій, у яких немає чіткого переліку законів, унеможлиблює однозначне визначення кола суб'єктів злочину, а відсильні норми унеможливають встановлення кола їх адресатів. На підставі зазначеного рішення 4 грудня 2020 року, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», ст. 366-1 КК України було виключено та доповнено ст. 366-2 КК України. Метою статті є аналіз проблемних аспектів кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації. Під час вивчення проблемних аспектів кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації використано такі методи наукового пізнання, як дедукція, діалектичний, догматичний (логіко-юридичний), індукція, моделювання, порівняльно-правовий, системний тощо. Констатовано, що чинне антикорупційне законодавство України має низку недоліків, які можна виявити лише під час правозастосування. З метою покращення реалізації кримінального законодавства в частині відповідальності за декларування недостовірної інформації обґрунтовано необхідність пп. «е» п. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» виключити, а пп. «д» викласти в такій редакції: «д) особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, особи начальницького складу служби цивільного захисту, а також посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику». Недосконала конструкція окремих кримінально-правових норм не лише викликає теоретичні фахові дискусії, а й впливає на правозастосовну діяльність. Зауважено, що з метою усунення проблемних аспектів кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації необхідно внести низку змін до національного законодавства

Ключові слова: кримінальна відповідальність; корупція; декларування; службова особа; недостовірна інформація

Історія статті:

Отримано: 27.02.2023

Переглянуто: 30.03.2023

Прийнято: 28.04.2023

Рекомендоване посилання:

Шакун В. Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 18–27. doi: 10.33270/01232502.18.

* Відповідальний автор

Вступ

Протидія корупції завжди була одним з пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади. Однак лише з початку 2014 року в Україні почали запроваджувати дієві антикорупційні заходи, що посприяли істотному обмеженню корупційних виявів. Згідно з даними Міжнародної організації «Transparency International», упродовж останніх років Індекс сприйняття корупції (далі – ІСП) в Україні зріс із 25-ти до 30-ти балів. Водночас результати цих досліджень засвідчують, що досягнутий останніми роками прогрес не задовольняє очікувань суспільства, оскільки є надто повільним. Загальний рівень сприйняття корупції в Україні залишається високим (2019 року, набравши 30 балів зі 100 можливих, Україна за ІСП посіла 126-те місце серед 180-ти країн). Низькі темпи реалізації антикорупційної політики в державі суттєво сповільнюють її економічне зростання. Результати опитування представників бізнесу дають підстави стверджувати, що поширеність корупції та недовіра населення до судової системи є основними перешкодами для залучення в Україну іноземних інвестицій¹ (Shakun, 2020).

Створення дієвого механізму запобігання та протидії корупції є одним з важливих напрямів реалізації державної політики. Передумовою для забезпечення якісного результату за цим напрямом є прийняття нормативно-правових актів стосовно притягнення винних осіб до відповідальності за вчинення таких видів кримінальних правопорушень. Удосконалення чинного КК України повинно здійснюватися з урахуванням загальноновизнаних міжнародних і європейських правових стандартів і принципів, що зумовлено активною участю нашої держави на міжнародно-правовій арені. З метою запобігання та протидії корупції Верховна Рада України 14 жовтня 2014 року прийняла Закон № 1700-VII «Про запобігання корупції»², яким встановлено кримінальну відповідальність за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», або умисне неподання суб'єктом декларування

зазначеної декларації (ст. 366-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України)³ (Shakun, 2020).

Упродовж тривалого часу ця норма виконувала свою функцію щодо недопущення порушень антикорупційного законодавства шляхом декларування недостовірної інформації чи неподання декларацій. Однак рішенням Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» та КК України визнано такою, що не відповідає Основному Закону (є неконституційною), ст. 366-1 «Декларування недостовірної інформації» КК України. У рішенні Конституційного Суду України зазначено, що подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації, а також умисне неподання декларації хоч і свідчать про порушення вимог антикорупційного законодавства, однак такі діяння не можуть заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі в обсягах, необхідних для визнання їх суспільно небезпечними відповідно до вимог ст. 11 КК України⁴. Цим рішенням Конституційний Суд України загальмував антикорупційну реформу, посприявши «вседозволеності» й «безкарності» за декларування недостовірної інформації чи неподання декларації, оскільки в умовах сьогодення правоохоронні органи не можуть притягнути винних осіб до кримінальної відповідальності через брак необхідної кримінально-правової норми (Shakun, 2020; Babanina, & Yurikov, 2020).

Для відновлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації чи неподання декларації Президент України подав на розгляд Парламенту проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», у якому передбачено виключити з КК України ст. 366-1 й доповнити його ст. 366-2 «Декларування недостовірної інформації» та ст. 366-3 «Неподання суб'єктом декларування декларації особи,

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовт. 2020 р. № 13-р/2020 (справа № 1-24/2020(393/20)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>.

¹ Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20 черв. 2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.

² Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». Санкції зазначених статей передбачатимуть більш м'які види й розміри покарань, порівняно зі ст. 366-1 КК України. Крім того, покарання у вигляді позбавлення волі пропонують встановити лише за ч. 2 ст. 366-2 КК України у зв'язку з високим рівнем суспільної небезпечності («якщо недостовірні відомості відрізняються від достовірних на суму понад 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб»)¹ (Shakun, 2020).

4 грудня 2020 року було прийнято зазначений вище Закон, який забезпечує невідворотність покарання за порушення вимог антикорупційного законодавства в частині декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (Shakun, 2020). Однак, з огляду на положення ст. 366-2 КК України та практики її застосування, зміст норми містить певні недоліки. У зв'язку з цим, постає потреба в науковому опрацюванні зазначеної проблематики.

Матеріали та методи

Проблемні питання кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації та інших корупційних і пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень досліджували такі вчені, як В. В. Бабаніна – у праці «Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation» (2019), А. А. Вознюк – «Декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації: нові моделі заборонних кримінально-правових норм» (2020), О. О. Дудоров та ін. – «Unconstitutionality of criminal liability for filing inaccurate information in Ukraine: critical legal analyses» (2021), О. М. Костенко – «Щодо протидії корупції в Україні відповідно до концепції «антикорупційних лещат» (коментар кримінолога)» (2016), Міськів Д. М. – «Аналіз ознак об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації» (2020), Р. О. Мовчан та ін. – «Криміналізація діянь, передбачених статтями 366-2 та 366-3 Кримінального кодексу України: аналіз на предмет відповідності принципу суспільної безпеки» (2022), В. М. Янівський – «Про підстави криміналізації діяння, передбаченого ст. 366-3 Кримінального кодексу України» (2022).

¹ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Закон України від 29 черв. 2021 р. № 1576-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-20#Text>.

Попри істотний внесок зазначених науковців у вивчення проблемних питань кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації та інших корупційних і пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, слід зазначити, що не всі аспекти досліджені.

Під час вивчення проблемних аспектів кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації використано такі методи наукового пізнання, як дедукції, діалектичний, догматичний (логіко-юридичний), індукції, моделювання, порівняльно-правовий, системний та інші.

Результати й обговорення

З моменту проголошення незалежності України корупція розглядається як загроза національній безпеці, стабільності та економічному зростанню держави. Корупція є одним з найнебезпечніших явищ для держави, що підриває авторитет органів державної влади, руйнує основні принципи, на які спирається будь-яка розвинута демократична держава (Aheienko, 2021).

Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України»² до КК України було внесено низку змін, зокрема в примітці до ст. 45 КК України визначено перелік корупційних кримінальних правопорушень, а Законом України від 29 червня 2021 року № 1576-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування»³ в примітку до ст. 45 КК України було внесено зміни, якими також передбачено перелік кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Ці нововведення обумовлені потребою протидії корупції не лише цивільно- чи адміністративно-правовими засобами, а й кримінально-правовими (Yurikov, 2021).

Законодавець також встановив заборону на звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з

² Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

³ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Закон України від 29 черв. 2021 р. № 1576-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-20#Text>.

корупцією, на підставі ст. 45, 46, 47, 48 КК України та від покарання чи його відбування на підставі ст. 74, 75, 79, 81, 86, 89, 91 КК України, що є одним з ефективних кримінально-правових засобів протидії корупційним виявам. У такий спосіб було окреслено напрям державної політики у сфері протидії корупції – посилення відповідальності й утвердження принципу невідворотності покарання¹ (Yurikov, 2021).

Початок повномасштабної війни росії проти України та набуття кандидата на членство в Європейському Союзі лише посилили необхідність протидії корупції в нашій державі (Yurikov, 2022, 2023), оскільки другою за своєю значущістю загрозою національній безпеці України є корупція (Kolb, & Duchyminska, 2020; Kostenko, 2016). Пояснюється це серйозністю і багатоаспектністю шкоди, яку заподіює корупція, адже остання загрожує конституційним правам людини і громадянина, верховенству праву й утвердженню демократії, підриває довіру до органів влади, ускладнює економічний розвиток країни, порушує соціальну справедливість, руйнує правові і моральні засади життєдіяльності суспільства, створює негативний імідж України на міжнародній арені тощо (Dudorov et al., 2020; Mukhailenko, 2018). Зважаючи на це, не повинен дивувати факт того, що питання кримінально-правової протидії корупції та правопорушенням, пов'язаним із корупцією, завжди було актуальним у порядку денному як науковців (Dudorov, & Movchan, 2018; 2019), так, що істотно важливіше, і народних депутатів України.

Важливість охоронюваних ст. 366-2 та 366-3 КК України суспільних відносин є достатньою для встановлення кримінальної відповідальності за посягання на них. Водночас маємо визнати, що окрім дозволеної собі не лише багатьма правознавцями, а й Конституційним Судом України, виключно суб'єктивної оцінки того, що декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації безпосередньо не досягає рівня суспільної небезпечності для того, щоб визнаватися кримінальним правопорушенням, деякі науковці наводять причини, які, на їхнє переконання, вказують на недоцільність криміналізації досліджуваних посягань (Movchan, & Yanivskyi, 2022). Попри дискусійність питання криміналізації декларування недостовірної інформації, 4 грудня 2020 року КК України було

доповнено ст. 366-2 «Декларування недостовірної інформації»².

Підставою кримінальної відповідальності, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України³ (Babanina et al., 2021). Частина 1 ст. 366-2 КК України передбачає кримінальну відповідальність за умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Причому суб'єктом такого кримінального правопорушення є не всі суб'єкти декларування, а лише особи, які відповідно до ч. 1 і 2 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» зобов'язані подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування⁴. Для правильного розуміння змісту ознак складу аналізованого кримінального правопорушення потрібно розглянути положення Закону України «Про запобігання корупції» (Miskiv, 2020).

Відповідно до ст. 3 і 45 Закону України «Про запобігання корупції», суб'єктом декларування недостовірної інформації може бути: 1) Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віцепрем'єр-міністр України, віцепрем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступник, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений із захисту державної мови, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим; 2) народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови; 3) державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування; 4) військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військово-

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України з метою невідворотності покарання за корупційні кримінальні правопорушення: пояснювальна записка до проекту Закону України від 23 лют. 2021 р. № 5137. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71209.

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³ Там само.

⁴ Там само.

службовців строкової військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, курсантів вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, курсантів факультетів, кафедр та відділень військової підготовки (Movchan, 2022); 5) судді, судді Конституційного Суду України, Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої ради правосуддя, посадові особи секретаріату Вищої ради правосуддя, Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, посадові особи секретаріату цієї Комісії, посадові особи Державної судової адміністрації України, присяжні (під час виконання ними обов'язків у суді) (Cherniei et al., 2022).; 6) особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, особи начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, особи, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України; 7) посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику; 8) поліцейські; 9) Голова, заступник Голови Національного агентства з питань запобігання корупції; 10) члени Центральної виборчої комісії; 11) посадові та службові особи інших державних органів, у тому числі Фонду соціального страхування України та Пенсійного фонду, органів влади Автономної Республіки Крим; 12) члени державних колегіальних органів, у тому числі уповноважені з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель; 13) Керівник Офісу Президента України, його Перший заступник та заступники, уповноважені, прес-секретар Президента України; 14) Секретар Ради національної безпеки і оборони України, його помічники, радники, помічники, радники Президента України (крім осіб, посади яких належать до патронатної служби та які обіймають їх на громадських засадах); 15) члени правління Фонду соціального страхування України, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Пенсійного фонду, Наглядової ради Пенсійного фонду; 16) посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» (Cherniavskiy et al., 2021; Cherniei et al., 2021), члени Ради Національного банку України (крім Голови Національного банку України), особи, які

входять до складу наглядової ради державного банку, державного підприємства або державної організації, що має на меті одержання прибутку, господарського товариства, у статутному капіталі якого понад 50 відсотків акцій (часток) належать державі, члени Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, які не є особами, зазначеними у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», посадові особи та інспектори Інспекції із забезпечення якості Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, члени Ради Аудиторської палати України, посадові особи Аудиторської палати України та працівники комітету з контролю якості аудиторських послуг Аудиторської палати України та комітетів з контролю якості аудиторських послуг професійних організацій аудиторів та бухгалтерів, Голова, заступники Голови, інші члени Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, крім обраних з числа здобувачів вищої освіти та представників всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців, а також посадові особи секретаріату Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти¹.

Слід зазначити, що деякі положення певним чином дублюють одне одного. Так, пп. «д» п. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» частково дублює положення пп. «е» зазначеної статті. У зв'язку з цим, пропонуємо пп. «е» п. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» виключити, а пп. «д» викласти в такій редакції: «д) особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, особи начальницького складу служби цивільного захисту, а також посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику»².

Крім того, у чинному законодавстві України відсутнє визначення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Також не визначено, чи слід вважати повідомлення про суттєві зміни в майновому стані суб'єкта декларування декларацією чи доповненням до такої декларації. Суб'єкти декларування досить часто декларують

¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n439>.

² Там само.

недостовірну інформацію з метою приховування факту вчинення певного кримінального правопорушення і, відповідно, уникнення кримінальної відповідальності за нього. Майно, яке приховується від декларування, може бути легалізоване після того, як особа перестала бути суб'єктом декларування і, відповідно, через певний проміжок часу вже не зобов'язана подавати декларацію (Mykhailenko, 2016; Cherenkov, 2020; Cherniei et al., 2021).

Ще одним недоліком антикорупційного законодавства є те, що ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції» вказує на інформацію, яка зазначається в декларації, причому не вказано те, чи обов'язкова така інформація чи ні. Хоча стаття і передбачає положення, які дозволяють не декларувати певні відомості, проте це не зазначено в ст. 366-2 КК України. Виходить так, що особа, заповнює декларацію і не вказує певні відомості, оскільки ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції»¹ це дозволяє, причому можлива ситуація, коли відомості, які не вказані в декларації (дозволено не зазначати), складають у грошовому еквіваленті суму, яка перевищує 100, а може й 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. У такому разі особу можуть притягнути до відповідальності, оскільки вона не зазначила достовірні відомості. Наприклад, особа не зазначила в щорічній декларації: 1) видаток у розмірі 49 прожиткових мінімумів для працездатних осіб; 2) фінансові зобов'язання у розмірі 49 прожиткових мінімумів для працездатних осіб; 3) подарунок у розмірі 4 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. У сумі виходить 102 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, що є підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення². На нашу думку, у Законі України «Про запобігання корупції» слід конкретно визначити, які відомості підлягають обов'язковому декларуванню, а які ні, причому вказати, що за недекларування таких відомостей особа не несе відповідальності. Аналогічні положення слід зазначити також у ст. 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення³ і ст. 366-2 КК України⁴.

Зазначені доопрацювання чинних норм антикорупційного законодавства України сприя-

тимуть ефективнішому їх застосуванню, а також зменшенню кількості неправильного застосування положень Закону України «Про запобігання корупції» та КК України.

Висновки

Чинне антикорупційне законодавство України має низку недоліків, які можна встановити лише під час правозастосування. Зокрема, виявлено недоліки в Законі України «Про запобігання корупції» та КК України. З метою усунення проблемних аспектів кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації необхідно внести низку змін до національного законодавства.

Обґрунтовано необхідність пп. «е» п. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» виключити, а пп. «д» викласти в такій редакції: «д) особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, особи начальницького складу служби цивільного захисту, а також посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику».

Аргументовано, що в Законі України «Про запобігання корупції» слід конкретно визначити, які відомості підлягають обов'язковому декларуванню, а які ні, причому вказати, що за недекларування таких відомостей особа не несе відповідальності. Аналогічні положення слід зазначити і в ст. 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення і ст. 366-2 КК України.

¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n439>.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

³ Там само.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

References

- [1] Aheienko, A.V. (2021). On the validity of criminalizing the declaration of unreliable information. *Entrepreneurship, economy and law*, 6, 170-174. doi: 10.32849/2663-5313/2021.6.27.
- [2] Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., & Savchenko, A.V. (et al.). (2018). *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*. O.M. Dzhuzha, A.V. Sqavchenko, V.V. Cherniei (Eds.) (2nd ed.). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [3] Babanina, V. (2019). Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 24(2), 81-86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [4] Babanina, V., & Yurikov, O. (2020). Object of Intentional Damage to Communications Lines (Article 360 of the Criminal Code of Ukraine). *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(115), 86-93. doi: 10.33270/01201152.86.
- [5] Babanina, V., Ivashchenko, V., Grudzur, O., & Yurikov, O. (2021). Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*, 39(71), 350-365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [6] Cherenkov, A.M. (2020). *Investigation of the declaration of unreliable information* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [7] Cherniavskiy, S., Babanina, V., Vartyletska, I., & Mykytchuk, O. (2021). Peculiarities of The Economic Crimes Committed with the Use of Information Technologies. *European Journal of Sustainable Development*, 10(1), 420-431. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p420.
- [8] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Ivashchenko, V. (2022). Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*, 12(2), 227-245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [9] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Tykhonova O. (2021). Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*, 10(4), 304-316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.
- [10] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Dzhuzha, A., & Babanina, V. (2021). Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*, 10(42), 93-102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [11] Dudorov, O.O., & Movchan, R.O. (2018). The National Agency for the Prevention of Corruption is guarding the "preliminary" line of anti-corruption: the main problems and ways to solve them. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 3, 60-73.
- [12] Dudorov, O.O., & Movchan, R.O. (2019). Violation of restrictions on the receipt of gifts: problems of qualification and improvement of legislation. *Law journal of Donetsk University*, 1, 12-21. doi: 10.31558/2518-7953.2019.1.2.
- [13] Dudorov, O.O., Movchan, R.O., & Senyk, V.H. (2020). *Qualification of administrative offenses related to corruption (commentary on judicial practice)*. Kyiv: Dakor.
- [14] Kolb, O.H., & Duchymynska, L.M. (2020). Corruption as one of the threats to the national security of Ukraine. *Criminal executive system: Yesterday. Today. Tomorrow*, 1(7), 14-22.
- [15] Kostenko, O.M. (2016). Regarding combating corruption in Ukraine according to the concept of "anti-corruption vices" (comment of a criminologist). In *Corruption as a threat to the national security of Ukraine: we warn, oppose, prosecute: proceedings of the International Scientific and Practical* (pp. 150-153). Kyiv.
- [16] Miskiv, D.M. (2020). Analysis of the signs of the objective side of the composition of the declaration of unreliable information. *Social and legal studies*, 3(9), 119-123. doi: 10.32518/2617-4162-2020-3-119-123.
- [17] Movchan, R.O. (2022). *"Military" novels of the Criminal Code of Ukraine: law-making and law-enforcement problems*. Kyiv: Norma prava.
- [18] Movchan, R.O., & Yanivskiy, V.M. (2022). Criminalization of acts provided for by Articles 366-2 and 366-3 of the Criminal Code of Ukraine: analysis of compliance with the principle of public danger. *Legal scientific electronic journal*, 7, 74-78. doi: 10.32782/2524-0374/2022-7/14.
- [19] Mykhailenko, D.H. (2016). Justification of the need for the rules of the financial control mechanism to apply to persons who have ceased to perform the functions of the state or local self-government. *Carpathian Legal Gazette*, 2 (11), 68-73.
- [20] Mykhailenko, D.H. (2018). *The concept of criminal legal response to corruption crimes in Ukraine* (Doctoral thesis, Odesa, Ukraine).
- [21] Shakun, V.I. (2020). Anti-corruption policy of Ukraine: current problems and directions for improving the criminal legislation of Ukraine. In *Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension: proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference* (pp. 295-298), (vol. 1). Kyiv.

- [22] Vozniuk, A., Kamensky, D., Dudorov, O., Movchan, R., & Andrushko, A. (2021). Unconstitutionality of criminal liability for filing inaccurate information in Ukraine: critical legal analyses. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 133-145. doi: 10.46398/cuestpol.3969.07.
- [23] Vozniuk, A.A. (2020). Declaration of unreliable information and intentional failure to submit a declaration: new models of prohibitive criminal law norms. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4(92), 104-120. doi: 10.33766/2524-0323.92.104-120.
- [24] Yanivskiy, V.M. (2022). On the grounds of criminalization of the act provided for in Art. 366-3 of the Criminal Code of Ukraine. *Legal journal of Donetsk National University named after Vasyl Stus*, 2, 168-178. doi: 10.31558/2786-5835.2022.2.16.
- [25] Yurikov, O. (2022). Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. In *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man*. Riga: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-209-8-9.
- [26] Yurikov, O. (2023). Criminal characteristics of willful destruction or damage of military property. In *Military offences and war crimes: background, theory and practice*. Riga: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-37.
- [27] Yurikov, O.O. (2021). Exemption from serving a sentence with probation for committing corruption criminal offenses and corruption-related criminal offenses on the basis of agreements. *New Ukrainian law*, 5, 146-151. doi: 10.51989/NUL.2021.5.21.
- [28] Yurikov, O.O. (2021). The investigator as an official who occupies a responsible position, in the content of Art. 368, 368-5, 369 and 382 of the Criminal Code of Ukraine. In *Multidisciplindre forschung perspektiven, probleme und muster: proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference* (pp. 111-112). Viden. doi: 10.36074/logos-26.11.2021.v1.37.

Список використаних джерел

- [1] Агеєнко А. В. Про обґрунтованість криміналізації декларування недостовірної інформації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 170–174. doi: 10.32849/2663-5313/2021.6.27.
- [2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [уклад.: Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
- [3] Babanina V. Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2019. No. 24 (2). P. 81–86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [4] Babanina V., Yurikov O. Object of Intentional Damage to Communications Lines (Article 360 of the Criminal Code of Ukraine). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 86–93. doi: 10.33270/01201152.86.
- [5] Babanina V., Ivashchenko V., Grudzur O., Yurikov O. Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. No. 71. P. 350–365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [6] Черенков А. М. Розслідування декларування недостовірної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 270 с.
- [7] Cherniavskiy S., Babanina V., Vartyletska I., Mykytchuk O. Peculiarities of The Economic Crimes Committed with the Use of Information Technologies. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. No. 10 (1). P. 420–431. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p420.
- [8] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Ivashchenko V. Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*. 2022. Vol. 12. No. 2. P. 227–245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [9] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Tykhonova O. Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. No. 10 (4). P. 304–316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.
- [10] Cherniei V., Cherniavskiy S., Dzhuzha A., Babanina, V. Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (42), P. 93–102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [11] Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Національне агентство з питань запобігання корупції на варті «попереднього» рубежу протидії корупції: основні проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3. С. 60–73.
- [12] Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Порушення обмежень щодо одержання подарунків: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 12–21. doi: 10.31558/2518-7953.2019.1.2.

- [13] Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Сенік В. Г. Кваліфікація адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією (коментар судової практики). Київ : Дакор, 2020. 508 с.
- [14] Колб О. Г., Дучимінська Л. М. Корупція як одна із загроз національній безпеці України. Кримінально-виконавча система: *Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2020. № 1 (7). С. 14–22.
- [15] Костенко О. М. Щодо протидії корупції в Україні відповідно до концепції «антикорупційних лещат» (коментар кримінолога). *Корупція як загроза національній безпеці України: попереджаємо, протидіємо, переслідуюмо* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 150–153.
- [16] Міськів Д. М. Аналіз ознак об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 119–123. doi: 10.32518/2617-4162-2020-3-119-123.
- [17] Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 241 с.
- [18] Мовчан Р. О., Янівський В. М. Криміналізація діянь, передбачених статтями 366-2 та 366-3 Кримінального кодексу України: аналіз на предмет відповідності принципу суспільної небезпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 74–78. doi: 10.32782/2524-0374/2022-7/14.
- [19] Михайленко Д. Г. Обґрунтування необхідності дії норм механізму фінансового контролю щодо осіб, які припинили виконувати функції держави або місцевого самоврядування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 2 (11). С. 68–73.
- [20] Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні : автореф. дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. 36 с.
- [21] Шакун В. І. Антикорупційна політика України: проблеми сьогодення та напрями вдосконалення кримінального законодавства України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.) : у 2 ч. Київ, 2020. Ч. 1. С. 295–298.
- [22] Vozniuk A., Kamensky D., Dudorov O., Movchan R., Andrushko A. Unconstitutionality of criminal liability for filing inaccurate information in Ukraine: critical legal analyses. *Cuestiones Políticas*. 2021. No. 39 (69). P. 133–145. doi: 10.46398/cuestpol.3969.07.
- [23] Вознюк А. А. Декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації: нові моделі заборонних кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 104–120. doi: 10.33766/2524-0323.92.104-120.
- [24] Янівський В. М. Про підстави криміналізації діяння, передбаченого ст. 366-3 Кримінального кодексу України. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 2. С. 168–178. doi: 10.31558/2786-5835.2022.2.16.
- [25] Yurikov O. Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 180–197. doi: 10.30525/978-9934-26-209-8-9.
- [26] Yurikov O. Criminal characteristics of willful destruction or damage of military property. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 847–863. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-37.
- [27] Юріков О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, на підставі угод. *Нове українське право*. 2021. № 5. С. 146–151. doi: 10.51989/NUL.2021.5.21.
- [28] Юріков О. О. Слідчий як службова особа, яка займає відповідальне становище, у змісті ст. 368, 368-5, 369 і 382 КК України. *Multidisziplinäre forschung perspektiven, probleme und muster* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Відень, 26 листоп. 2021 р.). Відень, 2021. С. 111–112. doi: 10.36074/logos-26.11.2021.v1.37.

Problematic Aspects of Criminal Responsibility for Declaring False Information

SHAKUN Vasyi

Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9165-9190>

Abstract. On October 14, 2014, criminal liability was established for the submission by the subject of the declaration of knowingly inaccurate information in the declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, provided for by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", or the deliberate failure of the subject of the declaration to submit the specified declaration, (Article 366-1 of the Criminal Code of Ukraine). However, the Constitutional Court of Ukraine came to the conclusion that the use of legal constructions, which do not have a clear list of laws, makes it impossible to unambiguously define the scope of the subjects of the crime, and the reference norms make it impossible to establish the scope of their addressees. On the basis of the aforementioned decision of December 4, 2020, in accordance with the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Establishing Liability for Declaring Unreliable Information and Failure to Submit by the Declaring Subject the Declaration of a Person Authorized to Perform the Functions of the State or Local Self-Government" Art. 366-1 of the Criminal Code of Ukraine was excluded and supplemented by Art. 366-2 of the Criminal Code of Ukraine. The purpose of the article is to analyze problematic aspects of criminal liability for declaring false information. During the study of problematic aspects of criminal responsibility for declaring false information, such methods of scientific knowledge as deduction, dialectical, dogmatic (logical-legal), induction, modeling, comparative-legal, systemic and others were used. Achieving the final goal of the research subject with qualitatively new scientific results was facilitated by the application of appropriate methods of cognition based on the concept of defining three main levels of methodology and the basic provisions of the general theory of law interpreted in relation to criminal legislation. It was established that the current anti-corruption legislation of Ukraine has a number of shortcomings that can be detected only during law enforcement. In order to improve the implementation of criminal legislation in terms of responsibility for declaring false information, the necessity of paragraphs "e" clause 1 of Art. 3 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" to be excluded, and para. "d" should be written as follows: "e) members of the rank-and-file and senior staff of the state criminal enforcement service, senior staff of the civil protection service, as well as officials and employees of the prosecutor's office, the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Bureau of Economic Security of Ukraine, the diplomatic service, state forest protection, state protection of the nature reserve fund, the central executive body that implements the state tax policy, and the central executive body that implements the state customs policy". The imperfect design of individual criminal law norms causes not only theoretical professional discussions, but also affects law enforcement activities. Deficiencies in the Law of Ukraine on Prevention of Corruption" and the Criminal Code of Ukraine were revealed. In order to eliminate the problematic aspects of criminal liability for declaring false information, it is necessary to make a number of changes to the national legislation. Based on the analysis carried out, it is argued that the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" should specifically define which information is subject to mandatory declaration and which is not, while specifying that a person is not responsible for non-declaration of such information. Similar provisions should be noted in Art. 172-6 of the Code of Ukraine on administrative offenses and Art. 366-2 of the Criminal Code of Ukraine

Keywords: criminal liability; opposition; corruption; declaration; official; false information

Логічний аспект планування та проведення допиту

ГВОЗДІК Олег*

доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Анотація. Ефективність розслідування безпосередньо залежить від надійності інформації, отриманої в процесі проведення такої слідчої дії, як допит. Своєю чергою надійність визначають раціональністю планування та проведення останнього, критерії якої задають на рівні логічних підвалин методології розслідування. Водночас логічний аспект організації допиту не досліджено у вітчизняній науковій літературі, він недостатньо представлений в іноземних джерелах. Зокрема, методологічні засоби логіки не вивчали в контексті можливостей їхнього сприяння оптимізації стратегій проведення допиту. Мета цієї статті полягає в окресленні шляхів ефективного застосування логічного аналізу під час планування та проведення слідчих дій, спрямованих на отримання та оцінювання усної чи письмової інформації від допитуваних осіб. Метод порівняльного аналізу використано для виявлення спільних аспектів і розбіжностей у підходах до тлумачення та розв'язання зазначених проблем, методом індуктивного узагальнення визначено головні тенденції в сучасних дослідженнях логічних основ ефективної побудови процедур отримання слідчої інформації від допитуваних осіб, метод критичного аналізу застосовано під час оцінювання поширених методологічних концепцій у цій сфері з позицій їхньої обґрунтованості та логічної прийнятності, метод логічної формалізації – для однозначного чіткого подання принципових основ раціоналізації слідчих дій у вигляді узагальнених формул, на підставі методу логіко-семантичного аналізу визначено умови релевантності застосування методологічного інструментарію сучасної логіки для оптимізації підходів до планування та проведення допиту, метод логічного моделювання дав змогу окреслити принципові основи логічної реконструкції динаміки картини розслідуваного злочину, з позиції якої мають оцінювати свідчення, отримані під час допиту. Наукова новизна статті полягає в тому, що сформульовано й обґрунтовано логічні засади раціоналізації підходів до планування та проведення допиту. Зокрема, окреслено принципи логіко-модельної реконструкції картини розслідуваних подій, з позицій якої мають визначати мету, зміст і порядок постановки запитань під час допиту, а також оцінювати отримані свідчення. Логіко-модельне реконструювання картини злочину, що ґрунтується на координації динамічних і статичних її аспектів, а також об'єктивних та суб'єктивно-цільових параметрів, є вагомим чинником раціоналізації планування та проведення допиту; такий підхід вирізняється суттєвою «чутливістю» під час його використання як методологічного засобу розрізнення достовірних і недостовірних свідчень, наданих допитуваними особами. Практична значущість. Описаний у статті методологічний підхід відкриває доволі широкі можливості для оптимізації стратегій та методик здійснення допиту, а також оцінювання інформації, отриманої під час його проведення

Ключові слова: методологія розслідування; допит; планування допиту; логіко-модельна реконструкція; логіка допиту; раціоналізація допиту

Історія статті:

Отримано: 23.01.2023
Переглянуто: 31.03.2023
Прийнято: 21.04.2023

Рекомендоване посилання:

Гвоздік О. Логічний аспект планування та проведення допиту. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 28–37. doi: 10.33270/01232502.28.

*Відповідальний автор

Вступ

Допит як різновид слідчих дій та одне з основних джерел інформації щодо обставин розслідуваної справи є традиційним об'єктом досліджень у різних галузях юридичної, психологічної, філософсько-правової та інших наук, оскільки для його ефективного проведення потрібні не лише знання нормативних меж, якими законодавчо регламентована ця процедура. Тож уже протягом тривалого часу розробляють і впроваджують різноманітні тактико-технічні методики організації допиту, що ґрунтуються на узагальненнях багатовікового досвіду у сферах слідчої практики, криміналістики, судової медицини, юридичної психології тощо. Зокрема, у контексті новітніх наукових розвідок у цих напрямках вельми показовими є численні публікації, зорієнтовані на вивчення зазначених аспектів проблеми вдосконалення методів слідчої діяльності загалом, зокрема й допиту як її невід'ємної складової (Osterburg, 2019; Arrigo et al., 2022; Tymoshenko et al., 2022).

Методологічний фундамент раціональності таких стратегій та методів визначають саме логікою як перебігу розслідуваних подій, так і їхнього аналізу суб'єктами здійснення слідства та судочинства. Адже така логіка є первинним чинником, що зумовлює зміст, порядок і цільову спрямованість запитань, які ставлять допитуваний особі, а також з позицій цієї логіки оцінюють інформацію, отримувану в процесі допиту, на предмет її прийнятності чи неприйнятності як доповнення до наявної доказової бази. Логічні критерії такої оцінки є об'єктивними, а отже, безвідносними до будь-яких упереджень з боку суб'єктів здійснення цієї процедури.

На жаль, доводиться констатувати відсутність у вітчизняній науковій літературі робіт, присвячених дослідженню логічних підвалин організації та проведення допиту. Щодо зарубіжних публікацій з цієї проблематики слід зазначити, по-перше, їхню доволі незначну чисельність, по-друге, спрямованість переважно на виявлення лише найзагальніших логічних основ, на яких має ґрунтуватися побудова цього виду слідчих дій. Однак поза дослідницькою увагою здебільшого залишається низка вельми актуальних питань щодо релевантності застосовуваного в процесі таких дій логічного інструментарію, а також шляхів використання методологічних засобів логіки для оптимізації стратегій і тактичних методик ведення допиту. Тому головною метою пропонованої статті є окреслення можливостей ефективного застосування логічного аналізу під час планування та проведення слідчих дій, спрямованих на отримання та оцінку усної чи письмової інформації від допитуваних осіб.

Матеріали та методи

Під час підготовки матеріалів статті опрацьовано низку наукових праць, присвячених

дослідженню актуальних логіко-методологічних проблем удосконалення організації слідчих дій. Основну увагу було зосереджено на новітніх публікаціях щодо шляхів і засобів оптимізації стратегій та методів здійснення допиту, зокрема на підставі логічних критеріїв раціональності. У процесі такого вивчення використано методи: *порівняльного аналізу* (для виявлення спільних аспектів і відмінностей у підходах до тлумачення й розв'язання окреслених проблем), *індуктивного узагальнення* (з метою визначення головних тенденцій у сучасних дослідженнях логічних основ ефективної побудови процедур отримання слідчої інформації від допитуваних осіб), *критичного аналізу* (під час оцінювання поширених методологічних концепцій у цій сфері з позицій їхньої обґрунтованості та логічної прийнятності), *логічної формалізації* (для однозначно чіткого й «очищеного» від несуттєвих змістовних характеристик подання принципів основ раціоналізації слідчих дій у вигляді узагальнених формул), *логіко-семантичного аналізу* (під час визначення умов релевантності застосування методологічного інструментарію сучасної логіки для оптимізації підходів до планування та проведення допиту), *логічного моделювання* (з метою визначення принципів логічної реконструкції динаміки картини розслідуваного злочину, з позиції якої слід оцінювати свідчення, отримувані під час допиту).

Результати й обговорення

Допит як джерело слідчої інформації та його гносеологічна специфіка. Відповідно до ст. 224 КПК України, допит є слідчою (розшуковою) дією, яку проводить уповноважена особа у встановленому законом порядку, вона спрямована на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження, а також на перевірку такої інформації. Водночас «суть допиту полягає в особистому спілкуванні слідчого (суду) з допитуваним для одержання відомостей (інформації), які є необхідними для встановлення обставин розслідуваної справи. Особливість одержання інформації про обставини вчиненого злочину під час допиту полягає в тому, що її джерелом є людина. Тому одержання такої інформації пов'язане з низкою процесуальних, психологічних й етичних вимог, які належать до загальних положень проведення допиту» (Bilenchuk et al., 2007, p. 83–84).

Допит як інформаційне джерело має таку гносеологічну специфіку, яка полягає в «подвійній суб'єктивізації»: якщо, наприклад, речові докази як об'єктивні носії інформації можуть зазнавати різного суб'єктивного тлумачення з боку уповноважених учасників кримінального провадження (слідчого, прокурора, судді), то свідчення, отримані під час допиту, є суб'єктивними вже навіть на рівні

своїх витоків, оскільки їхніми носіями є люди, що мають власні інтереси, мету, потреби тощо. Доводиться визнати, що «допит є однією із найбільш складних та трудомістких слідчих дій, бо допитувана особа внаслідок різних причин може неповно або неправильно сприймати певну подію і, відповідно, неправильно її викладати слідчому під час допиту. Крім цього, підозрюваний, обвинувачений та їх рідні переважно не зацікавлені в повному та всебічному розкритті злочину, що не може не позначатися на правдивості їх свідчень. Для успішного проведення допиту та отримання очікуваних результатів особі, яка проводить допит, необхідно знати закони мислення, логічні методи і прийоми, дані психології та тактичні прийоми допиту, що розроблені криміналістикою» (Bilenchuk et al., 2007, p. 84).

Отже, складність розглядуваного різновиду слідчих дій полягає насамперед у його багатоплановості. Тому традиційно методологію організації та проведення допиту комплексно досліджують різні галузі гуманітарних і природничих наук. Зокрема, серед новітніх наукових досліджень у цій сфері, крім численних робіт, присвячених проблемам удосконалення нормативно-правової регламентації та тактики проведення допиту (Loskutov, 2022; Sumbarova, 2015; Borysenko et al., 2021), дедалі частіше трапляються роботи, що стосуються соціально-психологічних аспектів проведення слідчих дій (Arrigo et al., 2022; Ozerskyi, 2014; Pleva, & Stepanova, 2018), розробок у галузі цифрової криміналістики, упровадження яких має суттєво підвищити ефективність слідчої діяльності, зокрема під час допиту (Tymoshenko et al., 2022; Klymchuk et al., 2021; Townsley, & Birks, 2008). Майже всі автори таких робіт поділяють думку про те, що наявні підходи й методи проведення слідчих дій інтегруються в цілісну систему на підставі спільної для них мети – прагнення якомога точно та повно відтворити значущі для слідства реальні обставини справи. Тож дедалі частіше в наукових публікаціях обґрунтовують тезу щодо необхідності здійснення насамперед логічної реконструкції розслідуваних подій з метою об'єктивізації підстав раціонального планування, проведення допиту й оцінювання отриманої в процесі його проведення інформації (Osterburg et al., 2019; Hryhorenko et al., 2021; Pan, & Zheng, 2019). Таку реконструкцію слід здійснювати вже на стадії підготовки до допиту, яка охоплює ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження, вивчення особи допитуваного, підготовка спеціальних запитань, складання плану проведення допиту (Cherniavskyi, 2010, p. 532). Адже зміст і порядок таких запитань «підказує» логіка розгортання розслідуваних подій, натомість остання ґрунтується на попередньо зібраних у справі фактичних матеріалах (зокрема на профайлінговій інформації стосовно учасників цих подій, яка поглиблює розуміння мотивації їхніх дій у досліджуваних обставинах). Така логічна реконструкція має першорядну значущість у

контексті розроблення критеріїв оцінювання отримуваних у процесі допиту свідчень.

Логічні основи ефективного планування допиту. Попри брак у сучасній науковій літературі робіт, присвячених дослідженню логічного аспекту оптимізації стратегій та методів проведення допиту, слід зауважити про низку публікацій, у яких виявлено та окреслено принаймні фундаментальні принципи, на підставі яких уможливорюється пошук шляхів такої оптимізації.

Першою з таких робіт стала публікація тексту доповіді знаного голландського дослідника Й. Грунендейка «Логіка допиту: класична версія» 1999 року (Groenendijk, 1999). Автор керується тезою про те, що, оскільки логічні стандарти побудови міркування пов'язані насамперед із фіксацією чітких критеріїв його обґрунтованості з позиції закономірних відношень між структурними компонентами думки, логіка має вагомий потенціал щодо раціоналізації планування та проведення допиту як одного з головних засобів отримання інформації в процесі слідчих дій (Groenendijk, 1999, p. 109). Зокрема, акцентовано на тому, що такі критерії загалом ґрунтуються на логічних відношеннях сумісності та впливання.

Згідно зі сформульованим автором розглядуваної праці визначенням, «висловлювання ϕ є сумісним із попередньою послідовністю тверджень, якщо існує принаймні деякий контекст C , такий що після оновлення C за допомогою t подальше його оновлення за допомогою ϕ не призводить до абсурду» (Groenendijk, 1999, p. 114), тобто до визнання неможливого стану речей (у формалізованому вигляді:

$$\exists C: C[t][\phi] \neq \emptyset.$$

Тобто такі висловлювання мають несуперечливо вписуватися бодай у який-небудь з можливих контекстів. В іншому випадку (коли жодного такого контексту немає) висловлювання t та ϕ є несумісними, тож підтвердження будь-якого з них автоматично дає підстави для відхилення іншого як потенційного компонента доказової інформації.

Відношення логічного впливання визначено так: «висловлювання ϕ впливає з підстави t ($t \vDash \phi$), якщо при додаванні висловлювання t до будь-якого контексту C подальше включення у цей контекст висловлювання ϕ не матиме жодного значення:

$$\forall C: C[t] = C[t][\phi]»$$

(Groenendijk, 1999, p. 114). Наприклад, якщо висловлювання: «Фігурант X не перебував на момент часу t у пункті B » впливає з висловлювання: «Фігурант X на момент t перебував у пункті A , що є досить віддаленим від B », то додавання першого до другого не забезпечуватиме змістовного розширення інформації.

На підставі цих відношень автор пропонує низку логічних критеріїв доречності постановки

запитань у процесі проведення допиту. Однак залишається поза увагою чимало питань, пов'язаних із технологією застосування таких критеріїв з метою оптимізації стратегій побудови цього різновиду слідчих дій. Адже запитання, поставлені підозрюваному чи свідкові в розслідуваній справі, можуть цілком узгоджуватися з критеріями їх логічної прийнятності, однак не сприяти просуванню слідства у відтворенні картини розслідуваних подій.

З огляду на ці обставини, у новітніх дослідженнях розглядуваної проблематики акцентовано не лише на окресленні фундаментальних принципів доказового міркування в процесі слідчих дій, а й на стратегіях побудови конструктивних методик і тактичних прийомів їхньої організації та проведення. Наприклад, П. Робертс і К. Айткен класифікують такі стратегії, ґрунтуючись на логічній типологізації міркувань: «Попри те, що фактичне розмаїття конкретних слідчих справ є приголомшливо величезним, форми логічно прийнятних міркувань є напрочуд малочисельними. Існують, по суті, лише три способи встановлення логічних зв'язків між твердженнями шляхом раціонального умовиводу: а) дедукція, б) індукція, в) абдукція» (Roberts, & Aitken, 2014, p. 41). Автори зауважують, що дедуктивні схеми міркування мають як сильні, так і слабкі свої сторони. Їхня безумовна сила полягає в здатності забезпечувати ту доказовість аргументацій, що зумовлена достатністю підстав для однозначного висновку щодо розглядуваної ситуації та незалежністю його обґрунтованого визнання від будь-яких подальших розширень доказової бази.

Слабкість дедукції полягає, по-перше, в її неспроможності до розширення та конкретизації наявних інформаційних даних; адже в цьому разі ми лише виявляємо ту інформацію, що вже міститься (здебільшого в неявному, прихованому вигляді) у змістовному контексті останніх. Наприклад, із твердження про те, що «Н. був отруєний ціанідом» дедуктивно впливає висновок: «Н. став жертвою вбивства», однак цей висновок є змістовно вужчим, «біднішим» за ту підставу, з якої його було отримано. Тут загальний засновок: «Будь-яке спричинення смерті іншої особи шляхом отруєння є вбивством», котрий неявно був задіяний у наведеному міркуванні, засвідчує, що множина всіх можливих випадків такого отруєння є підмножиною ситуацій, пов'язаних із вбивством. Унаслідок закону оберненої пропорційності між змістовною конкретністю тверджень та обсягом сфери їхньої інтерпретації дедуктивно-логічний перехід до більш екстенсивно широким висловлювань супроводжується пропорційним звуженням їхнього змісту.

По-друге, «слабкість дедукції, звичайно ж, криється у тій обставині, що конкретний випадок не так вже й часто вдається підвести під яке-небудь тверде та надійне загальне правило, котре б забезпечувало прийнятність застосування

дедуктивних міркувальних схем» (Roberts, & Aitken, 2014, p. 42). Згідно з думкою авторів, навряд чи можна стверджувати, що в будь-якому випадку людині, яка тікає від офіцера британської поліції, є що приховувати. Справді, у багатьох випадках (якщо не в більшості) таке припущення є виправданим. Проте в цьому разі ми не можемо виключати й того, що ця людина має стійку фобію до людей в уніформі, зокрема пов'язану з попереднім проживанням у країні, де поліція є доволі корумпованою та зазвичай практикує здирництво грошей з пересічних громадян тощо. «Тож дедуктивні висновки є, швидше, винятком, аніж правилами в контексті слідчої діяльності» (Roberts, & Aitken, 2014, p. 42).

Індуктивні міркування є логічною основою будь-яких узагальнень попереднього досвіду. Проте вони не здатні гарантувати доказовості отримуваних висновків. Повертаючись до наведеного вище прикладу, попри те, що в разі намагань особи втекти від офіцера поліції найбільш імовірною є версія висновку про її «нечистоту» перед законом, все ж таки цей фірметичний висновок потребуватиме додаткових верифікацій.

Третім логічним різновидом міркувань є абдукція, зміст якої полягає в переході від зафіксованих наслідків до прийнятних гіпотез, з яких вони дедуктивно впливали б. У разі виявлення обставини С та істинності твердження про те, що однією з можливих достатніх підстав для С є гіпотеза Н (у логіко-символічному вигляді: $H \rightarrow C$), то Н можна визнати прийнятною гіпотезою (версією), що пояснює С, якщо серед перевірених фактичних свідчень немає таких, що є не сумісними з Н. Тобто абдукція є своєрідним «антиподом» дедуктивних міркувань у тому сенсі, що тут здійснюється логічний перехід не від підстав до наслідків, а у зворотному напрямку. Тому такі умовиводи ще називають дедуктивними, адже їхні висновки переважно не є категоричними (однозначними), оскільки становлять певну множину альтернативних гіпотез, окреслення цієї множини та встановлення «рангу пріоритетності» серед них не підпорядковується суто формальним правилам і залежить переважно від індуктивних узагальнень попереднього досвіду, а також «від тих людських здібностей, котрі, скоріше за все, є вродженими... Тож психологія абдукції має досить таємничий вигляд... та надто важко відтворюється у формах штучного інтелекту» (Roberts, & Aitken, 1999, p. 45). Натомість виявлення дедуктивно-логічних зв'язків між окреслюваними під час абдукції версіями й обставинами справи, пояснюваними на їхній підставі, залежить від набутих навичок у контексті розвитку індивідуальної логіко-аналітичної культури.

Отже, конструктивне поєднання цих трьох логічних форм побудови аналітичних міркувань у процесі слідчої діяльності «є одним з найважливіших чинників розроблення цілісних стратегій розслідування» (Roberts, & Aitken, 2014, p. 47).

Зокрема, коли йдеться про планування та проведення допиту, логічна реконструкція розслідуваних подій та обставин дає змогу як отримати потрібну інформацію щодо «білих плям» у гіпотетичній картині злочину (завдяки встановленню логічних зв'язків між наявними та відсутніми її компонентами), так й оцінити валідність такої інформації. Адже в разі неможливості несуттєвого «вписування» отримуваних у процесі допиту свідчень у систему наявних перевірених і підтверджених даних ці свідчення, безумовно, не визнаватимуть прийнятними й не матимуть долучатися до доказової бази в розслідуваній справі.

Водночас слід зауважити, що описані в цій роботі логічні методи є релевантними виключно щодо аналізу синхронізованих подій, натомість картина злочину вирізняється динамічною зміною в часі. Тому для її відтворення зазначені методи є, вочевидь, недостатніми.

З іншого боку, таку недостатність не слід тлумачити як свідчення неможливості ефективного застосування методологічного інструментарію класичної логіки в цій сфері діяльності. Адже діахронічна динаміка будь-якого процесу може бути відображена через послідовність її окремих часових «зрізів» (на кшталт того, як відтворення рухомих зображень за допомогою кінематографічної стрічки здійснюється шляхом почергової зміни окремих кадрів, кожен з яких фіксує стан об'єктів, які синхронно співіснують, у певний момент їхнього руху). Причому без такої фіксації (періодичного «знерухомлення») динамічної картини подій їхнє зображення на плівці виявилось б цілком «змазаним». Тож у цьому випадку синхронізація і стабілізація зображення є необхідними умовами його чіткості. Так само можна схарактеризувати і роль логіко-синхронічних підходів до аналізу розшукових і слідчих дій: вони є дієвим засобом логічного узгодження компонентів мислено відтвореної картини злочину в будь-який з моментів її динаміки (Hvozdk, 2020).

З огляду на окреслені обставини, логіка розроблення стратегій та методів розслідування, зокрема й планування та проведення допиту, потребує раціональної координації синхронічних і діахронічних її аспектів. Це означає, що безвідносні до часових координат засоби класичної логіки мають бути технологічно поєднані із застосуванням принципово відмінних логічних підходів, призначених для аналізу подій, що розгортаються з плином часу. На відміну від дедуктивної логіки, що ґрунтується на відношеннях сумісності та нормального впливання, семантика таких підходів ґрунтується на змістовних умовах досяжності майбутніх станів об'єкта, з огляду на попередні (Hvozdk, 2020, р. 88). Отже, логічна модель потенційних ліній динаміки розгортання картини розслідуваних подій набуватиме вигляду своєрідного ретроспективного «пошукового дерева», розгалуженого у вузлових пунктах, пов'язаних із

значущими переломними моментами цієї динаміки, що визначаються результатами проведених експертиз.

Вихідною вершиною такого «дерева» слугуватиме часовий рівень T_0 , на якому зафіксовані фактичні результати первинного обстеження місця події (f^0_i). Далі це пошукове «дерево» добудовується низхідними відгалуженнями, що сполучають картину, задану фактами f^0_i , з гіпотетичними її витокami (H^1_i), які могли бути на попередньому часовому рівні T_1 . Кожна з гіпотез H^1_i має задовольняти умови як її логічної сумісності із зафіксованими на цьому часовому рівні фактами f^1_i , так і фізичної досяжності стану f^0_i , з огляду на попередні гіпотетичні стани, описувані H^1_i . Подальша добування розглядуваного «пошукового дерева» здійснюється за тими самими механізмами: кожна з гіпотез H^1_i отримує свій діапазон потенційних відгалужень на ще глибшому часовому рівні T_2 за тими самими умовами сумісності із фактичними даними f^2_i та досяжності відповідного стану на наступному часовому рівні T_1 і т.д. (Hvozdk, 2020, р. 89–90).

Запропонована логічна модель може бути покладена в основу оптимізації стратегій та методів проведення допиту як одного з основних джерел отримання слідчої інформації, оскільки планування цієї процедури, зміст і порядок постановки запитань у процесі її здійснення мають бути спрямовані на максимально можливе звуження діапазону альтернативних версій розвитку розслідуваних подій на кожному часовому рівні їх модельної репрезентації. Адже кожен з вузлів логічної моделі «пошукового дерева» має відповідне розгалуження, що веде до попереднього часового зрізу: констеляція фактичних обставин $\{f^0_1, f^0_2, \dots, f^0_n\}$ на часовому рівні T_0 пов'язується з її гіпотетичними витокami $H^1_1, H^1_2, \dots, H^1_n$ на часовому рівні T_1 ; своєю чергою кожна з версій H^1_i отримує відповідне версійне розгалуження на ще глибшому часовому рівні T_2 і т.д. аж до початкового моменту розслідуваної події. Тож широта діапазону пошукових гілок зростає в ступеневій функції з кожним кроком часового заглиблення пошуку. Скажімо, якби кожна ситуація мала лише дві можливі версії своїх витоків на попередньому часовому рівні (хоча зазвичай це число є значно більшим), то вже на десятому кроці реверсивного відтворення її динаміки число версій розвитку досліджуваних подій сягнуло б $2^{10}=1024$ (що, безумовно, унеможливило б перевірку кожної з них). Проте розглядувані пошукові процедури можуть бути гранично мінімізованими, якщо на кожному з рівнів такого пошуку збір доказових матеріалів спрямовуватиметься на сприяння логічній «фільтрації» версій. Якщо, наприклад, на часовому рівні T_n система наявної фактичної бази розширюється завдяки додатковому свідченню f_k , то на цьому рівні «відсікаються» всі версії, не сумісні зі згаданим розширенням, а на рівні T_{n+1} – усі ті гіпотетичні ситуації, у яких цей фактичний

стан речей є *недосяжним* (Hvozdk, 2020, р. 90–91). Саме з максимальним забезпеченням такої «фільтрації» (шляхом своєчасного відхилення припущень, не прийнятних за критеріями синхронічної сумісності та діахронічної досяжності) мають бути пов'язані стратегії планування та проведення допиту. Водночас, що на вищому (тобто наближенішому до T_0) часовому рівні здійснюється таке відхилення, то суттєвішим є звуження пошукового діапазону. Адже разом з відхиленими версіями відсікаються і всі розгалужені «динамічні гілки», що ведуть до них від найглибших часових рівнів (на кшталт того, як, наприклад, здійснюючи обрізку садового дерева, що ближче до стовбура ми відрізаємо гілку, то від більшої частини дерева ми позбавляємося).

Зрештою, коли система зібраних доказових матеріалів (зокрема й отриманих під час допиту та підтверджених свідчень) дозволить відхилити всі альтернативні варіанти «динамічних траєкторій» розвитку картини досліджуваних подій, крім однієї з них (завдяки тому, що на кожному часовому рівні пошукового «дерева» ці комплекси доказів будуть сумісними лише з однією «вузловою» версією), такі докази стануть логічно достатніми для обґрунтованого вирішення справи.

Крім того, що описана логічна модель є дієвим засобом оптимізації планування та проведення слідчих дій, на базі такої моделі уможливується підвищення ефективності оцінювання логічної прийнятності свідчень, здобутих під час допиту підозрюваних і свідків у розслідуваній справі.

Логіко-методологічний аспект оцінки інформації, отриманої під час допиту. Очевидно, що зазначена інформація переважно не є гарантовано достовірною. Логіко-методологічні засоби організації розглядуваної процедури мають охоплювати не лише інструментарій отримання необхідних для слідства свідчень, а й критеріальні виміри їх раціональної прийнятності. Адже лише за умови відповідності таким критеріям може бути доцільною перевірка цих свідчень на предмет їх фактичної достовірності.

У межах одного й того самого часового зрізу розслідуваної картини подій головним таким критерієм є логічна сумісність свідчення із системою вже підтверджених доказових матеріалів, що відображають події, синхронізовані із засвідчуваними обставинами. Тобто, якщо отримані під час допиту свідчення не «вписуються» несуперечливо в контекст таких матеріалів, то ці свідчення можна обґрунтовано кваліфікувати як недостовірні. У разі ж відсутності логічних суперечностей під час долучення цих свідчень до системи перевірених доказів дійти висновку про раціональну прийнятність перших (тобто про неможливість обґрунтованого їх відхилення). Однак не всі свідчення, які не вдається спростувати, можна безоглядно вважати істинними, оскільки навіть хибні версії можуть бути побудовані

без будь-яких внутрішніх суперечностей; натомість добре прихована їхня хибність виявлятиметься лише шляхом встановлення їхньої невідповідності із зовнішньою, об'єктивною реальністю. У таких випадках потрібною є додаткова їх верифікація (за допомогою техніко-криміналістичних засобів, слідчого експерименту тощо). Критерії логічної сумісності втрачають свою релевантність щодо діахронічних подій, які фіксували в різні моменти часу. Адже зміст поняття «сумісність» передбачає можливість *одночасної* істинності тверджень (а отже, можливість синхронного «співіснування» відтворюваних ними обставин). З плином часу будь-які обставини можуть виникати, зникати чи змінюватися; тож свідчення про них можуть виявитися суттєво розбіжними (і навіть взаємовиключними) на різних часових рівнях.

Водночас окреслений вище підхід до моделювання динаміки картини розслідуваних подій, системно поєднуючи в собі синхронічний та діахронічний аспекти цієї динаміки, є значно «чутливішим» до недостовірних свідчень, ніж ізольовано застосовуваний критерій логічної несуперечливості, який є дієвим виключно в межах окремо взятого часового рівня. Нагадаємо, що зміст цього підходу полягає, по-перше, у тому, що він передбачає оцінювання модельованих обставин розслідуваної справи з позиції не окремих доказів, а їх просторово та хронологічно структурованих комплексів. По-друге, «вписуваність» новоотриманих свідчень у таку систему доказових матеріалів знижуватиме ймовірність суто випадкового характеру цієї узгодженості. Що логічніше координованими є поєднання подій на суміжних часових рівнях, то меншим є число можливих шляхів досягнення наступної комбінації цих подій, з огляду на попередню, а отже, зростає ймовірність «невипадковості» таких збігів. Крім критерію логічної сумісності отриманих під час допиту свідчень із синхронними фактичними обставинами, такі свідчення «фільтруються» також через додаткові критерії об'єктивної досяжності та суб'єктивної доцільності. Скажімо, свідчення H_k^n може бути визнане недостовірним навіть у разі його сумісності із зафіксованими на відповідному часовому рівні T_n фактичними обставинами f_i^n , оскільки його можна буде обґрунтовано відхилити, якщо стан H_k^n є або фізично недосяжним з такого, що передує йому, підтвердженого стану H_k^{n+1} , або з огляду на H_k^n , неможливо досягнути фактично зафіксованого подальшого стану H_k^{n-1} .

Під час аналізу діахронічних подій слід ураховувати не тільки фактори об'єктивної сумісності та досяжності, а й такий оцінний аспект свідчень, як суб'єктивна доцільність. Річ у тім, що такі свідчення стосуються здебільшого цілком осмислених людських дій, а тому останні слід розглядати не лише з позиції їх реалізованості, а й у контексті їх сприяння цільовим установам

суб'єкта, що їх вчиняє. Наприклад, свідчення про вчинення вбивства підозрюваним Х є формально сумісним із фактом вилучення під час обшуку його помешкання зброя вбивства, а також обставина наявності в нього згаданого зброя є цілком досяжною за умови його причетності до вчинення цього злочину. Проте чи може це слугувати достатньою підставою для висновку щодо достовірності цього свідчення? Напевно, ні, передусім з огляду на те, що виконавець убивства передусім позбавляється зброя злочину. Тож у такому разі імовірнішою буде версія щодо «підкидання» цього зброя особі, що не вчиняла такої злочинної дії, з метою спробувати спрямувати слідство в хибному напрямі й відвести підозру від реального виконавця. Отже, для оцінювання такої імовірності в сучасній «цифровій криміналістиці» використовують технології, що ґрунтуються на «Баєсових мережах», за допомогою яких здійснюють статистичні узагальнення широкого досвіду (у сферах слідчої діяльності, криміналістичних експертиз, кримінальної психології тощо) стосовно залежностей між типологізованими рисами злочинної поведінки (Evet, 2015).

Очевидно, що абдуктивні висновки про можливі витoki, причини й обставини, що призвели до розслідуваних наслідків, не піддаються виключно формальному аналізу (тобто такому, що передбачав би безвідносність його результатів до змістовних характеристик й особливостей наявних даних, залежність цих результатів лише від структурно-логічної форми компонентів базової інформації). Адже зазначені висновки стосовно гіпотетично реконструйованих подій минулого здебільшого не детерміновані певними апріорними схемами міркування, а визначаються, радше, апостеріорними узагальненнями попереднього слідчо-криміналістичного досвіду. Наприклад, оцінка одержаних у процесі допиту свідчень під час розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, потребує залучення доволі широких і поглиблених знань стосовно залежностей характеру отриманих потерпілим поранень від типології застосованої зброї; відстані, з якої було здійснено постріл; кута входження кулі чи дроби в тіло; калібру зброї; перепон, крізь які куля чи дріб потрапили до тіла, тощо (Hvozdk, 2021). Певна річ, такі висновки залежать здебільшого від досвіду у сферах балістики,

трасології тощо. Тому ця обставина спонукає до розроблення методик неформального (змістовно специфікованого) логічного аналізу, поєднані з яким логіко-формальні критерії раціональності суттєво розширюють свої можливості в плані забезпечення надійності одержуваної під час допиту інформації.

Висновки

Логічне моделювання динаміки розслідуваного злочину є вагомим чинником раціоналізації планування та проведення будь-яких слідчих дій, а отже, і допиту як одного з їх найважливіших різновидів. Таке моделювання є ключовим засобом обґрунтованого визначення мети, змісту та порядку запитань, що ставлять підозрюваному або свідкові під час з'ясування обставин розслідуваних подій, оскільки раціональне осмислення останніх уможливорюється виключно в контексті логіки їхнього динамічного розгортання. Крім того, цей метод, передбачаючи аналіз отримуваної під час допиту інформації в плані її несуперечливого «вписування» в систему зазначеної моделі, забезпечує оцінні виміри прийнятності свідчень.

Моделна реконструкція картини злочину має ґрунтуватися не лише на логіці синхронічної оцінки сумісності повідомлюваних даних, а й на діахронічних критеріях досяжності засвідчуваних обставин цієї картини, з огляду на її попередні стани. Комплексне застосування таких вимірів є чинником об'єктивізації оцінювання отримуваних у процесі допиту свідчень.

Зрештою, результати такого оцінювання мають бути скоригованими крізь призму умов доцільності реалізації повідомлюваних обставин для досягнення певної мети розслідуваних дій, оскільки лише їх фізична здійснюваність не є вагомою підставою для визнання надійності наданої інформації про них. Тож логіко-моделне реконструювання картини злочину, що ґрунтується на координації динамічних і статичних її аспектів, а також об'єктивних та суб'єктивно-цільових параметрів, вирізняється значним ступенем «чутливості» під час його використання як методологічного засобу розрізнення достовірних і недостовірних свідчень.

References

- [1] Arrigo, B., Sellers, B., Copes, H., & Paz, J. (2022). New qualitative methods and critical research directions in crime, law, and justice. *Journal of criminal justice education*, 33(2), 145-150. doi: 10.1080/10511253.2022.2027484.
- [2] Bilenchuk, P.D., Hel, A.P., & Semakov, H.S. (2007). *Forensic tactics and methods of investigating certain types of crimes*. Kyiv: MAUP.
- [3] Borysenko, I., Bululukov, O., Baranchuk, V., & Prykhodko, V. (2021). The modern development of new promising fields in forensic examination. *Journal of Forensic Science and Medicine*, 7, 137-144. doi: 10.4103/jfsm.jfsm_66_21.

- [4] Cherniavskiy, S.S. (2010). *Financial fraud: methodological principles of investigation*. Kyiv: Hai-Tek Pres.
- [5] Evett, I. (2015). The logical foundations of forensic science: towards reliable knowledge. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 370, 1-10. doi: 10.1098/rstb.2014.0263.
- [6] *Conference on Semantics and Linguistic Theory*. Publications.
- [7] Reconstruction as a method of crime investigation. *Amazonia Investiga*, 10(45), 113-119. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8336867>.
- [8] Hvozdk, O. (2020). Logical-semantic aspect of building investigation strategies. *Philosophical and methodological problems of law*, 2(20), 86-92. doi: 10.33270/02202002.86.
- [9] Hvozdk, O. (2021). Formal and informal aspects of investigational logic. *Philosophical and methodological issues of law*, 2(22), 56-53. doi: 10.33270/02212202.56.
- [10] Klymchuk, M., Marko, S., Priakhin, Ye., Stetsyk, B., & Khytra, A. (2021). Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*, 10(38), 204-211. doi: 10.34069/AI/2021.38.02.20.
- [11] Loskutov, T.O. (2022). Legal regulation of interrogation under martial law. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 71, 315-320. doi: 10.24144/2307-3322.2022.71.53.
- [12] Osterburg, J., Ward, R., & Miller, L. (2019). *Criminal Investigation: A Method for Reconstructing the Past*. N.Y.: Routledge.
- [13] Ozerskyi, I.V. (2014). Legal and psychological content of interrogation in the criminal process of Ukraine. *Legal electronic scientific journal*, 2, 106-109.
- [14] Pan, M., & Zheng, K. (2019). A study on the model of fact-finding in criminal investigation. *Journal of forensic sciences and medicine*, 5(3), 156-163. doi: 10.4103/jfsm.jfsm_52_18.
- [15] Pleva, K.V., & Stepanova, H.M. (2018). Psychological aspects of the interrogation of minors. *Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odesa Law Academy"*, 1, 179-187. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2018_1_19.
- [16] Roberts, P., & Aitken, C. (2014). *The Logic of Forensic Proof: Inferential Reasoning in Criminal Evidence and Forensic Science. Guidance for Judges, Lawyers, Forensic Scientists and Expert Witnesses*. L.: Royal Statistical Society.
- [17] Sumbarova, M. (2015). Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *Socrates*, 2(2), 84-91. doi: 10.25143/SOCR.02.2015.2.
- [18] Townsley, M., & Birks, D. (2008). Building better crime simulations: systematic replication and the introduction of incremental complexity. *Journal of Experimental Criminology*, 4, 309-333. doi: 10.1007/s11292-008-9054-4.
- [19] Tymoshenko, Y.P., Kozachenko, O.I., Kyslenko, D.P., Horodetska, M.S., Chubata, M.V., & Barhan, S.S. (2022). Latest technologies in criminal investigation (testing of foreign practices in Ukraine). *Amazonia Investiga*, 11(51), 149-160. doi: 10.34069/AI/2022.51.03.14.

Список використаних джерел

- [1] Arrigo B., Sellers B., Copes H., Paz J. New qualitative methods and critical research directions in crime, law, and justice. *Journal of criminal justice education*. 2022. Vol. 33. No. 2. P. 145–150. doi: 10.1080/10511253.2022.2027484.
- [2] Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 512 с.
- [3] Borysenko I., Bululukov O., Baranchuk V., Prykhodko V. The modern development of new promising fields in forensic examination. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2021. Vol. 7. P. 137–144. doi: 10.4103/jfsm.jfsm_66_21.
- [4] Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
- [5] Evett I. The logical foundations of forensic science: towards reliable knowledge. *Philosophical Transactions of the Royal Society*. 2015. Vol. 370. P. 1–10. doi: 10.1098/rstb.2014.0263.
- [6] Groenendijk J. The logic of interrogation: Classical version. *The Proceedings of the Ninth Conference on Semantics and Linguistic Theory*. Publications, 1999. P. 109–126.
- [7] Hryhorenko A., Musiienko O., Boyko-Dzhumelia V., Sakovskyi A., Myrovskaya A. Reconstruction as a method of crime investigation. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. No. 45. P. 113–119. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8336867>.
- [8] Гвоздік О. Логіко-семантичний аспект побудови стратегій розслідування. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 86–92. doi: 10.33270/02202002.86.
- [9] Гвоздік О. Формальні та неформальні аспекти логіки розслідування. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 2 (22). С. 56–63. doi: 10.33270/02212202.56.

- [10] Klymchuk M., Marko S., Priakhin Ye., Stetsyk B., Khytra A. Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. No. 38. P. 204–211. doi: 10.34069/AI/2021.38.02.20.
- [11] Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 71. С. 315–320. doi: 10.24144/2307-3322.2022.71.53.
- [12] Osterburg J., Ward R., Miller L. *Criminal Investigation: A Method for Reconstructing the Past*. N.Y. : Routledge, 2019. 704 p.
- [13] Озерський І. В. Юридико-психологічний зміст допиту в кримінальному процесі України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2014. № 2. С. 106–109.
- [14] Pan M., Zheng K. A study on the model of fact-finding in criminal investigation. *Journal of forensic sciences and medicine*. 2019. Vol. 5. No. 3. P. 156–163. doi: 10.4103/jfsm.jfsm_52_18.
- [15] Плева К. В., Степанова Г. М. Психологічні аспекти проведення допиту неповнолітніх. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 1. С. 179–187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2018_1_19.
- [16] Roberts P., Aitken C. *The Logic of Forensic Proof: Inferential Reasoning in Criminal Evidence and Forensic Science. Guidance for Judges, Lawyers, Forensic Scientists and Expert Witnesses*. L. : Royal Statistical Society, 2014. 161 p.
- [17] Sumbarova M. Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *Socrates* 2015. Vol. 2. No. 2. P. 84–91. doi: 10.25143/SOCR.02.2015.2.
- [18] Townsley M., Birks D. Building better crime simulations: systematic replication and the introduction of incremental complexity. *Journal of Experimental Criminology*. 2008. Vol. 4. P. 309–333. doi: 10.1007/s11292-008-9054-4.
- [19] Tymoshenko Y. P., Kozachenko O. I., Kyslenko D. P., Horodetska M. S., Chubata M. V., Barhan S. S. Latest technologies in criminal investigation (testing of foreign practices in Ukraine). *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. No. 51. P. 149–160. doi: 10.34069/AI/2022.51.03.14.
-

The Logical Aspect of Planning and Conducting an Interrogation

HVOZDIK Oleh

Doctor of Philosophic, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Abstract. The effectiveness of the investigation largely depends on the reliability of the information received during the conduct of such an investigative action as an interrogation. In turn, this reliability is determined by the rationality of the planning and conduct of the latter, the criteria of which are set at the level of the logical foundations of the investigation methodology. At the same time, the logical aspect of the organization of the interrogation has not been studied in the domestic scientific literature and is rather poorly presented in foreign sources. In particular, the methodological means of logic were not studied in terms of the possibilities of their contribution to the optimization of interrogation strategies. Therefore, the purpose of this article is to outline the ways of effective application of logical analysis in planning and conducting investigative actions aimed at obtaining and evaluating oral or written information from interrogated persons. Methodology. The method of comparative analysis was used to identify common points and differences in approaches to the interpretation and solution of the mentioned problems. The dominant trends in modern studies of the logical foundations of the effective construction of procedures for obtaining investigative information from interrogated persons were determined by the method of inductive generalization. The method of critical analysis was applied in the evaluation of common methodological concepts in this field from the point of view of their reasonableness and logical acceptability. The method of logical formalization was used to clearly present the fundamental bases of the rationalization of investigative actions in the form of generalized formulas. Based on the method of logical-semantic analysis, the conditions of application relevance were determined a methodological toolkit of modern logic for optimizing approaches to planning and conducting an interrogation. The method of logical modeling made it

possible to set the fundamental foundations of logical reconstruction of the dynamics of investigated crime picture, from the point of view of which the testimony obtained during the interrogation should be evaluated. Scientific novelty. The logical principles of rationalization of approaches to planning and conducting an interrogation are formulated and substantiated. In particular, the principles of logical-model reconstruction of the picture of the investigated events are outlined, from the point of view of which the purpose, content and order of asking questions during the interrogation should be determined, as well as the evidence received during the interrogation should be evaluated. Research results. Logical-model reconstruction of crime picture, which is based on the coordination of its dynamic and static aspects, as well as objective and subjective-target parameters, is a significant factor in the rationalization of the planning and conducting of the interrogation; in addition, such an approach is characterized by significant "sensitivity" when used as a methodological tool for distinguishing between reliable and unreliable testimonies given by interrogated persons. Practical significance. The methodological approach described in the article opens up quite wide possibilities in terms of optimizing the strategies and methods of conducting the interrogation, as well as evaluating the information received during its conduct

Keywords: investigation methodology; interrogation; interrogation planning; logic-model reconstruction; interrogation logic; interrogation rationalization

Компетенція органів конституційної юрисдикції: порівняльно-правовий аналіз і перспективи модернізації в Україні

КАМІНСЬКА Наталія*

доктор юридичних наук, професор, професор Державного податкового університету,
головний науковий консультант Дослідницької служби Верховної Ради України
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>

Анотація. Реалії української дійсності, активізація євроінтеграційних процесів і набуття статусу кандидата в члени Європейського Союзу зумовлюють необхідність модернізації та переосмислення правових цінностей, їх значення в сучасному світі. Це, безперечно, стосується й Конституційного Суду України, об'єктивує потребу в удосконаленні порядку його формування, компетенції, організації діяльності тощо. Задля ґрунтовного всебічного вивчення доцільно звернутися до відповідного досвіду інших держав, критично його проаналізувати щодо доцільності й можливості використання в Україні. Метою цієї статті є узагальнення іноземного досвіду конституційно-правового регулювання компетенції органів конституційної юрисдикції, здійснення порівняльно-правового аналізу та визначення напрямів модернізації такого регулювання в Україні. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально юридичні методи, відповідні підходи й принципи. Ключовими задля досягнення зазначеної мети є діалектичний, порівняльно-правовий, аксіологічний, гносеологічний, історичний, герменевтичний та інші методи. Викладені положення ґрунтуються на комплексному та системному, феноменологічному і плуралістичному підходах тощо. Наукова новизна статті полягає в тому, що узагальнення тенденцій конституційно-правового регулювання напрямів діяльності органів конституційної юрисдикції дозволяє виокремити найпоширеніші: 1) визначення конституційності нормативно-правових актів; 2) тлумачення конституції; 3) розгляд скарг щодо порушення свобод і прав людини; 4) вирішення спорів (конфліктів) між владними органами держави (між федерацією та суб'єктами федерації, між суб'єктами федерації або між центральними та регіональними органами, як і між останніми); 5) розгляд питань про імпічмент; 6) розгляд питань про відповідність законів ратифікованим міжнародним договорам, положень інших актів, виданих центральними державними органами, конституції, ратифікованим міжнародним договорам і законам; 7) розгляд виборчих спорів; 8) розгляд питань про відповідність конституції цілей або діяльності політичних партій, відповідність рішення про їх розпуск або іншого рішення, що стосується діяльності політичної партії, конституційним чи іншим законам. Розглянуто специфіку регламентації та реалізації компетенції органів конституційної юрисдикції. Оптимальним визнано вдосконалення повноважень Конституційного Суду України щодо перевірки конституційності міжнародних договорів, типів конституційного контролю, наслідків неконституційності; доповнення наявного переліку повноважень вирішенням компетенційних спорів; розгляду питань про імпічмент вищих посадових осіб держави (а не лише Президента України); розгляд виборчих спорів і про відповідність діяльності політичних партій Конституції України тощо. Запропоновано відповідні законодавчі зміни

Ключові слова: орган конституційної юрисдикції; Конституційний Суд України; компетенція; повноваження; правовий статус; конституційність; правосуддя; законотворчість

Історія статті:

Отримано: 28.02.2023

Переглянуто: 27.03.2023

Прийнято: 28.04.2023

Рекомендоване посилання:

Камінська Н. Компетенція органів конституційної юрисдикції: порівняльно-правовий аналіз і перспективи модернізації в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 38–49. doi: 10.33270/01232502.38.

* Відповідальний автор

Вступ

У сучасній науці конституційного права України, так само як і в іноземній науці, значну увагу приділено вивченню правового статусу, організації та ефективності функціонування органів конституційної юрисдикції. Водночас дослідники неодноразово акцентували на проблематиці формування цих органів у різних державах, їх функціональному призначенні, ролі та місці в системі органів публічної влади, у національному механізмі захисту прав і свобод людини тощо.

На жаль, збройна агресія РФ проти України спричинила численні людські жертви, масове порушення прав і свобод людини, імперативних норм міжнародного права, зумовлюючи потребу в модернізації та переосмисленні конституційних і інших правових цінностей, їх значення в сучасному світі. Це посилюється активізацією євроінтеграційних процесів, набуттям Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Зазначене вище, безперечно, вплинуло і на Конституційний Суд України (КСУ), необхідність удосконалення порядку його формування, організації діяльності, реформування правового статусу. А задля ґрунтовного підходу до цього, як відомо, важливо дослідити відповідний іноземний досвід, критично його проаналізувати на предмет доцільності та можливості використання в реаліях української дійсності.

Слід зазначити, що теоретичні й практичні аспекти організації та діяльності органів конституційної юрисдикції окреслили у своїх працях такі вчені: С. Бобровник, В. Боняк, С. Головатий, В. Городовенко, О. Грищук, М. Гультай, В. Демиденко, А. Єзеров, М. Козюбра, В. Колісник, О. Константи́й, М. Костицький, А. Крусян, Н. Кушакова-Костицька, І. Куян, В. Лемак, О. Марцеляк, О. Петришин, М. Савчин, А. Селіванов, В. Сєрьогін, О. Скрипнюк, І. Сліденко, О. Совгіря, О. Спінчевська, Д. Терлецький, В. Тихий, Н. Шаптала, С. Шевчук та ін. Попри значний науковий інтерес, чимало питань у цій царині потребують детального вивчення, зокрема компаративного аналізу.

Тому метою цієї статті є узагальнення іноземного досвіду конституційно-правового регулювання компетенції органів конституційної юрисдикції, здійснення порівняльно-правового аналізу та визначення напрямів модернізації такого регулювання в Україні.

Матеріали та методи

Методологічний інструментарій цього дослідження є багатоманітним, його основу становлять загальнонаукові та спеціально юридичні методи, а також відповідні підходи й принципи. Так, ключовими задля досягнення

зазначеної мети є діалектичний, порівняльно-правовий, аксіологічний, гносеологічний, історичний, герменевтичний та інші методи. Водночас викладені положення ґрунтуються на комплексному та системному, феноменологічному та плюралістичному, низці інших підходів.

Доволі часто науковці пов'язують встановлення правової природи органів конституційної юрисдикції з визначенням їх місця в системі поділу влади. У цьому контексті виокремлюють такі підходи: конституційне правосуддя ототожнюється з судовою гілкою влади (Ж. Овсепян, К. Половченко, А. Селіванов, А. Стрижак, В. Тихий, Дж. Хецурані, Г. Халмаї та ін.); конституційна юстиція є різновидом контрольної влади (С. Денісов, Р. Мартинюк, Ю. Шульженко та ін.); конституційна юстиція є своєрідною самостійною інституцією, що належить до жодної з гілок влади (Є. Кіреєва, Я. Ключка, М. Сербан та ін.); комплексний характер органу конституційного правосуддя, що поєднує риси судової та контрольної влади (Л. Гарліцкі, Ж. Джангірян та ін.). Так, І. Петрів зауважує, що функціональні характеристики, інституційне оформлення, характер, принципи та зміст діяльності органів конституційної юстиції в Україні й державах Східної Європи вказують саме на їх правосудну природу. Відповідно до своїх повноважень вирішують спори про право та врегульовують правові конфлікти, що виникають між гілками влади, встановлюючи таким чином конституційну істину про право та забезпечуючи конституційне правокористування та реальний конституціоналізм (Petriv).

Професор О. Константи́й у своїх працях обґрунтовано розглядає КСУ належним до судової влади України, але автономним, наділеним спеціальними (посиленими) гарантіями незалежності його суддів, органом конституційного правосуддя, уповноваженим вирішувати найскладніші та найважливіші для держави й членів суспільства конституційно- (політико-) правові спори, формувати преюдиційну конституційно-правову доктрину захисту фундаментальних прав і свобод людини (Konstantyi, 2022).

Як відомо, у розділі XII Основного Закону України регламентовано компетенцію цього органу, його повноваження, гарантії належного функціонування Суду і його суддів¹. У Законі України «Про Конституційний Суд України» законодавець визначив порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус суддів Конституційного Суду України, підстави та порядок звернення до нього, процедуру розгляду ним справ і виконання його рішень².

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

Проте правозастосовна практика в зазначеній царині демонструє чимало проблем, і на цьому неодноразово акцентували сучасні дослідники, судді КСУ, національні та міжнародні експерти (Holovaty, 2022; Skrypnik, 2022; Shaptala, 2018; Slidenko, 2020; Horodovenko, 2021). З-поміж них, на наш погляд, варто акцентувати на питанні компетенційного характеру. Це підтверджує досвід проведеної 2016 року конституційної судової реформи, насамперед реформи конституційного правосуддя, що втілена в положеннях законів України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» 2016 року та «Про Конституційний Суд України» 2017 року, законодавчих ініціативах про конституційну процедуру, про правотворчу діяльність тощо).

Як зазначають дослідники, сприйняття КСУ як єдиного центру, але не єдиного суб'єкта забезпечення конституційності правових актів в Україні, вказує, що процесуальна реформа 2017 року засвідчила безспірний відступ від традиційної в межах концентрованої моделі процедури інцидентного контролю, що дає підстави твердити про її еволюційний розвиток, адаптацію до умов сьогодення (Antsupova et al., 2022).

У своїх дослідженнях О. Спінчевська наголошує на актуальності вдосконалення конституційного юрисдикційного процесу, вважає доцільним запозичення позитивного досвіду інших країн, прогнозування перспективи його розвитку в Україні та загалом забезпечення ефективності реформування. Безумовно, у разі реалізації Конституційним Судом України юрисдикційних повноважень щодо розгляду конституційних подань, конституційних звернень і конституційних скарг виникають проблемні моменти. Так, з одного й того самого питання – відповідності Конституції України (конституційності) закону України – залежно від форми звернення до Конституційного Суду України різні його органи (Велика палата та сенат), які діють у різних кількісних складах, можуть ухвалити остаточні рішення, які фактично матимуть однакову юридичну силу та наслідки; зазначене стосується і юридичних позицій, викладених у таких рішеннях (Spinchevska, 2022). Автор вважає доцільним надання вказаному органу права звертатися за консультативними висновками до Європейського суду з прав людини в порядку, визначеному Протоколом № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, адже закріплені Конституцією України права та свободи людини і громадянина співвідносяться із правами, гарантованими зазначеною Конвенцією. З іншого боку, надання такого права може поглибити наявну проблему дотримання КСУ строків конституційного провадження, адже потрібен буде додатковий час для отримання відповідних висновків від ЄСПЛ. Доречним також є акцентування на тому, що для підвищення

ефективності конституційного юрисдикційного процесу як засобу захисту прав і свобод людини і громадянина необхідним є більш активне застосування КСУ дискреційних повноважень, передбачених, зокрема, ч. 2 ст. 8 та п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» 2017 року, під час вирішення питань щодо наявності підстав для відкриття конституційного провадження у справах, а також реалізації ним судового активізму задля можливості виходу за межі питань, порушених у зверненні. Вбачається, що законодавче закріплення такого положення в порядку, передбаченому законом і випадках, якщо акти (їх окремі положення) безпосередньо пов'язані з предметом відповідного конституційного подання, звернення, скарги та, якщо метою визнання їх неконституційними є захист прав людини, стане позитивним кроком в частині захисту КСУ прав та свобод людини (Spinchevska, 2022).

Таких пропозицій у доктринальних джерелах, аналітичних й інших матеріалах знаходимо чимало. Тому закономірною є констатація питання про удосконалення конституційно-правового регулювання компетенції органу конституційної юрисдикції в Україні, спільно з іншими питаннями, пов'язаними з реформуванням його статусу. Тому, на наше переконання, необхідним є ґрунтовне вивчення відповідного іноземного досвіду в цьому напрямі.

Так, Конституційний Трибунал Республіки Польща на підставі Конституції Польщі 1997 року уповноважений приймати рішення в справах про:

- відповідність законів і міжнародних договорів Конституції;
- відповідність законів ратифікованим міжнародним договорам, ратифікація яких вимагала попередню згоду, виражену в законі;
- відповідність правових положень, виданих центральними державними органами, Конституції, ратифікованим міжнародним договорам і законам;
- відповідність Конституції цілей або діяльності політичних партій;
- конституційну скаргу (ст. 188);
- спори про компетенції між центральними конституційними органами держави (ст. 189).

Тобто для компетенції органу конституційного правосуддя в Польщі характерна наявність таких сфер юрисдикції: 1) перевірка конституційності нормативно-правових актів шляхом перегляду норм (абстрактних і конкретних; *a posteriori* і *a priori* – пп. 1-3 ст. 188, пп. 3 і 4 ст. 122, п. 2 ст. 133; розгляду конституційних скарг – спеціальний порядок перегляду норм (ст. 79, 188 Конституції); 2) вирішення компетенційних спорів між центральними конституційними органами держави (ст. 189 Конституції); 3) рішення щодо відповідності Конституції цілей чи діяльності політичних партій (ст. 188 (4) Конституції); 4) визнання тимчасової нездатності

Президента Республіки обіймати посаду (п. 1 ст. 131 Конституції)¹.

Водночас Конституційний суд Литовської Республіки на підставі ст. 105 Конституції Литовської Республіки:

– розглядає та приймає рішення про відповідність законів Литовської Республіки, інших прийнятих Сеймом актів Конституції Литовської Республіки;

– розглядає відповідність Конституції та законам: актів Президента Республіки, актів Уряду Республіки;

– подає висновки стосовно того:

1) чи мали місце порушення законів про вибори під час виборів Президента Республіки або членів Сейму;

2) чи дозволяє стан здоров'я виконувати Президентом Республіки його обов'язки;

3) чи не суперечать міжнародні договори Литовської Республіки Конституції;

4) чи не суперечать Конституції конкретні дії членів Сейму та державних посадових осіб, щодо яких порушено справу про імпичмент².

Статус і повноваження Конституційного суду Чеської Республіки закріплені безпосередньо в Конституції Чехії. Так, за ст. 87 він вирішує справи:

– про скасування анулювання законів або їх окремих положень, якщо вони суперечать конституційному закону;

– про скасування інших правових актів або їх окремих положень, якщо вони суперечать конституційному закону чи закону;

– за конституційною скаргою органів місцевого самоврядування на незаконне втручання держави;

– за конституційною скаргою на рішення або інші дії органів публічної влади, що порушують гарантовані Конституцією основні права і свободи;

– щодо засобів правового захисту на рішення про перевірку обрання депутата або сенатора;

– у разі виникнення сумнівів щодо втрати пасивного виборчого права та несумісності функцій депутата або сенатора відповідно до ст. 25;

– за конституційним обвинувальним актом Сенату проти Президента Республіки згідно з абзацом 2 ст. 65;

– за пропозицією Президента Республіки про скасування постанови Палати депутатів і Сенату відповідно до ст. 66;

– про заходи, необхідні для виконання рішення Міжнародного суду, обов'язкового для Чеської Республіки, якщо не може бути виконано іншим способом;

– про відповідність рішення про розпуск політичної партії або іншого рішення, що стосується діяльності політичної партії, конституційним чи іншим законам;

– про спори, що стосуються повноважень державних органів та органів місцевого самоврядування, якщо за законом вони не належать до юрисдикції іншого органу.

Також законом може бути встановлено, що Вищий адміністративний суд замість Конституційного суду приймає рішення: а) про скасування правових актів або їх окремих положень, якщо вони суперечать закону; б) про спори, що стосуються повноважень державних органів та органів місцевого самоврядування, якщо за законом вони не належать до юрисдикції іншого органу³.

Значним і різноманітним є обсяг компетенції Конституційної ради Франції. Аналіз відповідних положень Конституції Французької Республіки 1958 року зі змінами та доповненнями дозволяє стверджувати про її компетенцію попереднього й наступного конституційного контролю, з питань виборів і референдумів, надзвичайного стану, коли незалежність нації, цілісність її території або виконання її міжнародних зобов'язань постануть перед серйозною та безпосередньою загрозою, а нормальне функціонування конституційних органів публічної влади перервано тощо. Так, Конституційна рада, здійснюючи контроль за належністю (*veille a la regularite*) виборів Президента Республіки, розглядає відповідні скарги й оголошує результати виборів (ст. 58); за належністю проведення референдуму, передбаченого у ст. 11, 89 і розділі XV, оголошує його результати (ст. 60); якщо оспорується результати виборів депутатів і сенаторів, визначає належність їх процедури (ст. 59).

Передаються на розгляд до Конституційної ради, яка встановлює відповідність Конституції, органічні закони до промудгалії, а також вказані в ст. 11 Конституції пропозиції щодо законів до їх винесення на референдум і регламенти палат Парламенту до їх застосування (ст. 61). Причому таке звернення щодо закону перериває строк здійснення промудгалії, а положення, визнане неконституційним, не підлягає промудгалії та не може бути застосоване. Також, якщо будь-який суд під час здійснення юрисдикції застосовує положення закону, що обмежує гарантовані Конституцією права і свободи, Державна рада або Касаційний суд (*Cour de cassation*) можуть звернутися стосовно цього закону до Конституційної ради, яка у визначений термін

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm/>.

² Конституція Литовської Республіки: прийнята громадянами Литовської Республіки на референдумі 25 жовт. 1992 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm.

³ Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992. URL: <https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>.

приймає відповідне рішення в порядку, встановленому органічним законом (ст. 61-1)¹. У результаті, положення, визнане неконституційним, скасовується з моменту опублікування рішення згаданого органу конституційної юстиції або з моменту, встановленому в цьому рішенні. Крім цього, він може визначити умови та межі преюдиційності відповідного рішення (Lomakin, 2018; Irkliienko, 2020).

Отже, певні повноваження Конституційної ради Франції можна розглядати як складові законотворчого процесу, обов'язкову стадію законодавчого процесу, що передуює промугації. Загалом, з огляду на широку компетенцію та іншу специфіку, цей орган конституційного контролю є важливим для всієї правової системи Франції, забезпечення якості органічних законів, пропозиції щодо законів до їх винесення на референдум, регламенту палат Парламенту тощо.

Правовий статус Конституційного суду Іспанії (*Tribunal Constitucional de España*) як незалежного конституційного органу регламентується Розділом IX Конституції (ст. 159–165), Органічним законом 2/1979 Конституційного суду (LOTC). Так, згідно з положеннями ст. 161 Конституції цей орган наділений юрисдикцією на всій іспанській території та компетентний:

а) розглядати заяви про неконституційність законів і нормативних актів, що мають силу закону;

б) здійснювати апеляційний розгляд у порядку процедури ампаро щодо порушень прав і свобод, перелічених у п. 2 ст. 52 Конституції, у випадках і в формі, встановлених законом;

в) вирішувати конфлікти про компетенцію між державою та автономними співтовариствами або між останніми;

г) вирішувати інші питання, віднесені до його відання Конституцією й органічними законами.

Причому Уряд може опротестувати перед Конституційним судом рішення та постанови, прийняті органами автономних спільнот. Це передбачає призупинення дії зазначених рішень або постанов, однак Суд у строк до п'яти місяців повинен підтвердити чи скасувати дію цих актів.

Згідно зі ст. 163, якщо будь-який судовий орган під час процесу виявить, що норма, яка має силу закону, що ним застосовується та від законності якої залежить прийняття рішення, суперечить Конституції, то цей орган має право звернутися до Конституційного суду, дотримуючись умов, порядку та з метою досягнення результатів, встановлених законом, що в

жодному разі не матиме призупиняючого характеру².

Водночас у ст. 2 LOTC конкретизовано компетенцію КС Іспанії. Так, слід окреслити розгляд ним спорів щодо захисту місцевої автономії; звернення щодо конституційності міжнародних договорів; перевірки призначень магістратів Конституційного Суду: чи відповідають вони вимогам Конституції та цього Закону; розглядає справи з інших питань, віднесених до його компетенції Конституцією та Органічними законами. Натомість, відповідно до ст. 3 згаданого закону, компетенція КС поширюється на знання та вирішення преюдиційних, будь-яких інших питань, які не стосуються конституційного ладу, безпосередньо пов'язані з розглядом справи з єдиною метою його конституційного судочинства³.

Конституційна Рада Республіки Казахстан передбачена Конституцією Казахстану 1995 року та змінила Конституційний суд Казахстану. Своєрідною особливістю цього органу, на відміну від аналогічних в іноземних державах, є наявність довічних членів експрезидентів республіки, враховуючи невелику чисельність – 7 суддів. Згідно зі ст. 72 Конституції Конституційна Рада уповноважена за зверненням Президента Республіки Казахстан, Голови Сенату, Голови Мажилісу, не менше однієї п'ятої частини загальної чисельності депутатів Парламенту, Прем'єр-міністра:

– вирішувати за наявності спору питання про правильність проведення виборів Президента Республіки, депутатів Парламенту та проведення республіканського референдуму;

– розглядати до підписання Президентом прийняті Парламентом закони на їх відповідність Конституції;

– перевіряти відповідність Конституції Республіки прийнятих Парламентом і його Палатами постанов;

– перевіряти на відповідність Конституції міжнародні договори Республіки до їх ратифікації;

– здійснювати офіційне тлумачення норм Конституції.

Крім цього, на підставі ст. 47 Конституції Казахстану орган конституційної юстиції надає висновок про дотримання встановлених конституційних процедур у разі дострокового звільнення або усунення з посади Президента у випадку державної зради. Згідно з п. 10-1 ст. 44 Конституції, в інтересах захисту прав і свобод людини та громадянина, забезпечення національної безпеки, суверенітету і цілісності держави Президент направляє звернення до

² Constitución española : entrada en vigor 29/12/1978. URL: [https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/\(1\)/con](https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/(1)/con).

³ Ley Orgánica 2/1979, de 3 de octubre, del Tribunal Constitucional. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1979-23709&p=20151017&tn=1>.

¹ Constitution du 4 octobre 1958 à jour de la révision du 23 juillet 2008. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/>.

Конституційної Ради про розгляд закону чи іншого правового акта, що набрав чинності, на відповідність Конституції Республіки, про прийняття висновку у випадку, передбаченому п. 3 ст. 91 Конституції, а саме щодо змін і доповнень до Конституції, які виносяться на республіканський референдум чи на розгляд Парламенту Республіки¹.

Відповідно до ст. 78 Конституції, якщо суд встановить, що закон або інший нормативний правовий акт, що підлягає застосуванню, порушує закріплені Конституцією права і свободи людини і громадянина, він зобов'язаний призупинити провадження у справі та звернутися до Конституційної Ради з поданням про визнання цього акта неконституційним. Слід зауважити, що не лише назва, а й статус і порядок діяльності зазначеного органу конституційної юстиції зазнали реформування, зокрема Законом РК від 10 березня 2017 року № 51-VI скасовано право заперечення Президента на рішення Конституційної Ради загалом або його частини, які можна було долати двома третинами голосів від конституційного числа членів Конституційної Ради.

Компетенція Конституційного Суду Вірменії встановлена Конституцією, а організація його діяльності – Конституцією та Законом про Конституційний Суд. Так, відповідно до ст. 168 Конституції КС у порядку, встановленому законом про Конституційний Суд:

1) визначає відповідність законів, постанов Національних Зборів, указів і розпоряджень Президента Республіки, постанов, підзаконних нормативно-правових актів Уряду та Прем'єр-міністра Конституції;

2) до прийняття проекту змін до Конституції, а також проектів правових актів, що виносяться на референдум, визначає їх відповідність Конституції;

3) визначає до ратифікації міжнародного договору відповідність Конституції закріплених у ньому зобов'язань;

4) вирішує спори між конституційними органами, що виникають у зв'язку з їх конституційними повноваженнями;

5) вирішує спори, пов'язані з рішеннями, прийнятими за результатами референдуму, виборів до Національних Зборів, Президента Республіки;

6) ухвалює постанову з питань припинення повноважень депутата;

7) надає висновки про наявність підстав для відмови від посади Президента Республіки;

8) ухвалює постанову про неможливість виконання повноважень Президента Республіки;

9) вирішує питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді Конституційного Суду;

10) вирішує питання про припинення повноважень судді Конституційного Суду;

11) вирішує питання про надання згоди на відкриття кримінального провадження відносно судді Конституційного Суду або на позбавлення його свободи у зв'язку з виконанням ним своїх повноважень;

12) ухвалює в установлених законом випадках постанову про призупинення або заборону діяльності партії².

Як бачимо, власне на рівні основних законів держав регламентовано компетенцію органів конституційної юрисдикції, у спеціальних законах – конституційних або органічних – конкретизуються функції, повноваження цих органів і їх членів, статус, порядок формування, форми діяльності тощо. Є органи конституційної юрисдикції з нечисленними повноваженнями, а є з доволі значною їх кількістю (наприклад, у Чехії, Вірменії тощо). Спостерігається певна національна специфіка в регламентації та реалізації згаданої компетенції, зокрема з огляду на форму державного устрою, чинне законодавство та інші складові національної правової системи, історичні та локальні традиції, наявну систему органів публічної влади та місце в ній органів конституційної юрисдикції.

Слід зазначити, що фактично кожна функція чи повноваження досліджуваних органів мають певні особливості в практиці конкретної держави, відповідного органу конституційної юрисдикції. Наприклад, найяскравіше це виявляється щодо конституційної скарги:

– Конституційний Трибунал Республіки Польща уповноважений приймати рішення у справах про конституційну скаргу;

– Конституційний суд Іспанії компетентний здійснювати апеляційний розгляд у порядку процедури ампаро щодо порушень прав і свобод;

– Конституційний суд Чеської Республіки вирішує справи за конституційною скаргою органів місцевого самоврядування на незаконне втручання держави та за конституційною скаргою на рішення або інші дії органів публічної влади, що порушують гарантовані Конституцією основні права і свободи тощо.

Причому в деяких державах такого інструменту, як конституційна скарга, не передбачено.

На відміну від аналогічних органів інших держав, Конституційний Суд Вірменії уповноважений вирішувати питання про притягнення до

¹ The Constitution of The Republic of Kazakhstan. URL: https://web.archive.org/web/20200508065118/http://www.akorda.kz/en/official_documents/constitution.

² The Constitution of the Republic of Armenia, was adopted through a referendum on July 5, 1995; amendments to the Constitution of the Republic of Armenia were introduced through a referendum on November 27, 2005; on December 6, 2015. URL: <https://www.president.am/en/constitution/>.

дисциплінарної відповідальності судді Конституційного Суду, про припинення ним повноважень, про надання згоди на відкриття кримінального провадження відносно судді Конституційного Суду або на позбавлення його свободи у зв'язку з виконанням ним своїх повноважень. Так само, на відміну від інших аналогічних органів, Конституційний суд Чеської Республіки вирішує справи про заходи, необхідні для виконання рішення Міжнародного суду, обов'язкового для Чеської Республіки, якщо воно не може бути виконано іншим способом.

Як зазначалося вище, певні повноваження Конституційної ради Франції розглядаються складовими законотворчого процесу, обов'язковою стадією законодавчого процесу, що передують промульгації. Загалом не лише найменування відрізняє цей орган, а й його широка компетенція. За зразком французької моделі визначено правовий статус органу конституційного правосуддя Казахстану – Конституційної Ради – закономірно, як і Конституційна рада Франції, визначена суб'єктом законотворчого процесу, а на відміну від КС України, вирішує виборчі спори тощо. Так само своєрідним є найменування аналогічного органу в Польщі – Конституційний Трибунал – з-поміж повноважень якого більшість стосується конституційного контролю, прийняття рішень у справах про відповідність Конституції, міжнародним договорам, а також компетенційних спорів.

Для компетенції Конституційного суду Литви характерне вирішення виборчих спорів, а висновки в справах про імпічмент стосуються відповідності Конституції конкретних дій членів Сейму та державних посадових осіб (а не лише Президента, як і в багатьох інших державах), спільно з висновками щодо того, чи дозволяє стан здоров'я виконувати Президентіві Республіки його обов'язки.

Тобто слід виокремити поширену практику здійснення таких сфер юрисдикції:

- 1) перевірка конституційності нормативно-правових актів;
- 2) розгляд конституційних скарг;
- 3) тлумачення конституції;
- 4) вирішення компетенційних спорів (між центральними конституційними органами держави або між державою та автономними співтовариствами, або між останніми);
- 5) розгляд питань про імпічмент глави держави та інших вищих посадових осіб держави;
- 6) розгляд виборчих спорів і питань щодо політичних партій тощо.

Проте обсяг компетенції органів конституційної юрисдикції не є однаковим, не всі перелічені сфери юрисдикції характерні для кожного з досліджуваних органів, це стосується й суб'єктів і форми звернення до цих органів. Загалом спостерігається поєднання власне юридичного та політичного різновидів компетенції

органів конституційної юрисдикції іноземних держав.

Метою дослідження, серед іншого, є визначення напрямів модернізації конституційно-правового регулювання компетенції органу конституційної юрисдикції в Україні. Науковці неодноразово наголошували на потребі такого вдосконалення. Ідеться не лише про розширення компетенції КСУ, а й підвищення його ролі в демократизації суспільних відносин (Kostytskyi, Kaminska, & Kushakova-Kostytska, 2019; Savchyn, 2020; Krusian et al., 2019; Levkivska, 2019; Hultai, 2019) як рушія якісно нового етапу сучасної антикорупційної реформи (Demydenko, 2020), впливу конституційного судочинства на формування інституту народовладдя в умовах глобалізації (Kaminska, & Shaptala, 2023).

У Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр., затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 перелічено основні проблеми, які зумовлюють необхідність удосконалення діяльності КСУ. Однак їх насправді набагато більше. Проте навіть для вирішення згаданих у Стратегії оптимальним є розширення компетенції цього органу, тому погоджуємося, що серед визначених у ній напрямів і заходів виокремлено:

– розроблення та впровадження ефективних і прозорих процедур притягнення суддів Конституційного Суду України до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку;

– запровадження ефективних механізмів дотримання та моніторингу виконання суддями Конституційного Суду України вимог антикорупційного законодавства тощо¹.

Також варто констатувати потребу в постійній функціональній взаємодії судів системи судоустрою та КСУ, що сприятиме належному захисту конституційних прав і свобод людини. Це безпосередньо пов'язано із забезпеченням дієвості Конституції України, передусім дієвості тих конституційних принципів і цінностей, які закладають підґрунтя конституційному порядку та конституційній політиці держави. Так само назріла необхідність удосконалення механізмів взаємодії КСУ та громадян України, іноземців, осіб без громадянства, юридичних осіб приватного права щодо подання конституційних скарг; деталізації правил щодо відводу та самовідводу суддів, відшкодування шкоди, завданої застосуванням актів і діями, що визнані неконституційними тощо.

¹ Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр.: Указ Президента України від 11 черв. 2021 р. № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>.

У своїх працях Ю. Михеєнко акцентує на потребі в обґрунтуванням (причому з докладним за потреби роз'ясненням) прийнятих Судом актів і застосованих у процесі прийняття правових і логічних підходів. Довіра та переконаність суспільства в правдивості та відповідності Основному Закону України, його тексту й «духу» запроваджених Конституційним Судом України новацій не можливі без розуміння їхнього змісту та причини їх появи в конституційній правовій доктрині. Брак останніх може поставити під сумнів їх легітимність. Тому слід зважати на особливу місію КСУ не лише як «охоронця» Конституції України, її новелізатора, а і як основного суб'єкта формування конституційної культури. Зазначене об'єктивує високий ступінь відповідальності органу конституційної юрисдикції перед українським народом, унаочнює необхідність завоювання ним високого авторитету, що передусім полягає в сприйнятті суспільством і довірі до його діяльності (Мукхеєнко, 2022). Професор А. Селіванов запевняє, що КСУ – не «інституція влади», а реальний механізм справедливості й охорони прав і свобод людей (Selivanov, 2022).

У контексті надання Україні статусу кандидата в члени Європейського Союзу також актуалізувалося питання зміни підходів як до його формування, так і компетенції та процедур діяльності. У наукових джерелах зауважено, що практика КСУ в царині застосування повноважень щодо контролю за міжнародними договорами залишається рудиментарною (Vodiannikov, 2022; Riznyk, 2020; Mendez, 2017). Так, О. Скрипнюк зазначає, що КСУ зробив чимало для забезпечення інтеграції України до членства в ЄС, утім на цьому шляху були й такі рішення, які можна назвати або невдачами вітчизняної конституційної юстиції, або її помилками, що спричинило конституційну кризу (Skrypniuk, 2022). Як відомо, офіційною перешкодою для ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду став висновок КСУ № 3-в/2001, яким встановлено невідповідність цього статуту положенням Конституції України. З внесенням змін і доповнень 2016 року до ст. 124 Конституції України, відповідно до якої Україною може бути визнано юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом, фактично актуалізувалася необхідність прийняття нового висновку КСУ за встановленою процедурою. Це ймовірно відкрило б шлях до прийняття спеціального законодавства України про співпрацю з МКС.

Водночас на сьогодні КСУ є дієвим учасником конституціоналізації процесу європейської інтеграції, тому не випадково першою вимогою, яку висунув ЄС перед Україною як кандидатом у члени ЄС, є вимога реформування КСУ. На цьому акцентує Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційської Комісії) у

висновку щодо законопроекту «Про конституційну процедуру» № 4533. Отже, КСУ спільно з іншими владними органами покликаний відігравати важливу роль у процесі інтеграції України до європейського правового простору, реалізації міжнародних зобов'язань, утвердження європейських цінностей і стандартів у конституційно-правових реаліях. Але варто пам'ятати, що це орган без права на помилку!¹ (Skrypniuk, 2022; Holovaty, 2020; Kaminska, 2022).

Висновки

Досвід іноземних держав в окресленій сфері є різноманітним і цікавим, так само спостерігаємо здобутки та певні проблеми, пов'язані з формуванням, компетенцією та функціонуванням органів конституційної юрисдикції. До того ж у межах однієї статті неможливо проаналізувати такий досвід багатьох держав, проте, узагальнюючи тенденції конституційно-правового регулювання напрямів діяльності органів конституційної юрисдикції, слід зазначити, що вони переважно зводяться до таких:

- визначення конституційності нормативно-правових актів;
- тлумачення конституції;
- розгляд скарг щодо порушення свобод і прав людини;
- вирішення спорів (конфліктів) між владними органами держави (зокрема між центральними та регіональними органами або між останніми);
- розгляд питань про імпичмент;
- розгляд питань про відповідність законів ратифікованим міжнародним договорам, а також положень інших актів, прийнятих центральними державними органами, конституції, ратифікованим міжнародним договорам і законам;
- розгляд виборчих спорів;
- розгляд питань про відповідність конституції цілей або діяльності політичних партій, відповідність рішення про розпуск політичної партії або іншого рішення, що стосується діяльності політичної партії, конституційним чи іншим законам тощо.

Переважно на рівні основних законів держав регламентовано компетенцію органів конституційної юрисдикції, у спеціальних законах – конституційних або органічних – конкретизуються функції, повноваження цих органів і їх членів, статус, порядок формування, форми діяльності тощо. Є органи конституційної юрисдикції з різним обсягом

¹ Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union, European Commission, Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en; Urgent opinion on the Reform of the Constitutional Court of Ukraine issued pursuant to Article 14a of the Venice Commission's Rules of Procedure. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf>.

повноважень, спостерігається певна специфіка в регламентації та реалізації такої компетенції, враховуючи форму державного устрою, чинне законодавство та інші складові національної правової системи, історичні та локальні традиції, сучасну систему органів публічної влади та місце в ній органу конституційної юрисдикції.

Загалом обсяг компетенції органів конституційної юрисдикції іноземних держав значно відрізняється від компетенції КСУ, що потребує модернізації. Звісно, це потребує відповідних консультацій, аналітичних і наукових розвідок, особливо в контексті інтеграції України до європейського правового простору. Зокрема масштабне перезавантаження як судів системи судоустрою, так і КСУ, удосконалення компетенції останнього у напрямі його розширення, належне виконання покладених функцій і повноважень сприятимуть провадженню високих стандартів організації та діяльності органу конституційної юрисдикції, реалізації багатомірної його природи та випробуванню протягом тривалого часу кращих іноземних практик, задоволення інтересів і потреб сучасної Української держави. Ідеться про те, що одним з першочергових завдань є відповідне науково-теоретичне забезпечення та практичне досягнення дієвих результатів, а не лише факту реформування. Видається необхідним уточнення понятійно-категорійного апарату, зокрема з'ясування сутності та співвідношення таких категорій, як орган конституційної юстиції, орган конституційної юрисдикції, орган конституційного правосуддя, орган конституційного судочинства, а також конституційного контролю, державного контролю, інцидентного контролю тощо. Оптимальним вбачається доповнення наявного переліку повноважень такими, як: вирішення компетенційних спорів; розгляд питань про імпічмент вищих посадових осіб держави (а не лише Президента

України); розгляд виборчих спорів і про відповідність діяльності політичних партій Конституції України тощо. Таким чином, закономірним є внесення змін і доповнень до ст. 150, 151 Конституції України, а також Закону України «Про Конституційний Суд України», Регламенту Конституційного Суду України тощо.

Потребують дослідження питання наділення повноваженнями органу конституційної юрисдикції, які є складовими законотворчого процесу, обов'язковою стадією законодавчого процесу, що передуює промульгації (наприклад, як у Франції, Казахстані); удосконалення повноважень КСУ щодо перевірки конституційності міжнародних договорів, типів конституційного контролю (процесуального, субстантивного, превентивного або попереднього, наступного, спеціального), наслідків неконституційності. Крім того, для вдосконалення системи стримувань і противаг, запобігання конституційним конфліктам між гілками влади, зокрема за участю КСУ, обґрунтованими є пропозиції щодо запровадження конституційно визначеного механізму взаємного (між різними гілками державної влади) контролю та притягнення до конституційної відповідальності (зокрема, варте уваги запровадження конституційної відповідальності суддів КСУ через процедуру вираження недовіри (імпічменту), як у Данії, Фінляндії, Японії, Литві). Тобто, йдеться про доцільність доповнення повноважень КСУ. Сподіваємося, що окреслення проблематики, здійснений аналіз і сформульовані пропозиції сприятимуть конструктивній науковій дискусії задля зміцнення конституційного порядку України, розвитку конституційної політики, конституціоналістики, врахуванню досвіду реформування іноземних держав у зазначеній сфері, упровадженню загальноєвропейських і загальноцивілізаційних цінностей.

References

- [1] Antsupova, T.O. (et al.). (2022). *Application of the Constitution of Ukraine by courts: doctrine and practice*. A.A. Yezerov, D.S. Terletskiy (Ed.). Kyiv: VAITE.
- [2] Demydenko, V.O. (2020). The Constitutional Court of Ukraine as a driver of a qualitatively new stage of modern anti-corruption reform. *Philosophical, methodological and psychological problems of law: proceedings of the 8th All-Ukrainian Scientific and Theoretical conference* (pp. 99-101). Kyiv: National Academy of Sciences. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19808/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_26.11.2020_p100-102.pdf
- [3] Holovaty, S. (2020). Backbone of the Rule of Law: The Decisive Contribution of the Venice Commission in Ukraine. In *Venice Commission. Thirty Years of Quest for Democracy through Law: 1990-2020* (pp. 339-364). Lund: Juristförlaget i Lund.
- [4] Holovaty, S. (2022). *Constitutional Lessons from the Past and from the Future: introductory Remarks at the Conference "From the National Constitution to Transnational Constitutionalism"* (Vilnius, Lithuania, 25 October).
- [5] Horodovenko, V.V. (2021). The Constitutional Court of Ukraine as the only body for the protection of the Constitution of Ukraine. In *A new way to law*. A.O. Selivanov (Ed.). Kyiv: Logos.

- [6] Hultai, M.M. (2019). *Constitutional complaint in the mechanism of access to constitutional justice*. Kyiv: TsUL.
- [7] Irlklienko, A.I. (2020). Constitutional and legal status of the Constitutional Council of France. *Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 138-141. doi: 10.36695/2219-5521.2.2020.23.
- [8] Kaminska, N., & Shaptala, N. (2023). Global and European constitutionalism: conceptualization of new dimensions and values. In *Modern problems of the development of international and European law*. V.V. Kopyika (Eds.). Kyiv.
- [9] Kaminska, N.V. (2022). Meritocracy as a constitutional value and key principle of public authority reform. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 51-61. doi: 10.32886/instzak.2022.04.06.
- [10] Konstanyi, O.V. (2022). Problems of restoration of the violated rights and freedoms of a person after the Constitutional Court of Ukraine established the unconstitutionality of the norms of the law. *Legal scientific electronic journal*, 9, 84-87. doi: 10.32782/2524-0374/2022-9/19.
- [11] Kostytskiy, M.V., Kaminska, N.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). Prospects for improving the activity of the Constitutional Court of Ukraine in the conditions of modern social transformations. *ScienceRise: Juridical Science*, 3(9), 4-11. doi: 10.15587/2523-4153.2019.180113.
- [12] Krusian, A., Zhytotovska, I., Mikhalov, V., Kuli-Ivanchenko, K., & Afanasieva, M. (2019). Amicus Curiae Institute in the Constitutional Process. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(7), 2040-2046. doi: 10.14505/jarle.v10.7(45).14.
- [13] Levkivska, V.M. (2019). The Constitutional Court of Ukraine as an element of democratization of social relations. *Constitutional and legal academic studies*, 1, 139-146.
- [14] Lomakin, M. (2018). The French model of constitutional control. *Entrepreneurship, economy and law*, 4, 150-155.
- [15] Mendez, M. (2017). Constitutional review of treaties: Lessons for comparative constitutional design and practice. *International Journal of Constitutional Law*, 15(1), 84-109. doi: 10.1093/icon/mox004/
- [16] Mykheienko, Yu.M. (2022). Participation of the Constitutional Court of Ukraine in amending the Constitution (an attempt at a philosophical approach) *Philosophical and methodological problems of law*, 2(24), 27-37. doi: 10.33270/02222402.27.
- [17] Petriv, I.M. Bodies of constitutional justice in Ukraine and the states of Eastern Europe: to the question of legal nature.
- [18] Riznyk, S.V. (2020). *Constitutionality of regulatory acts: essence, assessment methodology and system of provision in Ukraine*. Lviv: LNU named after I. Franka.
- [19] Savchyn, M.V. (2020). *Constitutional justice and ensuring the constitutional order: 2005-2020*. Uzhhorod: RIK-U.
- [20] Selivanov, A. (2022). Constitutional justice in the name of peace and justice. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 5-6, 107-113.
- [21] Shaptala, N.K. (2018). *Evidence in the constitutional judicial process: philosophical and legal principles*. Kyiv: Lohos
- [22] Skrypniuk, O. (2022). The role of the Constitutional Court of Ukraine in the process of European integration of Ukraine: modern realities and prospects. *The role of the Constitutional Court of Ukraine in the implementation of the strategic course of the state to acquire full membership of Ukraine in the European Union: proceedings of the International conference* (pp. 153-166). Kyiv.
- [23] Slidenko, I. (2020). The politicization of the constitutional courts: causes and consequences (theses). *Constitutional Justice and Politics: International Congress on European and Comparative Constitutional Law* (pp. 221-223). Kosice.
- [24] Spinchevska, O.M. (2022). *Constitutional jurisdictional process in Ukraine: current state and prospects for improvement*. Kyiv: KNT.
- [25] Vodiannikov, O.Yu. (2022). Constitutional control over international treaties of Ukraine. *Public law*, 4(48), 7-29. doi: 10.32782/2306-9082/2022-48-1.

Список використаних джерел

- [1] Застосування судами Конституції України: доктрина і практика / [Т. О. Анцупова та ін.] ; упоряд.: А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. Київ : ВАІТЕ, 2022. 604 с.
- [2] Демиденко В. О. Конституційний Суд України як рушій якісно нового етапу сучасної антикорупційної реформи. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листоп. 2020 р.). Київ : НАВС, 2020. С. 99–101.
- [3] Holovaty S. Backbone of the Rule of Law: The Decisive Contribution of the Venice Commission in Ukraine. *Venice Commission. Thirty Years of Quest for Democracy through Law: 1990–2020*. Lund : Juristförlaget i Lund, 2020. P. 339–364.

- [4] Holovaty S. Constitutional Lessons from the Past and from the Future: introductory Remarks at the Conference «From the National Constitution to Transnational Constitutionalism» (Vilnius, Lithuania, 25 October 2022).
- [5] Городовенко В. В. Конституційний Суд України як єдиний орган захисту Конституції України. *Новий шлях до права* : кол. монографія / кер. авт. кол. А.О. Селіванов. Київ : Логос, 2021. С. 67–79.
- [6] Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : курс лекцій. Київ : ЦУЛ, 2019. 270 с.
- [7] Ірклієнко А. І. Конституційно-правовий статус Конституційної ради Франції. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 138–141. doi: 10.36695/2219-5521.2.2020.23.
- [8] Камінська Н., Шаптала Н. Глобальний і європейський конституціоналізм: концептуалізація нових вимірів і цінностей. *Сучасні проблеми розвитку міжнародного та європейського права* : монографія / заг. ред. В. В. Копійки. Київ, 2023. 304 с.
- [9] Камінська Н. В. Меритократія як конституційна цінність і ключова засада реформування публічної влади. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 4. С. 51–61. doi: 10.32886/instzak.2022.04.06.
- [10] Константий О. В. Проблеми відновлення порушених прав і свобод особи після встановлення Конституційним Судом України неконституційності норм закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 84–87. doi: 10.32782/2524-0374/2022-9/19.
- [11] Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 3 (9). С. 4–11. doi: 10.32782/2524-0374/2022-9/19.
- [12] Krusian A., Zhytotovska I., Mikhalov V., Kuli-Ivanchenko K., Afanasieva M. Amicus Curiae Institute in the Constitutional Process. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10. Issue 7. P. 2040–2046. doi: 10.14505/jarle.v10.7(45).14.
- [13] Левківська В. М. Конституційний Суд України як елемент демократизації суспільних відносин. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. Вип. 1. С. 139–146.
- [14] Ломакін М. Французька модель конституційного контролю. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 150–155. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/26.pdf>.
- [15] Mendez M. Constitutional review of treaties: Lessons for comparative constitutional design and practice. *International Journal of Constitutional Law*. 2017. Vol. 15. № 1. P. 84–109. doi: 10.1093/icon/mox004
- [16] Михеєнко Ю. М. Участь Конституційного Суду України в новелізації Конституції (спроба філософського підходу) *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 27–37. doi: 10.33270/02222402.27.
- [17] Петрів І. М. Органи конституційної юстиції в Україні та державах Східної Європи: до питання про юридичну природу.
- [18] Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 542 с.
- [19] Савчин М. В. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005–2020 : монографія. Ужгород : РІК-У, 2020. 384 с.
- [20] Селіванов А. Конституційне правосуддя в ім'я миру та справедливості. *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 5–6. С. 107–113.
- [21] Шаптала Н. К. Доказування у конституційно-судовому процесі: філософсько-правові засади : монографія. Київ : Логос, 2018. 388 с.
- [22] Скрипнюк О. Роль Конституційного Суду України в процесі євроінтеграції України: сучасні реалії та перспективи. *Роль Конституційного Суду України в реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі* : зб. матеріалів Міжнар. конф. (Київ, 28 черв. 2022 р.). Київ, 2022. С. 153–166.
- [23] Slidenko I. The politicization of the constitutional courts: causes and consequences (theses). *Constitutional Justice and Politics* : International Congress on European and Comparative Constitutional Law (Regensburg, 14–15 October 2016). Kosice, 2020. P. 221–223.
- [24] Спінчевська О. М. Конституційний юрисдикційний процес в Україні: сучасний стан та перспективи удосконалення : монографія. Київ : КНТ, 2022. 246 с.
- [25] Водяніков О. Ю. Конституційний контроль за міжнародними договорами України. *Публічне право*. 2022. № 4 (48). С. 7–29. doi: 10.32782/2306-9082/2022-48-1.

Competence of Organs of Constitutional Jurisdiction: Comparative Legal Analysis and Prospects for Modernization in Ukraine

KAMINSKA Nataliia

Doctor of Law, Professor, Professor of the State Tax University, Chief Scientific Consultant of the Research Service of the Verkhovna Rada of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>

Abstract. The realities of Ukrainian reality, the intensification of European integration processes and Ukraine's acquisition of the status of a candidate for EU membership necessitate the modernization and rethinking of legal values, their significance in the modern world. Undoubtedly, all this applies to the Constitutional Court of Ukraine as well, objectifying the need to improve the order of its formation, competence, organization of activities, etc. For a thorough comprehensive study, it is advisable to refer to the relevant experience of other states, critically analyze it for the purpose of expediency and the possibility of use in Ukraine. The purpose of this article is to generalize the foreign experience of constitutional-legal regulation of the competence of bodies of constitutional jurisdiction, to carry out a comparative-legal analysis and to determine the directions of modernization of such regulation in Ukraine. The methodological basis of this study is general scientific and special legal methods, as well as relevant approaches and principles. First of all, dialectical, comparative-legal, axiological, epistemological, historical, hermeneutic and other methods are key to achieving this goal. The stated provisions are based on complex and systemic, phenomenological, pluralistic and other approaches. Scientific novelty. Summarizing the trends of constitutional regulation of the areas of activity of bodies of constitutional jurisdiction, allows us to single out the most common: 1) determination of the constitutionality of normative legal acts; 2) interpretation of the constitution; 3) consideration of complaints regarding violation of freedoms and human rights; 4) resolution of disputes (conflicts) between state authorities (between the federation and subjects of the federation, as well as between subjects of the federation or between central and regional bodies, as well as the latter); 5) consideration of issues of impeachment; 6) consideration of issues of compliance of laws with ratified international agreements, provisions of other acts issued by central state bodies, the constitution, ratified international agreements and laws; 7) consideration of election disputes; 8) consideration of questions about the conformity of the constitution with the goals or activities of political parties, the conformity of the decision on their dissolution or other decision concerning the activity of the political party with constitutional or other laws. Mainly at the level of the basic laws of the states, the competence of bodies of constitutional jurisdiction is regulated, in special laws (constitutional or organic) the functions, powers of these bodies and their members, their status, order of formation, forms of activity, etc. are specified. There is a certain specificity in the regulation and implementation of such competence, taking into account the form of the state system, current legislation and other components of the national legal system, historical and local traditions, the existing system of public authorities and the place of constitutional jurisdiction bodies in it. It is considered optimal to improve the powers of the Constitutional Court of Ukraine regarding the verification of the constitutionality of international treaties, types of constitutional control, consequences of unconstitutionality; supplementing the existing list of powers by resolving competence disputes; consideration of issues of impeachment of high-ranking state officials (and not only the President of Ukraine); consideration of election disputes and the activity of the political party of the Constitution of Ukraine, etc. That is, it is natural to introduce amendments and additions to Articles 150 and 151 of the Constitution of Ukraine, as well as the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine", the Rules of Procedure of the Constitutional Court of Ukraine, etc. For this, clarification of the conceptual and categorical apparatus, relevant expert discussions and consultations, analytical and scientific intelligence is necessary, especially in the context of meeting the interests and needs of the modern Ukrainian state, protection of human rights and freedoms, and Ukraine's integration into the European legal space

Keywords: organ of constitutional jurisdiction; Constitutional Court of Ukraine; competence; powers; legal status; reformation; comparative legal analysis

DOI: 10.33270/01232502.50

УДК 340.115.5

Методологічне дослідження впливу суб'єктивних факторів на успішність оперативних дій бійців тероборони в контексті захисту прав людини на життя та охорону здоров'я

СОВА Маргарита*

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціології Державного податкового університету

м. Ірпінь, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8631-5326>;

ДЕНІЖНА Світлана

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та соціології Державного податкового університету

м. Ірпінь, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3190-7903>

Анотація. Оперативні дії бійців територіальної оборони під час воєнного стану пов'язані з ризиком для їхнього життя та здоров'я, а також передбачають високий ступінь відповідальності за життя людей, які страждають від військового вторгнення Росії. Від успішності їх оборонних, оперативних, рятувальних дій певною мірою залежить результат протидії військовій агресії. У зв'язку з цим дослідження впливу суб'єктивних факторів на успішність оперативних дій бійців територіальної оборони набуває особливої актуальності та потребує поглибленого вивчення. Мета статті полягає в методологічному дослідженні впливу суб'єктивних факторів на успішність оперативних дій бійців територіальної оборони в контексті захисту прав людини на життя та охорону здоров'я. Методологію дослідження становить комплекс методів (описовий, індуктивний, дедуктивний, аналітичний, оцінювальний, кореляційний, методи математичної статистики) і діагностичних методик. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше теоретично обґрунтовано й емпірично доведено вплив суб'єктивних факторів на успішність оперативних дій учасників територіальної оборони в контексті захисту прав людини на життя та охорону здоров'я; визначено критерії успішності оперативних дій, запропоновано комплекс діагностичних методик дослідження, спрямованих на досягнення поставленої мети; здійснено кореляційний аналіз суб'єктивних факторів успішності оперативних дій бійців територіальної оборони; окреслено пріоритетні напрями вдосконалення програм психологічної служби в умовах воєнного стану. Результати дослідження свідчать про низхідну динаміку за показниками внутрішньої та зовнішньої оцінки успішності бойових дій учасників тероборони, яка знижується від групи респондентів з високим рівнем до групи з низьким рівнем, а також за показниками соціально-психологічної адаптації до екстремальних умов оперативної діяльності, схильності до ризику, психологічного благополуччя та життєстійкості. Показники емоційного вигорання, навпаки, мають висхідну динаміку і зростають від групи з високим рівнем успішності до групи з її низьким рівнем. Доведено, що регулярне проведення профілактичних, консультативних і корекційних заходів, спрямованих на спостереження за станом здоров'я захисників, сприятиме реалізації їх прав на охорону здоров'я. Практична значущість дослідження полягає в тому, що отримані емпіричні дані щодо впливу розглянутих суб'єктивних факторів на успішність оперативної діяльності бійців є конкретними орієнтирами вдосконалення програм реалізації прав людини на життя та охорону здоров'я за часів воєнного стану, організації запобіжних і консультативних заходів, які сприяють підвищенню ефективності бойових дій захисників України

Ключові слова: право на життя; право на охорону здоров'я; бійці; Сили територіальної оборони; оперативні дії; воєнний стан; емоційне вигорання

Історія статті:

Отримано: 20.02.2023

Переглянуто: 24.03.2023

Прийнято: 17.04.2023

Рекомендоване посилання:

Сова М., Деніжна С. Методологічне дослідження впливу суб'єктивних факторів на успішність оперативних дій бійців тероборони в контексті захисту прав людини на життя та охорону здоров'я. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 50–62. doi: 10.33270/01232502.50.

*Відповідальний автор

© Сова М., Деніжна С., 2023

Вступ

Військова агресія Росії та повномасштабне вторгнення її на територію України супроводжуються жорстоким ставленням окупантів до людей, численними жертвами та вбивствами, захопленням заручників та мародерством, руйнуванням міст і сіл, руйнуванням житлових будинків й інфраструктури. Вияви крайніх форм військової агресії, які супроводжуються ракетними ударами та обстрілами, використанням отруйних речовин і підпалами, є, безперечно, кримінальними злочинами, порушенням прав людини на життя та охорону здоров'я.

Право людини на життя – невід'ємне право кожної особи, яке не може бути обмеженим і скасованим. Воно закріплене в міжнародно-правових актах з прав людини та в законодавстві України.

Згідно зі ст. 27 Основного Закону України, право людини на життя – основоположне (фундаментальне), невід'ємне право кожної фізичної особи, гарантоване Конституцією України, яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини та громадянина. Конституційне право на життя охоплює такі складові: невід'ємність права людини на життя; заборона свавільного позбавлення життя; право захищати власне життя та життя інших людей від протиправних посягань¹.

У міжнародно-правових актах право людини на життя зафіксовано в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року.

Слід зауважити, що право на життя є недостатньо захищеним у ситуації міжнародного військового конфлікту. За умов збройного конфлікту норми міжнародного гуманітарного права набувають певного обмеження прав людини, адже дозволяється навіть застосовувати летальну зброю до комбатантів.

Водночас невід'ємною складовою життєдіяльності людей є право на охорону здоров'я, яке міститься в нормативно-правових документах державного (ст. 3, 49 Конституції України) та міжнародного рівнів, а саме: у документах Організації Об'єднаних Націй і її спеціалізованих установ – статутах (Конституції) Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародної організації праці, Конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни².

З огляду на загрози життю та здоров'ю під час війни, поглибленого обґрунтованого аналізу потребує дотримання цих прав захисниками Батьківщини, які в боротьбі з воєнним злочином виявляють мужність, стійкість і незламність. У цей складний для країни час на допомогу населенню прийшли фахівці різних професій – лікарі та психологи, водії та пожежники, інженери й техніки, соціальні працівники та волонтери.

Бійці Сил територіальної оборони (ТрО) спільно з рухом опору української громади допомагають і військовослужбовцям, і лікарям, і постраждалим, ризикуючи власним життям та щодня наражаючи себе на небезпеку.

Бойові дії учасників ТрО пов'язані з використанням зброї, спеціальної техніки, військово-технічних засобів, постійною готовністю до виїздів на оперативні завдання, прийняттям рішень в екстремальних ситуаціях, що, відповідно, супроводжується значними фізичними та психологічними навантаженнями.

Цілодобові чергування також є порушенням нормального режиму життєдіяльності людини, що може стати причиною не лише стомлення, а й різних психічних захворювань і розвитку психологічних аномалій, патологічних процесів.

Певна річ, екстремальний режим роботи в небезпечних умовах, пов'язаний зі значними фізичними та нервово-психічними навантаженнями, впливає на зміни у функціонуванні організму, зумовлює прояви негативних психічних станів, що, відповідно, спричиняє зниження готовності до бойового реагування, втрату працездатності захисників, зниження продуктивності їхньої діяльності й успішності виконаних оперативних завдань. Такі наслідки слід враховувати під час організації антивоєнної діяльності бійців територіальної оборони, що пов'язані з ризиком для їхнього життя та здоров'я. Отже, наразі актуальними є питання боротьби людей за право на життя та захист громадян від злочинних посягань терористичного характеру, які вчиняються на теренах нашої держави із застосуванням військової зброї та супроводжуються жертвами серед населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що в сучасному науковому дискурсі феномен «право людини», зокрема право людини на життя та охорону здоров'я, отримало статус інтегрального напряму правничого дослідження, до якого доєднались інші наукові складові, котрі спільно становлять систему прав людини та громадянина.

Проблемні питання конституційного права людини на життя в Україні проаналізували у своїй праці А. В. Джуська та А. Я. Палюх. Автори окреслили можливість закріплення цим правом обов'язку держави підтримувати й розвивати умови для гідного життя людини. Зазначено, що обов'язок захисту права на життя полягає в тому, що держави мають застосовувати належні

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>

² Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22 лип. 1946 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_599; Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>; Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серп. 1949 р. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>.

заходи для подолання факторів, які можуть загрожувати життю або перешкоджати громадянам жити в гідних умовах. Кожна людина має можливість розпоряджатися своїм життям на власний розсуд, насамперед користуватися всіма легітимними засобами та ресурсами для профілактики передчасної смертності (Dzhuska, & Paliukh, 2019, p. 50).

Щодо розуміння прав людини на життя постійно триває жвава міжнародна дискусія. Представники різних методологічних підходів обстоюють різні тлумачення прав людини на життя. Відповідно, існують численні виміри проблеми права людини на життя, які стосуються різних сфер суспільного життя – мораль, ідеологія, світогляд, релігія, філософія, соціологія, психологія, культура, антропологія. Так, прихильники *класичного природного права* дотримуються розуміння прав на життя як невід'ємного атрибута кожної людини, який належить їй від народження, зокрема природні, невідчужувані та священні імперативи (Vinhlovskva, & Demydenko, 2009, p. 46; Thebenko, 2015, p. 162).

Згідно з позицією *юридичного позитивізму (нормативного)* право людини на життя тлумачать як юридично гарантовані можливості використовувати соціальні блага, як офіційний критерій можливої поведінки людини в державно-організованому суспільстві (Hladun, 1994, p. 48; Stadnik, & Bondar, 2019, p. 4).

Адепти соціологічного позитивізму до осмислення феномена «право людини на життя» розглядають його як соціально-природну потребу індивіда та його інтереси, що існують і здійснюються в соціумі за допомогою природного модусу. Як зазначає П. Рабінович, «основоположні права людини є певними можливостями людини, які доконечні для задоволення потреб існування та її розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно обумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства та забезпечені обов'язками інших суб'єктів» (Rabinovych, 2015, p. 12).

У науковому дискурсі існують різні методологічні погляди на взаємовідношення між захистом міжнародного права людини та міжнародного гуманітарного права людини на життя під час збройного конфлікту. Варті уваги конкурентний, інтеграційний і комплементарний методологічні підходи щодо співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

На думку представників *конкурентного підходу* (наприклад Г. Мейровіц), які акцентують на співвідношенні міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, ці права не можуть діяти одночасно через специфіку їхнього характеру та розвитку. Автори обґрунтовують свою позицію тим, що під час збройного конфлікту міжнародне гуманітарне право повною мірою витісняє міжнародне право прав людини тому, що перше є *lex specialis* щодо

останнього (Bakalinska et al., 2017; Stepaniuk, 2021).

Прихильники *інтеграційного підходу* Б. Шефер (B. Schaefer), Ж. Пікте (J. Pictet)) аргументують свою позицію тим, що зазначені міжнародні права можна поєднати в одне ціле та розглядати як єдине поняття – «гуманітарне право» або «право прав людини» (Schaefer, 2006; Pictet, 1975).

Однак військові дії показали суперечливість таких суджень відповідно до реального факту, коли російським агресорам віддали наказ вбивати полонених у с. Попасна Луганської області або спричинити підпал полонених «азовців» у с. Оленівка Донецької області.

Прибічники *комплементарного підходу* вважають, що норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини мають бути частково взаємоузгодженими та доповнювати одна одну. Цей підхід закріплено в практиці міжнародних організацій, зокрема в резолюціях і рішеннях Ради Безпеки ООН, Генеральної Асамблеї ООН, Комісії ООН з прав людини, у яких зазначено про необхідність дотримання під час військових конфліктів вказаних прав. З огляду на це можна твердити, що замах на життя або позбавлення життя в умовах збройного конфлікту є одночасним порушенням норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Урегулювання розглянутих міжнародних прав має здійснюватися з дотриманням принципу *lex specialis*, який встановлює, що право, яке більш конкретно розроблене для певної ситуації, що склалася (*lex specialis*), має переважну силу над більш загальним правом (*lex generalis*). Такої думки дотримується О. В. Сенаторова (Senatorova, 2018, p. 53).

Як відомо, права людини на життя та охорону здоров'я визначають відносини, що формуються між людиною та державою. Визначення цих прав у законодавчих правових актах має забезпечити надійні гарантії їх реалізації.

Безперечним є те, що держава виявляє політичну відповідальність щодо захисту прав людини під час збройних конфліктів. З цього приводу варті уваги висловлювання Ю. Усманова про те, що в межах екстратериторіальної дії положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права держава має вжити заходів, спрямованих проти свавільного та незаконного вбивства, а також має проводити ефективно розслідування та надати ефективний засіб правового захисту (Usmanov, 2018, p. 4; Usmanov, 2021).

Міжнародні правові стандарти у сфері охорони здоров'я, окреслені в статті С. Цебенко та М. Журавель, розглядають у взаємозв'язку з міжнародними стандартами прав людини, що відповідають демократичним цілям розвитку людства та суспільних відносин. Автори

зазначають, що правові позиції міжнародно-правових документів у сфері охорони здоров'я (Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Конвенції про права дитини, Конвенції про права осіб з інвалідністю, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Лісабонської декларації) сформульовані як функціонально універсальні норми та принципи, у яких зафіксовано необхідний мінімальний і бажаний обсяг та зміст прав людини у цій галузі (Thebenko, & Zhuravel, 2020, p. 116).

Варта уваги й праця О. О. Пунди, у якій право на охорону здоров'я тлумачиться як забезпечувальне право, спрямоване на недопущення погіршення стану здоров'я людини, основним елементом якого є право на використання засобів збереження здоров'я (індивідуально або за допомогою спеціально уповноважених організацій) (Punda, 2014).

Узагальнення методологічних підходів до розуміння прав людини на життя та охорону здоров'я дозволяє розглядати їх у різних аспектах, а саме, як: поняття, які є підґрунтям існування індивіда, що пов'язано з його свободою та відображає цінність людини, і водночас є її вимогою мати певні можливості (суб'єктивні права), що сприяють зробити життя цієї людини справді гідним; система принципів, які забезпечують і гарантують умови можливості людського життя, норм і традицій; мірило свободи; визначальна компонента правового статусу особи; засади конституційного ладу; базис громадянського суспільства; основа сучасної цивілізації; загальна та рівна для всіх норма (міра) можливої поведінки (свободи).

Тому перед сучасною наукою постало завдання всебічного розгляду реалізації прав людини, розробки та використання відповідних форм і методів боротьби з ворогами під час війни в контексті закріплених законом захисту прав на життя та здоров'я українців.

Окреслюючи особливості оперативних дій учасників ТрО під час воєнного стану, зазначимо, що вони пов'язані з ризиком для їх власного життя та здоров'я. Водночас виконання бойових завдань передбачає високий ступінь відповідальності за життя людей, які страждають від військового вторгнення Росії. Наші громадяни стали свідками насильства, втратили членів сім'ї, близьких людей, житло, що спричинило порушення психічного стану, страждання, посттравматичні стресові розлади.

Від успішності оборонних, оперативних, рятувальних дій учасників ТрО певним чином залежить результат протидії військовій агресії. Тому особливої актуальності набуває дослідження впливу суб'єктивних факторів на успішність оперативної діяльності бійців ТрО в екстремальних умовах воєнного стану, зокрема в контексті захисту прав людей на життя та охорону здоров'я. Адже мобілізація зусиль і сили

волі, внутрішніх ресурсів і незламного духу захисників держави сприяють ефективності бойових дій і, відповідно, успіху в протидії окупантам і перемозі над ворогом.

Мета статті полягає в методологічному дослідженні впливу суб'єктивних факторів на успішність оперативних дій бійців територіальної оборони в контексті захисту прав людини на життя та охорону здоров'я.

Як показала практика, за умов екстремального режиму оперативних дій у бійців територіальної оборони нерідко простежуємо негативні вияви їхнього внутрішнього стану, зумовлені такими факторами, як складність і незвичність завдань; обмеженість часу та недостатня інформованість про дії ворога для прийняття рішень і виконання завдань; тривога та страх; оперативність й інтенсивність діяльності; фізіологічний дискомфорт; сенсорна депривація. Негативний вплив цих факторів, безперечно, позначається на здоров'ї людей.

Зауважимо, що в теорії права серед його ознак виокремлено, перш за все, інтелектуальний та емоційно-вольовий характер людей, що підтверджує неможливість відділення прав і свобод від психофізіологічного стану людини. Осягнення цінності цих прав і їх реалізація ґрунтуються на рефлексивних актах свідомості, зокрема осмисленні факторів впливу на волю, стрес, дистрес, психотравму (Skakun, 2001).

Так, у захисників ТрО на психофізіологічному стані можуть відбуватися порушення у функціонуванні їхніх внутрішніх ресурсів. Психічні негаразди зумовлюють виникнення певних проблем під час виконання оперативних завдань, а саме: складнощі соціально-психологічної адаптації до екстремальних умов бойових дій, зниження продуктивності й успішності оперативної діяльності. На процес соціально-психологічної адаптації впливає безліч емоційних ситуацій, які негативно позначаються на якості когнітивних функцій: зниження інтелектуальної активності, концентрації уваги, погіршення пам'яті та бойового реагування.

У випадках негативного впливу стресового фактора спостерігаємо труднощі в мобілізації вольових зусиль, погіршення саморегуляції емоційного стану та поведінки, зниження самооцінки виконаної діяльності, що свідчить про вияви синдрому емоційного вигорання та виснаження особистісних ресурсів.

Крім того, під впливом трагічних подій, пов'язаних із пораненням і загибеллю людей або можливою загрозою власної загибелі чи поранення, може виникнути посттравматичний стресовий розлад. Численні стресові фактори, що виникають у захисників в екстремальних умовах бойових дій, зумовлюють розвиток невротичних розладів і психосоматичних порушень. Тому зазначимо важливість організації та проведення заходів для допомоги захисникам у запобіганні негативних станів, досягненні ними емоційної

стійкості, збереженні здоров'я. Психологічні розлади перешкоджають адаптації до оперативної діяльності в екстремальних умовах і можуть спричинити загострення захворювань серцево-судинної системи, підвищення артеріального тиску.

З огляду на викладене, зазначимо, що тривале психічне та фізичне перевантаження учасників ТрО під час бойових дій і під час виконання оперативних завдань можуть спричинити негативні психічні наслідки (емоційне вигорання, вияви тривоги та страху, психосоматичні порушення, посттравматичний стресовий розлад), а також зміни функціонального стану організму. Отже, інтенсивні переживання впливають на зниження працездатності й успішності результатів діяльності людей, зокрема в екстремальних умовах територіальної оборони.

Таким чином, провідним завданням допомоги учасникам ТрО під час їх боротьби за право українського народу на життя, збереження здоров'я та підвищення успішності оперативних дій є спостереження та контроль за внутрішнім станом бійців, своєчасна діагностика в них психічних розладів, проведення профілактичних, діагностичних, консультативних і корекційних заходів.

Матеріали та методи

Науковий інтерес до проблеми соціально-психологічної адаптації захисників пов'язаний з тим, що діяльність в екстремальних умовах ТрО є ризиконебезпечною для життя та характеризується тривалими виявами психоемоційної напруги. Цей процес полягає в спостереженні за поведінкою бійців і встановленні доброзичливих стосунків між ними, виявленні особливостей виявів психічних функцій і властивостей.

У межах обстеження щодо соціально-психологічної адаптації учасників ТрО до оперативної діяльності в екстремальних умовах воєнного стану було проведено діагностичні заходи, спрямовані на виявлення психічного стану захисників з метою визначення суб'єктивних

факторів, що впливають на досягнення успішності оперативної діяльності, а також наявності в них психічних наслідків бойових дій.

Вибірку дослідження складала 15 респондентів – особи чоловічої статі від 18 до 59 років.

За допомогою методу опитування здійснювалося вивчення самооцінки успішності бойових дій. Подальше дослідження суб'єктивних факторів, які впливають на успішність результатів оперативної діяльності захисників ТрО та їх психологічне благополуччя, проводилося з використанням комплексу діагностичних методик, а саме:

1. «Соціально-психологічна адаптація» К. Роджерса та Р. Даймонда (СПА, адаптація А. К. Осницького) (Rodzhera).
2. Діагностика емоційного вигорання В. В. Бойка (Boiko).
3. Опитувальник на виявлення схильності до ризику (RSK) Г. Шуберта (адаптація Є. П. Ільїна) (Shubert).
4. Шкала психологічного благополуччя К. Ріффа (ШПБ, адаптація Т. Д. Шевеленкової та Т. П. Фесенко) (Riff).
5. Тест життєстійкості С. Мадді (ТЖС, адаптація Д. О. Леонтьєва) (Maddi).

Результати та обговорення

Діагностика самооцінки успішності бойових дій передбачала застосування методу опитування. Учасникам було запропоновано оцінити успішність виконання своїх дій за 7-бальною шкалою: 7 балів – «безумовно «так»; 6 балів – «так»; 5 балів – «скоріше «так»; 4 бали – «складно оцінити»; 3 бали – «скоріше «ні»; 2 бали – «ні»; 1 бал – «безумовно «ні». За допомогою експертного інтерв'ю відбувалося зовнішнє оцінювання успішності бойових дій захисників ТрО. До експертної групи було залучено керівника батальйону та його заступника.

За результатами опитування було визначено критерії успішності оперативних дій бійців ТрО (табл. 1):

Таблиця 1

Критерії та показники успішності оперативних дій учасників тероборони

№ з/п	Критерії	Показники
1.	Здатність до оперативного реагування на виконання завдань	– здатність миттєво реагувати на сигнали тривоги та військового вторгнення; – прийняття оптимальних рішень за короткий проміжок часу; – прийняття оптимальних рішень за короткий проміжок часу; – оперативне включення до заходів з проведення невідкладних робіт щодо оборони
2.	Працездатність	– фізична витримка; – здатність ефективно працювати протягом тривалого часу; – здатність виконувати різні види оперативних завдань територіальної оборони
3.	Психологічна надійність	– особиста відповідальність і дисциплінованість; – емоційна стійкість під час виконання оперативних завдань; – здатність до саморегуляції та самоконтролю власної поведінки в екстремальних умовах територіальної оборони
4.	Результативність	– успішність у проведенні невідкладних робіт; – участь у заходах ТрО; – значна кількість урятованих жертв і допомога постраждалим

Згідно з даними самооцінки успішності оперативних дій вибірку захисників було розподілено на 3 групи: з високим рівнем – 6 випробуваних (40%), із середнім –

5 респондентів (35%), з низьким – 4 учасники (25%). Отримані результати унаочнено на мал. 1.

Мал. 1. Кількісні результати самооцінки успішності оперативних дій бійців ТрО

Таким чином, згідно з порівняльним аналізом, групи з високим і середнім рівнем успішності оперативних дій мають подібні показники за всіма вказаними критеріями. Однак

група з низьким рівнем успішності відрізняється за всіма показниками від групи з високим рівнем по трьох показниках з чотирьох від групи з середнім рівнем успішності (табл. 2).

Таблиця 2

Достовірність відмінностей (за U-критерієм Манна-Уїтні) середніх значень самооцінки успішності діяльності бійців ТрО (в балах)

КРИТЕРІЇ	Рівень самооцінки успішності бойових дій			p =	
	Високий (1 група)	Середній (2 група)	Низький (3 група)	1/3	2/3
Здатність до оперативного реагування	5,7 ± 0,8	5,6 ± 0,7	4,8 ± 0,8	0,003	0,010
Працездатність	5,7 ± 0,8	5,6 ± 0,7	4,8 ± 0,8	0,003	0,010
Психологічна надійність	6,1 ± 0,6	5,8 ± 0,7	5,0 ± 0,7	0,001	0,002
Результативність	6,0 ± 0,5	5,7 ± 0,6	5,2 ± 0,8	0,002	0,019

Результати експертної оцінки успішності оперативних дій за визначеними критеріями подано в табл. 3.

Таблиця 3

Достовірність відмінностей (за U-критерієм Манна-Уїтні) середніх значень експертної оцінки критеріїв успішності оперативних дій бійців ТрО в групах (у балах)

КРИТЕРІЇ	Рівень експертної оцінки успішності бойових дій			p =	
	Високий (1 група)	Середній (2 група)	Низький (3 група)	1/3	2/3
Здатність до оперативного реагування	5,7 ± 0,8	5,6 ± 0,7	4,8 ± 0,8	0,003	0,010
Працездатність	6,5 ± 0,5	6,4 ± 0,6	5,8 ± 0,7	0,002	0,005
Психологічна надійність	6,1 ± 0,6	5,8 ± 0,7	5,0 ± 0,7	0,001	0,002
Результативність	6,0 ± 0,5	5,7 ± 0,6	5,2 ± 0,8	0,002	0,019

Кореляційний аналіз показників успішності оперативних дій, здійснений на підставі самооцінки й експертної оцінки, виявив у виборці бійців ($n = 15$) наявність тісних кореляцій між ними ($r = 0,52$; при $p \leq 0,001$), що доводить взаємоузгодження між внутрішньою та зовнішньою оцінкою успішності. Бійці ТрО об'єктивно оцінюють успішність власних дій.

Проте кореляційний аналіз, проведений у трьох окремих групах, виявив, що зовнішня та внутрішня оцінки успішності бойових дій корелюють лише в групі бійців з низькою самооцінкою ($r = 0,57$; при $p \leq 0,05$), у ній їхня самооцінка характеризується нестабільністю й може зменшуватися в разі зниження експертної оцінки. І навпаки, підвищення зовнішньої оцінки успішності дій бійців ТрО з низькою самооцінкою може бути прогностичним фактором ефективності оперативних дій.

Таким чином, окрім зовнішньої оцінки успішності, існують й інші, зокрема внутрішні (суб'єктивні) фактори підвищення ефективності оперативних дій і самооцінки їхньої успішності. Так, до визначальних суб'єктивних факторів успішності бойових дій в екстремальних умовах

належить здатність до соціально-психологічної адаптації. З метою її дослідження використувалася методика «Соціально-психологічна адаптація» К. Роджерса та Р. Даймонда (адаптація А. К. Осницького) (Rodzhers).

У результаті опрацювання отриманих результатів діагностики за цією методикою виявилось, що найбільш адаптивною до дій в екстремальних умовах є група з високими показниками самооцінки успішності оперативних дій. У цій групі були найменші кількісні показники дезадаптації.

Причому в першій групі виявився найвищий сумарний показник «Адаптація», що містить як вихідні показники позитивного аспекту адаптації – «Самоприйняття», «Прийняття інших», «Інтернальність», так і маркери дезадаптації – «Неприйняття себе», «Емоційний дискомфорт», «Екстернальність». Останні показники знаходяться нижче нормативних значень.

Порівняльний аналіз (U-критерій Манна-Уїтні) дозволяє зазначити, що в другій і третій групі показники соціально-психологічної адаптації зменшуються, а показники дезадаптації, відповідно, збільшуються (табл. 4).

Таблиця 4

Середні значення вихідних показників у захисників ТрО за методикою «Соціально-психологічна адаптація» К. Роджерса та Р. Даймонда (у балах)

Показники	Норма	Рівень успішності СПА			p=	
		високий (1)	середній (2)	низький (3)	1/2	1/3
Адаптація	68–136	154,9 ± 15,2	149,2 ± 13,6	142,4 ± 12,4		0,007
Дезадаптація	68–136	44,5 ± 23,4	52,0 ± 26,1	60,2 ± 34,1		
Самоприйняття	22–42	53,3 ± 5,0	51,2 ± 5,3	49,5 ± 7,9		
Неприйняття себе	14–28	6,4 ± 6,2	7,4 ± 6,2	10,3 ± 6,7		
Прийняття інших	12–24	29,1 ± 3,5	26,8 ± 3,9	26,1 ± 3,0		0,013
Неприйняття інших	14–28	9,0 ± 4,7	12,3 ± 5,4	12,1 ± 6,7	0,047	
Емоційний комфорт	14–28	27,9 ± 3,7	24,7 ± 5,0	24,8 ± 5,9	0,034	
Емоційний дискомфорт	14–28	6,0 ± 6,3	8,7 ± 7,0	10,1 ± 8,0		
Інтернальність	26–52	58,5 ± 5,5	57,2 ± 4,8	57,0 ± 5,6		
Екстернальність	18–36	8,2 ± 6,5	8,4 ± 7,4	11,7 ± 9,1		
Домінування	6–12	10,7 ± 4,0	10,6 ± 3,5	9,1 ± 3,5		
Інформованість	12–24	15,8 ± 5,7	15,6 ± 4,9	15,5 ± 7,0		
Ухилення від проблем	10–20	11,6 ± 4,3	9,4 ± 4,6	12,5 ± 6,6		

Кореляційний аналіз самооцінок успішності бойових дій з вихідними даними за методикою «Соціально-психологічна адаптація» продемонстрував наявність позитивних кореляційних зв'язків з показниками «Адаптація» ($p \leq 0,05$) та «Прийняття інших» ($p \leq 0,01$), а саме: чим вищі показники адаптації, тим вищий рівень вияву позитивного ставлення до інших людей, і тим вище респондент оцінює успішність власних дій.

Кількісні дані також свідчать про мінусові кореляційні зв'язки між самооцінками успішності дій і показниками «Неприйняття себе» ($p \leq 0,05$), «Неприйняття інших» ($p \leq 0,05$), «Емоційний дискомфорт» ($p \leq 0,05$).

Отже, якщо в захисника ТрО виявлено емоційний дискомфорт, негативне ставлення до себе та інших людей, то його показники свідчать,

відповідно, про низький рівень самооцінки успішності оперативних дій. Відтак, отримані емпіричні дані дозволяють акцентувати на значущості фактору соціально-психологічної адаптації бійців ТрО до екстремальних умов воєнного стану, досягнення високого рівня якої виявляється в позитивному ставленні до себе, інших людей, до виконання оперативних завдань.

Вивчення змін у внутрішній сфері полягає у виявленні емоційного вигорання, дезадаптаційних форм поведінки, невротичних і психосоматичних порушень, а також наслідків психотравмуючих подій. Діагностичний інструментарій сприяє встановленню кількісних і якісних виявів, наявності або розвитку певних показників, які негативно відображаються на виконанні оперативних

завдань, а також за межами умов територіальної оборони.

Наступним кроком дослідження було вивчення фактору емоційного вигорання за методикою «Діагностика емоційного вигорання» В. В. Бойка (Boiko).

За результатами кількісних даних, унаочнених у таблиці 5, зазначимо, що респонденти виявили достатній рівень психологічної стійкості: в усіх виокремлених групах показники емоційного вигорання знаходяться в межах середнього рівня, а в групі з високим рівнем – показник «Емоційне

виснаження» знаходиться в зоні низького рівня – $(9,8 \pm 4,0)$ бали при $M_{крит} < 16$.

Слід зауважити, що учасники всіх трьох груп констатують у себе середній ступінь вираження таких симптомів емоційного вигорання, як деперсоналізація та редукція власних досягнень.

У групі з високим рівнем самооцінки меншою мірою виявляється синдром емоційного вигорання, ніж в учасників другої та третьої груп. Ці респонденти недостатньо схильні до деперсоналізації, оцінки за показником «Емоційне виснаження», які є значно нижчими, ніж в групі з низьким рівнем самооцінки діяльності.

Таблиця 5

Діагностичний інструментарій вивчення рівня емоційного вигорання за методикою В. В. Бойка

№ з/п	Фази	Симптоми	Показники
1	«Напруження»	1 симптом	Переживання психотравмуючих обставин
		2 симптом	Незадоволеність собою
		3 симптом	«Загнаність у клітку»
		4 симптом	Тривога та депресія
2	«Резистенція»	1 симптом	Неадекватне вибіркове емоційне реагування
		2 симптом	Емоційно-моральна дезорієнтація
		3 симптом	Розширення сфери економії емоцій
		4 симптом	Редукція обов'язків
3	«Виснаження»	1 симптом	Емоційний дефіцит
		2 симптом	Емоційна відстороненість
		3 симптом	Особиста відстороненість (деперсоналізація)
		4 симптом	Редукція обов'язків

На підставі аналізу слід зробити висновок, що показники самооцінки успішності бойових дій негативно корелюють з виснаженням ($p \leq 0,01$) і

резистенцією ($p \leq 0,01$) та позитивно – з напруженнями під час виконання бойових дій ($p \leq 0,01$).

Таблиця 6

Середні значення показників за методикою «Діагностика рівня емоційного вигорання» В. В. Бойка в бійців ТрО (у балах)

Фази	Рівні емоційного вигорання			$p=$	
	Високий (1)	Середній (2)	Низький (3)	1/2	1/3
Напруження	$39,2 \pm 4,8$	$32,9 \pm 2,9$	$32,2 \pm 3,8$	0,001	0,001
Резистенція	$3,4 \pm 2,8$	$6,3 \pm 3,3$	$6,9 \pm 5,4$	0,008	0,032
Виснаження	$9,8 \pm 4,0$	$12,5 \pm 6,8$	$14,9 \pm 6,0$	0,004	0,004

Як свідчать емпіричні дані таблиці 6, схильність до емоційного вигорання є внутрішнім суб'єктивним фактором, який значною мірою зумовлює негативні результати дій в екстремальних умовах війни.

Для дослідження схильності до ризику респондентів використовувався опитувальник RSK Г. Шуберта (адаптація Є.П. Ільїна) (Shubert). Згідно з даними, унаочненими в таблиці 6,

показники схильності до ризику у вибірці учасників ТрО перевищують межі середнього рівня вираження ($M_{крит} =$ від -10 до 10). Причому було виявлено, що найвищі показники схильності до ризику констатовано в групі з високим рівнем самооцінки успішності бойових дій – $(25,0 \pm 5,1)$ балів, найнижчі – у групі з низьким рівнем опитуваних – $(18,3 \pm 6,8)$ балів (табл. 6).

Таблиця 7

Середні значення показників схильності до ризику в групах бійців ТрО (у балах)

Показник	Рівень схильності до ризику			$p<$	
	Високий (1)	Середній (2)	Низький (3)	2/3	1/3
Схильність до ризику	$25,0 \pm 5,1$	$3,8 \pm 6,1$	$18,3 \pm 6,8$	0,014	0,004

Здійснений кореляційний аналіз дає змогу твердити про пропорційну відповідність між вказаними показниками: чим вища схильність до ризику, тим вище опитувані оцінюють успішність власної діяльності ($p \leq 0,01$). Згідно з поданими даними, успішність дій захисників обумовлює готовність їх до ризику.

Для виявлення психологічної надійності респондентів використовувалася методика «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф (ШПБ,

адаптація Т. Д. Шевеленкової та Т. П. Фесенко) (Riff).

Кількісний аналіз отриманих даних щодо рівня вираження психологічного благополуччя засвідчив, що в усіх групах середні значення параметрів за цією методикою знаходяться в межах середнього рівня. Причому зі зниженням рівня самооцінки успішності оперативних дій зменшуються показники психологічного благополуччя.

Таблиця 8

Середні значення показників за методикою «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф у групах бійців ТрО (у балах)

Показники	Рівень психологічного благополуччя			p =		
	Високий (1)	Середній(2)	Низький (3)	1/2	2/3	1/3
Позитивне ставлення до оточуючих	68,7 ± 8,8	63,8 ± 9,6	60,8 ± 7,4			0,008
Автономія	64,2 ± 8,8	58,6 ± 6,5	55,8 ± 6,8	0,045		0,004
Управління середовищем	64,0 ± 6,8	60,3 ± 7,6	53,9 ± 6,4		0,015	0,001
Особистісне зростання	66,8 ± 8,6	65,7 ± 6,5	58,4 ± 7,7		0,007	0,007
Цілі в житті	69,1 ± 8,8	67,2 ± 6,2	61,4 ± 6,3		0,004	0,010
Самоприйняття	68,1 ± 8,2	65,0 ± 6,2	57,1 ± 11,0		0,021	0,001

Результати аналізу за методикою «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф (ШПБ) свідчать, що психологічне благополуччя меншою мірою виражено в групі з низьким рівнем самооцінки успішності бойових дій. У респондентів, які низько оцінили власну успішність, показники самооцінки нижчі (за чотирма показниками з шести), ніж у групі із середнім вираженням (табл. 8).

За даними проведеного опитування показники групи із середнім рівнем самооцінки успішності бойових дій відрізняються від групи з високим рівнем за показником «Автономія».

Кореляційний аналіз свідчить, що показники за методикою ШПБ корелюють із самооцінками учасників бойових дій на високому рівні значущості («Управління середовищем» та «Самоприйняття» при $p \leq 0,001$, а «Позитивні стосунки з оточуючими», «Автономія», «Особистісне зростання» та «Цілі в житті» при $p \leq 0,01$).

Тому психологічне благополуччя є значущим суб'єктивним фактором, що зумовлює успішність оперативних дій опитуваних, їх позитивну самооцінку себе, власного життя, свідчить про здатність до самоактуалізації та особистісного зростання.

Для вивчення життєстійкості бійців ТрО було застосовано «Тест життєстійкості» С. Мадді (Maddi). Згідно з даними таблиці, показники життєстійкості знижуються від групи з високим рівнем самооцінки успішності бойових дій до групи з низьким її рівнем (табл. 9). Причому в групі з високим рівнем успішності дій значення показника «Ризик» перевищує межу середніх значень; у групі з низьким рівнем – нижче межі середніх значень знаходяться значення за показником «Залученість», а також за сумарним показником «Життєстійкість».

Таблиця 9

Середні значення показників за методикою «Тест життєстійкості» С. Мадді в групах бійців ТрО (у балах)

Показник	Норма	Рівень життєстійкості			p =	
		Високий (1)	Середній (2)	Низький (3)	2/3	1/3
Залученість	37,6 ± 8,1	32,6 ± 7,4	30,4 ± 4,9	21,8 ± 9,4		0,001
Контроль	29,2 ± 8,4	31,55 ± 8,9	28,0 ± 8,6	21,7 ± 9,5	0,004	0,003
Ризик	13,9 ± 4,4	19,25 ± 5,0	17,7 ± 6,3	13,6 ± 7,0	0,026	0,008
Життєстійкість	80,7 ± 18,5	83,40 ± 18,9	76,0 ± 17,0	57,1 ± 24,5		0,001

На підставі даних порівняльного аналізу група з низьким рівнем самооцінки успішності бойових дій відрізняється від групи з високим рівнем за всіма показниками методики, а від групи із середнім рівнем – відрізняється за показниками «Контроль» та «Ризик».

Проведений аналіз за методикою ТЖС дозволив виявити кореляційні зв'язки на високому рівні достовірності ($p \leq 0,001$) між самооцінками успішності бойових дій за такими показниками, як «Залученість», «Контроль», «Життєстійкість», «Ризик» ($p \leq 0,01$).

Отже, доведено, що успішність оперативних дій бійців залежить також від їхньої життєстійкості, що передбачає психологічну стійкість до стрес-факторів, залученість до оперативної діяльності, здатність до контролю та самоконтролю власної поведінки в екстремальних ситуаціях воєнного стану.

Висновки

На підставі вищезазначених теоретичних положень і результатів методологічного дослідження слід сформулювати такі висновки:

1. Для забезпечення прав громадян України на життя та охорону здоров'я під час воєнного стану слід провести заходи щодо запобігання захворюванням і жертвам унаслідок військової агресії (тероризму) із залученням джерел міжнародного фінансування. З огляду на тривання збройної агресії Росії, варте особливої уваги спостереження за станом здоров'я захисників територіальної оборони, які спільно з державою несуть громадську та соціальну відповідальність за нейтралізацію загрози життю та здоров'ю співвітчизників у ситуації збройного конфлікту.

2. Психічне та фізичне перевантаження бійців ТрО в небезпечних умовах оперативної діяльності спричиняє соціально-психологічну дезадаптацію, зниження працездатності, життєстійкості й активності захисників. Екстремальні ситуації, що виникають під час виконання оперативних завдань, безперечно, впливають на успішність, точність і безпомилковість бойових дій, що зумовлює потребу в наданні належної уваги до бійців і допомоги державних органів.

3. Суб'єктивними факторами, які впливають на успішність оперативних дій бійців ТрО, є адаптованість до екстремальних ситуацій оперативної діяльності за умов воєнного стану, життєстійкість, схильність до ризику, емоційна стійкість, психологічне благополуччя, які можуть бути використані як орієнтири для здійснення

профілактичних, консультаційних і корекційних заходів, спрямованих на підвищення ефективності оперативної діяльності захисників.

4. Кількісний аналіз набутих емпіричних даних свідчить про низхідну динаміку за показниками внутрішньої (самооцінки) та зовнішньої (експертної) оцінки успішності оперативних дій бійців ТрО, яка знижується від групи з високим її рівнем до групи з низьким рівнем, а також про мінусову динаміку їх соціально-психологічної адаптації до оперативної діяльності, схильності до ризику, психологічного благополуччя та життєстійкості. Виявлені показники емоційного вигорання, навпаки, мають позитивну динаміку та зростають від групи з високим рівнем успішності до групи з низьким рівнем її рівнем. Отримані емпіричні дані діагностичного дослідження констатують підвищену схильність учасників ТрО до емоційного вигорання, що підтверджує доцільність вдосконалення програм із запобігання негативних наслідків стану здоров'я під час війни та проведення заходів з оптимізації емоційного стану як суб'єктивного фактора підвищення успішності оперативних дій в екстремальних умовах збройного конфлікту.

5. Застосування розглянутого комплексу діагностичних методик дозволяє в різних аспектах оцінити вплив суб'єктивних факторів на успішність виконання оперативних дій бійців ТрО в ризиконебезпечних умовах війни, а також аргументовано обґрунтувати сформульовані висновки.

6. Результати проведеного методологічного дослідження свідчать про необхідність своєчасного виявлення негативних наслідків психічного здоров'я, отримання об'єктивних даних за короткий термін діагностичного обстеження, на підставі яких визначається специфіка профілактичних, консультативних і корекційних заходів, які забезпечують підвищення життєдіяльності, підтримку працездатності й актуального функціонального стану бійців. Регулярне проведення заходів, спрямованих на спостереження за станом здоров'я захисників, сприятиме реалізації їхніх прав на охорону здоров'я та життя, що, відповідно, має забезпечити ефективність бойових дій учасників оборони.

Перспективи подальших досліджень в окресленому напрямі полягають у збільшенні обсягу вибірки, удосконаленні програм реалізації прав людини на життя та у сфері охорони здоров'я, впровадженні сучасних технологій активізації патріотичної діяльності захисників Батьківщини.

References

- [1] Bakalinska, O.O., Bezukh, O.V., & Kolohoida, O.V. (et al.). (2017). *Competition law of Ukraine*. V.S. Shcherbyna, & I.V. Lukach (Eds.). Kyiv: Lira-K. Retrieved from <https://jurkniga.ua/contents/konkurentne-pravo-ukrayini.pdf>.
- [2] Boiko, V.V. *Diagnosis of emotional burnout*. Retrieved from <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=a2FuaXYuaW5mb3xobWlscmF8Z3g6NGNkY2FiYzk0NDMyOWE5Mw>.

- [3] Dzhuska, A.V., & Paliukh, A.Ya. (2019). The constitutional human right to life in Ukraine: a modern approach. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4(113), 48-50. doi: 10.33270/01191134.48.
- [4] Hladun, Z. (1994). Human right to life and problems of its legal protection in Ukraine. *Ukrainian journal of human rights in Ukraine*, 1, 47-54.
- [5] Maddi, S. *Viability test (TJS)*. Retrieved from: http://ni.biz.ua/1/1_5/1_51709_test-zhiznestoykosti-s-maddi.html.
- [6] Pictet, J. (1975). *Humanitarian Law and the Protection of War Victims*. Geneva. Retrieved from <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400020659a.pdf>.
- [7] Punda, O.O. (2014). The concept of personal non-property rights that ensure the natural existence of a person. *A Actual problems of the state and law*, 74, 197-204. Retrieved from <http://hdl.handle.net/11300/4395>.
- [8] Rabinovych, P. (2015). Fundamental human rights: a terminological and conceptual toolkit of research and teaching. *Law of Ukraine*, 2, 9-23. Retrieved from <https://rd.ua/storage/attachments/>.
- [9] Rodzhers, K. *Socio-psychological adaptation (SPA)*. Retrieved from <http://weplib.pp.ua/423-diagnostics-sotsialno-psihologicheskoy-22457.html>.
- [10] Riff, K. *Scale of psychological well-being (SHPB)*. Retrieved from https://www.eztests.xyz/tests/personality_ryff.
- [11] Schaefer, B. (2006). *Zum Verhältnis Menschenrechte und humanitäres Völkerrecht*. Potsdam. Retrieved from <https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/2500/file/sgm13.pdf>.
- [12] Senatorova, O. V. (2018). *Human rights and armed conflicts*. Kyiv: Holembovska O. O. Retrieved from https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf.
- [13] Shubert, H. *Questionnaire to identify risk appetite (RSK)*. Retrieved from <https://gtc-ltd.com.ua/preparedness-for-risk-of-shubert/>.
- [14] Skakun, O. F. (2001). *Theory of the state and law*. Kharkiv: Konsum. Retrieved from <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html>.
- [15] Stadnik, I.V., & Bondar, A.S. (2019). Human rights in the context of legal positivism. *Legal journal of Donetsk University*, 2, 3-12. doi: <https://doi.org/10.31558/2518-7953.2019.2.1>.
- [16] Stepaniuk, Yu.O. (2021). The concept and place of competition law in the legal system of EU countries. *Analytical and comparative jurisprudence*, 4, 372-376. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.65>.
- [17] Thebenko, S., & Zhuravel, M., (2020). International legal standards in the field of health care: to the characterization of sources. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 3(27), 116-124. doi: <http://doi.org/10.23939/law2020.27.116>.
- [18] Thebenko, S.V. (2015). The right of a person to die in a natural way as a component of the content of the right to life (modern Orthodox ideas in the light of international standards). *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 813, 162-167. Retrieved from <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/f10ee526-0342-4a90-948c-148b26e810e3/content>.
- [19] Usmanov, Yu. I. (2021). *The right to life in armed conflicts and situations of violence within the state*. Kyiv: Pravo. Retrieved from <https://jurkniga.ua/pravo-na-zhittya-v-umovakh-zbroynikh-konfliktiv-i-situatsiy-nasilstva-v-seredini-derzhavi/>.
- [20] Usmanov, Yu. I. (2018). International legal provision of the right to life in the conditions of armed conflicts and situations of violence within the state. (Doctoral thesis, National Law University named after Yaroslav the Wise. Kharkiv, Ukraine). Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16534>.
- [21] Vinhlovska, O., & Demydenko, K. (2009). A child's right to life is one of the fundamental human rights. *Medical law*, 1(57). 46-48. Retrieved from <http://www.health-medix.com/articles/mistetzvo/2009-03-24/46-48.pdf>.

Список використаних джерел

- [1] Конкурентне право України : навч. посіб. / [О. О. Бакалінська, О. В. Безух, О. В. Кологойда та ін.]; за ред. В. С. Щербини, І. В. Лукач. Київ : Ліра-К, 2017. 380 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/konkurentne-pravo-ukrayini.pdf>.
- [2] Бойко В. В. Діагностика емоційного вигорання. URL: <https://docs.google.com/viewer? a=v&pid=sites&srcid=a2FuaxYuaW5mb3xobWlsbmF8Z3g6NGNkY2FiYzk0NDMyOWE5Mw>.
- [3] Джуська А. В., Палюх А. Я. Конституційне право людини на життя в Україні: сучасний підхід. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 48–56. doi: 10.33270/01191134.48.
- [4] Гладун З. Право людини на життя і проблеми його юридичного забезпечення в Україні. *Український часопис прав людини в Україні*. 1994. № 1. С. 47–54.

- [5] Мадді С. Тест життєстійкості (ТЖС). URL: http://ni.biz.ua/1/1_5/1_51709_test-zhiznestoykosti-s-maddi.html.
- [6] Pictet J. Humanitarian Law and the Protection of War Victims. Geneva, 1975. P.312. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400020659a.pdf>.
- [7] Пунда О. О. Поняття особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 197–204. URL: <http://hdl.handle.net/11300/4395>.
- [8] Рабінович П. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання. *Право України*. 2015. № 2. С. 9–23. URL: <https://rd.ua/storage/attachments/>.
- [9] Роджерс К., Даймонд Р. Соціально-психологічна адаптація (СПА). URL: <http://weplib.pp.ua/423-diaagnostika-sotsialno-psihologicheskoy-22457.html>.
- [10] Ріфф К. Шкала психологічного благополуччя (ШПБ). URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_ryff/.
- [11] Schaefer B. Zum Verhältnis Menschenrechte und humanitäres Völkerrecht. Potsdam, 2006. 109 p. URL: <https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/2500/file/sgm13.pdf>.
- [12] Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ : Голембовська О. О., 2018. 430 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf.
- [13] Шуберт Г. Опитувальник на виявлення схильності до ризику (RSK). URL: <https://gtc-ltd.com.ua/preparedness-for-risk-of-shubert/>.
- [14] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html>.
- [15] Стаднік І. В., Бондар А. С. Права людини в контексті юридичного позитивізму. *Правовий часопис Донецького університету*. 2019. № 2. С. 3–12. doi: 10.31558/2518-7953.2019.2.1.
- [16] Степанік Ю. О. Поняття та місце конкурентного права у правовій системі країн ЄС. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 372–376. doi: 10.24144/2788-6018.2021.04.65.
- [17] Цебенко С., Журавель М. Міжнародно-правові стандарти у сфері охорони здоров'я: до характеристики джерел. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. № 3 (27). С. 116–124. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.23939/law2020.27.116.
- [18] Цебенко С. В. Право людини померти у природний спосіб як складова змісту права на життя (сучасні православні уявлення у світлі міжнародних стандартів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 813. С. 162–167. (Серія «Юридичні науки»). URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/f10ee526-0342-4a90-948c-148b26e810e3/content>.
- [19] Усманов Ю. І. Право на життя в умовах збройних конфліктів і ситуацій насильства всередині держави : монографія. Київ : Право, 2021. 180 с. URL: <https://jurkniga.ua/pravo-na-zhittya-v-umovakh-zbroynikh-konfliktiv-i-situatsiy-nasilstva-vseredini-derzhavi/>.
- [20] Усманов Ю. І. Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16534>.
- [21] Вінгловська О., Демиденко К. Право дитини на життя як одне з фундаментальних прав людини. *Медицне право*. 2009. № 1 (57). С. 46–48. URL: <http://www.health-medix.com/articles/mistetzvo/2009-03-24/46-48.pdf>.
-

Methodological Study of the Influence of Subjective Factors on the Success of Operating Actions of Territorial Defense Fighters in the Context of the Protection of Human Rights to Life and Health Protection

SOVA Marharyta

Doctor of Pedagogic, Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Sociology of the State Tax University

Irpin, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8631-5326>;

DIENIZHNA Svitlana

PhD in Pedagogic, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Sociology of the State Tax University

Irpin, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3190-7903>

Abstract. The operational actions of territorial defense fighters during martial law are associated with a risk to their own life and health, and also involve a high degree of responsibility for the lives of people suffering from Russia's military invasion. The success of their defensive, operational, and rescue actions depends to some extent on the outcome of countering military aggression. In this regard, the study of the influence of subjective factors on the success of the operational actions of territorial defense fighters acquires special relevance and requires in-depth study. The relevance of the research problem is due to the need to implement the legally established human rights to life and health care during martial law, as well as to identify the influence of subjective factors on the success of operational actions of defenders of the Motherland. The purpose of the article is a methodological study of the influence of subjective factors on the success of operational actions of territorial defense fighters in the context of the protection of human rights to life and health. The research methodology consists of a set of methods (descriptive, inductive, deductive, analytical, evaluative, correlational, methods of mathematical statistics) and diagnostic methods necessary for the realization of the scientific goal. The study of the influence of subjective factors on the success of operational actions of defenders was carried out using the following methods: "Social-psychological adaptation" by K. Rogers and R. Diamond; "Diagnosis of emotional burnout" V. V. Boyka, "Questionnaire for identifying risk propensity" by H. Schubert, "Scale of psychological well-being" by K. Riff. "Viability test" S. Muddy. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time the influence of subjective factors on the success of the operational actions of the participants of the territorial defense in the context of the protection of human rights to life and health care has been theoretically substantiated and empirically proven; criteria for the success of operational actions are defined, according to which a set of diagnostic research methods aimed at achieving the set goal is proposed; a correlational analysis of the subjective factors of the success of the operational actions of the soldiers of the territorial defense was carried out; the priority directions for improvement of psychological service programs during martial law are outlined. The results of the study indicate a downward trend in the indicators of the internal and external evaluation of the success of combat operations of the participants of the territorial defense, which decreases from the group of respondents with a high level to the group with a low level, as well as in the indicators of socio-psychological adaptation to extreme conditions of operational activity, propensity to risk, psychological well-being and vitality. Indicators of emotional burnout, on the contrary, have upward dynamics and grow from a group with a high level of success to a group with a low level of success. The results of the diagnostic examination indicate the need for timely detection of negative consequences of the mental health of soldiers, obtaining objective data for a short period of diagnostic examination, on the basis of which the specifics of measures are determined that ensure the improvement of the vitality and working capacity of soldiers of the Armed Forces of Ukraine, the success of their operational actions in the conditions martial law. Conclusions. The use of the proposed methodological toolkit made it possible to comprehensively examine the state of mental health of territorial defense fighters, to reveal the influence of subjective factors (adaptability to extreme conditions of operational activity, emotional stability, propensity to risk, psychological well-being, vitality) on the effectiveness of operational actions of defenders in dangerous conditions armed conflict. Regular preventive, advisory and corrective measures aimed at monitoring the health of defenders will contribute to the realization of their rights to health care. The practical significance of the results of the conducted methodological research is that the obtained empirical data on the influence of the considered subjective factors on the success of the operational activities of the fighters can serve as concrete guidelines for improving programs for the implementation of human rights to life and health protection during martial law, the organization of preventive and advisory measures that contribute to increasing the effectiveness of the military actions of the defenders of the Motherland

Keywords: right to life; right to health care; territorial defense fighters; subjective factors of success of operational actions

DOI: 10.33270/01232502.63
УДК 340.1:342.7

Ієрархічна система загальнодержавних джерел муніципального права України

ДЕМИДЕНКО Володимир*

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6771-0080>

Анотація. В умовах сьогодення існує гостра потреба в підвищенні ефективності правового регулювання суспільних відносин муніципальним правом України. Питання муніципального права в правовій системі України є надзвичайно важливим як в умовах нинішнього воєнного стану, так і набуде особливого значення в післявоєнний період розвитку держави. Адже значна частина суспільних відносин щодо відновлення зруйнованої інфраструктури, забезпечення нормальної життєдіяльності мешканців сіл, селищ, міст, районів та областей є переважно завданням відповідних територіальних громад, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Наведене вище обумовлює потребу у формуванні сучасної теорії джерел муніципального права України, їх видів, юридичної сили, висвітлення якісних рис, встановлення особливостей функціонування в умовах сьогодення, окреслення тенденцій розвитку в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі з огляду на незворотність європейського та євроатлантичного курсу України. Метою публікації є дослідження ієрархічної системи загальнодержавних джерел муніципального права України за їх юридичною силою. Методологію дослідження становить система теоретичних принципів (історизму, об'єктивності, плюралізму тощо), логічних прийомів (аналізу й синтезу, індукції та дедукції, аналогії, гіпотези тощо) і конкретних засобів дослідження, що сприяли повноцінному розкриттю ієрархічної системи загальнодержавних джерел муніципального права України. У публікації вдосконалено науково-теоретичне уявлення про системи загальнодержавних джерел муніципального права, їх ієрархію за юридичною силою. Визначено тенденції розвитку доктрини загальнодержавних джерел муніципального права України. Практична значущість дослідження полягає в тому, що сформульована ієрархічна система джерел муніципального права України сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання муніципально-правових відносин в Україні

Ключові слова: муніципальне право; джерела права; держава; ієрархічна система; громадянське суспільство

Історія статті:

Отримано: 22.02.2023
Переглянуто: 17.03.2023
Прийнято: 25.04.2023

Рекомендоване посилання:

Демиденко В. Ієрархічна система загальнодержавних джерел муніципального права України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 63–70. doi: 10.33270/01232502.63.

*Відповідальний автор

Вступ

Передумовами післявоєнного динамічного поступу України, її успішної інтеграції до ЄС та НАТО є ґрунтовне оновлення всієї правової системи держави, прийняття нестандартних рішень щодо політико-правових, оборонно-безпекових, соціально-економічних, духовно-ідеологічних, демографічних та інших викликів, пошук нових підходів до формування і реалізації державної та муніципальної кадрової політики, посилення ролі громадянського суспільства, зміцнення місцевого самоврядування як запоруки розбудови конституційної держави. Адже після перемоги та подальшого надходження фінансово-економічної, політико-правової, оборонно-безпекової та іншої допомоги від лідерів світової економіки й геополітики, міжнародних фінансових інституцій, країн-донорів відновлення Україна матиме лише єдиний шанс для збереження, розквіту й розбудови як європейської, демократичної, правової, соціальної держави, своєрідного лідера регіону, до позиції якого будуть дослухатися багато держав. На наше переконання, абсолютно обґрунтованими є побоювання окремих політиків, науковців, лідерів громадської думки щодо того, як не втратити Україну після перемоги, оскільки масштабність і комплексність завдань, що постануть перед нашою державою в післявоєнний період, їхня нетривіальність, поєднана з катастрофічною обмеженістю в часі, вражають.

З огляду на зазначене, саме зараз, в умовах воєнного стану, маємо закласти імпульс для післявоєнного відновлення та розквіту України, сформувати амбітний, бездоганний і комплексний «План Маршалла» для України з чітко сформульованими пріоритетами, принципами, напрямками, джерелами й очікуваними ймовірними результатами. Чільне місце в ньому має посісти модернізація правової системи України, яка є ключовою в цьому комплексному плані. Так, наприклад, неможливо уявити державу – члена ЄС з чинною в Україні судовою системою – одним з найважливіших інституційних елементів правової системи, її об'єктивністю, незалежністю та здатністю виносити правосудні, справедливі рішення.

На наш погляд, удосконалення правової системи України має ґрунтуватися на всебічному проникненні фундаментального принципу верховенства права в усі сфери життєдіяльності держави, суспільства та людини. Як відомо, одним зі складових принципу верховенства права є якість законодавства, його чіткість, прозорість, ясність, передбачуваність у застосуванні, його ієрархічна побудова на підставі юридичної сили різних видів джерел права, що має виключати розбіжності, суперечливість різних елементів цієї системи.

Крім того, нагальною є потреба в підвищенні ефективності правового регулювання суспільних

відносин такою досить молодою галуззю національної системи права, як муніципальне право, значущість якої є надзвичайно важливою як в умовах сьогоденного воєнного стану, так і в післявоєнний період розквіту України, адже значна частина суспільних відносин щодо відновлення зруйнованої інфраструктури, забезпечення нормальної життєдіяльності мешканців сіл, селищ, міст, районів та областей є передусім завданням відповідних територіальних громад, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Викладене вище обумовлює потребу у формуванні сучасної теорії джерел муніципального права України, їх видів, юридичної сили, висвітленні якісних рис, встановленні особливостей функціонування в умовах сьогодення, окресленні тенденцій розвитку в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі з огляду на незворотність європейського та євроатлантичного курсу держави. З огляду на значний масив джерел муніципального права України, ієрархічна побудова яких не може бути повноцінно розглянута в межах однієї науково-теоретичної публікації, поза увагою цього дослідження залишилися джерела локальної нормотворчості.

Матеріали та методи

Проблематика джерел права в юридичній науці є одним із ключових напрямів досліджень. Власне їй приділяють значну увагу науковці як у межах теорії держави та права, так і в галузевих юридичних науках. Такий інтерес до джерел права обумовлений передусім їх виключною значущістю в процесі правового регулювання суспільних відносин.

Слід зазначити, що й муніципалісти не обійшли увагою дослідження джерел муніципального права. Зокрема, різним аспектам доктрини джерел муніципального права присвячені роботи М. Баймуратова, О. Батанова, І. Галіахметова, Н. Камінської, М. Костицького, В. Кравченка, В. Куйбіди, П. Любченка, М. Пітцика, В. Погорілка, М. Пухтинського, В. Рубцова, А. Селіванова, О. Солоненка, Ю. Тодики, О. Фрицького та ін. Водночас, попри значну увагу, приділену питанню джерел муніципального права, донині ще не вдавалося сформувати цілісне, системне та комплексне уявлення про сучасну доктрину джерел муніципального права, місце й роль кожного джерела в цій системі, тенденції, закономірності розвитку системи джерел муніципального права, вплив на неї міжнародного права, права Європейського Союзу, міжнародних судових установ чи інших органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Методологія дослідження джерел муніципального права України ґрунтується на системі:

а) принципів дослідження джерел муніципального права України (об'єктивності, історизму, плюралізму тощо);

б) логічних прийомів (аналіз і синтез, аналогія, гіпотеза тощо);

в) конкретних засобів дослідження загальнодержавних джерел муніципального права України, своєрідних інструментів пізнання. Серед таких доречно передусім виокремити аксіологічний (ціннісний) метод, синергетичний метод, герменевтичний метод, формально-юридичний, порівняльно-правовий, статистичний та інші методи пізнання.

Результати й обговорення

В одному з найперших підручників з муніципального права України, підготовленого колективом авторів у складі М. Баймуратова, В. Погорілка, О. Фрицького та ін., зауважено, що основними видами джерел муніципального права є: Конституція України; закони України; підзаконні нормативно-правові акти органів державної влади в галузі місцевого самоврядування; нормативно-правові акти суб'єктів системи місцевого самоврядування; міжнародно-правові акти в галузі місцевого самоврядування; нормативно-правові договори тощо (Pohorilko, & Frytskyi, 2001, p. 15).

Фактично аналогічної позиції дотримуються В. Кравченко та М. Пітцик, які зауважують, що основним джерелом муніципального права України є нормативно-правові акти, ієрархію яких за юридичною силою становлять Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», інші закони, предметом яких є питання організації та здійснення місцевого самоврядування, підзаконні акти з питань місцевого самоврядування, нормативні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, нормативні акти місцевого самоврядування – акти локальної нормотворчості (Kravchenko, & Pittsyk, 2003, p. 15).

Водночас М. Баймуратов і Ю. Бальцій у підручнику «Муніципальне право України» зауважують, що система джерел муніципального права є найрозгалуженішою серед інших галузей права, що значною мірою зумовило порівняно швидке становлення цієї галузі з часу визнання в нашій країні місцевого самоврядування (Pohorilko et al., 2009, p. 23). На наш погляд, зазначене твердження щодо того, що система муніципального права України є найрозгалуженішою порівняно з іншими галузями національної системи права є доволі дискусійним. Адже система джерел права в контексті муніципального, конституційного, адміністративного права за кількістю видів джерел права, їх місцем і роллю в процесі правового регулювання є майже ідентичною. Адже до джерел права цих галузей рівною мірою належать і міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, і національні нормативно-правові

акти, юридична сила яких розповсюджується на всю територію України, й акти локальної нормотворчості, видані в межах компетенції місцевих органів державної виконавчої влади, органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Водночас, на думку М. Баймуратова та Ю. Бальція, основними видами джерел муніципального права є Конституція України; закони України; підзаконні нормативно-правові акти органів державної влади в галузі місцевого самоврядування; нормативно-правові акти суб'єктів системи місцевого самоврядування; міжнародно-правові акти в галузі місцевого самоврядування; нормативно-правові договори; інші види джерел муніципального права: акти безпосереднього народовладдя, нормативно-правові акти Верховної Ради України та Ради Міністрів Автономної Республіки Крим тощо (Pohorilko et al., 2009, p. 23).

На думку К. Соляник, система джерел муніципального права складається з Конституції України, актів всеукраїнського референдуму, законів України, рішень Конституційного Суду України, підзаконних нормативно-правових актів, рішень місцевого референдуму, статутів територіальної громади, актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування, адміністративного договору, рішень органів місцевого самоврядування (Soliannik, 2015, p. 143-145).

Система джерел права містить елементи, які мають самостійне значення, проте пов'язані між собою через людину як центр її застосування. Кожен елемент системи має відносну самостійність й одночасну пов'язаність з іншими елементами системи джерел (Novikova, 2021, p. 73; Batanov, 2020; Postoronko, 2022; Halus, & Vaimuratov, 2022; Demydenko, 2019).

Звісно, можна навести ще низку аналогічних чи подібних висловлювань щодо системи джерел муніципального права України. На нашу думку, сучасна доктрина зазначених джерел, відображена в різних доктринальних працях, потребує доопрацювання щодо всебічності й системності аналізу джерел муніципального права України, зокрема з огляду на ієрархічне відображення різних видів джерел муніципального права в цій системі за їх юридичною силою.

Вважаємо, що започатковує систему загальнодержавних джерел муніципального права України таке джерело цієї галузі права, як рішення всеукраїнського референдуму, позаяк саме в них відображається установча влада Українського народу, що є єдиним джерелом влади в Україні¹. Попри не досить широке розповсюдження цієї форми прямої демократії в Україні, що нині поєднується з недосконалістю її нормативно-правового регулювання, рішення всеукраїнського

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

референдуму, на наш погляд, мають найвищу юридичну силу серед інших джерел муніципального права України, адже шляхом проведення всеукраїнського референдуму можуть зазнавати змін будь-які положення Конституції України – Основного Закону нашої держави¹. Крім того, відповідно до ст. 156 Конституції України виключно через рішення всеукраїнського референдуму затверджується закон України про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України². З огляду на наведене, реформування засад конституційного ладу України, відображених у першому розділі Конституції України, може суттєво впливати на різноманітні джерела муніципального права України.

Друге місце в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права України за юридичною силою посідає Конституція України – фундаментальне джерело для будь-якої галузі національної системи права. Відповідно до ст. 8 Основного Закону України, Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на підставі Конституції України та відповідно до неї³.

Деякі науковці виокремлюють як елемент системи права конституційні акти (Delia, 2019, р. 17). На наш погляд, це є необґрунтованим підходом, оскільки конституційні акти, що змінюють і доповнюють Основний Закон, після вступу в дію набувають юридичної сили Конституції держави.

Водночас слід зауважити, що вплив міжнародного права, права Європейського Союзу, практики ЄСПЛ та інших міжнародних судових органів, юрисдикцію яких визнала Україна на правову систему України загалом та на Конституцію України зокрема, надалі буде лише посилюватися. Це обумовлено гострою потребою фактичної реалізації конституційного курсу України на вступ до ЄС та НАТО. Як переконливо засвідчило життя, інтеграція України до ЄС та НАТО є беззаперечною умовою існування й розвитку Української держави та її народу. Щобільше, інтеграція України до наведених інституцій, на нашу думку, в довгостроковій перспективі позитивно вплине як на якість самого Основного Закону України, так і на практику його реалізації, що потребує покращення (Demidenko, 2017), адже сучасна інтеграція України до європейських структур має за мету збагачення національного права здобутками європейської та світової ліберальної правової думки (Korchevna, 2005, р. 19).

¹ Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26 січ. 2021 р. № 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>.

² Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

³ Там само.

Третє місце в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права України за юридичною силою, на наш погляд, посідають міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Така позиція міжнародних договорів обумовлена тим, що відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» встановлено: якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, які передбачено у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору⁴.

Зазначені міжнародні договори визначають міжнародні та регіональні (європейські) стандарти реалізації права на місцеве самоврядування. Ці стандарти закріплено у відповідних міжнародно-правових актах, серед яких передусім слід виокремити: Європейську хартію місцевого самоврядування (Страсбург, 15 жовтня 1985 року)⁵, Всесвітню декларацію місцевого самоврядування (Ріо-де-Жанейро, 23–26 вересня 1985 року), Європейську рамкову конвенцію про транс-кордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (Мадрид, 21 травня 1980 року) тощо (Kaminska, 2014; Leipzig Charter...; The European...; The Acquis URBAN'...; Vaimuratov, & Kofman, 2021).

Четверте місце в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права України за юридичною силою, на наше переконання, посідає практика ЄСПЛ. Адже, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ»⁶, національні суди України мають застосовувати під час розгляду справ Конвенцію⁷ та практику Суду як джерело права. З огляду на ці норми закону, практика ЄСПЛ є джерелом права не лише для судів системи судоустрою України, а й для всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших учасників муніципально-правових відносин.

Крім того, відповідно до ст. 129 Конституції України, після внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права. Нагадаємо, що до 2 червня 2016 року зазначалося,

⁴ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

⁵ Європейська хартія місцевого самоврядування: міжнар. док. від 15 жовт. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.

⁶ Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

⁷ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

що судді під час здійснення правосуддя є незалежними та підкоряються лише закону.

Окреслена модернізація Основного Закону України зобов'язує суддів у разі розбіжностей між законами, підзаконними актами України та міжнародними й регіональними (зокрема європейськими) стандартами, практикою ЄСПЛ використовувати саме останні. Адже за наявності зазначених вище умов національні нормативно-правові акти, імовірно, є свавільними, тобто такими, що обмежують конституційні, зокрема муніципальні, права людини та громадянина.

Доречно, наприклад, навести рішення ЄСПЛ у справі «Веренцов проти України» (заява № 20372/11)¹. Нагадаємо, що, відповідно до ст. 38 Закону України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні»², до компетенції виконавчих органів сільських, селищних, міських рад щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян належить вирішення, відповідно до закону, питань щодо проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням під час їх проведення громадської безпеки та порядку.

Проте ЄСПЛ у справі «Веренцов проти України» не лише визнав такою, що суперечить верховенству права, ст. 185-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій», оскільки в Україні відсутній закон про порядок проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, що передбачений у своєму застосуванні, а й фактично визнав такою, яка суперечить принципу верховенства права, нормотворчу діяльність з наведеного питання органів місцевого самоврядування. У п. 54 рішення ЄСПЛ «Веренцов проти України» зазначено, що процедури, запроваджені місцевими органами влади для регулювання організації та проведення демонстрацій у їхніх конкретних регіонах так само не забезпечують достатніх правових підстав з тієї самої причини – відсутності загального акта парламенту, на підставі якого можна було б розробляти документи місцевих органів влади. Крім того, національні суди мали сумніви щодо дійсності таких рішень місцевого значення³.

П'яте місце в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права України за

юридичною силою, на нашу думку, посідають рішення Конституційного Суду України. Адже, відповідно до ст. 150 Конституції України, до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Водночас, згідно зі ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України», закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність⁴.

Слушною, на нашу думку, є позиція Т. Цимбалістого, відповідно до якої акти Конституційного Суду України мають складну правову природу. Безперечно, вони є правовими актами у випадках, передбачених законодавством, мають нормативний зміст, проте не є нормативно-правовими актами в повному значенні цього поняття. Водночас акти Конституційного Суду України можуть набувати характеру юридичного прецеденту та характеризуватися преюдиційністю. Саме тому вони є окремим, спеціальним різновидом правових актів, а також допоміжним джерелом (формою) права (Тsymbalystyi, 2007, р. 5).

У цьому контексті варті уваги положення ч. 2 ст. 94 Конституції ФРН, відповідно до якого встановлено, що федеральний закон регулює порядок утворення та процедуру розгляду, а також визначає, у яких випадках його рішення мають силу закону⁵. На нашу думку, національне правове поле має бути модернізованим щодо місця та ролі актів Конституційного Суду України з урахуванням позитивного досвіду ФРН.

Шосте місце в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права України за юридичною силою, на нашу думку, повноправно належить законам України. Вони мають вагоме значення в організації та здійсненні місцевого самоврядування в Україні, муніципально-правовому статусі органів і посадових осіб місцевого самоврядування, територіальних громад, в утвердженні та забезпеченні муніципальних прав і свобод особи. На них лежить основний тягар нормативно-правового регулювання реалізації права на місцеве самоврядування в Україні. Крім базового Закону України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні», можна навести ще й такі: «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року № 93-IV, «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III, «Про органи самоорганізації

¹ Case of Vyerentsov v. Ukraine (Application 20372/11) 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-118393%22%5D%7D>.

² Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

³ Case of Vyerentsov v. Ukraine (Application 20372/11) 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-118393%22%5D%7D>.

⁴ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

⁵ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.bundestag.de/gg>.

населення» від 11 липня 2001 року № 2625-III, «Про асоціації органів місцевого самоврядування», від 16 квітня 2009 року № 1275-VI, «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року № 1508-VII, «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 157-VIII та ще багато інших.

Сьоме місце в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права за юридичною силою, на нашу думку, належить нормативним указам Президента України, що містять муніципально-правові норми. Варто зауважити, що досить складно навести певний перелік указів Президента України, що нині відігравали б вагомий роль у регулюванні муніципально-правових відносин. Водночас Президент України, відповідно до ст. 102 Конституції України є гарантом дотримання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина. З огляду на це, Президент володіє досить широкими повноваженнями щодо забезпечення конституціоналізму та муніципалізму в Україні. Зокрема, згідно з п. 15 ст. 106 Конституції України, Президент України має право зупиняти дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Також варто зазначити, що постанови Кабінету Міністрів України посідають восьму позицію в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права України. Наприклад, можна навести постанову Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 року № 1150 «Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад». Слід нагадати, що відповідно до ст. 49 Закону України від 27 лютого 2014 року № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України», акти Кабінету Міністрів України нормативного характеру видаються у формі постанов. Водночас акти Уряду України з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань видаються у формі розпоряджень Кабінету Міністрів України. Тобто до системи джерел муніципального права України можуть належати виключно постанови Уряду України, що містять муніципально-правові норми. Також можна навести Концепцію реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, що була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. В Указі Президента України «Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2017 рік» в рубриці «Децентралізація» зазначено, що наведене вище розпорядження від 1 квітня 2014 року № 333-р є правовою основою децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. На наше глибоке переконання, розпорядження Кабінету Міністрів України не можуть мати ознаки нормативно-правового акта, а отже, Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні

доцільно було б затверджувати саме постановою Уряду України.

Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади України, що містять муніципально-правові норми, посідають дев'яту позицію в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права України за їх юридичною силою. До системи центральних органів виконавчої влади України належать міністерства, служби, агентства, інспекції, комісії, бюро та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Ці органи виконавчої влади в межах своїх повноважень можуть видавати накази, які є обов'язковими для виконання органами місцевого самоврядування та іншими учасниками муніципально-правових відносин в Україні. Для прикладу можна навести наказ Національного агентства України з питань державної служби від 4 квітня 2023 року № 53-23 «Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування безбар'єрності на робочому місці в органах місцевого самоврядування» або наказ Міністерства юстиції України від 16 червня 2016 року № 1693/5 «Про затвердження Типового положення про архівний відділ міської ради». Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, що містять муніципально-правові норми, на нашу думку, посідають останній щабель в ієрархії загальнодержавних джерел муніципального права України.

Висновки

Загальнодержавні джерела муніципального права України мають розгалужену та складну систему, яка зазнає вагомий вплив норм міжнародного права, права Європейського Союзу, практики ЄСПЛ, що надалі з посиленням інтеграційних процесів щодо вступу України до ЄС та НАТО лише будуть зростати. Проте, на наш погляд, у довгостроковій перспективі це позитивно вплине як на якість загальнодержавних джерел муніципального права України, так і на практику їх реалізації.

Елементи системи загальнодержавних джерел муніципального права України за їх юридичною силою ієрархічно можна представити таким чином:

- 1) рішення всеукраїнського референдуму;
- 2) Конституція України;
- 3) міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України;
- 4) практика ЄСПЛ;
- 5) рішення Конституційного Суду України;
- 6) закони України;
- 7) нормативні укази Президента України;
- 8) постанови Кабінету Міністрів України;
- 9) накази міністерств, служб, агентств, інспекцій, комісій, бюро, центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, що містять муніципально-правові норми.

References

- [1] Baimuratov, M.O., & Kofman, B.Ya. (2021). International municipal law as a branch of international public law: to the question of the formation of the branch. *Bulletin of Alfred Nobel University*, 2(3), 7-31 doi: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-1.
- [2] Batanov, O.V. (Eds.) (2020). *Local self-government in Ukraine and foreign countries: comparative legal aspects*. Kyiv: Osnova. Retrieved from <http://idpnan.org.ua/files/2020/mistseve-samovryaduvannya-v-ukrayini-ta-zarubijnih-derjavah-porivnyalno-pravovi-aspekti-monografiya.pdf>.
- [3] Delia, Yu.V. (2019). Hierarchy of sources of law in the field of protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine. *Legal journal of Donbass*, 2, 16-23. doi: 10.32366/2523-4269-2019-67-2-16-23.
- [4] Demydenko, V. (2019). Homeostasis in the theory and practice of municipal law as a complex branch of Ukraine. *Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 109-115. doi: 10.33270/02191802.109.
- [5] Demydenko, V.O. (2017). Realities and trends of modern constitutional reform in the aspect of increasing the efficiency of public power in Ukraine. *Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 48-52. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_2_12.
- [6] Halus, O.O., & Baimuratov, M.M. (2022). To the question of the concept and classification of municipal legal acts of direct people's power. *Social Kaleidoscope*, 1(3), 43-50. doi: 10.47567/bomivit.1-3.2020.05.
- [7] Kaminska, N.V. (2014). International legal sources of municipal law. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 87-92. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_3_19.
- [8] Korchevna, L.O. (2005). Doctrine as a source of law. *Constitutional state*, 8, 19-23. doi: 10.18524/2411-2054.2005.8.218486.
- [9] Kravchenko, V.V., & Pittsyk, M.V. (2003). *Municipal law of Ukraine*. Kyiv: Atika.
- [10] Leipzig Charter on Sustainable European Cities and other urban development documents. Retrieved from https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/leipzig_charter_2007.pdf.
- [11] Novikova, M. (2021). General theoretical approaches to defining the concept of "sources of law". *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 71-75. doi: 10.31733/2078-3566-2021-2-71-75.
- [12] Pohorilko, V.F., & Frytskyi, O.F. (Eds.). (2001). *Municipal law of Ukraine*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [13] Pohorilko, V.F., Baimuratov, M.O., & Baltzii, Yu.Yu. (et al.). (2009). *Municipal law of Ukraine*. Baimuratov M.O. (Eds.) (2nd ed.). Kyiv: Pravova yednist.
- [14] Postoronko, I. (2022). Theoretical and doctrinal foundations of the phenomenology of municipalism. *Public law*, 2(46), 43-50. doi: 10.32782/2306-9082/2022-46-3.
- [15] Soliannik, K.Ye. (2015). System of sources of municipal law. *Law and innovation*, 1, 142-147. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_1_24.
- [16] The Acquis URBAN'. Using Cities' Best Practises for European Cohesion Policy. Common Declaration of URBAN cities and players at the European Conference "URBAN Future" 2005 in Saarbrücken (Germany). Retrieved from http://aei.pitt.edu/81277/1/2005_July_-_No_136.pdf.
- [17] The European Charter for Equality Of Women And Men in Local Life. Retrieved from https://www.ccre.org/docs/charte_egalite_en.pdf.
- [18] Tsymbalisty, T.O. (2007). Legal nature of acts of the Constitutional Court of Ukraine. *University scientific notes*, 1(21), 47-55. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_1_10.

Список використаних джерел

- [1] Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. 2021. № 2 (3). С. 7–27. (Серія «Право»). doi: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-1.
- [2] Місцеве самоврядування в Україні та зарубіжних державах: порівняльно-правові аспекти : монографія / за ред. О.В. Батанова. Київ : Основа, 2020. 672 с. URL: <http://idpnan.org.ua/files/2020/mistseve-samovryaduvannya-v-ukrayini-ta-zarubijnih-derjavah-porivnyalno-pravovi-aspekti-monografiya.pdf>.
- [3] Делія Ю. В. Ієрархія джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 16–23. doi: 10.32366/2523-4269-2019-67-2-16-23.
- [4] Демиденко В. Гомеостаз у теорії та практиці муніципального права як комплексної галузі України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 109–115. doi: 10.33270/02191802.109.
- [5] Демиденко В. О. Реалії та тенденції сучасної конституційної реформи в аспекті підвищення ефективності публічної влади в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 48–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_2_12.
- [6] Галус О. О., Баймуратов М. М. До питання про поняття та класифікацію муніципально-правових актів безпосереднього народовладдя. *Соціальний Калейдоскоп*. 2022. № 1 (3). С. 43–50. doi: 10.47567/bomivit.1-3.2020.05.

- [7] Камінська Н. В. Міжнародно-правові джерела муніципального права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 3. С. 87–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_3_19.
- [8] Корчевна Л. О. Доктрина як джерело права. *Правова держава*. 2005. № 8. С. 19–23. doi: 10.18524/2411-2054.2005.8.218486.
- [9] Кравченко В. В., Пітцик М. В. Муніципальне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 672 с.
- [10] Leipzig Charter on Sustainable European Cities and other urban development documents. URL: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/leipzig_charter_2007.pdf.
- [11] Новікова М. Загальнотеоретичні підходи до визначення поняття «джерела права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 71–75. doi: 10.31733/2078-3566-2021-2-71-75.
- [12] Муніципальне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
- [13] Муніципальне право України : підручник / [В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальцій та ін.] / за ред. М. О. Баймуратова. 2-ге вид. доповн. Київ : Правова єдність, 2009. 720 с.
- [14] Посторонко І. Теоретико-доктринальні засади феноменології муніципалізму. *Публічне право*. 2022. № 2 (46). С. 26–42. doi: 10.32782/2306-9082/2022-46-3.
- [15] Соляник К. Є. Система джерел муніципального права. *Право та інновації*. 2015. № 1. С. 142–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_1_24.
- [16] The Acquis URBAN'. Using Cities' Best Practises for European Cohesion Policy. Common Declaration of URBAN cities and players at the European Conference «URBAN Future» on June 8th and 9th, 2005 in Saarbrücken (Germany). URL: http://aei.pitt.edu/81277/1/2005_July_-_No_136.pdf.
- [17] The European Charter for Equality Of Women And Men in Local Life. URL: https://www.ccre.org/docs/charte_egalite_en.pdf.
- [18] Цимбалістий Т. О. Правова природа актів Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1 (21). С. 47–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_1_10.

Hierarchical System of National Sources of Municipal Law of Ukraine

DEMYDENKO Volodymyr

PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6771-0080>

Abstract. Currently, there is an urgent need to increase the effectiveness of the legal regulation of public relations by the municipal law of Ukraine. The importance of municipal law in the legal system of Ukraine is extremely high both in the conditions of today's martial law and will especially increase in the post-war period of the flourishing of the Ukrainian state. After all, a significant part of public relations regarding the restoration of destroyed infrastructure, ensuring the normal life of residents of villages, towns, cities, districts and regions is primarily the task of the relevant territorial communities, local self-government bodies, their officials and officials. The above conditions the need for the formation of a modern theory of the sources of municipal law of Ukraine, their types, legal force, highlighting qualitative features, establishing the peculiarities of functioning in the current conditions, delineating development trends in the short-term, medium-term and long-term perspective, taking into account the irreversibility of the European and Euro-Atlantic course of Ukraine. The purpose of the publication is to study the hierarchical system of state-wide sources of municipal law of Ukraine according to their legal force. The research methodology is a system of theoretical principles (historicism, objectivity, pluralism, etc.), logical methods (analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, hypothesis, etc.) and specific means of research, which made it possible to fully reveal the hierarchical system of national sources of municipal law of Ukraine. The publication improves the scientific and theoretical understanding of the systems of state-wide sources of municipal law, their hierarchy by legal force. The development trends of the doctrine of state-wide sources of municipal law of Ukraine are determined. Practical significance of the formulated hierarchical system of sources of municipal law of Ukraine will contribute to increasing the effectiveness of legal regulation of municipal-legal relations in Ukraine

Keywords: municipal law; sources of law; state; hierarchical system; civil society

DOI: 10.33270/01232502.71
УДК 124.5:37.01:37.017.92

Цінності європейського вибору України та правова педагогіка

ЛУКАШЕНКО Альона*

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3781-7041>

Анотація. Актуальність статті зумовлена потребою в комплексному підході до розуміння й аналізу важливих питань епохи антропогену, цінностей людського розвитку на планеті, де якість життя набула пріоритетного значення. В умовах глобальної пандемії коронавірусу COVID-19 і військової агресії Російської Федерації проти України ці питання стали особливо актуальними. Метою статті є вивчення базових європейських, національних і педагогічних цінностей, а також їхній взаємозв'язок з правовою педагогікою. Методологія забезпечена аксіологічним підходом із застосуванням діалектико-матеріалістичного методу, методу аналізу, компаративного аналізу, моделювання, вивчення передового педагогічного досвіду. Наукова значущість статті полягає в тому, що це одне з перших міждисциплінарних досліджень, у якому окреслено спробу комплексного вивчення взаємозв'язку загальнолюдських і європейських цінностей з національними на підґрунті філософії освіти, загальної, правової та педагогічної аксіології. У результаті дослідження доведено, що на розвиток країн світу значний вплив мають їхні конституційні традиції та міжнародні домовленості. У європейському просторі ключовими цінностями є повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, дотримання прав людини тощо. Чітко виокремлено національні цінності України, ушанування історичної пам'яті та її осучаснення, людський капітал і людські ресурси, проблеми їхнього розвитку, що неможливо відокремити від освіти, здоров'я, національних здобутків і безпеки планети загалом. Основна увага в системі освіти приділена гуманістичним цінностям. Окреслено сутнісні характеристики цінностей, визначено їх залежність від різних відносин у суспільстві, що дає змогу в межах конкретного історичного періоду здійснювати відбір найважливіших для окремої особистості та сталого розвитку людської цивілізації загалом. На підставі аналізу нормативних документів і сучасної наукової педагогічної літератури представлено такі групи цінностей, як загальнолюдські (гуманістичні), національні, демократичні, суспільні, освітні, професійні. Базовими цінностями для України є національні цінності в контексті їх поєднання з іншими цінностями

Ключові слова: цінності; аксіологія; національні цінності; правова педагогіка; освіта; євроінтеграція; людський капітал; особистість

Історія статті:

Отримано: 23.02.2023
Переглянуто: 13.03.2023
Прийнято: 28.04.2023

Рекомендоване посилання:

Лукашенко А. Цінності європейського вибору України та правова педагогіка. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 71–77. doi: 10.33270/01232502.71.

*Відповідальний автор

© Лукашенко А., 2023

Вступ

Події початку XXI століття й аналіз серії глобальних доповідей стану людського розвитку у світі свідчать про потребу обговорення важливих питань нової геологічної епохи антропогену або епохи людини, де якість життя отримала визначального значення. Такі прості речі, як охорона здоров'я, освіта, відпочинок, культура стали для кожного пріоритетними, особливо в умовах боротьби з пандемією коронавірусу COVID-19 і розпочатої військової агресії Російської Федерації проти України. Нині в центрі уваги перебувають людина та планета, людський капітал, до якого, на думку багатьох учених, належать знання, уміння, навички, професійні якості, досвід окремих індивідуумів, здатність людини до подальшого навчання, засоби існування, генерації інновацій і формування сприятливих умов для їхнього розвитку в майбутньому. Пріоритетними сферами збільшення людського капіталу вважається освіта, охорона здоров'я та професійна діяльність. Залежно від того, якими будуть інвестиції в людський капітал, формуватиметься й добробут людини. Окреслені сучасні умови стимулюють людину бути активною, самостійною, спроможною до саморозвитку та самовдосконалення особистістю. У доповіді про стан людського розвитку на Всесвітньому форумі в Давосі 2020 року зазначалося, що освітня парадигма підвищує добробут людини, формує її цінності, особливо поза межами формальної освіти. Визначальне місце посідає дім людини, оскільки саме там зароджуються підвалини розвитку, інтереси, сприйнятливність, тобто цінності людини. До пріоритетних цінностей людського розвитку віднесено цінності з піклування про довкілля, соціальні, особисті, екологічні та допоміжні цінності, які є відмінними в різних країнах (Human Development..., 2020, p. 141-145).

Матеріали та методи

Сучасні дослідження характеризують сутність цінностей у їх тісному взаємозв'язку із філософією, психологією, правовою педагогікою, культурологією, соціологією та іншими науками. В Україні сутність ціннісної концепції окреслювали багато відомих учених із психології (І. Бех, Л. Бурлачук, Л. Смірнов, Т. Піроженко), педагогіки (М. Євтух, С. Сисоева, О. Сухомлинська, В. Сластьонін), правової педагогіки (Н. Головка, М. Скрипник, Н. Фоменко, О. Фатхутдінова), філософії (В. Андрущенко, В. Бех, І. Зязюн, В. Кремень) та інші дослідники. Серед іноземних учених слід зазначити роботи Дж. Аткінсона, А. Маслоу, М. Рокича, Дж. Холланда, Ш. Шварца, Е. Шпрангера тощо.

У сучасній науці проблема цінностей є предметом міждисциплінарного вивчення. Значний вплив на ціннісну характеристику

педагогічних явищ здійснила загальна аксіологія. Останніми десятиліттями активізувалися дослідження щодо вивчення проблематики цінностей в освіті, переважно в напрямі педагогічної аксіології (науки про цінності освіти) та правової педагогіки як міждисциплінарних галузей науки. Сучасні умови розвитку суспільства підвищили науковий і професійний інтерес до юридичної освіти, юридичної дидактики та методології викладання правових дисциплін, збільшилася законопроектна діяльність у напрямі концептуальних основ створення окремого закону про юридичну (правничу) освіту.

Що таке благополучне життя та якими повинні бути його цінності, як його досягти? Що таке цінності? Якими вони є в умовах сьогодення? Пошуки відповідей на ці та інші питання сучасності тривають, вони спричинили перегляд шляхів розвитку країн світу, зокрема й України. *Метою статті* є вивчення базових європейських, національних і педагогічних цінностей та їх взаємозв'язок з правовою педагогікою. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань: обґрунтувати поняття «цінність»; проаналізувати розуміння цінностей у загальній і правовій педагогіці; виокремити сутнісні характеристики цінностей і їх види.

Результати й обговорення

Україна зробила вибір у здійсненні подальших реформ щодо європейської інтеграції на підставі європейських стандартів і цінностей. До базових цінностей у ст. 2 Угоди про асоціацію з Європейським Союзом віднесено повагу до людської гідності, свободу, демократію, рівність, верховенство права, дотримання прав людини, зокрема представників національних меншин¹. Зазначені цінності є універсальними, сприяють встановленню миру, підтримують самобутність, плюралізм і добробут інших народів, до чого прагне й приєдналась Україна. Положення з реалізації стратегії на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору закріплено в п. 5 ст. 85, ч. 2. ст. 102 Конституції України, а найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека². Зближення України з Європейським Союзом триває як на рівні суспільних законів, так і на рівні правил та звичаїв, однак це не означає відмову від

¹ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>.

² Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

національної ідентичності. Документи Ради Європи ґрунтуються на конституційних традиціях європейських країн і їх міжнародних зобов'язаннях. Це, наприклад, Загальна декларація ООН про права людини 1948 року; конвенції ООН: про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948), про захист прав людини і основоположних свобод (1950), про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності (1951), про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954), про дискримінацію в галузі праці та занять (1958), про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960), про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979); міжнародні пакти про громадянські та політичні права (1966), економічні, соціальні та культурні права (1966), права осіб з інвалідністю (2006), захист дітей (2007); декларації про ліквідацію дискримінації щодо жінок (1967), про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992) тощо. Згідно з результатами аналізу міжнародних конвенцій і засідань самітів Україна – Європейський Союз чітко виокремлено ціннісні пріоритети щодо верховенства права, спільних цінностей демократії, сфери екології, охорони здоров'я, захисту прав людини, гармонізації соціальної сфери та захисту довкілля, реформи освіти та науки України, співпраці в науковій і науково-технічній сфері, розвитку культурного та мовного розмаїття, збереження європейської культурної спадщини тощо. У цьому контексті європейський простір розглядають не лише як географічний, політичний і торговельно-економічний, правовий, але й ціннісний простір, де пріоритетним є відновлення людського розвитку, обговорення шляхів та інструментів для його змін, що також активно реалізує Україна, зокрема в розвитку правової педагогіки.

Одним із суб'єктів прогресивних змін на всіх рівнях освіти, який формує авторитет духовності, ідеали європейської спільноти є педагог. Основу цінностей освіти становлять історично вироблені європейською спільнотою норми. Ми не можемо бути осторонь від основоположних цивілізаційних і європейських цінностей. Водночас слід дбати про власні національні цінності, а саме: мову, історичну пам'ять, власних героїв, національну культуру, освіту, традиції, ритуали тощо. Про неможливість механічного перенесення європейських освітніх моделей до будь-якої іншої країни зазначали багато класиків вітчизняної педагогічної науки, обґрунтовуючи це тим, що є національні традиції, характер, історія, менталітет, динаміка розвитку освіти й особистості тощо. Приєднуємося до вказаної педагогічної позиції та погоджуємося з тим, що базовими мають бути національні цінності, які властиві Україні (соборність, перевага духовних цінностей, патріотизм тощо) у

їх подальшому поєднанні із загальнолюдськими та європейськими. Саме на цьому акцентують у сучасному суспільстві, наголошуючи на соціальних інститутах суспільства (правила, норми, традиції, звичаї, умови діяльності, рівень кваліфікації тощо), різних структурах управління, розвитку технологій та інфраструктур. Слід зауважити, що національний характер освіти, культури, громадянського суспільства відповідно до демократичних цінностей, формування національних і загальнолюдських цінностей набули великого значення в основних положеннях Педагогічної Конституції Європи (2013) (ст. 4. 7.) (Pedagogical Constitution..., 2013), Національної доктрини розвитку освіти в Україні (2002)¹ та інших нормативних текстах. Власне здоров'я та здоров'я оточуючих є найвищою індивідуальною та суспільною цінністю. Виокремлено також і толерантність в оцінюванні здобутків освітніх систем зарубіжних країн. Особливо актуальним є питання формування професійних цінностей майбутніх фахівців. Президент Національної академії педагогічних наук України В. Кремень зазначає, що у XXI столітті Національна академія педагогічних наук України у своїй діяльності керується формуванням людини розумної, яка постійно навчається, що поєднує в собі особистісне та національне (Balanced development..., 2019).

Ціннісні парадигми освіти в контексті євроінтеграції, різні підходи до поняття «цінностей», системно-ретроспективний аналіз розвитку освітніх цінностей досліджувала в монографії Н. Ткачова (2004) (Tkachova, 2004, р. 201). Так, автор акцентує на інструментальних (ціннісність-засоби) та специфічних (лише в межах процесу навчання та виховання) освітніх цінностях, поєднання яких, на її думку, сприяє формуванню власної системи цінностей у молоді. На аксіологічному аспекті сучасної професійної освіти наголошує й Р. Винничук, зважаючи на потребу людини у визначенні власних ціннісних пріоритетів пізнання, реалізацію ідей власного компетентнісного розвитку тощо (2019) (Vynnychuk, 2019, р. 36).

Компаративний аналіз сприяв дослідженню розвитку аксіології освіти Європи й Азії (І. Хотченко, 2020) (Khotchenko, 2020) та окресленню спільних цінностей в освіті, таких як повага до освіченої людини, рівні можливості отримання освіти та інше в їх спроможності інтегруватися в глобалізованому світі, а також виокремити проблему особистісного розвитку людини в системі загальнолюдських цінностей. Досі важливою проблемою правової педагогіки залишається формування гуманістичних цінностей, особливо щодо молоді. Підґрунтям

¹ Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#top>.

правової педагогіки є загальна педагогіка, гуманістичний та аксіологічний підхід в освіті, який орієнтується на людину, на особистість, що вміє самостійно, активно, творчо працювати, конструктивно розвиватися, здатну до само-реалізації, реагування на умови, що постійно змінюються як у власному житті, так і в житті суспільства загалом.

Людина є найвищою цінністю суспільства та метою суспільного розвитку. З огляду на зазначене, слід акцентувати на нагальних проблемах естетичного виховання, основою якого є загальнолюдські цінності: добро, щастя особисте та щастя інших, прекрасне, здоров'я, любов, краса природи та мистецтва тощо.

Так, В. Андрущенко (2008) у власних роздумах про ціннісний дискурс в освіті, яку розглядає як систему функціонування цінностей, виокремлює три напрями, які варто доповнювати та досліджувати надалі. Перший напрям – співвідношення «істини» та «похибки» через соціальні й суспільні (індивідуальні) цінності з визначальним значенням для кожного; другий – прагнення до самовизначення особистості в системі категорій «добро» та «зло»; третій – протистояння «прекрасного» та «потворного» (Andrushchenko, 2008, p. 624).

На гуманістичних цінностях, свободі, толерантності, орієнтація на національні ідеї в системі освіти країн Західної Європи акцентує у своєму дослідженні С. Лупаренко, а також доходить висновку, що схожі риси стосовно цінностей в освітніх системах західноєвропейських країн виявляються у відображенні соціально-ідеологічних змін у процесі реформування навчальних програм (Luparenko, 2020, p. 107). Зазначені акценти свідчать про потребу подальшого розвитку демократії та особистісно орієнтованої освіти, толерантне врахування прав і свобод етнічних, соціальних і політичних меншин, де освіта є інструментом реалізації цінностей, що може спричинити отримання різних (протилежних) результатів. У цьому контексті вагомим значення набуває професійний рівень і відповідальність самих педагогів, зокрема й у сфері юридичної освіти перед майбутніми поколіннями, їхня постійна увага до вимог суспільства щодо якості надання освітніх послуг.

Ми підтримуємо вказані наукові позиції, а також додаємо до зазначеного, що для належного професійного зростання в правовій педагогічній діяльності слід постійно прагнути не лише поважати національні особливості, а й уміти визначати можливості, ресурси, використовувати ефективні педагогічні інструменти правового виховання для врахування культурного різноманіття в роботі з конкретними категоріями здобувачів освіти. Якість освіти, її змісту в умовах сьогодення надається вагоме значення, оскільки це стало однією зі складових державної політики України, зазначену проблематику досліджують українські та іноземні вчені (Poludonna, 2020).

Зміст освіти має бути наповнений цінностями, а їх вибір – дуже відповідальний для конкретної особистості, країни, суспільства та планети загалом. Залишається дискусійним зміст Стратегії упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти на період до 2030 року, відповідальним виконавцем якої є Міністерство освіти і науки України. Вважаємо за доцільне погодитись з думкою деяких інститутів громадянського суспільства про те, що не варто сліпо копіювати гендерні питання як суто рівнозначні. Імператив переформатовування суспільства в гендерних питаннях зрівняння всіх жінок із чоловіками, дівчат із хлопцями може спричинити поступову девальвацію зазначених цінностей, тому потрібне подальше дослідження окресленої проблематики.

Метод моделювання дозволив навести приклад відповідності змісту освіти потребами професійного середовища на підставі компетентнісної моделі підготовки юристів. За основу обрано дотримання вимог стандартів вищої освіти підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» (наказ МОН України від 20 липня 2022 року № 644) та другого (магістерського) рівня вищої освіти (наказ МОН України від 20 липня 2022 року № 643), практичну спрямованість навчання та професійну (юридичну) діяльність у форматах волонтерства, аналізу прикладів судової практики, роботи юридичних клінік у структурі закладів вищої освіти, використання інтегративного підходу до формування мовних і професійних компетентностей майбутніх юристів.

Метод вивчення передового педагогічного досвіду сприяє вивченню процесу вдосконалення викладання правових дисциплін, особливо цивільних. Сучасний погляд на методологію викладання правових дисциплін представлений досвідом реалізації таких методів викладання, як концептний метод (бачення або напрями майбутніх пошуків) – Є. Харитонов, О. Харитонова (Kharytonov, & Kharytonova, 2019), кейс-завдання, міжпредметні семінари, Stated-problem method або надання готових рішень і їх обґрунтування – А. Довгерт, Р. Стефанчук (Dovhert, 2019; Stefanchuk, 2019), розробка альтернативних рішень судів, творча робота з понятійним апаратом, тематичні кросворди, соціологічні дослідження – С. Бичкова, Ю. Бистрова, М. Купчак, робота з гіпертекстовими нормативними джерелами засобами педагогічних технологій тощо (Bychkova, 2019).

Як правова педагогіка в умовах сьогодення розуміє цінності людини? З цієї метою проаналізуємо сутність і поняття цінностей. Терміном «цінність» позначають «те, що має певну матеріальну або духовну вартість, важливість, значущість чого-небудь» (Busel, 2003, p. 366), те «заради чого проживається життя. Цінність визначає зміст належного та має загальний характер, якщо йдеться про конкретну

людину, її конкретне життя. В енциклопедичній педагогічній літературі цінності тлумачать як властивості буття, створювані людиною, основою яких є задоволення різних потреб, інтересів людини, які мають для неї велике значення та є важливими (Кремен, 2008, р. 992-994). Наприклад, Л. Султанова наголошує, що в структурі особистості цінності продемонстровані через ціннісні орієнтації, які є важливою складовою структури особистості викладача, де необхідним є зміст його ціннісних орієнтацій (Sultanova, 2020, р. 151). З огляду на те, що правова педагогіка є окремою галуззю педагогічної науки, ми не можемо залишити поза увагою загальнопедагогічні основи педагогічних цінностей як таких. У цьому контексті варто також акцентувати на загальній методології в педагогічній науці. Зокрема, В. Ципко вважає, що умовно педагогічні цінності в сучасній педагогічній науці можна розглядати як об'єктивну (незалежну від особистості) та суб'єктивно-об'єктивну категорію (в межах співвідношення суб'єкта й об'єкта) (Тсырко, 2011). Частина дослідників (С. Єрмакова, І. Ісаєв, В. Сластьонін тощо) мають позицію пояснення педагогічних цінностей як комплексних інтегративних утворень особистості, водночас виокремлюючи вибірковість ставлення до різних видів педагогічної діяльності. На значну увагу серед більшості вчених заслуговують професійні цінності, гуманістична спрямованість і наукові позиції щодо розуміння правових педагогічних цінностей як цінностей освіти та її компонентів, які сполучаються із суспільством, його світоглядом у сфері освіти та діяльністю педагога.

Отже, вважаємо, що педагогічні цінності ґрунтуються на загальному характері буття людини, взаємозв'язках між людиною та світом, розумінні й усвідомленні власного шляху в житті, що тісно пов'язане з освітою людини, а тому підтримуємо комплексний підхід до їх розуміння. Саме цінності наповнюють сенс існування людини та суспільства.

Тривають дискусії щодо визначення ціннісних пріоритетів розвитку людства та потреби збереження національного надбання конкретної країни. На розвиток країн світу суттєво впливають їхні конституційні традиції та міжнародні домовленості.

Триває обговорення ціннісних пріоритетів, потреби збереження національного надбання конкретної країни, термінологічних проблем у правовій педагогіці щодо правового виховання, навчання, освіти, правової компетентності юриста тощо. Пріоритетами епохи антропогену є людина, людський капітал, людські ресурси та їх сталий розвиток, що неможливо відокремити від освіти, здоров'я, національних здобутків і безпеки планети загалом.

Цінності в правовій і педагогічній науці досі перебувають у дискусійній площині. Методологічні аспекти їх визначення охоплюють цінності освіти, юридичної та правової педагогічної освіти, їхню як суб'єктивну, так і суб'єктивно-об'єктивну категорію, комплексне інтегративне утворення особистості, що впливає також на їх класифікацію. Залишається потреба пошуку шляхів відновлення, збереження, захисту та конструктивних змін у самій людині, її відповіді на те, що є головним у її житті.

Висновки

Проаналізовані наукові джерела свідчать про відсутність єдиного розуміння в загальній і правовій педагогіці поняття педагогічних цінностей. Учені виокремлюють такі їхні сутнісні характеристики, як:

- потреби, мотиви, установки, оцінки, ідеали, інтереси особистості;
- значення речей, явищ, процесів, ідей для життя та діяльності суб'єкта, його потреб й інтересів;
- форма вияву людиною різного ставлення до предмета, події, явища;
- особлива індивідуальна реальність;
- суб'єктивне відображення людиною об'єктивної реальності;
- норми, які регламентують правову педагогічну діяльність, високу культуру спілкування в правовиховній роботі тощо.

Цінності залежать від різних відносин у суспільстві, які є взаємопов'язаними між собою (соціальні, політичні, економічні, правові тощо), що дає змогу в межах конкретного історичного періоду здійснювати відбір найважливіших для окремої особистості та сталого розвитку людської цивілізації загалом. На підставі проаналізованих вище нормативних документів і сучасної наукової педагогічної літератури виокремлено такі групи цінностей, як загальнолюдські (гуманістичні), національні, демократичні, суспільні, освітні, професійні. Для України базовими є національні цінності в контексті їх поєднання з іншими цінностями.

У центрі уваги цінностей сучасного світу та європейської спільноти знаходиться людина, її добробут, здоров'я, освіта, правове виховання, професіоналізм. Аналіз нормативних європейських документів і наукових праць у галузі правової педагогіки дозволив дійти висновку, що простежуються тенденції взаємозв'язку універсальних цінностей з національними, подальша гуманізація освіти, узгодження спільних цінностей з методологічною платформою національних цінностей. Таким чином, поступове зближення України з європейськими цінностями відбувається в контексті збереження національної самобутності.

References

- [1] Andrushchenko, V. (2008). *Reflections on education: articles, essays, interviews* (2nd ed.). Kyiv : Znannia Ukrainy.
- [2] Balanced development of human capital in Ukraine: the task of education and science. Parliamentary hearings. The session hall of the Verkhovna Rada of Ukraine. (2019, April). Retrieved from https://static.rada.gov.ua/zakon/skl8/10session/par_sl/sl1004119.htm.
- [3] Busel, V.T. (Eds.). (2003). *A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kyiv; Irpin: Perun.
- [4] Bychkova, S.S. (2019). Methodological aspects of teaching the academic discipline "Civil Process" in the process of improving legal (legal) education. In *Reforming legal education: the challenges of the times* (pp. 421-428). Kyiv: Yuryd. praktyka.
- [5] Dovhert, A.S. (2019). Some considerations regarding the teaching of private law disciplines. In *Reforming legal education: the challenges of the times* (pp. 197-218). Kyiv: Yuryd. praktyka.
- [6] Human Development Report 2020. Part II. Acting for change. Chapter 4. Empowering people, unleashing transformation. Where do we stand with our values? From values to self-reinforcing social norms. Retrieved from <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2020>.
- [7] Kharytonov, Ye.O., & Kharytonova, O.I. (2019). Some problems of transformation of the teaching of civics disciplines in modern conditions. In *Reforming legal education: the challenges of the times* (pp. 291-309). Kyiv: Yuryd. praktyka.
- [8] Khotchenko, I. (2020). Axiology of education in Europe and Asia in historical retrospect. *Adaptive management: theory and practice*, 9(17). doi: 10.33296/2707-0255-9(17)-24.
- [9] Kremen, V.H. (Eds.). (2008). *Encyclopedia of education*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [10] Luparenko, S.Ye. (2020). Axiological foundations of the education system of Western European countries. *Pedagogy and psychology*, 63, 103-110. doi: 10.34142/2312-2471.2020.63.11.
- [11] Pedagogical Constitution of Europe. (2013). *Preamble. Higher education of Ukraine*, 3. 111-116. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2013_3_17.
- [12] Poludonna, N.S. (2020). The quality of education as a condition for the sustainable development of humanity. In *Modern dimension of psychology and pedagogy* (pp. 194-197). Lviv: Lviv. ped. Spilnota. Retrieved from <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/5409/document.pdf>.
- [13] Stefanchuk, R.O. (2019). To the question of modernization of the organization and teaching of civic disciplines. In *Reforming legal education: the challenges of the times* (pp. 219-233). Kyiv: Yuryd. praktyka.
- [14] Sultanova, L. (2020). Value orientations of the future teacher of a higher education institution. *Mountain School of the Ukrainian Carpathians*, 22(20), 150-155. doi: 10.15330/msuc.2020.22.150-155.
- [15] Tkachova, N.O. (2004). *The history of the development of values in education*. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina.
- [16] Tsytko, V. (2011). Psychological and pedagogical approaches to the formation of students' values in the process of teaching social science disciplines. *Native school*, 13-17. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_1-2_5.
- [17] Vynnychuk, R. (2019). Pedagogical axiology in the context of humanitarian professional education. *Origins of pedagogical skills*, 24, 33-39. doi: 10.33989/2075-146x.2019.24.194599.

Список використаних джерел

- [1] Андрущенко В. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю : 2-ге вид., доповн. Київ : Знання України, 2008. 819 с.
- [2] Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки. Парламентські слухання. Сесійний зал Верховної Ради України від 10 квіт. 2019 р. URL: https://static.rada.gov.ua/zakon/skl8/10session/par_sl/sl1004119.htm.
- [3] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.
- [4] Бичкова С. С. Методологічні аспекти викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес» у процесі вдосконалення правничої (юридичної) освіти. *Реформування юридичної освіти: виклики часу* : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. О. В. Кахановська, О. О. Кот. Київ : Юрид. практика, 2019. С. 421–428.
- [5] Довгерт А. С. Деякі міркування щодо викладання дисциплін приватного права. *Реформування юридичної освіти: виклики часу* : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. О. В. Кахановська, О. О. Кот. Київ : Юрид. практика, 2019. С. 197–218.
- [6] Human Development Report 2020. Part II. Acting for change. Chapter 4. Empowering people, unleashing transformation. Where do we stand with our values? From values to self-reinforcing social norms. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2020>.
- [7] Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Деякі проблеми трансформації викладання цивілістичних дисциплін у сучасних умовах. *Реформування юридичної освіти: виклики часу* : зб. ст. до ювілею

- д-ра юрид. наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової / відп. ред. О. В. Кохановська, О. О. Кот. Київ : Юрид. практика, 2019. С. 291–309.
- [8] Хотченко І. Аксиологія освіти Європи та Азії в історичній ретроспективі. *Адаптивне управління: теорія і практика*. 2020. Вип. 9 (17). (Серія «Педагогіка»). doi: 10.33296/2707-0255-9(17)-24.
- [9] Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
- [10] Лупаренко С. Є. Аксиологічні засади системи освіти країн Західної Європи. *Педагогіка та психологія*. 2020. Вип. 63. С. 103–110. doi: 10.34142/2312-2471.2020.63.11.
- [11] Педагогічна Конституція Європи. Преамбула. *Вища освіта України*. 2013. № 3. С. 111–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2013_3_17.
- [12] Полудьонна Н. С. Якість освіти як умова сталого розвитку людства. *Сучасний вимір психології та педагогіки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 трав. 2020 р.). Львів : Львів. пед. спільнота, 2020. С. 194–197. URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/5409/document.pdf>.
- [13] Стефанчук Р. О. До питання осучаснення організації та викладання цивілістичних дисциплін. *Реформування юридичної освіти: виклики часу* : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової / відп. ред. О. В. Кохановська, О. О. Кот. Київ : Юрид. практика, 2019. С. 219–233.
- [14] Султанова Л. Ціннісні орієнтації майбутнього викладача закладу вищої освіти. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. № 22 (20). С. 150–155. doi: 10.15330/msuc.2020.22.150-155.
- [15] Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 423 с.
- [16] Ципко В. Психолого-педагогічні підходи до формування цінностей студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін. *Рідна школа*. 2011. № 1–2. С. 13–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_1-2_5.
- [17] Винничук Р. Педагогічна аксіологія у контекстах гуманітарної професійної освіти. *Витоки педагогічної майстерності*. 2019. Вип. 24. С. 33–39. doi: 10.33989/2075-146x.2019.24.194599.

Values of European Choice of Ukraine and Legal Pedagogics

LUKASHENKO Alona

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3781-7041>

Abstract. The relevance of the article is due to the need for a comprehensive approach to understanding and analyzing important issues of the anthropogenic era, the values of human development on a planet where the quality of life has come first. These issues are especially important in the context of the global pandemic of the COVID-19 coronavirus and the initiated military aggression of the Russian Federation against Ukraine. The purpose of the article is to study basic European, national and pedagogical values and their relationship with legal pedagogy. Methodology. The methodology is provided by an axiological approach using the dialectical-materialist method, the method of analysis, comparative analysis, modeling, and the study of advanced pedagogical experience. Scientific novelty. This is one of the first interdisciplinary studies, which presents an attempt to comprehensively investigate the relationship between universal, European and national values, based on the philosophy of education, general, legal and pedagogical axiology. The results obtained. The development of the countries of the world is greatly influenced by their constitutional traditions and international agreements. In the European space, the main values are respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law, respect for human rights, etc. The national values of Ukraine, honoring their historical memory and their modernization, human capital and human resources, problems of their development, which cannot be separated from education, health, national achievements and the safety of the planet as a whole, are clearly distinguished. The main attention in the world system is given to humanistic values. It was established that values in legal and pedagogical science are still under discussion. Methodological aspects of their definition include the values of education, legal and legal pedagogical education, their subjective and subjective-objective category, complex integrative personality formation, which also affects their classification

Keywords: values; axiology; national values; legal pedagogy; education; European integration; human capital; personality

Поняття кримінального правопорушення в системі визначень антисуспільної поведінки

МИКИТЧИК Олександр*

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права

Національного університету «Одеська юридична академія»

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4973-2670>

Анотація. Стаття присвячена філософсько-правовій методології визначення головних ознак кримінального правопорушення та його місця в системі загальноюридичних категорій, серед яких: правопорушення, протиправна поведінка, проступок, делікт, а також соціологічних понять: антисуспільна, асоціальна, девіантна, аморальна поведінка. З огляду на те, що із філософсько-правової позиції надто поширене використання поняття «суспільна небезпека» в кримінальному праві як характерної ознаки кримінального правопорушення не є достатньо обґрунтованим, оскільки цей термін вказує лише на можливість дії. Водночас зазначено, що поняття кримінального правопорушення поєднує характеристики всіх попередніх визначень, проте не зводиться до них. Метою статті є дослідження поняття кримінального правопорушення в системі визначень антисуспільної поведінки, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення національної кримінально-правової доктрини з огляду на зміст такого поняття. Методологічне підґрунтя дослідження становить система методів наукового пізнання. З метою розкриття предмета дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання загальноприйнятих правових явищ, зокрема методи індукції, дедукції, системний, формально-юридичний, узагальнення, логічного аналізу, синтезу, аналіз результатів. У контексті охоронних, виховних і регулятивних функцій кримінального права в статті розглянуто наукову дискусію щодо визначення поняття кримінального правопорушення, що пов'язана з обґрунтуванням у Кримінальному кодексі України суспільної небезпеки як основної ознаки кримінального правопорушення, оскільки цієї ознаки немає в інших кодексах, хоча вона має достатньо широкий зміст. Кримінальний закон, крім інших об'єктів, завжди захищає суспільно-політичний устрій. Крізь призму цих міркувань порушено питання щодо заміни суспільної небезпеки як основної ознаки кримінального правопорушення на поняття соціальної шкоди, аби віддати перевагу захисту інтересів особи, підпорядковуючи цьому державний інтерес. З огляду на загальноісторичну тенденцію декриміналізації кримінального закону та його гуманістичну сутність, запропоновано філософсько-правове визначення кримінального правопорушення. Висвітлення проблемних питань кримінального правопорушення в системі визначень антисуспільної поведінки дає змогу законодавцю та правозастосовним органам ефективно реагувати на них і вжити всіх заходів для їх урегулювання

Ключові слова: кримінальне правопорушення; злочин; антисуспільна поведінка; асоціальна поведінка; девіантна поведінка; аморальність; протиправність

Історія статті:

Отримано: 10.02.2023

Переглянуто: 06.03.2023

Прийнято: 10.04.2023

Рекомендоване посилання:

Микитчик О. Поняття кримінального правопорушення в системі визначень антисуспільної поведінки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 78–85. doi: 10.33270/01232502.78.

*Відповідальний автор

Вступ

У різні історичні періоди питання визначення поняття кримінального правопорушення в науці кримінального права привертало увагу дослідників, проте й досі тривають суперечки щодо його змісту. Складність однозначного визначення поняття кримінального правопорушення зумовлена низкою причин (Yurikov, 2021).

По-перше, аналіз поняття кримінального правопорушення як категорії науки кримінального права передбачає об'єктивний, постійно плинний суспільно-історичний процес (Babanina, 2019). Зміна політичних, економічних, моральних засад життя людей спричиняє зміну того діяння, яке суспільство визнає як кримінальне правопорушення. Дискусія в науці розгортається довкола того, чи є поняття кримінального правопорушення суто формально-логічною дефініцією із самостійними тенденціями розвитку, чи воно безпосередньо пов'язане з процесами, наявними в суспільній практиці. Тобто йдеться про взаємозв'язок матеріальної та формальної ознак кримінального правопорушення (Yurikov, 2021). Деякі автори відкидають певні ознаки у визначенні поняття кримінального правопорушення, інші ж – об'єднують їх як його складові.

По-друге, поняття кримінального правопорушення по-різному тлумачать відповідно до особливостей юридично-правової системи, у якій воно відіграє якщо не ключову, то принаймні провідну роль. З одного боку, воно є видовим, порівняно з іншими загальноюридичними поняттями, такими як «правопорушення», «неправомірне поведінка», «проступок», «делікт», «норма» тощо, а з другого – це поняття відокремлює решту діянь як не суспільно небезпечні, з чим і пов'язаний вид відповідальності особи за вчинене: адміністративна, цивільна, дисциплінарна, на відміну від кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачено кримінальну відповідальність.

По-третє, у межах однієї юридично-правової системи через специфіку юридичної науки загалом завжди зберігаються розбіжності між чітким, однозначним визначенням кримінального правопорушення законодавцем, закріпленням у Кримінальному кодексі, і науково-пошуковим поясненням його як предмета кримінального права. Чимало авторів небезпідставно розмежовують поняття Кримінального кодексу, кримінального закону й закону про кримінальну відповідальність, а це ускладнює розуміння предмета дослідження кримінального права.

Матеріали та методи

Методами кримінально-правової науки, у зв'язку з її специфікою як окремої галузі знань, неможливо визначити поняття кримінального правопорушення, оскільки межі переходу неправомірної поведінки в суспільно небезпечну

постійно змінюються в різних суспільно-політичних системах.

Будь-які дефініції передбачають процес узагальнення, універсалізації, тобто виокремлення зі всієї сукупності суспільно небезпечних діянь таких характерних ознак, які притаманні всім кримінальним правопорушенням. А тому в кримінально-правовій науці тривають дискусії щодо його відмітних ознак, елементи складу кримінального правопорушення. Поняття кримінального правопорушення нерідко ототожнюють з поняттям складу кримінального правопорушення. Учені не сформувавши єдиного підходу до поняття кримінального правопорушення (злочину) в широкому і вузькому значеннях.

Зазначене зумовлює необхідність розроблення філософсько-правової методології, яка була б світоглядною основою в кримінально-правовій науці. Для цього слід використати історичний метод, зокрема аналіз формування поняття кримінального правопорушення (злочину) протягом історичного розвитку кримінально-правової науки. Метод переходу від абстрактного до конкретного надав можливість простежити зміну змісту понять від «антисуспільної», «асоціальної», «девіантної», «аморальної», «протиправної», «передкримінальної» поведінки до «злочинної». Також було використано й дедуктивний метод.

У зв'язку з тим, що в теорії права немає наукових напрацювань із цієї проблематики, мета статті – здійснити філософсько-правовий аналіз поняття кримінального правопорушення, його ознак, визначити відмінності від інших форм антисуспільної поведінки.

Отже, розвиток кримінально-правових наук актуалізує необхідність розроблення філософсько-методологічних засад вивчення кримінального правопорушення як соціального явища в контексті суспільно-історичної логіки формування цього поняття, визначення перспектив його розвитку та практичної значущості для вдосконалення правової системи Української держави.

Результати й обговорення

Кримінальне право виникає як особлива галузь юридичного знання на певному історичному етапі завдяки диференціації юридичної науки та спеціалізації її знання за окремими галузями правозастосовної діяльності. У контексті історії правових учень слід акцентувати на тому, що юридична наука виникла через диференціацію науки загалом і філософії зокрема, а потім диференціювалася на різні галузі, тобто їй притаманні ті самі закономірності, що й науковому знанню загалом.

У юриспруденції з давніх часів поширеними є два протилежні підходи до визначення предмета кримінального права: деякі вчені вважають, що

наука кримінального права не має специфічного предмета дослідження, оскільки саме кримінальне право посилює, охороняє дію інших нормативних актів (К. Біндінг). Опоненти доводять, що воно має специфічний предмет, який відрізняється від інших галузей права (М.С. Таганцев).

В українському правознавстві предметом кримінального права є: злочин; покарання; заходи, альтернативні покаранню; звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування; обставини, які виключають злочинність діяння (Navrotskyi, 2013).

Не вдаючись до деталізованого аналізу цих положень про предмет кримінального права, слід зосередити увагу на декількох важливих аспектах, що визначають місце кримінального права в системі суспільствознавства і відповідно дослідження кримінального правопорушення як соціально-правового явища.

Передусім кримінальне право, як і право загалом, – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини й забезпечуються примусом державних інститутів. Тому необхідно визначити, чим суттєво відрізняються від інших ті суспільні відносини, які знаходяться під охороною саме законодавства про кримінальну відповідальність.

Другий аспект полягає в тому, що кримінальне право виникає як окрема галузь знань лише на певному історичному етапі розвитку юридичної науки, коли в ній уже почали розрізняти злочинне й незлочинне правопорушення. Спочатку це були кримінальні звичаї, потім міжнародні договори і нарешті – з 1016 року кодифікований Свод законів Кримінальних і цивільних, який отримав назву «Руська правда» (Didenko, 2009).

Третій аспект виокремлено на тій підставі, що деякі ознаки кримінального правопорушення притаманні й іншим видам протиправних дій та правопорушень. Тому юридична наука, зокрема кримінологія, в оцінюванні різнопланової негативної поведінки особи диференціює її в різних категоріях. Це відображено в таких поняттях, як асоціальна, антисуспільна, девіантна, аморальна, протиправна, і, зрештою, злочинна поведінка.

Ще наприкінці 70-х років минулого століття у зв'язку з необхідністю гуманізації покарань у юридичній науці розгорнулася дискусія з приводу визначення цих понять: було з'ясовано їх зміст, а також обґрунтовано єдину сутність і загальні закономірності антисуспільної поведінки, що своєю чергою неминуче обумовлює взаємопроникнення різних галузей права (Cherniei et al., 2021). Із загальнофілософських позицій норми права за своїм змістом є людськими установленнями, які визначають межі дозволеного й недозволеного у вчинках людей. Вони дають змогу виявити людську самобутність, встановити межі свободи дії, тобто є обмеженнями, порушення яких спричиняє руйнацію людської сутності й людських взаємин. Проте все ж таки й

досі з наукової позиції досить складно визначити ті критерії антисоціальної поведінки, що набувала б злочинного характеру.

Із філософсько-правової позиції будь-яка антисуспільна поведінка завдає шкоди як окремій особі, так і суспільству загалом. Проте руйнівний характер шкоди може бути різним, а тому підлягає різним формам осуду чи покарання.

Антисуспільна поведінка – це найширше поняття, що поєднує решту зазначених вище понять, які своєю чергою можна по-різному схарактеризувати згідно з установками певної галузі права чи моралі. Антисуспільна поведінка – це поведінка, яка не відповідає наявним у суспільстві політичним, економічним, моральним, правовим нормам і спрямована проти них, а тому передбачає відповідну міру відповідальності. Її різновидом є асоціальна поведінка, яка не спричиняє значної шкоди усталеним у суспільстві нормам співжиття, а лише є вираженням негативного ставлення до інтересів суспільства й виявляється в певному способі життя.

Асоціальна поведінка притаманна окремим декласованим прошаркам населення, спосіб життя яких виходить за межі асоційованого співжиття людей. У вчинках цих людей домінують фізіобіологічні чинники: пияцтво, наркоманія, проституція тощо. Вони створюють криміногенне середовище, але не завжди підпадають під дію кримінального закону (Тсуран, 2020). Складно визначити – «значну» чи «незначну», проте вони все ж таки завдають шкоди суспільству, підриваючи його засади, і тому, звісно, підлягають певній забороні з боку суспільства, що має бути зафіксовано певним законодавством. У різних народів і в різних країнах є власна традиція боротьби із цим злом, а отже, і форми право-нормативного запобігання. Заходи адміністративно-правового характеру не сприяють переростанню цих потенційних носіїв криміногенності в суспільно небезпечні, мінімізують можливості поширення їх негативного впливу на суспільство. Тому науково виправданою під час характеристики асоціальної чи антисуспільної поведінки вважають таку її диференціацію, яку пропонують автори видання «Юридична психологія» (за редакцією Я. Ю. Кондратьєва), виокремлюючи *некримінальну, передкримінальну та кримінальну* поведінку (Serazhym, 2022). Вони визначають некримінальну поведінку як антисуспільну, але не злочинну, що не має ймовірності бути такою в майбутньому; передкримінальну – таку, що має ймовірність стати злочинною. Тобто акцентовано на ймовірності вчинення злочину в майбутньому. Звісно, в таких випадках застосовують дисциплінарну практику. Кримінальною ж називають поведінку, яка по суті є злочинною, а також не виключає ймовірності повторення злочину (Kondratiev, 2000).

Складніше постає питання під час визначення девіантної поведінки (Babanina et al., 2021). За цією темою написано чимало наукових

праць, проте це не усунуло плутанини в його тлумаченні. Девіантною поведінкою вважають діяльність, яка не відповідає ustalеним у конкретно-історичному суспільстві нормам. Це широке визначення, яке враховує і те, що може бути визначено кримінальним правопорушенням, і те, що може бути визнано антисуспільним чи аморальним, і те, що може бути згодом визнано таким, що діяло на благо суспільства, збагачення його культурного надбання. Тому зі світоглядної позиції слід розрізняти позитивну девіантну поведінку й негативну. Якщо девіантна поведінка спрямована на усунення в суспільних основах реакційних, консервативних традицій, що спричиняють застій і стають на заваді поступально-прогресивному розвитку, то така девіантна поведінка є позитивною, хоча в низці випадків вона може переслідуватися законом і навіть передбачати кримінальну відповідальність. Негативною ж девіантна поведінка буде тоді, коли вона руйнує прогресивні, гуманістичні тенденції в розвитку суспільних відносин, гальмує накопичені цивілізаційні процеси, підриває основні засади суспільства (Berezovska, & Yamchuk, 2020).

Отже, крізь призму філософсько-правового підходу поняття «антисуспільна», «асоціальна» і «девіантна» поведінка є однорідними поняттями, які з різного боку характеризують одне й те саме явище – аномалію суспільного життя. Водночас акцентовано переважно на суспільній поведінці, а не на окремому вчинку. З приводу понять «поведінка» і «вчинок» у юридичній літературі також свого часу були різні тлумачення, проте вчені обґрунтовують, що термін «поведінка» характеризує певний процес, спосіб життя, а вчинок – це окрема дія, обумовлена певними ситуаційними причинами. Вчинок може збігатися або не збігатися із загальною спрямованістю життєдіяльності людини. Якщо поведінка може стосуватися як окремої особи, так і певного соціального угруповання, тобто може бути колективістською, то вчинок є особистісним. Вчинок – одноразова дія, а поведінка – система вчинків. Тому в правонормотворенні відповідальність кожної особи за власну поведінку та вчинки установлена окремо. Навіть у разі групових негативних дій відповідальність кожного диференціюється залежно від міри участі в учиненому (Koshova, & Kresan, 2021).

Найважливішу роль у підході до визначення поняття кримінального правопорушення відіграють дефініції аморальної та протиправної поведінки.

На перший погляд здається, що немає жодних складнощів у визначенні цих понять, адже аморальною поведінкою можна назвати таку, яка не відповідає наявним у суспільстві моральним нормам, а протиправною – яка не відповідає чинним правовим нормам. Ось як визначає аморальну поведінку В.І. Тимошенко: «Аморальною називають таку поведінку, за якої

всі сформовані морально-етичні засади суспільства оцінюються певною особою (особами) як незначні, традиційний морально-етичний погляд на світ ігнорується, часто сприймається зневажливо або навіть агресивно, морально прийнятні для більшості людей форми задоволення своїх потреб відкидаються, замінюються іншими і реалізуються у власній поведінці» (Tymoshenko, & Shakun, 2021). Протиправна поведінка – поведінка, що суперечить наявним суспільним відносинам, спричиняє або здатна спричинити шкоду правам та інтересам громадян, суспільству або державі (Rumarenko et al., 2003).

У першому та другому визначеннях увагу спрямовано на те, що й аморальна, і протиправна поведінка суперечить суспільним відносинам і завдає шкоди інтересам як окремих громадян, так і суспільству загалом. Водночас залишається нез'ясованим, яким саме інтересам у першому і другому випадках завдають шкоди. Точніше запитання можна було поставити так: чи будь-яка аморальна поведінка є водночас протиправною і навпаки?

Спільне й відмінне в цих поняттях зумовлено взаємозв'язком моралі і права як форм суспільної свідомості. Зауважимо, що для розуміння кримінального правопорушення в контексті соціально-правового прогресу, гуманістичних тенденцій кримінального законодавства в процесі цивілізаційного розвитку людства центральною є проблема співвідношення права і моралі, завдяки якому розкривається кримінально-правова захисна функція особи.

Загальнолюдські цінності – це передусім морально-гуманістичні норми відносин між людьми, які закріплені нормами права (Babanina et al., 2020). Мораль обумовлює право, вона первісно існує в суспільстві, визначаючи людську природу на протигагу тваринному світу. Мораль робить людину людиною, історично існує у вигляді традицій і звичаїв, вона життєво стійкіша, її історична мінливість є достатньо консервативною. У ній суперечливо узгоджуються як прогресивні тенденції, так і реакційні принципи.

Право ж виникло пізніше і в письмовій формі фіксує те, що набуто людством у культурно-цивілізаційному процесі. Якщо мораль є переважно природно-самобутнім елементом життя людей, то право – культурним феноменом, набутиим людством через необхідність гуманізації суспільних відносин. У цьому й полягає взаємозв'язок протиправної і аморальної поведінки. Не будь-який аморальний вчинок може бути протиправним, оскільки не підпадає під регулятивний зміст норм права. Натомість будь-яка протиправна поведінка може бути як аморальною, так і морально виправданою. Правова норма як більш «застигла» не може врахувати різноманітності тих ситуацій, у які може потрапити людина. Юридична норма – це розумне установлення регуляції відносин між

людьми в суспільстві. Моральні ж норми прищеплюють у процесі соціалізації дитини. Правова норма активно впливає на формування моральних принципів людини, але вона стає дією в повсякденній поведінці людини тоді, коли з насилля перетворюється на звичку (Yurikov, 2023). Протиправна поведінка – це поведінка, що суперечить ustalеним у суспільстві юридичним нормам і передбачає певну міру покарання – адміністративну чи кримінальну відповідальність, водночас морального осуду може не зазнавати. Скажімо, якщо діяльність спрямована проти законів, які закріплюють консервативні порядки в суспільстві й має прогресивний характер, спрямований на зміну цих законів, вона не може бути морально невинуватим. Закон може бути як моральним, так і аморальним, що визначається ступенем культурно-історичної гуманізації суспільства, ustalеними в суспільстві уявленнями про зміст добра, краси і справедливості (Bondarchuk, 2006).

Поняття кримінального правопорушення є похідним від зазначених вище понять. Кримінальне правопорушення одночасно антисуспільне, асоціальне, девіантне, аморальне та протиправне (Borysov, Shakun, & Babanina, 2022).

Відомо, що злочини – це найбільш суспільно небезпечний вид правопорушень (Cherniavskiy et al., 2021). Посягання на охоронювані суспільні відносини, наприклад, посягання на життя та здоров'я особи, на статеву свободу й статеву недоторканість, основи конституційного ладу тощо здебільшого є злочинними. Проте є чимало об'єктів, посягання на які можуть бути і злочинами, й іншими правопорушеннями – цивільно-правовими деліктами, адміністративними або дисциплінарними проступками. Тому важливо відокремлювати злочин від інших правопорушень, відповідальність за які регламентована в адміністративному, господарському, податковому, фінансовому праві (Sukhonos, & Sukhonos, 2021; Cherniei et al., 2022).

Якщо проаналізувати визначення кримінального правопорушення, то суспільна небезпека є його основною ознакою. Зокрема, у ч. 1 ст. 11 КК України зазначено: «Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення»¹.

Якщо порівняти цю дефініцію з визначенням адміністративного правопорушення, доходимо висновку, що в ньому немає вказівки на суспільну небезпеку. Стаття 9 КУпАП передбачає: «Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на

громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність»².

Ці визначення та породжують полеміку щодо якісної межі, що відділяє правопорушення, за яке передбачено адміністративні стягнення, від кримінального правопорушення, за яке передбачено кримінальне покарання (Cherniei et al., 2021). Проте й поняття суспільної небезпеки достатньо широке, адже небезпечними для суспільства є не лише дії або вчинки окремих осіб, а й природні явища, які можуть бути зумовлені як діяльністю, так і бездіяльністю суспільства (термоядерна війна, хімічні випробування, екологічні кризи тощо) (Yurikov, 2022). Навіть агресивність звіра або домашньої тварини може становити небезпеку для людей. Тому у визначенні суспільної небезпеки як основної ознаки кримінального правопорушення слід акцентувати на дії або бездіяльності окремої особи чи групи осіб, що передбачено кримінальним законом (Yurikov, 2022).

Висновки

Філософія права не оперує таким поняттям, як кримінальне правопорушення, а лише в межах свого предмета може вказувати на шлях його «прийняття» в систему інших категорій, якими послуговується юридична наука. У цьому контексті філософія права висвітлює соціальний зміст поняття кримінального правопорушення і формує методологію його визначення в системі кримінального права. Кримінальне правопорушення як особлива протиправна поведінка охоплює вузьку сферу суспільних відносин, а саме суспільні відносини, що регулюють охорону основних прав і свобод громадян – право на життя, власність, свободу волевиявлення. Вони становлять основні соціальні цінності суспільства, культурно-історичні надбання, тому посягання на них створює суспільну небезпеку. Саме вона й становить головну ознаку кримінального правопорушення. Кримінальне правопорушення (злочин) – центральне поняття кримінального права – своїм змістом відображає соціальну суть законодавства, його головні інститути, а також кримінально-правову політику держави в протидії злочинності (Azarov et al., 2018).

Кримінальне правопорушення як вид протиправного діяння є суспільно небезпечним явищем. Кожна держава захищає кримінальним законом притаманний їй суспільно-політичний устрій. Будь-яке посягання на нього природно визнають особливо тяжким злочином.

Отже, із філософсько-правової позиції надто поширене використання поняття «суспільна

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

небезпека» в кримінальному праві як характерної ознаки кримінального правопорушення не є достатньо обґрунтованим, оскільки цей термін вказує лише на можливість дії (небезпека – це те, що створює загрозу певної дії, а не власне дія). Термін «суспільний» охоплює систему ідеолого-політичних, економічних відносин, тож суспільну небезпеку може створювати діяння, спрямоване проти державного устрою. Поняття «суспільна небезпека» доречно використовувати там, де йдеться про злочини проти основ національної безпеки України, а недоречно там, де йдеться про кримінальні правопорушення, які

вчиняють у міжіндивідуальних стосунках. Тому в дефініції кримінального правопорушення визначальною слід вважати не суспільну небезпеку, а «заподіяну значну шкоду соціальним відносинам», а точніше – людині в її соціальних відносинах. У зв'язку з цим кримінальне правопорушення можна визначити як такий вид антисуспільної протиправної поведінки, яка спрямована проти інтересів суспільства, тобто загальнолюдських цінностей, і виражена в діях, що завдають значної шкоди людині в системі суспільних відносин, за що кримінальним законом передбачено покарання.

References

- [1] Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., & Savchenko, A.V. (et al.). (2018). *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*. O.M. Dzhuzha, A.V. Savchenko, V.V. Cherniei (Eds.) (2nd ed.). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [2] Babanina, V. (2019). Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 24(2), 81-86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [3] Babanina, V., & Yurikov, O. (2020). Object of Intentional Damage to Communications Lines (Article 360 of the Criminal Code of Ukraine). *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(115), 86-93. doi: 10.33270/01201152.86.
- [4] Babanina, V., Ivashchenko, V., Grudzur, O. & Yurikov, O. (2021). Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*, 39 (71), 350-365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [5] Berezovska, L., & Yamchuk, T. (2020). Peculiarities of resocialization of adolescents with deviant behavior. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 4(57), 5-11. doi: 10.33099/2617-6858-20-57-4-5-11.
- [6] Bondarchuk, O. (2006). *Psychology of deviant behavior*. Kyiv : MAUP.
- [7] Borysov, V., Shakun, V., & Babanina, V. (2022). Aplicación de los principios constitucionales en la legislación penal de Ucrania. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 13(38), 140-158. doi: 10.46925/rdluz.38.10.
- [8] Cherniavskiy, S., Dzhuzha, A., Babanina, V. & Harust, Yu. (2021). System of ensuring the economic security of the state: world experience and ways of its reform in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(4), 157-168. doi: 10.37635/jnalsu.28(4).2021.157-168.
- [9] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Ivashchenko, V. (2022). Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*, 12(2), 227-245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [10] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Tykhonova, O. (2021). Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*, 10(4), 304-316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.
- [11] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Dzhuzha, A., & Babanina, V. (2021). Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*, 10(42), 93-102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [12] Didenko, V. (2009). *History of criminal law of Ukraine*. Kyiv: Avanpost-Prym.
- [13] Kondratiev, Ya.Yu. (Eds.). (2000). *Legal psychology*. Kyiv: In Yure.
- [14] Koshova, I., & Kresan, O. (2021). *Psychology of deviant behavior*. Nizhin: NDU im. M. Hoholia
- [15] Navrotskyi, V.O. (Eds.). (2013). *Ukrainian criminal law. General part*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [16] Rymarenko, Yu.I., Kondratiev, Ya.Yu., & Tatsii, V.Ya. (et al.). (2003). *International police encyclopedia* (Vol. 1). Kyiv: In Yure.
- [17] Serazhym, I.R. (2022). Deviant behavior of the personnel of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine as a socio-psychological and legal phenomenon. *Legal scientific electronic journal*, 6, 447-449. doi 10.32782/2524-0374/2022-6/100.
- [18] Sukhonos V.V., & Sukhonos, V.V. (2021). *Composition of the crime: law, theory and practice*. Sumy: Univer. kn.
- [19] Tsypan, T.S. (2020). Prevention of antisocial behavior of minors: psychological and pedagogical diagnosis. *Innovation in education*, 11(1), 160-166. doi: 10.35619/iiu.v1i11.272.
- [20] Tymoshenko, V.I., & Shakun, V.I. (2021). *Theoretical foundations of criminology*. Kyiv: Yurinkom Inter.

- [21] Yurikov, O. (2022). Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. In *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man*. Riga: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-209-8-9.
- [22] Yurikov, O. (2022). Features of the pre-trial investigation in the area of combat. In *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-223-4-165.
- [23] Yurikov, O. (2023). Criminal characteristics of willful destruction or damage of military property. In *Military offences and war crimes: background, theory and practice*. Riga: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-37.
- [24] Yurikov, O.O. (2021). Features of the qualification of intentional damage or destruction of a telecommunications network. *Entrepreneurship, economy and law*, 5, 209-214. doi: 10.32849/2663-5313/2021.5.34.
- [25] Yurikov, O.O. (2021). Historical aspects of the development of criminal liability for intentional damage or destruction of the telecommunications network in the 19th century. *Our right*, 3, 118-123. doi: 10.32782/NP.2021.3.17.

Список використаних джерел

- [1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [уклад.: Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
- [2] Babanina V. Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2019. No. 24 (2). P. 81–86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [3] Babanina V., Yurikov O. Object of Intentional Damage to Communications Lines (Article 360 of the Criminal Code of Ukraine). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 86–93. doi: 10.33270/01201152.86.
- [4] Babanina V., Ivashchenko V., Grudzur O., Yurikov O. Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39. No. 71. P. 350–365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [5] Березовська Л. І., Ямчук Т. Ю. Особливості ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 4 (57). С. 5–11. doi: 10.33099/2617-6858-20-57-4-5-11.
- [6] Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки : курс лекцій. Київ : МАУП, 2006. 88 с.
- [7] Borysov V., Shakun V., Babanina V. Aplicación de los principios constitucionales en la legislación penal de Ucrania. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. No. 13 (38). P. 140–158. doi: 10.46925/rdluz.38.10.
- [8] Cherniavskiy S., Dzhuzha A., Babanina V., Harust Yu. System of ensuring the economic security of the state: world experience and ways of its reform in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. No. 28 (4). P. 157–168. doi: 10.37635/jnalsu.28(4).2021.157-168.
- [9] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Ivashchenko V. Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*. 2022. No. 12 (2). P. 227–245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [10] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Tykhonova O. Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. No. 10 (4). P. 304–316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.
- [11] Cherniei V., Cherniavskiy S., Dzhuzha A., Babanina V. Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (42). P. 93–102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [12] Діденко В. П. Історія кримінального права України. Київ : Аванпост-Прим, 2009. 164 с.
- [13] Юридична психологія: альбом схем з коментарями / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Ін Юре, 2000. 111 с.
- [14] Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.
- [15] Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
- [16] Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / за ред. Ю. І. Римаренка, Я. Ю. Кондратьєва, В. Я. Тація, Ю. С. Шемшученка. Київ : Ін Юре. 2003. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1232 с.
- [17] Серажим І. Р. Девіантна поведінка персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України як соціально-психологічний та правовий феномен. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 447–449. doi: 10.32782/2524-0374/2022-6/100.
- [18] Сухонос В. В., Сухонос В. В. (мол.). Склад злочину: закон, теорія та практика : монографія. Суми : Універ. кн., 2021. 200 с.

- [19] Ціпан Т. С. Превенція асоціальної поведінки неповнолітніх: психолого-педагогічна діагностика. *Інноватика у вихованні*. 2020. Вип. 11. Т. 1. С. 160–166. doi: 10.35619/iiu.v1i11.272.
- [20] Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
- [21] Yurikov O. Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. In *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 180–197. doi: 10.30525/978-9934-26-209-8-9.
- [22] Yurikov O. Features of the pre-trial investigation in the area of combat. In *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 1310–1315. doi: 10.30525/978-9934-26-223-4-165.
- [23] Yurikov O. Criminal characteristics of willful destruction or damage of military property. In *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 847–863. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-37.
- [24] Юріков О. О. Особливості кваліфікації умисного пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 209–214. doi: 10.32849/2663-5313/2021.5.34.
- [25] Юріков О. О. Історичні аспекти розвитку кримінальної відповідальності за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі у ХІХ ст. *Наше право*. 2021. № 3. С. 118–123. doi: 10.32782/NP.2021.3.17.

The Concept of a Criminal Offense in the System of Definitions of Anti-Social Behavior

MYKYTCHYK Oleksandr

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor Department of the Criminal Law, Process and Criminology, Kyiv University of Intellectual Property and Law "National University Odesa Law Academy" Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4973-2670>

Abstract. The article is devoted to the philosophical and legal methodology of determining the main features of a criminal offense and its place in the system of general legal categories, including: offense, illegal behavior, misdemeanor, delict, as well as sociological concepts: antisocial, antisocial, deviant, immoral behavior. Given the fact that from a philosophical and legal point of view, the overly extended use of the concept of "public danger" in criminal law as a characteristic feature of a criminal offense is not sufficiently justified, the latter term indicates only the possibility of action. At the same time, it is noted that the concept of a criminal offense combines the characteristics of all previous definitions, but is not limited to them. The purpose of the article is to study of the concept of a criminal offense in the system of definitions of antisocial behavior, as well as the formulation of scientifically based proposals and recommendations regarding the improvement of the national criminal law doctrine in view of the content of such a concept. The methodological basis of the research is the system of methods of scientific knowledge. In order to reveal the subject of the study, both general scientific and special methods of learning generally accepted legal phenomena were used. Among such methods, in particular, induction, deduction, systemic, formal-legal, generalization, logical analysis, synthesis, analysis of results. In the context of the protective, educational and regulatory functions of criminal law, the article examines the scientific debate on the definition of the concept of a criminal offense, which is connected with the justification in the Criminal Code of Ukraine of public danger as the main feature of a criminal offense, since this feature is not found in other codes, although it has sufficiently broad content. Criminal law, in addition to other objects, always protects the social and political system. Through the prism of these considerations, the issue of replacing public danger as the main feature of a criminal offense with the concept of social harm was raised, in order to prioritize the protection of individual interests, subordinating the state interest to it. Given the general historical trend of decriminalization of the criminal law and its humanistic essence, a philosophical and legal definition of a criminal offense is proposed. Highlighting the problematic criminal offenses in the system of defining antisocial behavior enables its legislators and law enforcement agencies to effectively respond to them and take all measures to resolve them

Keywords: criminal offense; crime; antisocial behavior; antisocial behavior; deviant behavior; immorality; illegality

Декларування недостовірної інформації: аспекти предмета кримінального правопорушення

МОСТЕПАНЮК Людмила*

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права

Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2894-0654>

Анотація. Стаття присвячена аналізу предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 Кримінального кодексу України «Декларування недостовірної інформації», яким є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Визначено мету подання декларації, якою є створення умов прозорості діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, виявлення та недопущення конфлікту інтересів у їхній діяльності. Метою статті є дослідження окремих питань предмета декларування недостовірної інформації. Методологічне підґрунтя здійснення дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціальних загальноприйнятих в юридичній науці методів наукового пізнання як пізнання правових явищ. Такими методами є діалектичний, системний, формально-юридичний, індукції, дедукції, логічного аналізу, синтезу, узагальнення, аналіз результатів. Констатовано факт відсутності законодавчого визначення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування кримінального права, окреслено сутність наукових дискусій щодо розуміння та змісту поняття «декларація», проаналізовано авторські дефініції поняття «декларація». Визначено ознаки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як офіційного документа: заповнення її на офіційному вебсайті Національного агентства з питань запобігання корупції; складання за встановленою Національним агентством з питань запобігання корупції формою; наявність усіх ознак офіційного документа; підтвердження певних юридичних фактів; складання за встановленою Національним агентством з питань запобігання корупції формою; подається особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Зазначено категорії осіб, які подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: а) уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; б) що претендують на заняття чи обрання на такі посади; в) які звільняються із зазначених посад

Ключові слова: декларування; кримінальне правопорушення; недостовірна інформація; декларація; особа; виконання функцій; держава; місцеве самоврядування

Історія статті:

Отримано: 21.02.2023

Переглянуто: 16.03.2023

Прийнято: 27.04.2023

Рекомендоване посилання:

Мостепанюк Л. Декларування недостовірної інформації: аспекти предмета кримінального правопорушення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 86–93. doi: 10.33270/01232502.86.

* Відповідальний автор

Вступ

Корупція є загрозою національній безпеці та одним з найнебезпечніших явищ для держави, що підриває авторитет органів державної влади, руйнує основні принципи життєдіяльності демократичних держав. Вона поглиблює кризу довіри до держави та її владних структур, правоохоронної та судової систем, спричиняє послаблення принципу верховенства права (Yurikov, 2021). Підставою кримінальної відповідальності, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України¹ (Babanina, 2019; Miskiv, 2020). Одним із найдієвіших засобів запобігання корупції стало декларування службовими особами своїх доходів і видатків, упровадження механізму публічності таких декларацій, їх перевірки Національним агентством з питань запобігання корупції, а також встановлення кримінальної відповідальності за неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларування недостовірної інформації, введення відповідальності в разі порушення відповідних правових вимог за її заповнення (Aheienko, 2021).

Матеріали та методи

Суттєвим внеском у вивчення та розроблення проблем кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації є праці П. П. Андрушка, О. С. Бондаренко, О. О. Дудорова, В. М. Киричка, М. І. Мельника, В. М. Михайленко, М. І. Хавронюка та ін. Метою статті є аналіз декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України «Декларування недостовірної інформації». Зроблені висновки сприятимуть формулюванню рекомендацій для практики застосування вказаної норми та пропозицій щодо її удосконалення (Tumanuyants et al., 2022).

Результати й обговорення

Предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України, є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що передбачена Законом України «Про запобігання корупції». Метою подання декларації є створення умов прозорості діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також виявлення та недопущення конфлікту інтересів у їхній діяльності. Саме тому зазначені особи

повинні декларувати не лише свій майновий стан і доходи, а й майновий стан і доходи членів сім'ї, а також більшість своїх видатків (Savchenko, 2015; Cherniavskiy et al., 2021).

Наразі немає законодавчого визначення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Єдина вказівка на це поняття міститься в Рішенні НАЗК від 10.06.2016 № 3, де лише зазначено, що декларація – це декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбачена Законом України «Про запобігання корупції»² (Vozniuk, 2020).

У науці кримінального права тривають дискусії щодо сутності поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» (Miskiv, & Hazdaika-Vasylyshyn 2022, p. 85). У своєму дослідженні О. С. Бондаренко пропонує власне розуміння декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як офіційного документа, що подається особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; особами, які претендують на заняття чи обрання на такі посади; особами, які звільняються з цих посад, компетентному органу, у встановлені законодавством строки, на підставі яких здійснюється моніторинг способу життя декларанта, фінансова перевірка доходів, витрат, зобов'язань фінансового характеру (Bondarenko, 2016).

Один із головних моментів означеної дискусії стосується визнання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, офіційним документом. Так, існує думка, що декларацію слід визнавати офіційним документом в електронній формі, оскільки відповідні суб'єкти декларування заповнюють її на офіційному вебсайті Національного агентства з питань запобігання корупції (Azarov et al., 2018); декларація, яка є інструментом антикорупційного фінансового контролю, визнається офіційним документом, бо їй притаманні всі ознаки офіційного документа (Бондаренко, 2016); різновидом офіційного документа є декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (Demianchuk, 2014); декларація є офіційним електронним документом, який підтверджує певні юридичні факти, складається за встановленою Національним агентством формою, подається особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (суб'єктом декларування), та містить передбачені Законом зафіксовані за допомогою технічних

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 10 черв. 2016 р. № 3. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/rishennya-vid-10-06-2016-3-pro-funktsionuvannya-yedynogo-derzhavnogo->

засобів на офіційному вебсайті Національного агентства відомості щодо суб'єкта декларування та членів його сім'ї (Andriiushyn, 2018). Натомість К. О. Черевко ставить під сумнів визнання електронної декларації офіційним документом, аргументуючи це відсутністю чіткої законодавчої вказівки на віднесення її до офіційного документа. Також складним доказовим фактом, навіть після впровадження системи подачі й оприлюднення декларацій, є умисний характер діяння суб'єкта кримінального правопорушення, оскільки завжди є можливість заявити про помилку й оскаржити факт перебування майна в користуванні або власності особи. Залишаються невирішеними питання приховування від електронного декларування без загрози кримінальної відповідальності лише об'єктів незначної вартості, адже дорогі об'єкти приховувати буде ризиковано та проблематично (Cherevko, 2017).

На думку О. С. Бондаренко, декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є офіційний документ, який подає:

а) особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
б) особа, яка претендує на заняття чи обрання на такі посади;

в) особа, яка звільняється з цих посад, компетентному органу, у встановлені законодавством строки, на підставі яких здійснюється моніторинг способу життя декларанта та фінансова перевірка його доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру (Bondarenko, 2016; Lytvyn, & Krupnova, 2020).

Слід зазначити, що форма фіксації даних є головною відмежувальною ознакою між паперовою й електронною формами декларацій: в електронній вона має вигляд електронних даних, а також низку суттєвих позитивних рис, що відрізняє її від паперової, які О. М. Рєзнік та О. С. Бондаренко об'єднали в три групи:

1) позитивні риси для суб'єктів декларування: спрощення введення даних суб'єктом декларування; забезпечення захищеного протоколу автентифікації для входу в систему електронного декларування; запобігання помилкам з боку суб'єкта декларування під час введення даних;

2) позитивні риси для контролюючих суб'єктів: можливість використання перехресної перевірки інформації за допомогою баз інших державних органів; надання доступу до системи електронного декларування іншим державним базам даних; оптимізація процедур обробки декларацій майнового стану персоналом Національного агентства з питань запобігання корупції та створення ефективного процесу перевірки декларацій;

3) позитивні риси для третіх осіб, які бажають ознайомитися з деклараціями осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: надання відкритого онлайн-доступу та засобів пошуку за відкритими даними, що містяться в

деклараціях, і можливості їх завантаження; створення відкритого інтерфейсу програмування для розробників для забезпечення захищеного доступу до відкритих даних із декларації майнового стану та їх завантаження в різних форматах¹ (Riezniak, & Bondarenko, 2020; Volonets, 2021).

Для чіткої відповіді на питання щодо визнання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, офіційним документом, існує потреба з'ясування його поняття й ознак.

У примітці до ст. 358 КК України зазначено, що офіційним документом слід вважати документ, який містить зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, що спричинили або здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази в правозастосовчій діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності й організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, зокрема самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити»² (Cherniei et al., 2023; Yurikov, 2023).

Учені вважають, що офіційними є документи, які складають і видають службові особи від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності, які посвідчують конкретні факти й події, що мають юридичне значення, складені належно за формою, та мають необхідні реквізити (штамп, печатку, номер, дату, підпис) (Melnyk, & Khavroniuk, 2019; Cherniei et al., 2021).

Таким чином, можна виокремити ознаки, характерні для офіційного документа:

– зміст документа, а саме – певна юридично значуща інформація;

– форма офіційного документа: традиційна (письмова або друкована) та нетрадиційна (електронна);

– наявність обов'язкових реквізитів: назви організації та виду документа, реєстраційного індексу, заголовку до тексту документа, безпосередньо тексту документа та підпису;

– наявність матеріального носія, на якому цей документ зафіксований: традиційний (папір)

¹ Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. URL: <https://public.nazk.gov.ua>.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

та нетрадиційний (фото-, аудіо-, відеоплівка, карти пам'яті, магнітні диски);

– певна роль, яку виконує документ: матеріальна – стосується посвідчувальної функції, процесуальна – може бути джерелом доказової інформації;

– наявність суб'єктів, які уповноважені складати, видавати чи посвідчувати документи (Bondarenko, 2016; Babanina et al., 2021).

Саме тому декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, слід вважати різновидом офіційного документа, адже вона містить юридично значущу інформацію; має відповідну електронну форму та визначені реквізити; зафіксована на матеріальному носіїв інформації (серверах НАЗК); має відповідну роль – здатна бути джерелом доказової інформації; складати документ можуть лише уповноважені суб'єкти (Miskiv, & Hazdaika-Vasylyshyn, 2022).

Говорячи про сутність та ознаки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, неможливо уникнути питання щодо її видів. Відповідно до положень ст. 45 Закону «Про запобігання корупції» існують такі типи декларацій:

1) щорічна декларація, яка охоплює звітний рік (період із 01 січня до 31 грудня включно, що передуює року, в якому подається декларація);

2) декларація суб'єкта декларування, який припиняє відповідну діяльність (декларація перед звільненням), яка охоплює період, не охоплений деклараціями, раніше поданими суб'єктом декларування;

3) декларація після звільнення, що охоплює звітний рік (період із 01 січня до 31 грудня включно), що передуює року, в якому подається декларація;

4) декларація кандидата на посаду, яка охоплює звітний рік (період із 01 січня до 31 грудня включно), що передуює року, в якому особа подала заяву на зайняття посади, якщо інше не передбачено законодавством (Cherenkov, 2019).

Аналіз поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» необхідно проводити, з огляду на основні елементи, викладені на бланку декларації. Чинний антикорупційний закон суттєво новелізував структуру та зміст цих елементів, що сприятиме їх сприйняттю суб'єктом декларування, оскільки зменшить обсяг інформації загального характеру, натомість елементи, що стосуються доходів і витрат, буде викладено більш конкретизовано (Cherenkov, 2019; Miskiv, & Hazdaika-Vasylyshyn, 2022). Щодо відомостей, які наповнюють декларацію, слід зазначити: відповідно до ч. 1 ст. 46 «Інформація,

що зазначається в декларації» Закону України «Про запобігання корупції» в декларації зазначають відомості про суб'єкта декларування (прізвище, ім'я, по батькові, реєстраційний номер облікової картки платника податків суб'єкта декларування та членів його сім'ї, місце реєстрації та фактичного проживання, місце роботи (проходження служби) або місце майбутньої роботи (проходження служби), займану посаду або посаду, на яку претендує, та категорію посади (якщо така є) суб'єкта декларування; об'єкти нерухомості, що належать суб'єкту декларування та членам його сім'ї на праві приватної власності; дані щодо виду, характеристики майна, місцезнаходження, дату набуття майна у власність, оренду або інше право користування, вартість майна на дату набуття його у власність, володіння або користування; цінне рухоме майно, що належить суб'єкту декларування або членам його сім'ї на праві приватної власності; цінні папери; інші корпоративні права, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї; юридичні особи, кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є суб'єкт декларування або члени його сім'ї; нематеріальні активи, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї; отримані доходи; наявні грошові активи; фінансові зобов'язання)².

У раніше вказаному рішенні НАЗК зазначено, що декларацію заповнює та подає особисто суб'єкт декларування шляхом заповнення відповідної електронної форми у власному персональному електронному кабінеті суб'єкта декларування в Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (Cherniei et al, 2021). З огляду на це, на думку Д. М. Міськіва та І. Б. Газдайки-Василишин (2022), належність декларації до речей матеріального світу викликає сумніви, адже електронний вигляд декларації свідчить про відповідне матеріальне закріплення навіть у цифровій формі. Недоліками електронного декларування є проблеми забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом, що міститься в деклараціях, від розголошення та від зовнішнього неправомірного втручання; переважність системи, оскільки більшість суб'єктів декларування, зважаючи на строки подання декларацій, заповнюють її практично одночасно; помилки в деклараціях, зумовлені збоями роботи системи електронного декларування; недоліки технічного характеру: неможливість збереження частково заповненої декларації та прив'язаність системи електронного декларування до конкретного комп'ютера³ (Rieznik, & Bondarenko, 2020).

² Там само.

³ Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. URL: <https://public.nazk.gov.ua>.

¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

Іншим питанням у цьому аспекті є: чи безпосередньо декларація є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України, чи лише та інформація, яку в ній подано. Як бачимо, визнати відомості, які подано в декларації, предметом кримінального правопорушення можна, адже саме на них безпосередньо спрямоване кримінально протиправне діяння (Miskiv, & Hazdaika-Vasylyshyn, 2022).

Висновки

Отже, питання щодо доцільності криміналізації умисного внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та умисного неподання такої декларації, залишається достатньо дискусійним.

Виокремлено ознаки, які характеризують офіційний документ:

- зміст документа, а саме – певна юридично значуща інформація;
- форма офіційного документа: традиційна (письмова або друкована) і нетрадиційна (електронна);
- наявність обов'язкових реквізитів: назви організації та виду документа, реєстраційного

індексу, заголовку до тексту документа, безпосередньо тексту документа та підпису;

– наявність матеріального носія, на якому цей документ зафіксований: традиційного (папір) та нетрадиційного (фото-, аудіо-, відеоплівка, карти пам'яті, магнітні диски);

– певна роль, яку здійснює документ: матеріальна – стосується посвідчувальної функції, процесуальна – може бути джерелом доказової інформації;

– наявність суб'єктів, які уповноважені складати, видавати чи посвідчувати документи.

Обґрунтовано, що декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, слід вважати різновидом офіційного документа, адже вона містить юридично значущу інформацію; має відповідну електронну форму та визначені реквізити; зафіксована на матеріальному носії інформації (серверах НАЗК); має відповідну роль – здатна бути джерелом доказової інформації; складати документ можуть лише уповноважені суб'єкти. Водночас у статті доведено, що декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відповідає всім ознакам офіційного документа.

References

- [1] Aheienko, A.V. (2021). On the validity of criminalizing the declaration of unreliable information. *Entrepreneurship, economy and law*, 6, 170-174. doi: 10.32849/2663-5313/2021.6.27.
- [2] Andriieshyn, V.V. (2018). Criminal qualification of declaring false information (Article 366-1 of the Criminal Code of Ukraine). *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 2(11), 128-132.
- [3] Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., & Savchenko, A.V. (et al.). (2018). *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*. O.M. Dzhuzha, A.V. Savchenko, V.V. Cherniei (Eds.) (2nd ed.). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [4] Babanina, V. (2019). Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 24(2), 81-86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [5] Babanina, V., Ivashchenko, V., Grudzur, O., & Yurikov, O. (2021). Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*, 39(71), 350-365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [6] Bondarenko, O.S. (2016). *The subject of crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [7] Cherenkov, A.M. (2019). Forensic characteristics of the subjects of declaration of unreliable information. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 39, 154-157. doi: 10.32841/2307-1745.2019.39.35.
- [8] Cherevko, K.O. (2017). E-declaration in Ukraine: main issues. In *Criminal law and criminological principles of combating corruption: proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference* (pp. 203-204). Kharkiv.
- [9] Cherniavskiy, S., Babanina, V., Vartyletska, I., & Mykytchuk, O. (2021). Peculiarities of The Economic Crimes Committed with the Use of Information Technologies. *European Journal of Sustainable Development*, 10(1), 420-431. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p420.
- [10] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Ivashchenko, V. (2022). Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*, 12(2), 227-245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [11] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Tykhonova O. (2021). Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*, 10(4), 304-316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.

- [12] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., Tykhonova O., & Hudkova, H. (2023). Características de la responsabilidad por revelación del secreto bancario en Europa y Estados Unidos. *Jurídicas CUC*, 19(1), 311-338. doi: 10.17981/juridcuc.19.1.2023.11.
- [13] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Dzhuzha, A., & Babanina, V. (2021). Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*, 10(42), 93-102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [14] Demianchuk, Yu.V. (2014). Comparative analysis of countering corruption in the countries of the European Union. *Scholarly notes of V.I. Vernadsky Tavri National University*, 27(66), 115-119.
- [15] Lytvyn, N.A., & Krupnova, L.V. (2020). Legal consequences of the abolition of criminal liability for declaring false information. *Our right*, 4, 55-62. doi: 10.32782/NP.2020.4.9.
- [16] Melnyk, M.I., & Khavroniuk, M.I. (Eds.). (2019). *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine* (11th ed.). Kyiv: Dakor.
- [17] Miskiv, D.M. (2020). Analysis of the signs of the objective side of the composition of the declaration of unreliable information. *Social and legal studies*, 3(9), 119-123. doi: 10.32518/2617-4162-2020-3-119-123.
- [18] Miskiv, D.M., & Hazdaika-Vasylyshyn, I.B. (2022). *Criminal responsibility for declaring false information and for failure to submit a declaration by the subject of the declaration*. Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. sprv.
- [19] Rieznik, O.M., & Bondarenko, O.S. (2020). Recognizing the rule on declaring unreliable information as unconstitutional as a manifestation of discrediting the anti-corruption reform. *Legal scientific electronic journal*, 7, 330-333. doi: 10.32782/2524-0374/2020-7/83.
- [20] Savchenko, A.V. (2015). Peculiarities of the composition of the declaration of unreliable information. In *Actual problems of the pre-trial investigation: proceedings of the 4th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 53-56). Kyiv.
- [21] Tumanyants, A., Hetman, H., Babanina, V., Dovbash, R. (2023). Features of Ensuring the Right to Liberty and Personal Integrity In Criminal Proceedings Under the Conditions of Martial Law: Precedent Practice of the European Court of Human Rights and Ukrainian Realities. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2(19), 153-171. doi: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.2-n000226>.
- [22] Volonets, D.F. (2021). The subject of criminal offenses provided for by Articles 366-2-366-3 of the Criminal Code of Ukraine. *Legal novels*, 14, 177-181. doi: 10.32847/ln.2021.14.016.
- [23] Vozniuk, A.A. (2020). Declaration of unreliable information and intentional failure to submit a declaration: new models of prohibitive criminal law norms. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4(92), 104-120. doi: 10.33766/2524-0323.92.104-120.
- [24] Yurikov O. Criminal characteristics of willful destruction or damage of military property. In *Military offences and war crimes: background, theory and practice*. Riga: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-37.
- [25] Yurikov, O.O. (2021). Exemption from serving a sentence with probation for committing corruption criminal offenses and corruption-related criminal offenses on the basis of agreements. *New Ukrainian law*, 5, 146-151. doi: 10.51989/NUL.2021.5.21.
- [26] Yurikov, O.O. (2021). The investigator as an official who occupies a responsible position, in the content of Art. 368, 368-5, 369 and 382 of the Criminal Code of Ukraine. In *Multidisciplindre forschung perspektiven, probleme und muster: proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference* (pp. 111-112). Viden. doi: 10.36074/logos-26.11.2021.v1.37.

Список використаних джерел

- [1] Агеєнко А. В. Про обґрунтованість криміналізації декларування недостовірної інформації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 170–174. doi: 10.32849/2663-5313/2021.6.27.
- [2] Андрієшин В. В. Кримінально-правова кваліфікація декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 Кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 2 (11). С. 128–132.
- [3] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [уклад. : Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
- [4] Babanina V. Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2019. № 24 (2). P. 81–86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [5] Babanina V., Ivashchenko V., Grudzur O., Yurikov O. Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39. No. 71. P. 350–365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [6] Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 263 с.

- [7] Черенков А. М. Криміналістична характеристика предметів декларування недостовірної інформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019 № 39. С. 154–157. doi: 10.32841/2307-1745.2019.39.35.
- [8] Черевко К. О. Е-декларування в Україні: основні питання. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 31 берез. 2017 р.). Харків, 2017. С. 203–204.
- [9] Cherniavskiy S., Babanina V., Vartyletska I., Mykytchuk O. Peculiarities of The Economic Crimes Committed with the Use of Information Technologies. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. No. 10 (1). P. 420–431. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p420.
- [10] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Ivashchenko V. Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*. 2022. Vol. 12. No. 2. P. 227–245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [11] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Tykhonova O. Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. No. 10 (4). P. 304–316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.
- [12] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Tykhonova O., Hudkova H. Características de la responsabilidad por revelación del secreto bancario en Europa y Estados Unidos. *Juridicas CUC*. 2023. No. 19 (1). P. 311–338. doi: 10.17981/juridcuc.19.1.2023.11.
- [13] Cherniei V., Cherniavskiy S., Dzhuzha A., Babanina V. Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (42). P. 93–102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [14] Дем'янчук Ю. В. Порівняльний аналіз протидії корупції в країнах Європейського Союзу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2014. № 27 (66). С. 115–119.
- [15] Литвин Н. А., Крупнова Л. В. Правові наслідки скасування кримінальної відповідальності за декларування неправдивої інформації. *Наше право*. 2020. № 4. С. 55–62. doi: 10.32782/NP.2020.4.9.
- [16] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1243 с.
- [17] Міськів Д. М. Аналіз ознак об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 119–123. doi: 10.32518/2617-4162-2020-3-119-123.
- [18] Міськів Д. М., Газдайка-Василишин І. Б. Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації та за неподання декларації суб'єктом декларування : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 300 с.
- [19] Резнік О. М., Бондаренко О. С. Визнання норми про декларування недостовірної інформації неконституційною як прояв дискредитації антикорупційної реформи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 330–333. doi: 10.32782/2524-0374/2020-7/83.
- [20] Савченко А. В. Особливості складу декларування недостовірної інформації. *Актуальні проблеми досудового розслідування*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 53–56.
- [21] Tumanlyants A., Hetman H., Babanina V., Dovbash R. Features of Ensuring the Right to Liberty and Personal Integrity In Criminal Proceedings Under the Conditions of Martial Law: Precedent Practice of the European Court of Human Rights and Ukrainian Realities. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. No. 2 (19). P. 153–171. doi: 10.33327/AJEE-18-6.2-n000226.
- [22] Волонець Д. Ф. Предмет кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366-2–366-3 КК України. *Правові новели*. 2021. № 14. С. 177–181. doi: 10.32847/ln.2021.14.016.
- [23] Вознюк А. А. Декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації: нові моделі заборонних кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 104–120. doi: 10.33766/2524-0323.92.104-120.
- [24] Yurikov O. Criminal characteristics of willful destruction or damage of military property. *Military offences and war crimes: background, theory and practice*: monograph. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 847–863. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-37.
- [25] Юріков О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, на підставі угод. *Нове українське право*. 2021. № 5. С. 146–151. doi: 10.51989/NUL.2021.5.21.
- [26] Юріков О. О. Слідчий як службова особа, яка займає відповідальне становище, у змісті ст. 368, 368-5, 369 і 382 КК України. *Multidisziplinäre forschung perspektiven, probleme und muster*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Відень, 26 листоп. 2021 р.). Відень, 2021. С. 111–112. doi: 10.36074/logos-26.11.2021.v1.37.

Declaring False Information: Aspects of the Subject of a Criminal Offense

MOSTEPANIUK Liudmyla

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2894-0654>

Abstract. The article is devoted to the analysis of the subject of the criminal offense provided for in Art. 366-2 of the Criminal Code of Ukraine "Declaration of false information", which is a declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government. The purpose of submitting the declaration is determined, which is to create conditions for the transparency of the activities of persons authorized to perform the functions of the state or local self-government, to identify and prevent conflicts of interest in their activities. The purpose of the article is to study individual issues of the subject of declaring inaccurate information. The methodological basis of the research is a combination of general scientific and special methods of scientific knowledge generally accepted in legal science. Among such methods are dialectical, systemic, formal-legal, induction, deduction, logical analysis, synthesis, generalization, analysis of results. The fact of the absence of a legislative definition of the declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government under criminal law has been established, the essence of scientific discussions regarding the understanding and meaning of the concept of "declaration" has been outlined, the author's definitions of the concept of "declaration" have been analyzed. The signs of the declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government as an official document are defined: filling it out on the official website of the National Agency for the Prevention of Corruption; drafting according to the form established by the National Agency for the Prevention of Corruption; the presence of all signs of an official document; confirmation of certain legal facts; drawing up according to the form established by the National Agency for the Prevention of Corruption, submitted by a person authorized to perform the functions of the state or local self-government. The categories of persons who submit a declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government are indicated: a) persons authorized to perform the functions of the state or local self-government; b) applying for employment or election to such positions; c) who are dismissed from the specified positions

Keywords: declaration; criminal offense; subject; false information; declaration; person; performance of functions; state; local self-government

DOI: 10.33270/01232502.94
UDC 341.1/.8

The Standpoint for the Legal Course Onward to the Protection of Deceased Biometric Data

BULGAKOVA Daria*

Ph.D. in International Law, Law School of the University of International Business and Economics (UIBE)

Beijing, People's Republic of China

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8640-3622>;

BULGAKOVA Valentyna

Pedagogue-Methodist of the Highest Category, Supervisor of scientific manuscripts on history, sociology, and law in Dnipropetrovsk Oblast', Gymnasium No. 91

Kryvyi Rih, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6463-5228>

Rather, what is shown to us is an imprint of light that requires a leap of faith for us to accept that these images depict something no one has in fact seen.

Nevertheless, if this is a theatre of devices, it is a poor form of it.
(Haldar, 2013, p. 150)

Abstract. The state of the art of technology shall plays a crucial role in promoting respect for fundamental rights, including data protection. It is important to govern individuals' personal data after their death to maintain dignity and ensure data protection as much as possible. From this perspective, the article describes the line between real-world of unique immortal characteristics, which gives eternal life, to the deceased represented in a digital form. An innovative and interdisciplinary approach with the legal reasoning applies in the research to encompasses a broader perspective, and to substantiate the theme assertion. The authors identify the problem in the General Data Protection Regulation (GDPR) that protect 'alive' biometric feature only, and, thus, escape to regulate biometric data of the deceased. It gives the possibility to business do not follow exact prohibition defined in Article 9 (1) concerning the processing of deceased biometric data since this provision disregard data after the death. While the GDPR does not apply to the personal data of deceased persons, there is a debate on whether it should. Considering this GDPR weakness, the research article seeks to propose solution through the need in a European Union (EU) law that will govern biometric data of the deceased according to the technological, philosophical, and biological grounds. Accordingly, the EU lawmakers shall take towards measures for the normative connection between 'life' data of the natural persons and biometric data of the deceased for the best personal data protection.

Keywords: individual; personality; life; dead; identification; biometrics; personal data; human dignity; General regulation of data protection; European Union.

Історія статті:

Отримано: 06.02.2023

Переглянуто: 03.04.2023

Прийнято: 01.05.2023

Рекомендоване посилання:

Bulgakova D., Bulgakova V. The Standpoint for the Legal Course Onward to the Protection of Deceased Biometric Data. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 94–101. doi: 10.33270/01232502.94.

* Відповідальний автор

Introduction

The research considers a natural person – a legal person – the physical body, social presence, and a 'soul' of a personhood as intertwined through unique identification phenomenon. This resembles how an individual can be seen from a technological, philosophical, and biological aspects as a legally established unit in the digital area. Regardless, the research seeks to gain a deep understanding of the fundamental structures of identity within modern states by examining those complex connections.

Biometric information connects a person to alphanumeric data stored in an information technology (IT) system (FRA, Opinions Biometrics). The data 'collection starts from birth and extends throughout the life of the holder' (Tarchila, 2020, p. 5) when 'sensitive or private yet' data 'relates' to nexus satisfied where the processing 'is not restricted to information that is sensitive or private, but potentially encompasses all kinds of information, not only objective but also subjective, and 'relates to the data subject' (C-434/16, para 34) 'because of its content, purpose or effect, is linked to a particular person' (C-434/16, para 35). Regardless, the biometric identifier's quality is of paramount importance (FRA, Opinions Biometrics). If IT systems become interoperable, a person's biometric identifier will connect the person to the information contained in all IT systems, regardless of the quality standard according to which it was collected (FRA, Opinions Biometrics).

Given the stark differences in data profiling across differently situated social classes, and in particular the differences in profiling according to wealth, it would undoubtedly be the case that any algorithmically generated legal metric score will entail gaps in its dataset (Burk, 2021, p. 1185). The FRA research shows that European Union (EU) IT systems contain inaccurate alphanumeric data, such as names or dates of birth, due to various reasons (FRA, Opinions Biometrics). Thus, even if an individual is 'correctly' flagged as potentially negligent, reflexivity creates a strong likelihood that a data-matching score for negligence would tend to cement someone labelled with such a score into the category of 'imprudent' persons (Burk, 2021, p. 1185). On the converse, it would be rather naive to accept that new hardware will never be needed to process such data because the standard personal computer should be able to perform this task (Singh, 2013, p. 17). The requirement for sophisticated computer software for analysis opposes this notion (Singh, 2013, p. 17). Therefore, the software and, eventually, the hardware will need to be upgraded every two to three years or even more quickly, given the speed at which criminality and technology advances (Singh, 2013, p. 17). For instance, training tends to focus on the technical aspects of

fingerprinting and less on treating the persons being fingerprinted (FRA, Opinions Biometrics).

Mistakes can occur when, for instance, a person's fingerprints are mistakenly linked to another person's alphanumeric data (FRA, Opinions Biometrics). Thus, we might, for example, expect that the individual with an unfavourable algorithmic negligence score could quickly find herself subject to higher insurance premiums (or perhaps stripped of insurance) or subject to higher civil or criminal liability for posing a social risk (Burk, 2021, p. 1185-1186). We have now established that the bias in algorithmic systems lies not so much in their fidelity or infidelity to some objective state of the world but instead in the feedback loop constituting the social shaping of algorithmic input and the corresponding shaping of social perceptions by algorithmic output (Burk, 2021, p. 1186). Therefore, if obtaining biometrics poses significant challenges that quality standards cannot meet, then alternative methods should be explored to avoid causing unnecessary stress or anxiety to the individual's unique characteristics.

Under the General Data Protection Regulation (GDPR), unique characteristics -biometric data - a special data category – are under Article 9 protection taking the course to prohibit the processing as per para 1. According to Article 52 (1) of Charter of Fundamental Rights of the EU, the authors standpoint about the interference with the right dignity and seek to the principle of proportionality application for the adequate balance of competing interests between business and a person to make sure that it does not pose any (potential) risk that outweighs the legitimate interests of individuals to data protection in the lifetime and after the death unless EU law provides specific rules for the processing deceased biometric data where, significantly, human dignity shall prevail.

Materials and methods

This article oriented to critique the GDPR weakness to provide appropriate legal protection of deceased biometric data. The authors of the work apply an innovative and interdisciplinary approach through technological, philosophical, and legal argumentation, which covers a broader perspective, going beyond the framework of traditional analytical jurisprudence.

For the purposes to protect deceased biometrics, the processing of personal data shall be carried out based on the technological and organisational measures in order to find out of overreaching unique identification. However, whether the EU law is ready to attribute deceased biometric data at first place is not clear; therefore, the authors operate reflections and submit thoughts about an issue of a clear position in the field of information law on how to protect the biometric data of a deceased person *upwcp* the article designs to solve.

Research results

Human dignity

That is challenging with unique identification since the law cannot peer into the individual soul and plumb its piety (Byrnes, 2005, p. 1109). It means that biometric data processing links the representation of life to death and allows the spirit of the law to be communicated as living memory. It is the foundation for all fundamental rights in the Charter (FRA, Opinions Biometrics). Therefore, according to the authors view, the legal protection of biometric data is low if there is a lack of the respect for human dignity as per CFREU Article 1. Significantly, the FRA also emphasizes the importance of respecting human dignity and applying proportional determination.

In cases where fingerprinting is required, the duty to provide prints should be enforced in a reasonable amount of time. According to FRA findings, for instance, disproportionate force has been used when fingerprinting asylum seekers and migrants irregularly (FRA, Opinions Biometrics). In terms of law and law enforcement, technology has crept into the administrative side of legal practice (Singh, 2013, p. 14). Regardless, the consent shall be explicit but not implicit, and more than this approach is needed to address the risks the modern digital landscape poses. On the other hand, a person will not voluntarily give up her selfish interest (commit or remain committed) when that person is subject to the tyranny of a majority of which that person is not a part of (Fruehwald, 2010, p. 213). Furthermore, it has to be done measures to avoid fingerprinting when the authorizations have trouble in obtaining fingerprints that appear anchored quality standards. This is especially important in situations where behaviourally targeted advertising occurs in high-stress environments, as this raises the risk of an inappropriate response due to depletion or stress and undermining the individual's human dignity. Hence, the training of personnel should focus not only on the technical aspects of fingerprinting but also on treating individuals with respect and dignity during the process, and, at the same time, prioritizing the individual's privacy.

In order to mitigate the risk of interaction between machines and humans and to ensure that human dignity is respected, it is essential to consider both the risks according to the criteria of the principle of proportionality application. In the authors vision, these derived criteria from the principle examination, impose compliance conditions on behaviourally targeted processing that helps eliminate interference with dignity by addressing the sustained risk of connecting the human body to biometric technology. Since all humans are defined by the inner workings of their minds, and they share a similar genetic makeup (Fruehwald, 2010, p. 213), – the person is a desiring subject. Periodically, the subject experiences a lack-

in-being (Milovanovic, 1994, p. 76). There is no escape from this lack of being; it is the price paid for the inauguration into the Symbolic Order (Milovanovic, 1994, p. 76). The subject is forever separated or castrated from the Real Order (ibid.). This lack-in-being mobilizes desire (ibid.). This suturing operation implicates all three Orders (ibid., p. 77). The Imaginary order provides certain illusions that are potential sources for filling gaps in being (manque d'etre) (ibid.). The Symbolic order provides a wealth of signifiers, or words, that can embody desire (ibid.). Finally, the Real order is implicated in the suturing process when the subject selects appropriate objects of desire and embodies them (ibid.). Consequently, the lack in recognition of being mobilizes desire, is addressed through Imaginary, Symbolic, and Real Orders: (i) the Imaginary order provides illusions that fill the gaps in being, and (ii) the Symbolic order provides words that embody desire; (iii) the Real order is implicated when the subject selects appropriate objects of desire and embodies them. In light of this philosophical context, the research emphasizes the representational evidence about legal subjectivity such as personhood.

Biometric data is defined by the GDPR Article 4 (14) as 'allowing or confirming the unique identification of a natural person' underlying the human nature. Despite its emergence through technological advancements, biometric data has established a new standard for defining personhood from legal standpoint. In this sense, personhood is not a fixed, inherent quality but rather a relational one, determined by the connections and disconnections between various data points and the technological and legal barriers that limit or enable these connections significantly effecting social dynamics, and the ideologies about identity.

Human body

There is a divergence between a human as a whole and, on the other side non-visible for eye distinct structure that makes a human differentiative from socium to a particular person. That person relies on technology for the best practice of its representation in the form of digital identity where both wax print and biometric portray are a state of a human being's existence. Likewise, personhood is recognized and realized through various modes of linkability (Hutton, 2019, p. 253) such as linkability based on the unique characteristics of a person. Modern philosophy has indeed attempts to accept the givenness and immediacy of sensible existence by approaching it through an analytical progression; it has adopted a taxonomical approach based upon the predominance of language; it has given priority, by embracing a post-Hegelian wave, to the totality of the spirit that would eventually lead to neutralisation of the (eschatological) 'subject/object' divide (Siliquini-Cinelli, 2014, p. 131). In other notes, the

research refers to biometrics in a sense of observed technology that not only reproduces a human by digitalization but also draws the life to the legality of biometric data subject. This matter interferes with a connection between the life of biometric data subject as the legal subject in relationships and the apparition of death. In this regard, the law provides a division between spirit and body, absence, and presence (Haldar, 2013, p. 136) which allowed for the spirit to capture the living subject (Haldar, 2013, p. 135). In this sense, biometric data processing retains to the idea of the imago.

The forensic apprehension of personality shifts to bio - representations due to a change in the perceived purpose of presenting evidence within social communication. Accordingly, biometric characteristics of the person are different at the time when the person is alive and when the person is dead. Part of what unique identification is addressed in legal vision as a capacity of perception and apprehension changes of the requirements for technological evidence. Indeed, for example, specific fingerprint characteristics serve a critical criterion for comparing prints and identifying any temporary modifications. It is common practice to obtain at least two images to monitor the changes within a few seconds in halo patterns. These prints are usually taken at the mechanical intervals where sweat does not occur on inactive fingers, and halos do not form on them. Therefore, the problem of distinguishing a 'live' biometric obtained from real carrier from non-living ones should be taken into account by layers because 'in order to treat information as personal data, that information alone does not need to allow the data subject to be identified' (C-434/16, para 35).

Under the GDPR, Article 24, technical measures are implemented either at the level of the software or the reader. Reader-level is associated with modifying the scanning system and provides the ability to define additional parameters inherent only to 'live' biometric characteristics. This means biometrics lose its legal feature after the death, and a legitimate aim of unique identification cannot be achieved. Furthermore, the objective of identifying a deceased person through a system that utilizes a combination of biometric parameters and database matching is flawed. This is because the unique biometric characteristics of a deceased individual do not match the characteristics recorded during lifetime, rendering the identification process unreliable. Such processing can result the loss of legal identification of the deceased individual.

Hereinafter, biometrics plays a crucial role in the identity governance, and the law demands certainty in selecting appropriate questions and limitations within a given jurisdiction. At the same time, there is increasing conflict between the liberality of common

law identity regimes and the demands of modern state governance within which citizens have a single identity that is stable and linkable across a range of domains (Hutton, 2019, p. 247).

The latest biometric technology provides the legal system with an unparalleled level of certainty. Prior to the advent of industrial reproduction methods, lawmakers relied on human observation and subsequent communication of technologies that were compatible with the market. In parallel, biometric digitization comes to the fore based on the scheme of biometric data when individuals seek to obtain it through the prism of human collection and processing by the controller. This rule necessitates a signifier's perception, tools for discursive reproduction, an embodiment of request, and bridging gaps-in-being. Therefore, the research spotlights the advantages of biometric technology in providing certainty in legal tag and the various turnover components, such as a combination of human perception, language, and physical requests, and overcoming barriers to effectively identify individuals through the unique identification.

Research discussion

Biometric data of the 'alive' and deceased person

Industry and the scientific research community can play an important role in developing technical solutions that promote respect for fundamental rights, including protecting personal data (FRA, Opinions Biometrics). They should continue to embed data protection by design and by default in the technical solutions they devise for IT systems (FRA, Opinions Biometrics). However, the state-of-the-art technology may lead to manipulation, which can be disguised through coding, and then the interpretation of data may be subjective. Considering these concerns, it is essential to contemplate the protection of naturals whose biometrics is being processed and the preservation of the processing when individuals pass away.

The characteristics of a person or a specimen are unique and have sacred descriptions of oneself. Fingerprinting may capture the digit, but a sample does not entirely represent the individual. Taken for an example a Roman history, the Populares continually asked for grants and gifts from the state and must have motivated the 'empire' to consider the needs of the underclass (Byrnes, 2005, p. 1049). Here, the research indicates a similarity with nowadays practice to the interpretations of Roman law in terms of legal personhood as follows. The Roman lex bestowed rights based on the wax impressions of deceased ancestors, establishing a human's existence and legal standing. These impressions are necessary to be recognized as a person with civic status. This presents a legal and

ethical challenge, especially when fusing the human material and/or sample to maintain origin and integrity. Regardless, the most marked way in which data protection may safeguard both legal person and deceased person data is through direct inclusion within the material scope of the law itself (Erdos, 2021, p. 2).

The idea of subjectivity in law is based on semiotics, which involves the condensation and displacement of meanings. From the forensic side, the research accumulates a connection between legal structures and an extra-existential realm that includes life and death. In Roman law, the legal rank of a living heir was established through the wax print of their dead ancestors. This print authors of this article see as a technological distinction between the deceased and the living features. Given the study, the existence of human beings is intricately linked to person's identification as legal subjects. Without proper documentation or legal recognition, their material, legislative, and civil status holds little weight unless it is bolstered by biometric technology. This raises questions about the separation of legal subjectivity from the biological or natural assumption of 'being' in the legal theory. However, the coalesce of biometric data to legal subjectivity inevitably overlooks the crucial nuances of the unique format and context a human to be a digital source. In this respect, the study investigates non-legal theories regarding legal personhood without recourse to a biological basis through technology. In that case, the presentation of the human being in a biometrically digitized format within the legal sphere must be evaluated in terms of how the legal subjectivity undergoes a genuine transformation. Therefore, authors propose a new legal standard of subjectivity based on a biometric representation reconciled through appropriate technology.

Hereinafter, this shift has arisen due to the gradual maturing of personal data protection management as a mass movement and functional attention given to the biometric data of deceased individuals. The push for the inclusion of data protection policies has originated from those who prioritize the core rationale of protecting the personal data of living individuals. This is because those one (such as business, research entities, etc.) distribute vital interest to 'alive' data and deceased data respectively. However, there is opposition to include these data of both (alive and deceased individual) in data protection policies, and, therefore, are with a limited protection. This attention has been spurred on by the large amounts of often shared intimate 'alive' data over the scope, and absence of a 'stop processing bottom' in the event of death.

The expansion of European data protection law, such as GDPR, provoke a controversy over whether this legal framework works for the biometric data of

the deceased on the same way as it applicable to 'alive' person. Again, the formal scope of European data protection has referred throughout to either an 'individual' or a 'natural person' is a matter of interpretative dispute over many decades especially whether this inherently leads, or should lead, to the protection of data related to the deceased as well as the living one (Erdos, 2021, p. 3). Although the Court of Justice of the European Union (CJEU) has yet to rule on whether deceased person data are directly protected within primary EU data protection law, there is a shift away from seeing such data as inherently including the concept of individual or natural person data, and reflecting the need for harmonization within a directly applicable legal instrument, recitals in the GDPR now clarify that this instrument does not exist per se to 'apply to the personal data of deceased persons' (ibid.). The law remains ambiguous, especially when there is a different wording law, likewise, the GDPR Recital 27 vs. Recitals 156 and 158 have. Furthermore, the CJEU in Volker und Markus Schecke GbR (C-92/09) and Hartmut Eifert (C-93/09) v Land Hessen has ruled toward whether deceased data is undeviating protected by prime EU law. Indoors, there was a shift off examining such data as naively encompassed within the theory of individual or natural/ human person's data pondering the insufficiency and need for harmonization about an instantly applicable legal apparatus.

Measures for the appropriate data protection

Following the GDPR Articles 25 and 35, the conditions for the prevention of the possibility in accessing systems illegally, for example, using falsified cut-off fingers, authors initiate to be met based on the technological solution of patent biometric apparatus that can process biometric data only based on the unique characteristics of a living person. At the same time, notably, such protection methods have significant drawbacks, including the complexity and bulky nature of the required devices. In this scenario specialized technical equipment is necessary to measure biometric parameters to 'live' individuals, driving up equipment costs and complicating the recognition procedure.

Another measure is an application of a type of patent that functionally safeguards through verification about belongingness of biometric characteristics to a living person, such as Amazon's feature that requires users to take selfies and perform specific actions to confirm their identity. Additional measure involves determining whether a person whose biometric data is presented for identification is captured from alive or dead person. This contrast achieves its decision through a sensor in the form of a scanner with installed a working surface of featuring electrodes system and the electrically conductive material. In this scenario,

when unique characteristics are placed on the scanner's surface, they cover the electrodes, and any changes in their electrical properties are detected by an external electrical sample connected to the external electrodes of the unique characteristics' application range. In the authors idea, the proposed innovation would incentivize companies to invest in research and promote the advancement of security systems. Essentially, in Europe, technical inventions can be protected through national patents granted by competent national authorities or European patents granted centrally. Companies are able to apply for patents and access the European Patent Register through the European Patent Office (EPO).

The authors also offer key to the problem in the event of organizational measures to enhance security and optimize the admission system. This involves simultaneously implementation of multi-biometric protection via several biometric technologies, such as fingerprints and facial recognition. Additionally, multi-form experience operates with multiple authentication methods, including biometric data and designed accessories such as smart cards.

In the view of the research, the technological measures are more effective since the Parliament and the Council have approved the legal bases for a European patent with unitary effect which is commonly referred to as the unitary patent. Besides, the package of measures to implement the unitary patent has been confirmed by the CJEU advocating about sufficient prevention divergences in patent protection among participating Member States and provides uniform resolution with respect to the Article 118 Treaty on the Functioning of the EU (C-146/13, para 51). Furthermore, as per Regulation (EU) No 1257/2012 Article 3(2), the regime coexisting with the EU patent system confirms a harmonized approach given the uniform enactment. Therefore, the research suggests for business to improve biometric inventions across through a single patent with reference to the Unified Patent Court because is the venue for legal disputes.

Conclusions

As information advances and its capabilities change, the line between the human body, technology, and the law becomes increasingly blurred. The differentiation of 'alive' and biometric data is challenging since the technological solutions need legally established aspects because the human body's capabilities are vastly unique; therefore, the expectation from the technological

point of view is that innovations would do the best protection of data to prevent business overprocess and reprocess biometric after the death of individuals. At the same time, nevertheless of the fact that GDPR is out of the protection of the deceased biometric data, the legal anticipation relates to the strength of the technology-neutral regulation framework in the EU to eliminate risk of illegal use deceased biometric data, especially by business players, stressing the respect to human dignity. It is relevant especially under exceptions where unique identification could be permitted.

At the same time, it is recommended no to rely solely on the transparency because, in algorithms context, such approach could potentially result compromised scoring of people resulting exploit of the result of the desired protection. Hereinafter, biometric data processing may be regarded as inaccurate or biased due to the subject's intentional manipulation of data inputs. A scholar Hutton (2019, p. 253) concludes about a puzzle about the number or other identifier are linked to, that is, the precise entity that is identified. The explanation is the individual - physical body - so the identity in this basic sense is the linkage between a body and required (digital) registration regime. It would be odd to say that someone's body possessed a particular status, such as citizenship or being married. Citizenship does not reside in the body or the 'bare life' (Agamben, 1998); it is an expression of legal personality. The body itself may also be used as a part of the registration regime, for instance, in biometric forms to discern, such as eye-scans, DNA, fingerprints, etc. On the other hand, if the body is the entity that is to be referenced within a registration regime, then it does not make sense to say that such characteristics as DNA serve to identify a body because that would be the body identifying itself. Thus, the body is technologically integrated into a wider identity scheme and the biometric determination is the complexities of using identifiers to correlate an individual to a registration regime. Indeed, the body itself may be used as part of the tag process, but it is not the sole entity that is identified. Consequently, a human body and technological integration play an important role in identity schemes. And, therefore, taking into consideration broad range strategies of Member States to extent digital recognition, and weakness of GDPR application to deceased biometric data, authors advice to develop regulation in digital terms of identity and its unique identifiers protection after the death.

References

- [1] Agamben, G. (1998). *Homo sacer: sovereign power and bare life*. Stanford University Press.
  - [2] Burk, D.L. (2021). Algorithmic Legal Metrics. *Notre Dame Law Review*, 96(3), 1147. Retrieved from <https://scholarship.law.nd.edu/ndlr/vol96/iss3/6>.
  - [3] Byrnes, W.H. (2005). Ancient Roman munificence: the development of the practice and law of charity. *Rutgers Law Review*, 57(3), 1043. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2314731>.
  - [4] CJEU, Judgment of the Court (Grand Chamber), Case C-146/13, Kingdom of Spain v European Parliament and Council of the European Union, ECLI:EU:C:2015:298, 5 May 2015. Retrieved from <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=164092&doclang=EN>.
  - [5] CJEU, Judgment of the Court (Grand Chamber), Volker und Markus Schecke GbR (C-92/09) and Hartmut Eifert (C-93/09) v Land Hessen, ECLI:EU:C:2010:662, 9 November 2010. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62009CJ0092>.
  - [6] CJEU, Judgment of the Court (Second Chamber), Case C-434/16, Peter Nowak v Data Protection Commissioner, ECLI:EU:C:2017:994, 20 December 2017. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0434>.
  - [7] Erdos, D. (2021). Dead ringers? Legal persons and the deceased in European data protection law. *Computer Law and Security Report*, 40, 105495. doi: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2020.105495>.
  - [8] European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), Opinions Biometrics. Retrieved from <https://fra.europa.eu/en/content/fra-opinions-biometrics> (last visited 18 March 2023).
  - [9] Fruehwald, E. (2010). A biological basis of rights. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, 19(2), 195-235. Retrieved from <https://gould.usc.edu/why/students/orgs/ilj/assets/docs/19-2%20Fruehwald.pdf>.
  - [10] Haldar, P. (2013). Forensic Representations of Identity: The Imago, the X-Ray and the Evidential Image. *Law and Humanities*, 7(2), 129-150. doi: <https://doi.org/10.5235/17521483.7.2.129>.
  - [11] Hutton, C. (2019). Linkability, Personhood and State Modernity: Understanding the Affordances of Personal Identity across Different Legal Regimes. *Law and Literature*, 31(2), 239-257. doi: <https://doi.org/10.1080/1535685X.2018.1530840>.
  - [12] Kayuni, S.W. (2016). Quis Custodiet Ipsos Custodes (Who is Guarding the Guardians)? - Decision Processes in the ICC's Offences Against the Administration of Justice. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*, 15(2), 345-384. doi: <https://doi.org/10.1163/15718034-12341326>.
  - [13] Milovanovic, D. (1994). The postmodernist turn: Lacan, psychoanalytic semiotics, and the construction of subjectivity in law. *Emory International Law Review*, 8(1), 67-98. Retrieved from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/emint8&div=9&id=&page=>.
  - [14] Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), OJ L 119, 1-88 (4 May 2016).
  - [15] Regulation (EU) No 1257/2012 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2012 implementing enhanced cooperation in creating unitary patent protection, OJ L 361 (31 December 2012).
  - [16] Siliquini-Cinelli, L. (2014). Imago veritas falsa : for a (post-) Schmittian decisionist theory of law, legal reasoning, and judging. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 39(39), 118-141.
  - [17] Singh, C. (2013). Quis custodiet ipsos custodes? Should Justice Beware: A Review of Voice Identification Evidence in Light of Advances in Biometric Voice Identification Technology. *International Commentary on Evidence*, 11(1), 1-28. doi: <https://doi.org/10.1515/ice-2014-0009>.
  - [18] Tarchila, P. (2020). Respect for the Honor, Privacy, and Dignity of the Human Person, *Agora International Journal of Juridical Sciences*, 1(34). Retrieved from [329082419.pdf](https://www.core.ac.uk/doi/pdf/10.32908/2419) (core.ac.uk).
  - [19] The Article 29 (A29), Opinion 4/2007 on the concept of personal data, 01248/07/ENWP 136.
-

Концептуальні погляди щодо правового курсу на захист біометричних даних померлих

БУЛГАКОВА Дар'я

доктор філософії з міжнародного права, факультет права Університету міжнародного бізнесу та економіки (UIBE)
м. Пекін, Китайська Народна Республіка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8640-3622>;

БУЛГАКОВА Валентина

педагог-методист вищої категорії, науковий керівник дослідницьких робіт з філософії, соціології та права в Дніпропетровській області, Криворізька гімназія № 91
м. Кривий Ріг, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6463-5228>

Анотація. Дослідження спрямоване на побудову правової моделі для регулювання даних померлого з метою збереження людської гідності та забезпечення максимального захисту даних як за життя, так і після смерті людини. Ураховуючи те, що дія Загального регламенту захисту даних (GDPR) не поширюється на захист даних померлого, автори наголошують на проблемі щодо захисту біометричних характеристик, стверджуючи, що вказаний правовий дефіцит дає можливість бізнесу не дотримуватися чіткої заборони обробки біометричних даних, визначеної в статті 9 (1) GDPR, оскільки це положення ігнорує захист унікальних характеристик після смерті людини, адже догма заборони в обробці біометричних даних померлого відсутня. На думку авторів, це дозволяє бізнесу обробляти біометричні характеристики без конкретних обмежень. У статті окреслено правову модель шляхом виокремлення підстав для захисту, з огляду на інтерпретацію пов'язаних ризиків у контексті техно-біології та права. В інформаційному контексті таке рішення залежить від адаптованих систем сучасного рівня технологій, які з правового огляду повинні також ураховувати повагу до людської гідності. Однак існує занепокоєння щодо легкої доступності біометрії та суб'єктивного тлумачення даних, яке спричиняє дискусію з приводу того, чи слід взагалі диференціювати захист біометрики в контексті даних живої та померлої особи. Автори цієї роботи доходять висновків, що використання біометричних технологій є наслідком неоднозначності в праві Європейського Союзу. Доведено потребу в узгодженні юридичної суб'єктивності на підставі філософських тлумачень про існування людини, упровадження спеціальних технологічних засобів, які здатні підтвердити належність даних до померлої чи живої особи, що забезпечить мінімізацію ризиків у використанні унікальних даних

Ключові слова: фізична особа; особистість; життя; померлий; ідентифікація; біометрика; персональні дані; людська гідність; Загальний регламент захисту даних; Європейський Союз

DOI: 10.33270/01232502.102
УДК 340.12

Вплив постправди на суддівський розсуд: минуле, сьогодення, майбутнє

ВАНДЖУРАК Роман*

доктор філософії в галузі права, адвокат
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8474-2276>

Анотація. Стрімкий розвиток інформаційного суспільства, як ери швидкого доступу до інформації, має не тільки переваги, але й недоліки. Одним із таких недоліків є явище постправди – сприйнятої на віру (без перевірки правдивості фактів) правди. В добу інтернету це явище стрімко розвивається й щодня стає ближчим до різних верств населення, організацій та груп. У той час, наскільки б судова влада не проголошувала про свою незалежність та разючі зрушення внаслідок чергової реформи, вплив на внутрішнє переконання судді (суддівський розсуд) з боку думки громадськості, певних культурних або політичних наративів, чи загальнопоширеної думки, у тому числі й в інтернеті, був, є, і очевидно - з кожним роком буде ще вагомішим. Тому автор і ставить мету в цій статті дослідити саме явище постправди, знайти її негативні прояви на суддівський розсуд у минулому та сьогоденні, визначити методи протиставлення цьому явищу й передбачити можливі наслідки у випадку бездіяльності в майбутньому. Методами аналізу, синтезу та узагальнення автор розкрив саме поняття постправди, проаналізував його становлення та розвиток в історичній ретроспективі, а за допомогою дедуктивно-логічного аналізу дійшов до висновків про негативний вплив постправди на суддівський розсуд. Хоча саме поняття постправди є доволі молодим, останнім часом все більше науковців спрямовують свій дослідницький пошук у напрямку цієї тематики. Втім, вплив постправди на суддівський розсуд ще досі ніким ґрунтовно не досліджувався, а особливо в українському науковому просторі. Практична значущість отриманих висновків полягає в можливості їх використання під час реформування судової гілки влади, задля уникнення непоправних наслідків, пов'язаних із впливом постправди на суддівський розсуд

Ключові слова: постправда; суддівський розсуд; судочинство; філософія права; інтернет; інформація; фейк; суддя

Історія статті:

Отримано: 23.02.2023
Переглянуто: 29.03.2023
Прийнято: 27.04.2023

Рекомендоване посилання:

Ванджурак Р. Вплив постправди на суддівський розсуд: минуле, сьогодення, майбутнє. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 102–109. doi: 10.33270/01232502.102.

*Відповідальний автор

Вступ

Сучасне інформаційне суспільство переповнене фейками, які створюються: свідомо – заради конкретної мети; іноді – редуковані під приводом особистих емоційних переконань, політичних чи культурних вподобань; здебільшого – внаслідок некомпетентності й небажання знати правду. В новітній історії це явище називають постправдою. Разом з цим, будь-яке судове рішення має бути справедливим, що ухвалене відповідно до закону, на підставі наявних у справі доказів, які оцінюються окремо й у сукупності за внутрішнім переконанням судді. Відтак, якщо постправа має настільки вагомий вплив, що стала вирішальним фактором при голосуванні про вихід Великої Британії з Євросоюзу та президентських виборах у США в 2016 році, то очевидно, що вона може впливати й на суддівський розсуд при ухваленні судом у нарадчій кімнаті судового рішення. Тому, головною метою пропонованої статті є намагання автора дослідити це явище саме по собі, його негативний вплив на внутрішнє переконання судді при ухваленні судового рішення й можливі його наслідки для судочинства в майбутньому.

Матеріали та методи

При підготовці статті за допомогою методів аналізу, синтезу та узагальнення було опрацьовано як деякі першоджерела, з яких вбачається зародження притаманних постправді ознак, так і новітні публікації зарубіжних та вітчизняних авторів, що досліджували явище постправди, поняття суддівського розсуду, питання інформаційного суспільства тощо.

Основну увагу при цьому було зосереджено на поняттях постправди й суддівського розсуду та впливу першого на друге у минулому та сьогодні на підставі висловлювань відомих мислителів і політиків та прикладі конкретних судових процесів. Також проаналізовано низку публікацій у ЗМІ, де порушувалося питання впливу на суддівський розсуд з боку думки громадськості, суспільного інтересу, політичного режиму тощо.

Для обґрунтування результатів та формулювання висновків проведеного дослідження було використано методи дедуктивно-логічного аналізу, індуктивного узагальнення, ймовірно-статистичних оцінок та аналогії.

Результати й обговорення

У листопаді 2016 року «Оксфордський словник» – один із найвідоміших академічних словників англійської мови, визнав поняття «постправа» словом року, після того як протягом 2015 року вжиток цього слова зріс на 2000 відсотків. За визначенням цього ж таки «Оксфордського словника» – те, що стосується

або позначає обставини, у яких об'єктивні факти меншою мірою впливають на суспільну думку ніж апелювання до емоцій та особистих переконань і є постправдою (Oxford Dictionary...). За словами американського соціального філософа Лі Макінтайра, постправа є формою ідеологічної вищості, коли іншу особу прагнуть переконати в чомусь незалежно від того є для цього переконливі докази чи ні (Makintair, 2021, p. 29). Втім, постправду не слід ототожнювати з брехнею чи наклепом, хоча їй вони також притаманні. Для усвідомлення явища постправди важливо розуміти, що іноді ми помиляємося і кажемо неправдиві речі, не маючи цього на меті. У такому випадку особа висловлює «неправду», але це не тотожне брехні, адже помилка не зумисна. Але далі йде «зумисне ігнорування», коли насправді ми не знаємо, правдиве щось чи ні та однаково говоримо, не завдаючи собі клопоту перевірити, правдива наша інформація, чи ні. За ними поступає брехня, коли ми кажемо неправду з метою ввести когось в оману. Ми можемо не відчувати відповідальності за висловлення неправди, якщо ніхто її не слухає, але якщо ми ставимо собі за мету маніпулювати думкою інших і переконати їх у чомусь, що є неправдою, і ми про це знаємо, тут ми переходимо від звичайної «інтерпретації» фактів до фальсифікації. Це і є на думку Макінтайра постправдою (Makintair, 2021, p. 24).

Треба сказати, що саме явище і поняття постправди відносно нове, хоча її проблематика турбувала навіть древніх філософів.

У філософії поняття правди, або ж істини, бере початок ще від Платона, який устами Сократа говорив про небезпеку неправомірної претензії на знання. Незнання, – говорив Сократ, – рід поправна, адже якщо людина чогось не знає, її можна навчити. Більшу загрозу становить особа зарозуміла, яка припускає, що вже знає правду, бо в такому разі вона може діяти імпульсивно, спираючись на неправдиві факти (Makintair, 2021, p. 15). Втім, той же Платон вважав, що брехня – це зло, але в певних ситуаціях задля збереження спокою в суспільстві можна вдаватися до «шляхетної брехні». Певна річ, для добра громадян його ідеальної держави. Цицерон дотримувався принципу, що не можна ошукувати людину вільну, але «брехню рабові не вважав за проблему, варту дискусії». Оскар Вайльд обстоював естетичну цінність брехні, а Фрідріх Ніцше вважав, що добре сказана брехня – ознака величчя (Onukh, 2016).

Однією з характерних ознак доби постмодернізму є вільне ставлення до правди з переконанням, що є речі важливіші ніж правда й останнє є тільки словом, яке залежно від контексту означає для кожного щось своє. Соціальні мережі, як одне з головних на сьогодні джерел інформації, об'єднують своїх користувачів, які «споживаючи» одну й ту ж інформацію – думають однаково і

живлять одні одних, а також інших людей «новинами», незалежно від того, правдиві вони чи ні.

Колишній президент Сполучених Штатів Америки Рейган зауважував, що брехня, яку виголошують політики, все-таки припускає існування правди, яка не повинна стати відомою. Відтоді змінилося дуже багато, бо нині вже не припускають існування правди, навіть прихованої. Важить тільки те, у що люди можуть повірити (Onukh, 2016).

Вперше про постправду як поняття заговорили на початку 90-х років ХХ століття й за словами С. Тесіча – нова риторична стратегія американців зводиться до того, що «ми, як вільні люди, добровільно вирішили, що ми хочемо жити у світі постправди» (Tesich, 1992, p. 14). У 2004 році Р. Кейс заговорив про «Еру постправди» й описав її в однойменній книзі (Keyes, 2004), а у тому ж 2004 році К. Крауз запровадив термін «постдемократія», досліджуючи це явище в ширшому аніж політичному контексті й відзначив, що уникання правди й тенденція до брехні стають звичайною соціальною поведінкою (Crouch, 2000). Це привело за словами Кейса до «втрати клейма, яке раніше обтяжувало брехню; брехня стала, по суті, переступом, за який немає жодної кари» (Tesich, 1992, p. 71). За його словами люди завжди брехали і, мабуть, завжди будуть робити це. Як зауважує Н. Саноцька, із правдою часто розминаються журналісти, учені, юристи та політики. Колишня брехня була замінена неоднозначними твердженнями, які не відповідають дійсності, однак їх важко каліфікувати як явну брехню. І тому люди більше не обманюють, а «перебільшують», «помилково висловлюються», «формують неправильне судження», «вибірково розкривають інформацію», «контекстуалізують», «маскують правду», «прогинають» її чи «підсолджують», або, нарешті, «вони представляють правду в сприятливому світлі» (Sanotska, 2017, p. 108).

На сьогодні в авторитетних світових виданнях є вже досить багато публікацій на теми постправди й суддівського розсуду таких зарубіжних авторів, як К. Вайнер, Д. Робертс, А. Гопалакрішнан, В. Девіс, В. Гевін, Дж. Харсін, Р. Хавт і вже згадані нами Л. Макінтайр, С. Тесіч, Р. Кейс, К. Крауз та багатьох інших. Не оминула ця тема, нехай і побічно, вітчизняних учених, таких як Є. Бистрицький, Г. Почепцов, Л. Филипович, Н. Саноцька, М. Кольцов, Є. Ланюк, А. Токарська, А. Байрачна, Т. Бондар та інших.

Експерти з питання постправди загалом погоджуються, що одним із ключових чинників, який лежить в основі цього новітнього феномену, є розвиток комунікаційних технологій, зокрема інтернету та соціальних мереж. Надавши користувачам можливість публікувати інформацію, яка може далі поширюватися за допомогою репостів чи ретвітів, вони знівельовали

різницю між масовою та міжособистісною комунікацією.

Оскільки це явище настільки впливове, що може бути визначальним під час розв'язання такого питання, як вихід з Європейського Союзу окремої країни чи обрання президента США, виникає закономірне питання: чи не впливає це явище й на суддівський розсуд, який спільно із законом та наявними у справі доказами є вирішальними під час ухвалення судового рішення.

Передусім слід зауважити, що в історії вже відомі випадки, коли притаманний сьогоднішньому поняттю постправди вплив, ставав вирішальним при ухваленні судових рішень.

Доволі показовим у цьому контексті є судовий процес над Сократом, звинувачуваним у розбещенні молоді тим, що застерігав своїх учнів від сліпої віри у суспільно визнаних богів та сприяв формуванню у них навичок самостійного розумного мислення, протиставляючи їх тим самим авторитету державних правителів та офіційних законів. За результатами голосування Радою п'ятисот з незначною перевагою голосів було прийнято первинне рішення щодо застосування смертної кари по відношенню до підсудного. Але після того, як Сократ відмовившись від захисту, легко та переконливо спростував усі звинувачення на його адресу, заявивши у підсумку, за спогадами Платона, що «волю закону чи суду треба терпіти так само, як волю батьків; вона може бути несправедливою, але підлягає безумовному виконанню» (Demidenko, 2017, p. 784), число прибічників його страти, як це не парадоксально, суттєво збільшилося при остаточному голосуванні. Стороною обвинувачення було застосовано тактику впливу на батьківські емоції членів суддівської колегії, апелюючи при цьому до аргументу стосовно того, що Сократ, схилиючи молодь до самостійного мислення, прищеплював їй ідею непокори батьківській волі (що цілком очевидно суперечило останнім словам Сократа перед тим, як він, підтвердивши їхню щирість, випив отруйну цикуту).

Такий граничний суб'єктивізм у вирішенні цієї судової справи викликав широке обурення, що вийшло далеко за межі Афіні і на досить тривалі часи стимулювало у колах інтелектуальної еліти спрямування пізнавальної активності на розробку методологічних підвалин та критеріїв раціонального мислення. При цьому критеріальним вважалося лише таке мислення, принципова організація якого узгоджувалася із всезагальними законами буття. Виключно за цієї умови його результати могли претендувати на об'єктивну істинність і називатися знаннями, а не просто суб'єктивною гадкою (Vandzhurak, 2023, p. 131).

Не менш показовим у цьому відношенні є процес над Джордано Бруно, якого 17 лютого 1600 року стратили, прив'язавши до стовпа і спаливши на площі Квітів у Римі під вмовляння

його духівників відмовитись від своїх «еретичних» переконань. Проте, на відміну від хоч і абсурдних та проте зрозумілих звинувачень Сократа, від яких мислитель самостійно намагався захиститись на суді, в чому звинувачували Джордано Бруно, видається й сам Бруно не розумів, якщо в одному з протоколів його допиту записано: «Брат Джордано Бруно, син покійного Джесованні, священник ордена братів-проповідників, магістр святого богослов'я, заявив, що не повинен і не бажає відректись, не бачить підстав для відречення і не знає від чого відрікатися» (Balukh et al., 2007, p. 413).

Інквізиція переслідувала Бруно за його вчення та переконання в необхідності позбавити церкву величезних багатств і прибутків, які, на його переконання, не були заслуженими. Щодо деяких пунктів обвинувачення дискусії тривають донині, адже до наших днів дійшов лише текст закінчення вироку, відповідно до якого папа Климент VIII постановив відлучити Бруно від церкви, наслідком чого була його смерть як еретика.

Попри те, що зі згаданого фрагмента вироку нам нічого не відомо про саме обвинувачення й у чому Джордано Бруно було визнано винуватим, з відомих нам протоколів допиту та доносів на Бруно й ставлення останнього до висунутого йому звинувачення, звісно крім його претензій на незаслужені багатства церкви, ішлося про його пантеїстичну філософію про ототожнення Бога з природою й безмежності всесвіту з нечисленною кількістю світів. Це суперечило догматам церкви, за якими центром всесвіту є сонце, створене Богом. Безмежність всесвіту з його нескінченними світами звільняє людину від обмеженості створеного Богом світу, що, звісно ж, не узгоджувалося зі вченням церкви й ослаблювало її підвалини (Balukh et al., 2007, p. 409).

Таким чином, процес щодо Бруно, який тривав майже вісім років, був спрямований не на визнання винним і страту останнього, а на визнання обвинуваченим власної помилки у своїх ученнях і публічне зречення від своїх праць. Однак залишається відкритим питання, чи про таке бажання домогтись зречення Бруно від свого вчення було викликано тим, що це суперечить канонам церкви, чи церква, папа, інквізиція, судді й духовні наставники страченого були переконані в правоті Бруно й хотіли таким зреченням приховати від загалу реальний стан речей?

На наш погляд, ні. Найімовірніше, вони свято вірили в помилковість думок Бруно, але, щоб ці «помилкові знання» останній не розповсюджував як ересь, треба було спонукати автора до зречення, або ж знищити їх джерело. Весь процес, обвинувачення й вирок побудовані на інформації, яка суперечила реальним фактам. Попри те, що на той час їх було складно перевірити, власне поняття переконаності в

тому, що не відповідає дійсності, а тим паче засудження й страта за хибні переконання, є найкращою ілюстрацією нашої теми.

Наведені вище судові процеси, звісно, не єдині у світовій історії, де самі факти мали опосередковане значення для ухвалення вироку й судді ухвалювали свої рішення не на підставі встановлених фактів і доказів на їх підтвердження, а під впливом емоцій, політичних чи релігійних переконань, або ж банально – під впливом незнання. Такими процесами багата історія, починаючи від визначних судових процесів масштабу суду над Ісусом Христом, коли Понтій Пілат, заявивши відсутність претензій до Спасителя, в угоду іудейським ієрархам, умиваючи свої руки, не заперечив страту Христа, закінчуючи тисячами вироків і періоди тоталітарних режимів, де судді, маючи прагнення догодити партії, вождю, політичному режимові, виносили тисячі вироків, законність яких сумнівна й по цей день.

Проте згодом виявилось, що Сократ є уособленням мудрості, а його звинувачення абсурдні з юридичної точки зору, всесвіт дійсно складається з незліченних світів, Ісус Христос – Син Божий, а статті, за якими тисячі людей були страчені, на сьогодні декриміналізовані як протиправні.

Здавалося б, у XXI столітті, у добу проголошеного верховенства права, такі упереджені судові процеси неможливі в принципі. Втім, на наше переконання, ера інформаційного суспільства має не менший вплив на розсуд суду, ніж емоції в Елладі, інквізиція в часи Відродження, чи партія в соціалістичні часи.

Проте, на думку професора Н. Кушакової-Костицької, історичний досвід розвитку людської цивілізації засвідчує, що впровадження прогресивних технологій має суперечливий характер: з одного боку, це – нові блага та можливості, а з іншого – негативні явища, які часто супроводжуються злочинними виявами як стосовно індивідуума та соціальних груп, так і людства загалом. Дослідниця стверджує, що характерною особливістю інформаційного суспільства є виникнення нового понятійного апарату, певних змін і диференціювання вже сталих термінів, пов'язаних з його функціонуванням. Непринциповою стає розбіжність у змісті понять «інформація» – «дезінформація» (Kushakova-Kostytska, 2019, p. 313-314).

Водночас, як зазначає колишній Голова Верховного суду Ізраїлю А. Барак у своїй праці «Суддівський розсуд», ухвалюючи судові рішення суддя повинен діяти об'єктивно, проте він не має іншого виходу, окрім як вирішити справу на основі свого особистого досвіду та суддівського світогляду (Barak, 2022, p. 4). Утім, не применшуючи важливість об'єктивних чинників, якими повинен керуватися суддя при ухваленні рішення, на переконання А. Барака, мають не меншу вагу для формування суддівського розсуду суб'єктивні й

соціальні чинники, серед яких: освіта судді та його особистість та емоційність; вплив інших суддів, з якими працює суддя, що нерідко перетворюється й у братерство між суддями й наряду з традицією, яка існує в суді, передаючись від одного покоління до іншого, краплею за краплею просочується у свідомість судді та здійснює об'єктивізацію його розсуду; вплив інтелектуальних факторів та юридичної думки, яка побутує в його поколінні тощо (Barak, 2022, p. 141). Крім того, суддя знає, що відбувається з його нацією, знає проблеми держави, читає її літературу, слухає її пісні тощо. Усе це засвоюється суддею і втілюється у його розсуді. Суддя – частина свого часу. Він рухається разом з історією. Всі ці фактори, вважає А. Барак, певним чином впливають на враженість у суддівському розсуді об'єктивного та раціонального (Barak, 2022, p. 151).

Аналіз наукових публікацій і публікацій у друкованих медіа свідчить про те, що питання суддівського розсуду наразі є актуальним, а думки щодо нього є суперечливими. З одного боку, суддівський розсуд підносять мало не до божественного покликання судді, а з іншого – зводять до суддівського свавілля (Shevchenko, 2018).

Вагоме значення в такому критичному ставленні до суддівського розсуду приділяють впливу на нього з боку суспільного інтересу, громадської думки та очікування останньої, публікацій у друкованих медіа, пропагандистських наративів політичних уподобань чи релігійних переконань тощо.

Нещодавно, ключовий міжнародний експерт проекту ЄС «ПРАВО-JUSTICE» Анна Адамська-Галлант, в інтерв'ю виданню «Українське право» зазначила, що суддя не може виносити рішення, ґрунтуючись на очікуваннях громадськості або засобів масової інформації, а має виносити рішення на підставі доказів і відповідно до закону (Adamska-Hallant, 2019).

Це твердження прописане в законі й не викликає здивування. Однак, порушене питання саме по собі стверджує наявність впливу інших, окрім доказів і закону, факторів на ухвалення судового рішення. Це підтверджують серед іншого й низкою судових процесів й рішеннях по них на теренах нашої держави в останні роки, коли такі рішення були скоріше політично вмотивованими, ніж обґрунтовані в законний спосіб на підставі доказів. І хоча судова гілка влади не визнає жодного впливу на суддівський розсуд, є очевидним, що резонанс, публічність та громадська думка мають значення при ухваленні рішення в нашій державі. І немає принципової різниці в мотивах такого впливу, важливим є те, що він доходить до судді й суд його сприймає. А оскільки такий вплив не завжди ґрунтується на знаннях й перевірених фактах, у той момент, коли суд визнав якийсь факт очевидним й не перевірив його доведеність конкретними доказами, вступає в дію явище постправди.

В добу інтернету тінь постправди над судочинством стає щодня більш вагомою. Якщо двері нарадчої кімнати суду до настання ери інформаційного суспільства хоч умовно закривались, то наразі вони відкриті повністю. Прямуючи до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення, суддя не відключається від інтернету й не припиняє бути учасником суспільних процесів. Якщо колись для того, щоб будь-яка справа набула розголосу й резонансу і, зрештою, стала відома судді, необхідний був час, то наразі цьому судді достатньо мати гаджет та інтернет. Вочевидь це відомо PR-менеджерам і політехнологам. Тому на сьогодні з будь-якої справи можна зробити резонанс і публічність, а відтак і використати це як метод захисту. А якщо такий резонанс і публічність наповнити фейками, то будь-кого можна висвітлити як у позитивному, так і в негативному світлі, залежно від поставлених завдань. Тому часто правозахисники використовують такі методи як спосіб захисту, звинувачень чи реабілітації тих чи інших клієнтів, адже з будь-якого злочинця при бажанні й ресурсах можна представити перед загалом жертвою, а невинного таким чином, що люди вимагатимуть обвинувального вироку для нього. Якщо змиритися з цим явищем, то незабаром судові рішення будуть ухвалюватись не в судовій залі, а на вулиці, у телестудіях і кабінетах PR-менеджерів.

Вірогідно, у майбутньому інформація буде ще доступніша, де в її масі межа між «прикрашеною» чи «вигідною комусь» правдою може розмитись до непомітності, перед людиною постане завдання або сприйняти такий ілюзорний і нав'язаний кимось світ, або власними зусиллями відшукувати правдиві факти з-поміж фейків і дезінформації.

Перед суддями, очевидно, таке завдання буде стояти ще гостріше, адже вони на відміну від пересічних громадян ухвалюватимуть рішення на основі свого внутрішнього переконання, яке формуватиметься залежно від того, наскільки вони будуть прискіпливо відноситись до перевірки фактів. Інакше постправда поглине судову систему таким чином, що це стане загрозою для існування державності в класичному її вигляді із функціонуванням владних інститутів, зокрема судової гілки влади.

Небезпідставність таких побоювань підтверджується й запитами в чатах популярних на сьогодні нейромереж. Так, чат-бот ChatGTP, який працює на штучному інтелекті, розроблений лабораторією OpenAI, вже розпізнає цю проблему й на запит «вплив постправди на суддівський розсуд» видає такі результати: «постправда може вплинути на суддівський розсуд, оскільки вона може неправильно уявлення про факти, які впливають на справу. Якщо суддя вірить у неправдиву інформацію, то це може призвести до неправильного рішення. Також постправда може вплинути на громадську думку і створити певну атмосферу, яка може вплинути на суддівський розсуд. Однак, судді повинні

дотримуватися закону й засновувати свої рішення на доказах, а не на постправді або громадській думці» (The influence...).

Незалежно від ставлення до нейромереж, такі результати запиту для нашого дослідження є показовими, адже нейромережа, яка за допомогою штучного інтелекту збирає й обробляє інформацію з відкритих джерел та самостійно аналізує її, доходить висновку про існування такої проблеми, чітко окреслює її межі, наслідки й шляхи розв'язання. Якщо вже сьогодні зазначена проблема настільки вагома, що її виявляє навіть штучний інтелект, то можна відкрито говорити про її існування. Які результати отримаємо від розвитку проблеми впливу постправди на суддівський розсуд у майбутньому – можемо лише здогадуватися, але генеза цього явища підказує, що такий вплив у недалекому майбутньому може стати загрозою для існування інституту судової влади, а отже, державності.

Висновок

Аналіз поняття постправди, його еволюції та історичних прикладів застосування дають змогу

дійти висновку, що таке явище існує, не є новим, але в еру інформаційного суспільства набрало значних обертів з огляду на розширення своїх можливостей через інтернет, є надзвичайно дієвим і впливовим. Оскільки воно має неабиякий вплив на свідомість людей, то є очевидним, що воно впливає й на свідомість суддів, у тому числі в момент ухвалення ними судових рішень, що не узгоджується з правилами судочинства й може мати руйнівний вплив для їх основ та матиме незворотні наслідки для існування інституту судової влади й навіть державності, яка не може функціонувати без судочинства.

Наразі це питання безумовно потребує більш детального вивчення, але вже сьогодні зрозуміло, що обмежити суддів від впливу інформаційних технологій не вдасться, то єдиним способом не дати постправді чинити перешкоди у здійсненні судочинства на засадах справедливості та законності – це перевірка й підтвердження доказами будь-яких, навіть здавалось би очевидних фактів, задля ухвалення судових рішень на підставі доказів без впливу ззовні.

References

- [1] Adamska-Hallant, A. (2019). *Interview with the magazine "Ukrainian Law" from July 23*. Retrieved from https://ukrainepravo.com/judicial_truth/divine_law/suddya-ne-mozhe-vynosyty-rishennya-bazuyuchysna-ochikuvannyakh-gromadskosti-abo-zasobiv-masovoyi-in.
- [2] Bairachna, L.K., & Bondar, T.I. (2021). Judicial discretion as a tool for ensuring the justice of the judiciary. *Carpathian Legal Gazette*, 6, 22-27. doi: 10.32837/pyuv.v0i6(41).960.
- [3] Balukh, V., Voznyi, I., & Kotsur, V. (2007). *Historical portraits of antiquity and the Middle Ages*. Chernivtsi: Books - XXI.
- [4] Barak, A. (2022). *Judicial discretion*. Kyiv: Tsentru uchb. lit.
- [5] Bingham, T. (2000). The Discretion of the Judge. *The Business of Judging: Selected Essays and Speeches*. Oxford: Oxford Academic Press. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198299127.003.0003.
- [6] Cavanagh, E.D. (2022). Countering the Big Lie: The Role of the Courts in the Post Truth World. *Cornell law review online*, 107, 101-125.
- [7] Crouch, C. (2000). *Post-Democracy*. First published December 18.
- [8] Gennaioli, N., & Shleifer, A. (2008). Judicial Fact Discretion. *The Journal of Legal Studies*, 37(1), 1-35. doi: 10.1086/588266.
- [9] Demydenko, H. (2017). Socrates. *Great Ukrainian legal encyclopedia* (Vol. 2). Kharkiv: Pravo.
- [10] Kalynovskyi, Yu., & Zhdanenko, S. (2022). Sociocultural dimension of the infodemic in conditions of global instability. *Bulletin of the National University of Law named after Yaroslav the Wise*, 1(52), 27-46. doi: 10.21564/2663-5704.52.250418.
- [11] Keyes, R. (2004). *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. St. Martin's Press.
- [12] Kushakova-Kostytska, N. (2019). *Philosophical and legal foundations of information society development in Ukraine*. Kyiv: Lohos.
- [13] Makintair, Li. (2021). *Post-truth*. Kyiv: ArtHuss.
- [14] Onukh. (2016). Post-truth. *Ukrainian Week*, 47(471). Retrieved from <https://tyzhden.ua/postpravda>.
- [15] Oxford Dictionary of English. (n.d.). Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>.
- [16] Rees, G., & White, D. (2023). Judging Post-Controversy Expertise: Judicial Discretion and Scientific Marginalisation in the Courtroom. *Science as Culture*, 32(1), 109-131. doi: 10.1080/09505431.2022.2114335.
- [17] Sanotska, N.Ya. (2017). Contours of post-truth in the information society. *Actual problems of philosophy and sociology*, 20, 108-111. Retrieved from <http://hdl.handle.net/11300/11467>.
- [18] Shevchenko, A. (2018). Judicial discretion and judicial arbitrariness: limits of what is permitted and responsibility for their violation. *Bulletin of Criminal Justice*, 3, 111-120. Retrieved from https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Shevchenko.pdf

- [19] Tesich, S. (1992). A Government of Lies. *The Nation* (January 6-13), 12-15.
- [20] "The influence of post-truth on judicial discretion" - a request of the ChatGTP chatbot developed by the OpenAL laboratory in the "Telegram-channel" messenger. (n.d.). Retrieved from https://t.me/GPT_onlinebot.
- [21] Tokarska, A.S. (2020). Modern trendy communication: realities of truth and post-truth. In *Philosophical, methodological and psychological problems of law: materials of the VIII All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference* (pp. 285-286). V.V. Cherniei, M.V. Kostytskyi, S.D. Husariev (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav.
- [22] Vandzhurak, R. (2023). *Intellectual tradition of ancient Greek philosophy of law as a conceptual basis of Ukrainian jurisprudence* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine). Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/23114>.

Список використаних джерел

- [1] Адамська-Галлант А. Інтерв'ю журналу «Українське право» від 23 липня 2019 року. URL: https://ukrainepravo.com/judicial_truth/divine_law/suddya-ne-mozhe-vynosyty-rishennya-bazuyuchys-na-ochikuvannyakh-gromadskosti-abo-zasobiv-masovoyi-in.
- [2] Байрачна Л. К., Бондар Т. І. Суддівський розсуд як інструмент забезпечення справедливості судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 22–27. doi: 10.32837/пуув.v0i6(41).960.
- [3] Балух В., Возний І., Коцур В. Історичні портрети античності та середньовіччя : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2007. 502 с.
- [4] Барак А. Суддівський розсуд. Київ : Центр учб. літ., 2022. 320 с.
- [5] Bingham T. *The Discretion of the Judge. The Business of Judging: Selected Essays and Speeches*. Oxford : Oxford Academic Press, 2000. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198299127.003.0003.
- [6] Cavanagh E. D. Countering the Big Lie: The Role of the Courts in the Post Truth World. *Cornelli law review online*. 2022. Vol. 107. P. 101–125.
- [7] Crouch C. *Post-Democracy*. First published December 18, 2000. 144 p.
- [8] Gennaioli N., Shleifer A. Judicial Fact Discretion. *The Journal of Legal Studies*. 2008. Vol. 37. No. 1. P. 1–35. doi: 10.1086/588266.
- [9] Демиденко Г. Сократ. *Велика українська юридична енциклопедія* : в 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 782–784.
- [10] Калиновський Ю., Жданенко С. Соціокультурний вимір інфодемії в умовах глобальної нестрабільності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2022. № 1 (52). С. 27–46. (Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»). doi: 10.21564/2663-5704.52.250418.
- [11] Keyes R. *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. St. Martin's Press, 2004.
- [12] Кушакова-Костицька Н. Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : монографія. Київ : Логос, 2019. 346 с.
- [13] Макінтайр Лі. Постправда. Київ : ArtHuss, 2021. 208 с.
- [14] Онух. Постправда. *Український тиждень*. 2016. № 47 (471). URL: <https://tyzhden.ua/postpravda>.
- [15] Oxford Dictionary of English. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>.
- [16] Rees G., White D. Judging Post-Controversy Expertise: Judicial Discretion and Scientific Marginalisation in the Courtroom. *Science as Culture*. 2023. Vol. 32. Issue 1. P. 109–131. doi: 10.1080/09505431.2022.2114335.
- [17] Саноцька Н. Я. Контури постправди в інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 20. С. 108–111. URL: <http://hdl.handle.net/11300/11467>.
- [18] Шевченко А. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 111–120. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Shevchenko.pdf.
- [19] Tesich S. A Government of Lies. *The Nation*. 1992. January 6–13. P. 12–15.
- [20] «Вплив постправди на суддівський розсуд» – запит чат-боту ChatGTP, розробленої лабораторією OpenAL в месенджері «Телеграм-канал». URL: https://t.me/GPT_onlinebot.
- [21] Токарська А. С. Сучасна трендова комунікація: реалії правди та постправди. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листоп. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 285–286.
- [22] Ванджурак Р. Інтелектуальна традиція давньогрецької філософії права як концептуальна основа української юриспруденції : дис. ... канд. юрид. наук : 081. Київ, 2023. 237 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/23114>.

The Influence of Post-Truth on Judicial Judgment: Past, Present, Future

VANDZHURAK Roman

Doctor of Philosophy in Law, Lawyer

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8474-2276>

Abstract. The rapid development of the information society, as the era of rapid access to information, has not only advantages, but also disadvantages. One of these shortcomings is the phenomenon of post-truth - the truth taken on faith (without checking the veracity of the facts). One of these shortcomings is the phenomenon of post-truth - the truth taken on faith (without checking the veracity of the facts). In the age of the Internet, this phenomenon develops in a geometric progression and every day it becomes closer to different segments of the population, organizations and groups. At that time, no matter how much the judiciary proclaimed its independence and striking changes as a result of the next reform, the influence on the inner conviction of the judge (judicial discretion) from the side of public opinion, certain cultural or political narratives, or general opinion (including on the Internet) was, is, and obviously - every year it will be even more important. Therefore, the author aims in this article to investigate the very phenomenon of post-truth, to find its negative manifestations at the judge's discretion in the past and present, to determine methods of opposing this phenomenon, and to predict possible consequences in case of inaction in the future. Methodology. In this article, the author revealed the very concept of post-truth using the methods of analysis, synthesis and generalization, analyzed its formation and development in historical retrospect, and with the help of deductive-logical analysis came to conclusions about the negative impact of post-truth on judicial discretion. Scientific novelty. Although the concept of post-truth itself is quite young, recently more and more scientists are directing their research in the direction of this topic. However, the impact of post-truth on judicial discretion has not been thoroughly investigated by anyone, especially in the Ukrainian scientific space and its realities. Practical significance. The obtained conclusions give the author reason to come to the opinion that no matter how the judicial branch of government is reformed, the manifestations of the post-truth already today have negative consequences for the judiciary, its influence is constantly growing, and if appropriate conclusions are not drawn and measures are not taken, in the future it may lead to irreparable consequences.

Keywords: post-truth; judicial discretion; judiciary; philosophy of law; Internet; information; fake judge

Право поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні: проблеми концептуалізації та забезпечення

ДЖУСЬКА Анна*

кандидат юридичних наук, головний оперуповноважений Національної поліції
України
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4297-6792>;

ДЖУСЬКИЙ Віталій

головний оперуповноважений Національної поліції України
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3356-3494>

Анотація. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що захист прав людини є ключовим питанням у науці конституційного права. Працівники правоохоронних органів, зокрема поліцейські, стоять на сторожі законності, правопорядку, захищаючи права, свободи й законні інтереси людини та громадянина. Водночас власне правоохоронці як громадяни України можуть стикатися із ситуацією порушення їхніх прав під час виконання службових обов'язків або в особистому житті. Поліцейським, які працюють в специфічних умовах, тим паче під час воєнного стану, має бути гарантоване належне медичне забезпечення. Основні аспекти цієї проблематики висвітлені в юридичній науці неповною мірою, а отже, потребують подальших наукових розвідок. Метою статті є доктринальне вивчення сутності права поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні, особливостей його нормативно-правового регулювання, а також виокремлення проблемних питань, пов'язаних з його реалізацією. Методологічна основа полягає у використанні загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, підходів і принципів. Ключовими в цьому контексті є комплексний і системний підходи, поряд з антропологічним, аксіологічним та інструментальним, а також формально-логічний, формально-юридичний, порівняльно-правовий методи, методи аналізу та синтезу. Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні низки нових та вдосконаленні чинних у юридичній науці положень і висновків щодо розуміння сутності права поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні, обґрунтування пропозицій щодо ефективного забезпечення цього права. Основним аспектом належного медичного забезпечення як виду соціального забезпечення є отримання необхідної медичної допомоги (послуг). Виокремлено основні проблемні питання, що стосуються належного медичного забезпечення поліцейських. Встановлено, що належний рівень фінансування медичного забезпечення поліцейських є передумовою реалізації конституційного положення про безоплатну медичну допомогу в Україні. Запровадження додаткового й ефективного функціонування відомчої медицини на страхових засадах створить умови для отримання поліцейськими медичної допомоги належного рівня. Практична значущість статті полягає в усвідомленні, що захист прав поліцейських має здійснюватися не лише безпосередньо правоохоронцями, а й іншими інститутами – омбудсменом, судовими органами тощо. Концептуалізація захисту прав, свобод і законних інтересів поліцейських має враховувати чинні надбання українських й іноземних учених та потребує подальших наукових розвідок

Ключові слова: правоохоронець; Національна поліція України; охорона здоров'я; медична допомога; медичні послуги; соціальне забезпечення

Історія статті:

Отримано: 25.01.2023
Переглянуто: 31.03.2023
Прийнято: 28.04.2023

Рекомендоване посилання:

Джуська А., Джуський В. Право поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні: проблеми концептуалізації та забезпечення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 110–119. doi: 10.33270/01232502.110.

* Відповідальний автор

Вступ

Головним обов'язком Української держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини, зокрема працівників правоохоронних органів.

Основною ланкою правоохоронної системи країни є Національна поліція України (далі – НПУ), яка належить до системи правоохоронних органів, є державною силовою структурою держави. Поліцейським (працівникам поліції) гарантуються ті ж самі права громадян, які прописані Основним Законом, – Конституцією України. На поліцейських, як і на всіх громадян України, поширюється загальний (конституційний) правовий статус (становище в суспільстві та державі), а також спеціальний (родовий), що додає їм певні права, пільги та покладає на них обов'язки відповідно до законодавства України.

Важливу роль в утвердженні верховенства права та захисту прав і свобод людини та громадянина, підтриманні публічної безпеки та порядку відіграє НПУ (Dzhuska, & Dzhuskyi, 2019, p. 90; Bevzenko, et al., 2019). Однак постає питання щодо можливості реалізації повноважень, що так чи інакше пов'язано з належним станом здоров'я поліцейських. Якісне виконання покладених законодавством на поліцейських повноважень цілком залежить від стану їхнього здоров'я, зокрема від можливості своєчасного відновлення сил та енергії (відпочинку).

Діяльність поліцейських, захист їхніх прав вивчали у своїх працях такі іноземні й українські вчені, як І. Андрущенко, Дж. Бранкато, Н. Вапнярчук, О. Вичева, І. Воробйова, С. Дрозд, В. Ейчисон, Н. Камінська, В. Олефір, Е. Полебаум Г. Пономаренко, О. Порфімович, А. Сарвас, А. Смик, Т. Тихомирова, А. Токарська, П. Френюк, О. Черних, О. Черноус та ін.

У юридичній науці досить ґрунтовно висвітлено питання діяльності поліцейських, однак їхні права комплексно не досліджено. Більше того, кількість наукових праць, присвячених праву поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні, є незначною, і зазначену проблематику висвітлено фрагментарно. Саме тому вважаємо за доцільне дослідити право поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні, забезпечення якого прямо впливає на ефективне виконання ними своїх повноважень.

Метою статті є доктринальне вивчення сутності права поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні, особливостей його нормативно-правового регулювання, а також виокремлення проблемних питань, пов'язаних з його реалізацією.

Матеріали та методи

Методологічну основу дослідження становлять різноманітні підходи, методи та принципи.

Основоположними в цьому контексті є комплексний і системний підходи, поряд з антропологічним, аксіологічним й інструментальним.

Зокрема, формально-логічний, формально-юридичний методи, а також методи аналізу та синтезу дозволили вивчити сутність права поліцейських на належне медичне забезпечення. Порівняльно-правовий метод допоміг дослідити окремі аспекти реалізації вказаного права в Україні та інших державах.

Результати й обговорення

Для вивчення сутності права поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні передусім потрібно розглянути його нормативно-правове регулювання.

Медичне забезпечення поліцейських в Україні регламентовано міжнародно-правовими, загальними державно-правовими та відомчими актами (Drozdz, 2020, p. 91).

До міжнародно-правових актів слід віднести Загальну декларацію прав людини, прийняту та проголошену резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, у ст. 25 якої зазначено, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я та добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини¹.

Згідно зі ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, прийнятого 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року), гарантовано, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Заходи, які повинні вжити держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, містять ті, які є необхідними для: а) забезпечення скорочення смертності та дитячої смертності й здорового розвитку дитини; б) поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища та гігієни праці в промисловості; в) запобігання та лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними; г) створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу та медичний догляд у разі хвороби².

¹ Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

² Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

Права поліцейських у сфері медичного забезпечення також гарантують такі міжнародно-правові акти: Хартія основних прав Європейського Союзу. Урочиста прокламація (Ніцца, 7 грудня 2000 року); Конвенція про права інвалідів (ратифіковано Законом України № 1767-VI від 16 грудня 2009 року); Положення про доступність медичної допомоги (прийнято 40-ю Всесвітньою медичною асамблеєю, Відень, Австрія, вересень 1988 року); Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам – учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» (ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів); Дванадцять принципів організації охорони здоров'я для будь-якої національної системи охорони здоров'я. Прийняті 17-ю Всесвітньою медичною асамблеєю, Нью-Йорк, США, жовтень 1963 року, зміни – 35-ю Всесвітньою медичною асамблеєю, Венеція, Італія, жовтень 1983 року (Minka, 2017, р. 422-426; Sosnina et al., 2021).

Зауважимо, що питаннями якості медичного забезпечення поліцейських як частини населення певної країни опікується Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ).

Відповідно до ст. 49 Конституції України, кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних й оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного та доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; наявна мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності¹.

Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування – одне з найважливіших соціальних прав людини. Воно забезпечує належні соціальні умови життя. Кожна людина має природне невід'ємне та непорушне право на охорону здоров'я. У всьому світі немає такої людини, яка б ніколи не хворіла та не потребувала медичної допомоги. Отже, будь-яка людина, зокрема поліцейський, є суб'єктом зазначеного права (Tatsii et al., 2011, р. 371; Bratasiuk, 2020).

Таким чином, право людини на здоров'я та право людини на життя тісно взаємопов'язані. У разі, якщо наслідки ненадання або неналежного надання медичної допомоги є більш суттєвими, слід посилатися, наприклад, на порушення ст. 2

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – якщо обірвалося життя особи (Dzhuska, Kaminska, & Makarukha, 2021, р. 348; Kaminska, & Nazarko, 2017).

Положення ст. 49 Конституції України деталізує Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. Зокрема, відповідно до ст. 6, кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає:

- життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини;

- безпечно для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

- санітарно-епідемічне благополуччя території та населеного пункту, де він проживає;

- безпечні та здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку;

- кваліфіковану медичну та реабілітаційну допомогу, зокрема вільний вибір лікаря та фахівця з реабілітації, вибір методів лікування та реабілітації відповідно до рекомендацій лікаря й фахівця з реабілітації, вибір закладу охорони здоров'я;

- достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я та здоров'я населення, зокрема чинні та можливі фактори ризику та їх ступінь;

- участь в обговоренні проєктів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері охорони здоров'я;

- участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань у порядку, передбаченому законодавством;

- можливість об'єднання в громадській організації з метою сприяння охороні здоров'я;

- правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних зі станом здоров'я;

- відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди;

- оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів й органів охорони здоров'я;

- можливість проведення незалежної медичної експертизи відповідного типу в разі незгоди громадянина з висновком державної медичної експертизи, застосування до нього запобіжного заходу як до особи, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, примусових заходів медичного характеру, примусового лікування, примусової госпіталізації та в інших випадках, коли дії працівників охорони здоров'я порушують права громадянина України на охорону здоров'я;

- право пацієнта, який перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, на допуск до нього інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса й адвоката, а також священнослужителя

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

для відправлення богослужіння та релігійного обряду;

– інформування про доступні медичні та реабілітаційні послуги із застосуванням телемедицини та телереабілітації. Згідно із законами України можуть бути визначені й інші права громадян у сфері охорони здоров'я¹.

Охорона здоров'я – один з пріоритетних напрямів державної діяльності. Держава формує політику охорони здоров'я в Україні та забезпечує її реалізацію.

Державна політика охорони здоров'я забезпечується бюджетними асигнуваннями в розмірі, що відповідає її науково обґрунтованим потребам, але не менше 10 % відсотків національного доходу. Основу державної політики охорони здоров'я формує Верховна Рада України (ст. 12, 13 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»)².

Крім вказаних вище законів, забезпечення права поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні регулюється й іншими нормативно-правовими актами, зокрема Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Згідно зі ст. 95 цього Закону, поліцейським гарантовано безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України. У разі відсутності за місцем проходження служби, місцем проживання або тимчасового перебування поліцейських закладу охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України чи відповідних відділень або спеціального медичного обладнання, необхідного для надання медичної допомоги, а також у невідкладних випадках медична допомога надається в державних або комунальних закладах охорони здоров'я. У разі відсутності спеціального медичного обладнання, медичних фахівців або спеціалізованих відділень у закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України, а також в інших державних і комунальних закладах охорони здоров'я, медичних показань, визначених закладом охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України, бюджетних асигнувань поліцейський може бути направлений за висновком відповідного закладу охорони здоров'я на обстеження або лікування до приватного закладу охорони здоров'я або іноземного медичного закладу. Направлення поліцейських на лікування за межі України здійснюється на загальних підставах у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Також поліцейські та члени їхніх сімей (дружина (чоловік), діти до 18 років, а в разі їх

навчання у закладах вищої освіти – до 23 років) мають право на пільгове реабілітаційне, санаторно-курортне лікування, оздоровлення та відпочинок у медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах й оздоровчих закладах Міністерства внутрішніх справ України за рахунок бюджетних коштів, визначених на утримання Міністерства внутрішніх справ України в порядку, встановленому Міністерством внутрішніх справ України. Поліцейські сплачують 25 %, а члени їхніх сімей – 50% собівартості путівки в таких закладах та інших відповідних закладах, що визначаються Міністерством внутрішніх справ України.

Поліцейські зобов'язані щороку проходити комплексний медичний огляд (диспансеризацію), а за потреби – цільові медичні огляди, психофізіологічні обстеження та тестування в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України.

Під час дії воєнного стану поліцейським гарантоване безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я будь-якої форми власності (вказане положення діє тимчасово, на період введення в Україні воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України та 60 днів після цього)³. Однак законодавець не деталізував, за яких саме обставин поліцейські можуть користуватися безоплатним медичним забезпеченням. Можна припустити, що він мав на увазі надання медичної допомоги (зокрема в приватних медичних закладах) правоохоронцям у зонах бойових дій, на прифронтових територіях, де можуть не працювати заклади охорони здоров'я тієї чи іншої форми власності.

Постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2011 року № 446 затверджено Порядок забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військово-службовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їхніх сімей⁴.

Питання медичного забезпечення поліцейських регульовано також низкою відомчих нормативних актів, зокрема наказом МВС України «Про медичне забезпечення в закладах охорони

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

² Там само.

³ Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

⁴ Порядок забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військово-службовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 27 квіт. 2011 р. № 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2011-%D0%BF#Text>.

здоров'я системи МВС України» від 4 листопада 2003 року № 1296. Цим документом затверджено Положення про організацію медичного обслуговування особового складу органів і підрозділів внутрішніх справ та військово-службовців Національної гвардії України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та ведення реєстру МВС України цих осіб, Інструкція про організацію медичної реабілітації та санаторно-курортного лікування в Міністерстві внутрішніх справ України, Інструкція про порядок проведення обов'язкових попередніх і періодичних психіатричних оглядів у системі МВС України, Інструкція про обов'язковий профілактичний наркологічний огляд і порядок його проведення в системі МВС України¹.

До відомчих нормативно-правових актів, що регламентують вказане питання, належать накази МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС» від 3 червня 2016 року № 462², «Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС» від 3 квітня 2017 року № 285³, «Про затвердження Порядку медичного забезпечення поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії України при виконанні оперативно-службових завдань під час подолання наслідків надзвичайних ситуацій, припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень» від 7 листопада 2017 року № 910⁴. Відповідно до наказу МВС України від 14 червня 2017 року № 507 затверджено Перелік закладів охорони здоров'я МВС України⁵.

На законодавчому рівні визначено, що *медичне обслуговування* – діяльність закладів

охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів і фізичних осіб – підприємств, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію у встановленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою та/або реабілітаційною допомогою, але безпосередньо пов'язана з їх наданням⁶ (забезпечується медичний догляд з боку осіб з медичною та суміжними з нею професіями, а також усі інші види послуг, які надаються лікувальними закладами). Медичне обслуговування є важливою гарантією соціального забезпечення поліцейських в Україні (Smyk, 2020).

Медична допомога – діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями та патологічними станами, а також вагітністю та пологами⁷.

Послуга з медичного обслуговування населення (медична послуга) – послуга, зокрема реабілітаційна, яку надає пацієнту заклад охорони здоров'я, реабілітаційний заклад або фізична особа – підприємець, що зареєстрована та одержала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та оплачується її замовником. Замовником послуги з медичного обслуговування населення можуть бути держава, відповідні органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи, зокрема пацієнт⁸. Тобто умовою надання саме медичних послуг є наявність ціни.

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що «медична допомога» та «медичні послуги» розкривають сутність поняття «медичне обслуговування».

У чинному законодавстві відсутнє визначення належного медичного забезпечення, зокрема поліцейських.

Медичне забезпечення поліцейських можна визначити як систему організаційних, лікувально-профілактичних (лікувально-евакуаційних), санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів, які організують у підрозділах Національної поліції України в усіх видах оперативно-службової та повсякденної діяльності, з метою виконання покладених на поліцейських повноважень шляхом збереження та зміцнення здоров'я особового складу, надання медичної допомоги, лікування та швидкого відновлення працездатності після поранень, травм і захворювань (Pasko, 2005, р. 46). «Належне»

⁶ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

⁷ Там само.

⁸ Тамсамо.

¹ Про медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я системи МВС України : наказ МВС України від 4 листоп. 2003 р. № 1296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0596-04#Text>.

² Про затвердження Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС : наказ МВС України від 3 черв. 2016 р. № 462. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-16#Text>.

³ Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС : наказ МВС України від 3 квіт. 2017 р. № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text>.

⁴ Про затвердження Порядку медичного забезпечення поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії України при виконанні оперативно-службових завдань під час подолання наслідків надзвичайних ситуацій, припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень : наказ МВС України від 7 листоп. 2017 р. № 910. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-17#Text>.

⁵ Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я МВС України : наказ МВС України від 14 черв. 2017 р. № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-17#Text>.

(медичне забезпечення) означає «потрібне, необхідне; відповідне» (Dictionary of the Ukrainian..., 1970–1980).

Отже, можна сформулювати дефініцію: *право поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні* – це вид соціального забезпечення, що передбачає можливість працівників Національної поліції України своєчасно отримувати необхідну медичну допомогу (послуги) в закладах охорони здоров'я будь-якої форми власності та організаційно-правової форми, а також у зоні виконання оперативно-службових завдань (польових умовах).

Медичне забезпечення поліцейських, які виконують завдання в зоні надзвичайної ситуації, здійснюється закладами охорони здоров'я МВС і мобільними медичними формуваннями (позаштатними), що утворюються на базі цих закладів¹.

Слушною є думка Н. Вапнярчук стосовно, що медичне забезпечення спрямоване на збереження життя людини, відновлення здоров'я, надання повної та своєчасної медичної допомоги, профілактику виникнення різних хвороб, збереження та відновлення психологічного здоров'я поліцейських та їх оздоровлення. Воно полягає в наданні санаторно-курортного лікування в санаторно-курортних закладах. Специфікою медичного забезпечення поліцейських є більш виражений соціальний захист порівняно з пересічними громадянами; важливість медичного забезпечення закріплена низкою нормативно-правових актів; поширюється як на чинних працівників НПУ, так і на інші категорії осіб, перелік яких чітко визначено на законодавчому рівні; наявність спеціальних органів щодо медичного забезпечення та санаторно-курортного лікування НПУ та їхніх сімей (Vapniarchuk, 2023, p. 17).

Безперечно, є чимало проблемних питань, пов'язаних з належним медичним забезпеченням поліцейських в Україні. Перелічимо основні:

1. *Своєчасність і якість надання медичної допомоги в закладах охорони здоров'я системи МВС України.* У закладах охорони здоров'я системи МВС України переважне право на обслуговування мають поліцейські, працівники МВС України, військовослужбовці Національної гвардії України, пенсіонери – ветерани органів внутрішніх справ, члени їхніх сімей, члени родини загиблих правоохоронців. Однак надання платних медичних послуг у поліклініках/госпіталях на підставі наявної в медзакладі ліцензії МОЗ

¹ Про затвердження Порядку медичного забезпечення поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії України при виконанні оперативно-службових завдань під час подолання наслідків надзвичайних ситуацій, припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень : наказ МВС України від 7 листоп. 2017 р. № 910. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-17#Text>.

України переважтажує лікарів відомчої медицини, адже поліцейські часто не можуть записатися на прийом до лікаря, оскільки медзаклад «бронює» певні години прийому лікарів для «платних» пацієнтів. Таке надання медичних послуг створює перешкоди своєчасному та якісному обслуговуванню поліцейських та інших категорій працівників системи МВС України. На жаль, практика засвідчує, що адміністрація та медичний персонал цих закладів обирають надання медичної допомоги саме на платній основі, оскільки це так чи інакше сприяє наповненню їх бюджету. Це створює враження так званої «дискримінації» поліцейських, що нівелює бажання останніх обслуговуватися у відомчих медзакладах. Саме тому вони досить часто змушені звертатися до сімейних лікарів, надання медичної допомоги якими фінансує Національна служба здоров'я України.

Таким чином, адміністрації медзакладу системи МВС України потрібно розставляти пріоритети, де переважне право на медичне обслуговування матимуть поліцейські та інші категорії працівників МВС України.

2. *Недостатній рівень фінансування медичного забезпечення поліцейських в Україні.* Саме від рівня фінансування залежить можливість поліцейських своєчасно отримати якісні медичні послуги.

На думку С. Дрозда, недостатній рівень фінансування медичного забезпечення поліцейських може спровокувати такі ризики: відмову від користування платними чи частково оплачуваними медичними послугами, що спричинить погіршення стану здоров'я населення, збільшення числа людей з хронічними захворюваннями, зокрема й поліцейських; порушення принципу справедливості в доступі до медичної допомоги за умови, що рівень платежів і доплат буде надто високим відносно середніх доходів населення; посилення сегрегації на ринку медичних послуг у разі, якщо приватні та неприбуткові лікарні й амбулаторії не будуть допущені до надання послуг (з подальшим державним відшкодуванням їхньої вартості) на тих самих умовах, на яких будуть діяти державні та муніципальні заклади; ризик скорочення державних зобов'язань із надання найбільш соціально важливих послуг – охорона материнства, дитинства, медичне обслуговування осіб з інвалідністю та осіб похилого віку (Drozd, 2021, p. 161-162).

3. *Декларативність норми щодо отримання безоплатної медичної допомоги* (цей аспект прямо пов'язаний з недостатнім фінансуванням медичного забезпечення поліцейських в Україні). Це означає, що поліцейським повною мірою не гарантована безоплатна медична допомога в Україні.

Наприклад, оперативне (хірургічне) лікування поліцейських за допомогою медичного устаткування, за яке їм доводиться платити, не можна вважати безоплатним. Часто вони змушені

оплачувати вартість медичних інструментів, які закуповує медзаклад (наприклад, для оперування суглобів тощо). Вважаємо, що в разі відсутності того чи іншого медичного обладнання/ устаткування, поліцейським має бути відшкодовано з держбюджету витрачені ними кошти на його придбання, або гарантовано право на безкоштовне лікування в інших державних чи приватних медзакладах з необхідним медобладнанням/ устаткуванням. Також повинна надаватися безоплатна медична допомога за будь-яких умов.

Безоплатна медична допомога – це допомога, яку надають усім громадянам незалежно від її обсягу та без попереднього, поточного або наступного їх розрахунку за надання такої допомоги (Tatsii et al., 2011, p. 380).

4. Запровадження бюджетно-страхової медицини для поліцейських. З метою отримання медичної допомоги належного рівня в Україні потрібно запровадити додаткове й ефективне фінансування медичних послуг – відомчу медицину, яка буде функціонувати на страхових засадах.

Досвід країн – членів Європейського Союзу, а також країн Центральної та Східної Європи засвідчує, що механізм фінансово-правового регулювання медичного забезпечення поліцейських можна успішно вдосконалювати як у межах кошторисно-бюджетного фінансування, так і завдяки медичному страхуванню. Найефективнішим шляхом покращення фінансування сфери охорони здоров'я здебільшого в різних країнах світу вважають відмову від суто бюджетного фінансування й перехід до моделі медичного страхування. Основною перевагою запровадження медичного страхування є цільовий характер внесків. Це забезпечує зміцнення фінансової бази системи охорони здоров'я та має високий ступень солідарності, незалежно від фінансової можливості особи. Причому в багатьох країнах – членах Європейського Союзу держава бере участь у системі обов'язкового медичного страхування через бюджетні внески в тому чи іншому вигляді (Drozd, 2021, p. 55; Bukach, Kaminska, & Medvid, 2021; Bevzenko et al., 2019).

Вартий уваги досвід США, де більшість громадян мають медичне страхування, яке зазвичай надає роботодавець фізичній особі і яке поширюється на його найближчу родину. Деякі страхові плани надають федеральні чи штатні уряди, профспілки або приватні особи. Після виходу на пенсію громадяни можуть отримати допомогу через державну страхову програму Medicare (The Official ...), сім'ї та особи з низьким рівнем доходу можуть отримати допомогу через державну страхову програму Medicaid (Drozd, 2021, p. 63; Medicaid - basic...).

В аспекті запровадження страхової медицини, на нашу думку, поліцейських слід забезпечувати безоплатним або частково

оплатним одержанням лікарських засобів за рецептами лікарів.

5. Обмеження права вільного вибору лікаря. Зауважимо, що, відповідно до Дванадцяти принципів організації охорони здоров'я для будь-якої національної системи охорони здоров'я, прийнятих 17-ю Всесвітньою медичною асамблеєю (Нью-Йорк, США, жовтень 1963 року, зміни – 35-ю Всесвітньою медичною асамблеєю, Венеція, Італія, жовтень 1983 року), для будь-якої національної системи охорони здоров'я належить можливість вільного вибору лікаря пацієнтом, а лікареві – обирати та лікувати тільки цього пацієнта без будь-якого впливу на обох. Принципу вільного вибору слід дотримуватися також у випадку надання допомоги повністю або частково в лікувальних центрах. Лікар має беззаперечний професійний та етичний обов'язок надавати допомогу в невідкладних випадках (Minka, 2017, p. 425). Цей принцип повною мірою не реалізований в Україні, оскільки поліцейські обслуговуються переважно в закладах охорони здоров'я системи МВС України, що не має централізованого характеру й тому обмежує їх у вільному виборі лікаря.

6. Відсутність можливості запису поліцейських до закладів охорони здоров'я системи МВС України за допомогою електронних сервісів (через сервіс запису до лікарів і зберігання медичних даних Helsi.me). Запровадження такої можливості надасть змогу своєчасно, у будь-який час доби, за допомогою мережі Інтернет, записатися на прийом до лікаря та зберегти історію звернень до нього.

7. Медико-психологічна допомога поліцейським і членам їхніх сімей, особливо в умовах воєнного стану. Специфічні, екстремальні умови служби, ненормований графік роботи може спровокувати не лише соматичні, зокрема професійні захворювання, а й психологічні проблеми. Тривалі повітряні тривоги, робота з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в умовах воєнного стану, з потерпілими від злочинів, перебування в полоні, участь у бойових діях підвищують рівень стресу й тривоги та можуть спричинити посттравматичний стресовий розлад або професійне вигорання, алкогольну чи наркотичну залежність, і звернення до фахівців у сфері психічного здоров'я в такому випадку є досить важливим. Поліцейські не повинні соромитися звертатися за медико-психологічною допомогою та залишатися зі своєю проблемою наодинці. Зауважимо, що їм надається можливість звернутися за психологічною допомогою під час проходження диспансеризації або цільового медичного огляду, чи шляхом самозвернення до фахівців психоневрологічного диспансеру (центру психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору МВС України). На нашу думку, в умовах сьогодення, через завантаженість роботою (прийом великої

кількості пацієнтів тощо), психологи можуть не виявити ту чи іншу симптоматику певного психічного розладу, а тому мають ретельно працювати над цим, щоб запобігти майбутнім серйозним наслідкам. Психологи повинні проводити з поліцейськими профілактичну роботу, вчити їх управляти стресом у кризових ситуаціях, формувати психологічну стійкість. Одним зі шляхів профілактики й розв'язання психологічних проблем може бути проведення фахівцями у сфері психічного здоров'я регулярних курсів (семінарів) з управління конфліктами та стресом у підрозділах поліції (Polizisten in der...; Kolb et al., 2021).

Отже, важливим аспектом захисту права поліцейських на належне медичне забезпечення є те, що вони мають право звертатися зі скаргами про порушення своїх прав до адміністрації закладу охорони здоров'я (адміністративний порядок), а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена) та суду. Переконані, що вдосконалення механізму захисту прав поліцейських шляхом створення нових інституцій має вагоме значення.

Також окреслимо діяльність професійних спілок, які є важливим елементом захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів поліцейських. В умовах сьогодення зазначені громадські організації не знайшли свого належного вияву, а тому, на нашу думку, потребують активізації та вдосконалення своєї діяльності.

Висновки

Право поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні є соціальним правом. Воно регламентоване низкою міжнародно-

правових, загальних державно-правових та відомчих актів, серед яких: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року, Конституція України від 28 червня 1996 року, Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII «Основи законодавства України про охорону здоров'я», накази МВС України від 4 листопада 2003 року № 1296 «Про медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я системи МВС України», від 3 червня 2016 року № 462 «Про затвердження Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС» та ін.

Право поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні – це вид соціального забезпечення, що передбачає можливість працівників Національної поліції України своєчасно отримувати необхідну медичну допомогу (послуги) в закладах охорони здоров'я будь-якої форми власності та організаційно-правової форми, а також у зоні виконання оперативно-службових завдань (польових умовах).

Зокрема, такі аспекти, як своєчасність і якість надання медичної допомоги, а саме медико-психологічної, достатній рівень фінансування медичного забезпечення поліцейських, надання безоплатної медичної допомоги поліцейським за будь-яких умов і повною мірою, запровадження бюджетно-страхової медицини для поліцейських, гарантування права вільного вибору лікаря, можливість запису в заклади охорони здоров'я системи МВС України через електронні сервіси є показниками ефективної реалізації права поліцейських на належне медичне забезпечення в Україні.

References

- [1] Bevzenko, V.M., & Bortniak, V.A. (et al.). (2019). *The optimization of protection model for rights and freedoms of ukrainian person*. Lv-Torun: SENSE. Retrieved from <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/22/237/538-1>.
- [2] Bratasiuk, M.H. (2020). The philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking. *Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 14-20. doi: 10.33270/02201901.14.
- [3] Bukach, V., Kaminska, N., & Medvid, L. (2021). Institutional guarantees of constitutional political rights and freedoms of man and citizen in Ukraine. *Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(21), 39-46. doi: 10.33270/04212101.39
- [4] Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary (1970-1980). Retrieved from <http://sum.in.ua/s/nalezhnj>.
- [5] Drozd, S.M. (2020). Right to medical care of police officers and factors influencing it. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 43, 90-93. doi: 10.32841/2307-1745.2020.43.20.
- [6] Drozd, S.M. (2021). *Financial and legal regulation of medical support of police officers* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [7] Dzhuska, A.V., & Dzhuskyi, V.V. (2019). Right of Ukrainian police officers to respect their dignity during the performance of official duties. *Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 90-98. doi: 10.33270/01191702.90.
- [8] Dzhuska, A.V., Kaminska, N.V., & Makarukha, Z.M. (2021). Modern concept of understanding the human right to life. *Wiadomości Lekarskie*, 2, 341-350. doi: 10.36740/WLek202102131.
- [9] Kaminska, N., & Nazarko, Y. (2017). Euthanasia and the human right to health protection in Ukraine and European Union. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 4(105), 28-39.

- [10] Kolb, A., Hrushko, M., Teteriatnyk, H., Chepik-Trehubenko, O., & Kotliar, O. (2021). Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*, 39(71), 334-349. doi: 10.46398/cuestpol.3971.17.
- [11] Minka, T.P. (Eds.). (2017). *Scientific and Practical Commentary on the Law of Ukraine "On National Police"*. Dnipro: Dniprop. Derz. un-t vnutr. sprav.
- [12] Medicaid - basic Health Program. (n.d). Retrieved from <https://www.medicaid.gov/>.
- [13] Nazarko, Yu.V. (2022). *The constitutional right to health care in Ukraine and the states of the European Union: a comparative legal study*. Kyiv: KNT.
- [14] Pasko, V.V. (Eds.). (2005). *Organization of medical care of troops*. Kyiv: Lesia.
- [15] Polizisten in der Krise. Berufliche Belastungen mit Hilfe von Krisenintervention und Supervision verarbeiten lernen. (n.d.). Retrieved from <https://www.kriminalpolizei.de/ausgaben/2005/juni/detailansicht-juni/artikel/polizisten-in-der-krise.html>.
- [16] Smyk, A.S. (2020). Medical care as an important guarantee of social security for police officers in Ukraine. *Legal science*, 3, 488-493. doi: 10.32844/2222-5374-2020-105-3.60.
- [17] Sosnina, O., Mykytiv, O., Mykytiv, H., Kolenichenko, T., & Holovach, A. (2021). International Aspects of the Protection of Victims' Rights in the Conditions of Armed Conflict in Ukraine. *Cuestiones Políticas*, 39(71), 433-457. doi: 10.46398/cuestpol.3971.24.
- [18] Tatsii, V.Ya., Petryshyn, O.V., & Barabash, Yu.H. (et al.). (2011). *Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary* (2nd ed.). Kharkiv: Pravo.
- [19] The Official U.S. Government Site for Medicare. (n.d.). Retrieved from <https://www.medicare.gov/>.
- [20] Vapniarchuk, N.M. (2023). Regarding the issue of medical care and sanatorium-resort treatment for employees of the National Police of Ukraine. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 75(3), 13-18. doi: 10.24144/2307-3322.2022.75.3.2.

Список використаних джерел

- [1] *The optimization of protection model for rights and freedoms of ukrainian person* : collective monograph / [V. M. Bevzenko, V. A. Bortnyak ect.]. Lv-Torun : SENSE, 2019. 364 s. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/22/237/538-1>.
- [2] Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14–20. doi: 10.33270/02201901.14.
- [3] Букач В., Камінська Н., Медвідь Л. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 39–46. doi: 10.33270/04212101.39.
- [4] Словник Української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/nalezhnyj>.
- [5] Дрозд С. М. Право на медичне забезпечення поліцейських і чинники, що на нього впливають. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 43. С. 90–93. (Серія «Юриспруденція»). doi: 10.32841/2307-1745.2020.43.20.
- [6] Дрозд С. М. Фінансово-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 208 с.
- [7] Джуська А. В., Джуський В. В. Право працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання службових обов'язків. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 90–98. doi: 10.33270/01191702.90.
- [8] Dzhuska A. V., Kaminska N. V., Makarukha Z. M. Modern concept of understanding the human right to life. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. № 2. P. 341–350. doi: 10.36740/WLek202102131.
- [9] Kaminska N., Nazarko Y. Euthanasia and the human right to health protection in Ukraine and European Union. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4 (105). С. 28–39.
- [10] Kolb A., Hrushko M., Teteriatnyk H., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. No. 39 (71). P. 334–349. doi: 10.46398/cuestpol.3971.17.
- [11] Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / кол. авт. ; кер. авткол. Т. П. Мінка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.
- [12] Medicaid – basic Health Program. URL: <https://www.medicaid.gov/>.
- [13] Назарко Ю. В. Конституційне право на охорону здоров'я в Україні та державах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2022. 284 с.
- [14] Організація медичного забезпечення військ : підручник / за ред. В. В. Паська. Київ : Леся, 2005. 430 с.
- [15] Polizisten in der Krise. Berufliche Belastungen mit Hilfe von Krisenintervention und Supervision verarbeiten lernen. URL: <https://www.kriminalpolizei.de/ausgaben/2005/juni/detailansicht-juni/artikel/polizisten-in-der-krise.html>.

- [16] Смик А. С. Медичне обслуговування, як важлива гарантія соціального забезпечення працівників поліції в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105). С. 488–493. doi: 10.32844/2222-5374-2020-105-3.60.
- [17] Sosnina O., Mykytiv O., Mykytiv H., Kolenichenko T., Holovach A. International Aspects of the Protection of Victims' Rights in the Conditions of Armed Conflict in Ukraine. *Cuestiones Politicas*. 2021. No. 39 (71). P. 433–457. doi: 10.46398/cuestpol.3971.24.
- [18] Конституція України. Науково-практичний коментар / [редкол.: В. Я. Тацій (гол. редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків: Право, 2011. 1128 с.
- [19] The Official U.S. Government Site for Medicare. URL: <https://www.medicare.gov/>
- [20] Вапнярчук Н. М. До питання медичного забезпечення та санаторно-курортного лікування працівників Національної поліції України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 75. Ч. 3. С. 13–18. (Серія «Право»). doi: 10.24144/2307-3322.2022.75.3.2.

Right of Police Officers to Appropriate Medical Care in Ukraine: Problems of Conceptualization and Provision

DZHUSKA Anna

Ph.D in Law, Chief Operations Officer of the National Police of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4297-6792>;

DZHUSKYI Vitalii

Chief Operations Officer of the National Police of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3356-3494>

Topicality. The protection of human rights is a key topic in the science of constitutional law. Employees of law enforcement agencies, in particular police officers, stand guard over legality, law, and order, protecting the rights, freedoms, and legitimate interests of a person and a citizen. At the same time, law enforcement officers themselves, as citizens of Ukraine, may face a situation of violation of their rights during the performance of their official duties or in their personal life. Working in specific conditions, especially during martial law, policemen must be guaranteed appropriate medical care, the main aspects of which are not fully covered by legal science, and therefore require further scientific research. The purpose of the article is to reveal the essence of the right of police officers to appropriate medical care in Ukraine and to determine the methods of its protection. The methodological basis is based on general scientific and special legal methods, approaches, and principles. Fundamental in this context is complex and systemic approaches, along with anthropological, axiological, and instrumental, as well as formal-logical, formal-legal, comparative-legal methods, as well as methods of analysis and synthesis. The scientific novelty consists in the formulation of a number of new improvements to the provisions and conclusions existing in legal science regarding the understanding of the right of police officers to appropriate medical care in Ukraine, and determining ways of protecting this right. A key aspect of appropriate medical care as a type of social care is obtaining the necessary medical care (services). Research results. The main problematic issues related to the appropriate medical care of police officers are singled out. The administration of health care institutions, especially the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, must create all conditions to provide police officers with timely and high-quality medical care. The insufficient level of funding for the medical care of police officers does not allow the full implementation of the constitutional provisions on free medical care in Ukraine. The introduction of additional and effective functioning of departmental medicine on an insurance basis will create conditions for police officers to receive medical care at the appropriate level. Practical significance. Protection of the rights of police officers should be carried out not only by the law enforcement officers themselves but also by other institutions – the ombudsman, judicial bodies, etc. Conceptualization of the protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of police officers should take into account the existing assets of domestic and foreign scientists and needs further scientific research

Keywords: rights of police officers; health care; appropriate medical care; medical aid; medical service

DOI: 10.33270/01232502.120

УДК 321.01(477)«19/20»

Філософський вимір легітимності влади в період екзистенційної війни: досвід України XX–XXI століть

ДУРДИНЕЦЬ Мирослав*

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6718-3583>;

ДРАП'ЯТИЙ Богдан

аспірант відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8360-498X>

Анотація. Метою статті є на прикладі української державності здійснити доктринальний аналіз природи легітимності української влади та її чинників у період перманентної екзистенційної війни росії проти України як в історичній ретроспективі, так з політико-правовим аналізом в умовах воєнного стану. Методологічна основа дослідження базується на загальнонаукових і спеціально-юридичних методах. Ключовим є аксіологічний підхід з використанням порівняльно-правового, історичного, гносеологічного, контент-аналізу, діалектичного та інших методів наукового дослідження. Наукова новизна полягає у філософсько-правовому осмисленні та розробленні конкретних пропозицій щодо подальшого правового й організаційного вдосконалення роботи державних інституцій, зміцнення легітимності влади в умовах перманентних загроз з боку історичного ворога України – російської федерації. Здійснено аналіз природи легітимності влади в умовах воєнного стану та історичній ретроспективі з моделюванням майбутніх викликів на основі політико-правового досвіду українського державотворення. Основними чинниками легітимності влади в демократичному суспільстві визнано рівень довіри до виборчої системи та явку виборців, якість законів та інших нормативних актів (відповідність писаної норми реальній можливості її правозастосування), політично неупереджений та професійний державний апарат, стійкість і безперервність роботи інституцій у період особливого правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, рівень суспільної довіри до державних інституцій, відповідність дій влади нормам Конституції України та досягнення легітимних цілей їх реалізації. Практичне значення вивчення окресленої проблематики полягає в можливості розроблення найбільш ефективних моделей політичного прогнозування та державотворення

Ключові слова: легітимність; конституціоналізм; влада; демократія; війна; воєнний стан; суверенітет; філософія; державні інституції; політика; парламент; державотворення

Історія статті:

Отримано: 22.02.2023

Переглянуто: 17.03.2023

Прийнято: 25.04.2023

Рекомендоване посилання:

Дурдинець М., Драп'ятий Б. Філософський вимір легітимності влади в період екзистенційної війни: досвід України XX–XXI століть. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 120–129. doi: 10.33270/01232502.120.

*Відповідальний автор

Вступ

Наріжна мета гібридної війни, розв'язаної росією, – делегітимізувати демократичну владу України та інших країнах вільного світу, створити всі умови для перманентного внутрішньо-державного протистояння, системно доводити неспроможність політичного суспільства до самостійного державного суверенітету й незалежності.

Поділ влади, верховенство права, які гарантують захист прав людини, є суттю ідеї Основного Закону держави. Конституція України містить відповідні застороги, які можуть бути ефективними за умови їх підкріплення інституційними механізмами. Конституційні принципи поділу влади (ст. 6) та верховенства права (ст. 8) є фундаментальними принципами, згідно з якими необхідно сприймати весь текст Конституції України та її імпліцитну частину в розумінні відносин між вищими конституційними органами влади (парламентом, главою держави, урядом)¹. Принцип поділу влади втілений у низці інших конституційних норм та окреслює «встановлені Конституцією межі» для здійснення повноважень кожною гілкою влади. Принцип поділу влади й механізм «стримувань і противаг», які запроваджені в конкретних засобах взаємного впливу та контролю між органами державної влади, здійснює, зокрема, такі конституційні функції, як запобігання узурпації влади (ч. 3, 4 ст. 5 Конституції України) та запобігання порушенню конституційних гарантій прав людини².

Проросійські сили впродовж понад 30 років незалежності України мали неконкурентну перевагу над демократичними силами у фінансовому, медійному, політичному, ресурсному забезпеченні та проводили підривну роботу з метою висвітлення недієспроможності інституційного розвитку України. Попри російську агресію, українська державність відбулася, а український народ залишається непохитним у бажанні жити в суверенній, незалежній, демократичній, правовій та соціальній Україні.

Нам дедалі частіше доцільно проводити історичні паралелі між 1917–1919 роками та сучасністю – починаючи з 2014 року. Занадто очевидною є схожість методів не лише воєнної (збройної) боротьби країни-агресора проти незалежності України, а й ідеологічна, політична, енергетична, гуманітарна війна проти українського народу. Крім того, як слушно зауважують дослідники, перемога в екзистенційній для України війні визначається не лише національною стійкістю України та готовністю ЗСУ дати відсіч ворогові, а й значною мірою консенсусом західних політичних еліт, міжнародною солідарністю на

політичній арені (Herasymchuk, 2023), що, безперечно, потребує проведення ретельного доктринального аналізу діяльності державних інституцій та чинників їх легітимності в умовах екзистенційної війни, взаємодії з громадянським суспільством, ролі міжнародної спільноти й держав-партнерів у підтримці українського народу.

Матеріали та методи

Питання легітимності влади було й залишається наскрізною проблематикою державотворення з часів античності й донині. Свого часу ще Платон, Арістотель, Сократ, Піфагор у своїх діалектичних працях (діалогах) робили спробу викристалізувати ідеальну форму державного ладу, суспільного врядування, а в кінцевому результаті побудову держави та способи взаємодії влади із суспільством на універсальних принципах і підходах. У контексті античної філософії легітимність влади означає справедливі дії правителя стосовно суспільства й індивіда зокрема. Водночас категорія «справедливість» має досить широке й неуніфіковане трактування, а тому праці античних філософів мають різну спрямованість.

Питання встановлення, визнання та утримання влади на окремій території значною мірою відображені в праці Нікколо Макіавеллі «Державотворець», яку вважають класикою політико-філософської думки. Така сама основа закладена в політико-правових трактатах філософів, теоретиків і практиків державотворення більш пізнього періоду, до яких, зокрема, належать «Про дух законів» Ш. Монтеск'є, «Про суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо, «Левіафан» Т. Гоббса, «Федераліст» А. Гмільтона, Дж. Медісона та Д. Джея.

Грунтовні та комплексні дослідження з питань легітимності влади представлені у вітчизняних і зарубіжних фахових статтях, дисертаціях, політичних трактатах. Проте питання легітимності влади в період воєнного стану у XXI столітті з порівняльно-правовим аналізом історичної ретроспективи українського державотворення XX століття, на наш погляд, варте окремого наукового дослідження з обґрунтуванням прикладних висновків і рекомендацій.

Слід зазначити, що проблему легітимності влади досліджували:

1) у філософсько-доктринальному вимірі: М. Аврелій, Арістотель, А. Баумейстер, М. Вебер, Б. Гаврилишин, А. Гамільтон, Т. Гоббс, І. Іващенко, Дж. Лок, А. Конверський, М. Костицький, В. Кремін, М. Маринович, Ш. Монтеск'є, Платон, М. Попович, Ж.-Ж. Руссо, Сократ, Ф. Фукуяма;

2) у конституційно-правовому аспекті: С. Головатий, О. Гришук, Н. Камінська, М. Козюбра, О. Копиленко, В. Костицький, Н. Кушакова-Костицька, В. Лемак, М. Мельник, Л. Наливайко, Н. Онищенко, М. Онишук, О. Петришин, С. Різник,

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Там само.

М. Савчин, В. Сас, А. Селіванов, О. Скрипнюк, Р. Стефанчук, М. Теплюк, Ю. Шемшученко;

3) в історичному контексті: С. Аржевітін, В. Балух, С. Віднянській, Я. Калакура, Я. Грицак, О. Гуржій, М. Грушевський, В. Липинський, В. Смолій;

4) у політико-правовому значенні: З. Бзежинський, В. Горбулін, В. Гошовська, Л. Григорович, В. Дурдинець, Л. Кравчук, В. Литвин, І. Рейтерович, С. Хантінгтон та ін.

Питання легітимності влади є значно ширшим, ніж контитуційно-правовий вимір, а тому охоплює історичний, філософський, політичний та інші аспекти.

Досвід новітнього українського державотворення засвідчує, що принципи й підходи до встановлення влади та її легітимізація концептуально мало чим відрізняються від думок, викладених у працях учених різних епох (Античності, Середньовіччя, Відродження, Просвітництва, Нового й Новітнього часів), а отже, питання влади на кожному етапі потребує осмислення та доктринального вивчення з урахування конкретних соціокультурних характеристик певної епохи.

Саме тому метою дослідження є вивчення питання легітимності влади в період екзистенційної війни крізь призму історичного досвіду України та запитів сьогодення, з'ясування відповідних закономірностей для вироблення найбільш ефективних моделей політичного прогнозування та державотворення. Реалізації мети сприятиме застосування методологічного інструментарію, основними складовими якого є аксіологічний підхід з використанням порівняльно-правового, історичного, гносеологічного, контент-аналізу, діалектичного й інших методів наукового дослідження.

Результати й обговорення

Історико-правове дослідження чи пізнання ґрунтується на знанні минулого, сучасного та прогнозуванні або моделюванні перспектив майбутнього. Щоб відійти від принципу констатації фактів і забезпечити аналітичний підхід у галузі історії держави, права, політичної думки України, потрібно розглядати історико-правові явища крізь призму триєдиної структури загального, особливого, одиничного. Саме ж історико-правове явище є одиницею, первісною клітинкою вказаного пізнання та постає як конкретна державно-правова подія, властивість, процес, що відображають зовнішній бік об'єктивної соціальної дійсності та нерозривно пов'язані з її суттю. Повніше зміст історико-правового явища можна зрозуміти, проаналізувавши, наприклад, об'єкт і предмет історії держави й права України, історії української політичної та правової думки. Таким об'єктом слугують держава і право України, політичні доктрини, а також пов'язані з ними події та явища політичного, соціального, економічного,

етичного, психологічного характеру (Kostytskiy, 2015).

Утвердження та розбудова новітньої української державотворчості відбувається під впливом тисячолітньої ідеї побудови незалежної та суверенної держави, власне правовий акт є наслідком, або інструментом утілення ідеї. Тяжкий тоталітарний спадок радянської науки з її методами матеріалістичної діалектики донині має відображення в сучасних наукових працях, де закон прирівнюється до права, інтереси держави стоять вище інтересів індивіда, а отже, суспільного блага. Зазначене стосується і визначення легітимності влади, яку часто ототожнюють з легальністю (відповідністю нормі закону чи іншого акта). Водночас ми є прихильниками розуміння легітимності як значно феномену зі значно глибшою ціннісною природою та ширшим правовим змістом.

Залежно від ідеології та панівного устрою або режиму в певній країні вироблялися критерії легальності влади, а легітимність безпосередньо залежала від довіри та сприйняття влади суспільством, на якого вона поширюється.

У міжнародному праві відсутнє універсальне визначення легітимності з огляду на те, що для кожної держави, народу та національності легітимність має здебільшого світоглядне значення, яке у свою чергу базується на культурі, традиціях, історії, політичних особливостях суспільства. Неоднорідність бачення щодо формування державного ладу й громадянського суспільства створює різні чинники легітимності влади. У контексті української практики державотворення (іманентні демократичні цінності) рівень легітимності рішень та актів влади базується здебільшого на відповідності засадам свободи.

Для наочного розуміння відмінності легітимності від легальності можна навести приклад приходу до влади та функціонування націонал-соціалістичної робітничої партії на чолі з А. Гітлером або постанову ЦВК й РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 року (більш відому як закон про «п'ять колосків»)¹. Тобто з точки зору «законності» під кожну дію, воєнний злочин або геноцид проти нації здебільшого було видано певний акт, який міг бути легальний у позитивістському значенні, але не спрямований на досягнення легітимної мети.

¹ Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності : постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серп. 1932 р. URL: <https://holodomorinstitute.org.ua/documents/postanova-czvk-i-rnk-srsr-pro-ohoronu-majna-derzhavnyh-pidpryemstv-kolgospiv-i-kooperacziyi-ta-zmicznennya-gromadskoyi-soczialistichnoyi-vlasnosti/>.

В епоху Радянського Союзу, систему якого було побудовано на засадах тоталітаризму, масової пропаганди, відсутності політичного плюралізму та громадянського суспільства, довіру народів до його влади (не делегованої) не розглядали як ціннісну категорію, що цілком відповідало монополії комуністичної партії та ідеології соціалізму. Життєздатність таких режимів короткочасна в історичному вимірі, але надзвичайно руйнівна і трагічна для народів, які є заручниками на власній землі.

Довіра як ціннісний індикатор легітимності влади та «суттєва рушійна сила переконань громадян й еліти щодо легітимності глобального управління» (Dellmuth et al., 2022) почала визрівати в країнах Західної Європи. Підтримка громадян і репутація політика стала визначальним чинником успіху. У контексті визначення легітимності влади досі тривають науково-практичні дискусії між теоретиками і практиками права, передусім стосовно того, у який спосіб (окрім виборів) визначити рівень довіри суспільства до влади. Тобто довіра – це ціннісна категорія, що співвідноситься зі справедливістю, правдою, прозорістю, чесністю, які не мають уніфікованих нормативно визначених критеріїв вимірювання.

У дослідженні питання легітимності влади в умовах екзистенційної війни РФ проти України метод історичного аналізу й аксіологічний підхід ефективно сприяють досягненню мети – встановленню природи легітимності влади в розумінні українського державотворення.

Криза легітимації влади під час формування державних інституцій часів Української Народної Республіки (1917–1919 років) стала однією з передумов військово-політичної неспроможності дати остаточну відсіч окупаційним більшовицьким військам. Міжнародна спільнота і суб'єкти міжнародної політики були ослаблені внаслідок руйнівної Першої світової війни (1914–1918 років), а Сполучені Штати Америки не визнали державність УНР, і навіть Державний секретар США Роберт Лансінг неодноразово в публічних виступах й дипломатичних посилах стверджував про невизнання українського уряду та України як самостійної держави. Таким чином, розпад Австро-Угорщини й Німецької імперії (1918 року), пізніше – Османської імперії (1922 році) та ослаблення Великої Британії, Франції й інших країн, з одного боку, а з іншого – внутрішньодержавна боротьба еліт за владу в УНР – призвели до її стрімкого послаблення (економічного, продовольчого, індустріального, логістичного) і неспроможність військового й інституційного супротиву більшовицькому наступу.

Особливо важливим баланс легітимності й ефективності влади є в період становлення держави, революційні та постреволуційні періоди. Український досвід державотворення 1991 року, на нашу думку, свідчить про засвоєні уроки історії,

і на підтвердження цього наведемо декілька аргументів. Прийняттю Акта проголошення незалежності України передувала Декларація про державний суверенітет (прийнята Верховною Радою УСРСР 14 липня 1990 року), зміст якої полягав у проголошенні верховенства, самостійності, повноти й неподільності влади Республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах¹.

Фактично цей акт (прийнятий Парламентом, який вперше було обрано у відносно демократичний спосіб 1989 року) був наслідком прагнення до реалізації тисячолітньої національної ідеї щодо суверенітету й незалежності України та регальною передумовою для прийняття Акта проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року). Попри те, що нормативні акти, прийняті Парламентом Республіки, яка входила до складу СРСР, підтримувала переважна більшість суспільства (ідеться не лише про відсутність супротиву, а й про публічну підтримку, наприклад шляхом мітингів), з боку інших держав Україна не отримала бажаної консолідованої підтримки.

За ініціативи громадськості й за підтримки Верховної Ради України 1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум щодо незалежності України. Бюлетень референдуму містив текст Акта проголошення незалежності України, ухваленого Верховною Радою 24 серпня 1991 року².

Одночасно з президентськими виборами (перемогу здобув Леонід Кравчук з результатом 61,59 % голосів) у бюлетені було одне питання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» із двома варіантами відповіді: «Так, підтверджую» або «Ні, не підтверджую».

90,32 % учасників референдуму відповіли: «Так, підтверджую». Референдум відбувся в усіх 27 адміністративних регіонах України: 24 областях, АР Крим, Києві та Севастополі. Загалом у голосуванні взяли участь 31 891 742 особи – 84,18 % населення України.

Після проведеного Всеукраїнського референдуму більшість країн почали визнавати суверенітет і незалежність України та встановлювати дипломатичні відносини, зокрема: Канада, Польща, Угорщина, Литва, Болгарія, Ізраїль, США, Китай, Велика Британія, Австралія, Швеція, Німеччина, Франція, Іспанія та інші країни світу.

Високий рівень легітимності суверенітету й незалежності України зумовив остаточний

¹ Декларація про державний суверенітет України : декларація Верховної Ради Української РСР від 16 лип. 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.

² Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серп. 1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.

розпад СРСР. Так, 8 грудня 1991 року президент України Леонід Кравчук, президент росії Борис Єльцин та голова Верховної Ради Республіки Білорусь Станіслав Шушкевич у Біловезькій Пущі поблизу Берестя (Білорусь) підписали Біловезьку угоду, якою було оголошено розпуск СРСР і припинення його існування як суб'єкта геополітичної реальності.

Проголошення суверенітету й незалежності України, підтримка цього рішення на Всеукраїнському референдумі 1991 року посилили динамічне відділення України зі сфери геополітичного впливу РФ, а відповідно перманентна екзистенційна війна держави-агресора проти українського народу вийшла на новий гібридний рівень.

Комплексне напрацювання та прийняття законів й інших нормативно-правових актів, передусім у сфері безпеки й оборони, забезпечили стійкість української державності до актів агресії (*економічної, енергетичної, військової, дипломатичної*) у перші роки незалежності України. З вивчених уроків історії молода держава почала активне формування державних інституцій і сектору безпеки та оборони, а вже 6 грудня 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про Збройні Сили України». Динамічність правового й організаційного забезпечення розбудови держави суттєво перешкоджали планам керівництва РФ нівелювати суверенітет і незалежність України, створити з України де-факто конфедерацію у сфері її геополітичного впливу.

Проводячи історичні паралелі новітнього етапу українського державотворення з добою колиць європейської цивілізації Київської Русі (882–1240 роки), можна зазначити, що на цих теренах проводилися народні Віче, яке виражало волю суспільства щодо найбільш важливих питань. Попри те, що Київська Русь була монархічною, феодалною державою, зародження демократичного врядування та його розвиток на думку істориків та конституціоналістів сприяв забезпеченню легітимізації суспільних законів, а звідси стійкість і визнання влади.

Досліджуючи ретроспективу новітнього українського державотворення, важливо концептуально вивчити акти відкритої зовнішньої агресії проти України від ранніх етапів зародження державності донині та надати оцінку ефективності дій державних інституцій щодо захисту національних інтересів.

Як ми зазначали, один з методів ведення гібридної війни проти української державності полягав у спробі делегітимізації влади різних гілок і рівнів шляхом компрометації та висвітлення її діяльності виключно в негативному контексті. Такий підхід роками підживлював сумніви щодо спроможності України функціонувати як самостійна та незалежна держава. Народні лідери та ідейні провідники України в

різні часи й епохи ставали об'єктами ідеологічної дискредитації з боку росії.

Закладаючи інституційно-правовий фундамент української державності та урахувавши ідеологічні розбіжності всередині Верховної Ради України I–II скликання щодо змісту Основного Закону держави – Конституції України, було напрацьовано 15 різних проєктів, які тривалий час після проголошення незалежності України дискутувалися.

До прийняття Конституції України виникла криза політичних взаємовідносин та визначення меж повноважень між Президентом України і Верховною Радою України, яку вдалося урегулювати шляхом підписання 8 червня 1995 року Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. Цей акт мав політичну природу, але водночас став ефективним балансуєчим механізмом, що сприяв подолання інституційної кризи, тобто конфлікту між законодавчою та виконавчою гілками влади.

Революція на грані (1991 року), Помаранчева революція (2004–2005 років), Революція Гідності (2013–2014 років) яскраво репрезентують дисбаланс суспільних ціннісних очікувань і реальних можливостей постреволюційних представників влади задовольнити ці очікування. Будь-яка усталена система державного правління невіддатлива до швидких, докорінних змін та кадрового оновлення. Такий постреволюційний синдром – не феномен українського державотворення, а здебільшого поширена світова практика. Батьки й лідери революції часто стають жертвами завищених оцінок та обіцянок. Історичними прикладами в цьому контексті є буржуазно-демократична революція у Франції (і страта 1794 року на гільйотині одного з найбільш яскравих лідерів Максиміліана Робесп'єра).

Питання революцій та постреволюційних періодів розкрив французький ліберал Реймон Арон у своїй праці «Опіум інтелектуалів» (Aron, 2006). Наприклад, він стверджує, що «потрібен час, щоб вилікувати хвороби, спричинені революцією, навіть якщо ця революція вилікувала хвороби усунутого режиму. Водночас кожне покоління схильне гадати, чи його безпрецедентний проєкт є вирішальним проєктом людства».

Для проведення соціально відчутних реформ необхідно здійснити системну та комплексну роботу в частині законодавчого й організаційно-правового забезпечення, залучитися політичною і міжнародною підтримкою, віднайти джерела фінансування тощо. В умовах інституційної

турбулентності бюрократичний механізм функціонує із суттєвими ускладненнями.

Неналежно підготовлений чиновницький апарат в УНР став однією з причин інституційної неспроможності утримати систему управління державою в період воєнних дій та внутрішньо-державних протистоянь еліт.

Традиційно термін «чиновник» чи «бюрократія» звикли використовувати в негативному значенні. Щоправда, такий підхід, на нашу думку, хоча і є тенденційним, але не відповідає принципу справедливості, індивідуалізації та здебільшого є політичним кліше, а не об'єктивною дійсністю. Те, що зазвичай є малопомітним для більшості громадян, часто становить технократичну основу інституційної стійкості держави. Наприклад, формування бюджету країни, його розподіл, аналітика та прогнозування, законотворча й нормотворча робота, формування державної політики за окремими напрямками, забезпечення безпеки й оборони – це значний обсяг роботи, виконання якого потребує ґрунтовних знань і досвіду.

Навіть найбільш зрозумілі та прості за своєю суттю зміни в державному апараті можуть процесуально тривати місяцями, а то й роками. Цифрова трансформація позитивно впливає на динаміку, якість і прозорість державного врядування. Слово «бюрократія» (від фр. *bureau*) запровадив 1745 року Мосьє де Гурне, котрий додав до слова «бюро», що означає «контора» / «письмовий стіл», термін, утворений від грецького дієслова «керувати» (від дав.-гр. *κράτος*).

Без перебільшення найскладнішою стала ситуація щодо інституційної стійкості й легітимності влади після втечі Президента України Віктора Януковича, більшості членів тогочасного Уряду, керівництва сектору безпеки й оборони України, депутатського корпусу. Зберегти координованість і безперервність функціонування державного апарату в умовах російської збройної агресії проти України дозволила передусім підтримка переважною більшістю населення ідеалів Революції Гідності, а також професійний чиновницький апарат (не політичного, а технократичного рівня).

Після повномасштабного збройного вторгнення РФ в Україну (24 лютого 2022 року) одним зі стратегічних планів ворога (а судячи з досвіду – єдиний) передбачав зміну демократичної влади та встановлення контролю за всіма сферами суспільного життя. Поведінка і дії влади цілком відповідали волі та прагненням суспільства, що значною мірою забезпечило стійкість державних інституцій і можливість вживати дієвих кроків для надання відсічі ворогу.

Умови роботи під час карантинних обмежень, зумовлених пандемією COVID-19, сприяли виробленню відносно ефективних дистанційних

методів роботи органів влади, освітньо-наукових закладів, сфери послуг і бізнесу.

Передбачений у постанові Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 року № 950 «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» § 26-1, що в правовій площині закріплює можливість проведення онлайн засідань Кабінету Міністрів, відповідно до якого Прем'єр-міністр може прийняти рішення про проведення засідань Кабінету Міністрів у режимі відеоконференції з використанням відповідного програмного забезпечення, зокрема через Інтернет. В онлайн-засіданні Кабінету Міністрів беруть участь члени Кабінету Міністрів, а також інші особи, які визначені Прем'єр-міністром¹.

У комплексі досвід віддаленої роботи суттєво допоміг у період повномасштабної війни зберегти максимальну стабільність й безперервність роботи легітимної влади України в умовах територіального розосередження. Сучасні технології дозволяють забезпечувати ефективну віддалену роботу, а це ще одне підтвердження необхідності йти в ногу з часом і максимально інтегрувати новітні технології для покращення ефективності функціонування державних інституцій.

Водночас у Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» статтю 2 визначено, що Верховна Рада проводить засідання в будинку Верховної Ради (м. Київ, вул. Грушевського, 5)².

Згідно з рішенням Верховної Ради, прийнятим більшістю народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради, її засідання можуть проводитись в іншому місці³.

Проте немає норми, яка б дозволяла проведення пленарних засідань Парламенту онлайн, і дискусія щодо доцільності впровадження такого формату роботи єдиного законодавчого органу розпочалася відразу з впровадження Урядом на початку 2020 року карантинних обмежень по всій території України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Особливої актуальності це питання набуло з початку повномасштабної війни рф проти України на початку 2022 року.

Згідно з Основним Законом України, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ; народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади й органи місцевого самоврядування; право визначати і

¹ Про внесення змін до Регламенту Кабінету Міністрів України : постанова Кабінет Міністрів України від 29 груд. 2021 р. № 1454. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1454-2021-p#n2>.

² Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.

³ Там само.

змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (ч. 2, 3 ст. 5)¹.

Влада народу є первинною, єдиною та невідчужуваною і здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії в порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади й органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України; ці органи здійснюють владу в Україні, що походить від народу (абзац 3 пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини, п. 1 резолютивної частини рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005)².

Президент України, Верховна Рада України, органи місцевого самоврядування обираються громадянами України на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Звідси випливає, що вибори є одним з індикаторів легітимності влади. Рівень явки виборців для реалізації активного виборчого права і прозорість виборчого процесу – це один з головних детермінантів легітимності влади.

Довіра до виборчої системи підвищує явку виборців, а також сприяє більш відповідальному ставленню індивіда до свого вибору. У глобалізованому світі, враховуючи активні внутрішньо-державні міграційні процеси, ініціатива щодо впровадження електронних виборів має піддатися серйозній ревізії на політико-правовому і доктринальному рівні. Інноваційні методи зміцнення інституту демократії невідворотно будуть поступово імплементуватися в інституції та правові механізми.

Слід наголосити, що одним з чинників делегітимізації влади є продукування державними інституціями «мертвонароджених» норм законів чи підзаконних актів. Якщо юридичну норму неможливо застосувати в практичному вимірі, це є не лише порушенням принципу «верховенства

права» (правовладдя), яке відповідно до обов'язкових елементів цього поняття «*Rechtsstaat*» є не лише формальним, а й субстантивним чи матеріальним. Цими елементами є: 1) законність, включаючи прозорий, підзвітний і демократичний процес введення в дію приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом (The rule..., 2011).

Аналогічним чином впливають дискусії стосовно того, що закон існує для того, щоб керувати нами, а верховенство права передусім передбачає певні обмеження (Pike, 2023).

Популізм як вид політичної течії, який стрімко охопив Західну Європу та інші цивілізовані країни світу, є одним з ключових чинників делегітимізації влади або укорінення в суспільній свідомості недовіри до демократичних інституцій, а відповідно й самої держави. На сьогодні в Європі в більшості країн є принаймні одна популістична сила, у третині ж європейських країн популісти входять до трійки найвпливовіших партій (Mudde, & Kaltwasser, 2017). Крім того, на сьогодні праворадикальні популістські партії в Західній Європі порушують систему судової влади (Mazzoleni, & Voerman, 2021).

Розпізнати популістські політичні партії можна за двома основними ознаками, якими є слаборозвинута ідеологія (або її відсутність) та стратегія протиставлення до діючого політичного класу. Ці дві ознаки, зокрема, вживаються практично в усіх визначеннях у сучасній науковій літературі. Відсутність політичної ідеології унеможлиблює прогнозування урядової політики, а тотальна критика представників влади на тлі суспільного невдоволення створює сприятливу емоційну картинку для виборця.

У випадку новітнього українського державотворення популізм також став поширеним явищем у політичній системі, але це швидше перехідна закономірність від тоталітарного режиму до демократичного устрою, а не вирок усій політичній системі. На думку сучасних учених-транзитологів С. Левітськи та Дж. Локстона, на ранніх етапах лібералізації авторитарних режимів популістські партії та рухи є важливим політичним чинником появи конкуренції та змагальності, але в процесі подальшої демократизації – від автократизму з елементами конкуренції до електоральної демократії – популізм стає гальмуючим фактором, його вплив змінюється на негативний. Як слушно зауважують сучасні дослідники, «популістська боротьба є більш амбівалентною, ніж часто припускають» (Koch, 2021). Тому тут важливо утримати баланс, адже сьогодні популізм набуває

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) : рішення Конституційного Суду України від 5 жовт. 2005 р. № 6-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#Text>.

динаміки в країнах зі сталою демократією, зокрема в США, Австрії, Греції, Франції, Німеччині, Італії тощо (Yaкуменко, 2017). Критикуючи зв'язок політичного конституціоналізму з популізмом у Великій Британії, учені констатують наявність двох протилежних напрямів – правого та лівого, усунення недоліків яких потребує зміцнення демократії, а не правової конституції (30 years ago...). Крім того, поширення набуває позиція, згідно з якою популістські програми несумісні з конституціоналізмом (Tushnet, & Bugaric, 2021).

Часто політичної ваги популістам надають засоби масової інформації, адже продукований популістами контент є легким для сприйняття, і часто глобальні проблеми пропонується вирішити простими рішеннями, а цей підхід зумовлює симпатію мас. Пізніше проводяться соціологічні дослідження, які посилюють підтримку популістичних сил.

Ми вважаємо, що доречно провести паралель між рейтингом сприйняття (інтуїтивна симпатія) та рівнем довіри до політичної партії або її лідера, які вже апробовані роботою у владі. Рейтинг сприйняття (інтуїтивна симпатія) може здобути будь-яка політична сила, громадський рух, які ще не апробовані у владі, а рівень довіри формується на основі конкретних справ у державотворчому процесі.

Таким чином, можна встановити додатковий запобіжник для вияву популізму, адже кандидати у владу різних гілок і рівнів з безвідповідальними обіцянками та власне чинна влада вочевидь мають різний ступінь відповідальності.

Водночас, як було зазначено вище, важливо не вдаватися до крайнощів (орієнтація виключно на рівень довіри або інтуїтивну симпатію). Консерватизм у період динамічних і прогресивних змін у всіх сферах може зашкодити суспільству на цьому етапі цивілізаційного розвитку. Тобто рівень легітимності чинної влади та ступінь довіри до претендентів (політичних партій, кандидатів на політичні виборчі посади тощо) необхідно оцінювати за допомогою різних методологічних підходів.

До основних чинників легітимності влади в демократичному суспільстві належать: рівень довіри до виборчої системи та явка виборців, якість законів та інших нормативних актів (відповідність писаної норми реальній можливості її правозастосування), політично неупереджений та професійний державний апарат, стійкість і безперервність роботи інституцій у період особливого правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, рівень суспільної довіри до державних інституцій, відповідність дій влади нормам Конституції України та досягнення легітимних цілей їх реалізації. Водночас чинники легітимності влади слід розглядати як єдине ціле кінцевого результату, а не виокремлювати якийсь один базовий.

Висновки

Історичний аналіз українського державотворення потребує поглибленого аксіологічного вивчення політико-правових процесів у синтезі філософського, конституційного, компаративістичного, політологічного підходів для вироблення найбільш оптимальних і ефективних моделей політичного прогнозування та державотворення.

Історичний аналіз українського державотворення потребує поглибленого аксіологічного вивчення політико-правових процесів у синтезі філософського, конституційного, компаративістичного, політологічного підходів для вироблення найбільш оптимальних і ефективних моделей політичного прогнозування та державотворення.

References

- [1] 30 years ago. The 1991 referendum on the independence of Ukraine and the collapse of the USSR (archive photos). (n.d.). Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/referendum-pershoho-hrudnia-1991-roku-pro-nezalezhnist-ukrayiny-arkhivni-foto/30287132.html>.
- [2] Aron, R. (2006). *The drink of intellectuals*. Kyiv: Universe.
- [3] Bellamy, R. (2022). Political Constitutionalism and Populism. *Journal of Law and Society*, 1-25. doi: 10.1111/jols.12401.
- [4] Dellmuth, L., Aart Scholte, J., Tallberg, J., & Verhaegen, S. (2022). Legitimacy in Global Governance. *Chapter 1. Citizens, Elites, and the Legitimacy of Global Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- [5] Koch, C. (2021). Varieties of populism and the challenges to Global Constitutionalism: Dangers, promises and implications. *Global Constitutionalism*, 10(3), 400-438. doi: 10.1017/S2045381719000455.
- [6] Kostytskiy, M.V. (2015). Key approaches to the methodology of learning the Ukrainian historical and legal reality. *Scientific and informative bulletin*, 12, 12-17. Retrieved from http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgijrbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nivif_2015_12_3.pdf.
- [7] Mazzoleni, O., & Voerman, G. (2021). In the Name of Sovereignty. Right-Wing Populism and the Power of the Judiciary in Western Europe. *Partecipazione e Conflitto. University of Salento (Italy)*, 13(3). doi: 10.1285/i20356609v13i3p1417.
- [8] Mudde, C., & Kaltwasser, C. (2017). *Populism: a very short introduction*. New York: Oxford University Press.

- [9] Pike, J. (2023). The law does not exist to guide us. *Jurisprudence : An International Journal of Legal and Political Thought*. *Routledge*, 14(1), 95-112. doi: 10.1080/20403313.2022.2141509.
- [10] *The rule of law: report approved by the Venice Commission at its 86th plenary session* (Venice, March 25-26, 2011). (n.d.). Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf.
- [11] Tushnet, M., & Bugaric, B. (2021). *Power to the People: Constitutionalism in the Age of Populism*. Oxford University Press.
- [12] Yakymenko, Yu. (Eds.). (2017). *Transformation of the party system: Ukrainian evidence in the European context*. Kyiv: Razumkov Center

Список використаних джерел

- [1] 30 років тому. Референдум 1991 року про незалежність України і розпад СРСР (архівні фото). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/referendum-pershoho-hrudnia-1991-roku-pro-nezalezhnist-ukrayiny-arkhivni-foto/30287132.html>.
- [2] Арон П. Опій інтелектуалів. Київ : Юніверс, 2006. 272 с.
- [3] Bellamy R. Political Constitutionalism and Populism. *Journal of Law and Society*. 2022. P. 1–25. doi: 10.1111/jols.12401.
- [4] Dellmuth L., Aart Scholte J., Tallberg J., Verhaegen S. Legitimacy in Global Governance. *Chapter 1. Citizens, Elites, and the Legitimacy of Global Governance*. Oxford : Oxford University Press, 2022. P. 3–24.
- [5] Koch C. Varieties of populism and the challenges to Global Constitutionalism: Dangers, promises and implications. *Global Constitutionalism*. 2021. Vol. 10. Issue 3. P. 400–438. doi: 10.1017/S2045381719000455.
- [6] Костицький М. В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Науково-інформаційний вісник*. 2015. № 12. С. 12–17. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nivif_2015_12_3.pdf.
- [7] Mazzoleni O., Voerman G. In the Name of Sovereignty. Right-Wing Populism and the Power of the Judiciary in Western Europe. *Partecipazione e Conflitto. University of Salento (Italy)*. 2021. Vol. 13. No. 3. doi: 10.1285/i20356609v13i3p1417.
- [8] Mudde C., Kaltwasser C. *Populism: a very short introduction*. New York : Oxford University Press, 2017. 52 p.
- [9] Pike J. The law does not exist to guide us. *Jurisprudence : An International Journal of Legal and Political Thought*. *Routledge*. 2023. Vol. 14. Issue 1. P. 95–112. doi: 10.1080/20403313.2022.2141509.
- [10] Верховенство права : доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf.
- [12] Tushnet M., Bugaric B. *Power to the People: Constitutionalism in the Age of Populism*. Oxford University Press, 2021. 294 p.
- [13] Трансформація партійної системи: український довід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 381 с.
-

Philosophical Dimension of Government Legitimacy During the Period Of Existential War: the Experience of Ukraine in the XX–XXI Centuries

DURDYNETS Myroslav

PhD in Law, Senior Lecturer of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6718-3583>;

DRAPIATYI Bohdan

Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Institute of State and Law named after V. M. Koretsky
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8360-498X>

Abstract. The purpose of the article is to use the example of Ukrainian statehood to carry out a doctrinal analysis of the nature of the legitimacy of Ukrainian power and its factors during the period of Russia's permanent existential war against Ukraine, both in historical retrospect and with a political and legal analysis in the conditions of martial law. The methodological basis of the research is based on general scientific and special legal methods. The key is an axiological approach using comparative law, historical, epistemological, content analysis, dialectical and other methods of scientific research. The scientific novelty consists in the philosophical and legal reflection and development of specific proposals regarding the further legal and organizational improvement of the work of state institutions, strengthening the legitimacy of the government in the conditions of permanent threats from the historical enemy of Ukraine – the Russian Federation. An analysis of the nature of the legitimacy of the government in the conditions of martial law and historical retrospect with modeling of future challenges based on the political and legal experience of Ukrainian state-building was carried out. The main factors of the legitimacy of the government in a democratic society are recognized as the level of trust in the electoral system and the turnout of voters, the quality of laws and other normative acts (compliance of the written norm with the real possibility of its enforcement), a politically impartial and professional state apparatus, the stability and uninterrupted work of institutions during the period of the special legal regime martial law or state of emergency, the level of public trust in state institutions, compliance of government actions with the norms of the Constitution of Ukraine and the achievement of legitimate goals of their implementation. The practical significance of the study of the outlined issues lies in the possibility of developing the most effective models of political forecasting and state-building

Keywords: legitimacy; constitutionalism; power; democracy; war; martial law; sovereignty; philosophy; state institutions; policy; parliament; state formation

DOI: 10.33270/01232502.130
УДК 342.1

Правопорядок як мета і результат правового регулювання в умовах воєнного стану

НАЗАРЕНКО Ольга*

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8496-9940>;

ХАРЧЕНКО Наталія

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7356-7903>

Анотація. Відповідно до положень Конституції України, Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Водночас кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Таким чином, держава утворює баланс між утвердженням прав і свобод людини та громадянина й дотриманням ними законів України та інших нормативно-правових актів, що своєю чергою формує порядок. Порядок полягає в тому, що будь-який суб'єкт суспільних відносин у кожній сфері життєдіяльності неухильно дотримується усіх приписів законодавчих й інших нормативних актів з метою їх непорушення. У випадку порушення умисно чи з необережності правил поведінки, передбачених у конкретній правовій нормі чинного законодавства України, до такого суб'єкта правовідносин застосовують державний примус у виді юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільної, дисциплінарної тощо), що також є складовою порядку. Проте в умовах війни росії проти України правове регулювання та організаційне забезпечення порядку в певних випадках не є ефективним, що потребує нагального вирішення. Метою статті є дослідження питань порядку як мети та результату правового регулювання суспільних відносин, а також формулювання на науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства та правозастосовної діяльності у сфері забезпечення порядку. Методологічну основу дослідження становить сукупність методів наукового пізнання як загальнонаукових, так і спеціальних загальноприйнятих в юридичній науці методів пізнання правових явищ. Серед таких методів – діалектичний, системний, формально-юридичний, індукції, дедукції, логічного аналізу, синтезу, узагальнення, аналіз результатів. У дослідженні вперше в Україні проаналізовано проблемні питання порядку в умовах воєнного стану та відсічі збройній агресії росії, що дає можливість удосконалити правові та організаційні засади забезпечення порядку в нашій державі. За результатами здійсненого дослідження виокремлено проблемні питання, пов'язані із правовим регулюванням та фактичним забезпеченням порядку в Україні в умовах воєнного стану відсічі збройній агресії росії. Висвітлення проблемних питань регулювання та забезпечення порядку в умовах воєнного стану дає змогу законодавцю та правозастосовним органам ефективно реагувати на них і вжити всіх заходів для їх урегулювання

Ключові слова: верховенство права; правило поведінки, війна; законність; порядок; держава

Історія статті:

Отримано: 20.01.2023
Переглянуто: 21.03.2023
Прийнято: 19.04.2023

Рекомендоване посилання:

Назаренко О., Харченко Н. Правопорядок як мета і результат правового регулювання в умовах воєнного стану. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 130–140. doi: 10.33270/01232502.130.

*Відповідальний автор

© Назаренко О., Харченко Н., 2023

Вступ

Держава здійснює правове регулювання суспільних відносин з метою підтримання правопорядку (дотримання всіма суб'єктами правовідносин приписів законів), а належне виконання суб'єктами правовідносин правових норм і їх непорушення є результатом такого регулювання та власне правопорядком (Cherniei et al., 2021).

24 лютого 2022 року Законом України № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»¹ було введено воєнний стан в Україні¹. Крім того, зазначеним Указом передбачено можливість обмеження конституційних права і свобод людини та громадянина, передбачених ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також введення тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану². Органами державної влади України було запроваджено комендантську годину; встановлено особливий режим в'їзду і виїзду, обмежено свободу пересування, а також рух транспортних засобів; дозволено перевіряти документи в осіб, а в разі потреби – проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України, тощо.

Попри те, що в Україні тривають воєнні дії (Yurikov, 2022), а зазначені вище заходи спрямовані на забезпечення національної безпеки, існують певні категорії осіб, які необґрунтовано висловлюють своє невдоволення діями органів державної влади, що негативно впливає на стан правопорядку (Yurikov, 2023). У зв'язку з цим, постає потреба в аналізі стану правопорядку в Україні, виявленні його проблемних питань та формулюванні пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин або організації забезпечення правопорядку.

Матеріали та методи

Під час дослідження проблемних питань, пов'язаних з правопорядком, було опрацьовано наукові праці вчених з окресленої тематики. Зокрема, питання правопорядку досліджено в таких працях: О. І. Безпалова «Особливості та проблеми забезпечення правопорядку в сучасних

демократичних країнах» (2006), А. Ф. Крижанівський «Сучасний правопорядок: доктринальне і прикладне бачення у вітчизняній юриспруденції» (2008), Т. Ю. Кирилюк «Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки» (2009), А. Ф. Крижановський «Правовий порядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження)» (2009), К. Б. Попович «Теоретико-правовий аспект сучасного значення правопорядку» (2012), П. І. Хамула «Особливості забезпечення охорони правопорядку в Україні» (2015), О. В. Кривов'яз «Шляхи забезпечення правопорядку в сучасній Україні» (2016), Т. С. Подорожна «Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації» (2017), М. В. Ковалів, В. С. Боровікова «Охорона правопорядку як одне із завдань діяльності поліції» (2018), О. О. Пучков «Поняття та ознаки сучасного правопорядку у сфері національної безпеки» (2018), В. М. Коломієць «Забезпечення правопорядку в Збройних Силах України: адміністративно-правові аспекти» (2020), О. В. Крижановська «Співвідношення функцій та елементів інфраструктури правопорядку за сучасних умов формування правового суспільства» (2020), О. С. Передерій «Правопорядок Європейського Союзу: сутнісні особливості та вплив на трансформацію правопорядку України» (2021), В. І. Татарінов «Приватне право та напрямки його впливу на сучасний національний правопорядок» (2021).

Для глибокого та повного дослідження правопорядку як мети й результату правового регулювання в умовах воєнного стану доцільно використовувати сукупність загальнонаукових і спеціальних загальноприйнятих у юридичній науці методів пізнання правових явищ (Cherniei et al., 2021). Серед таких методів – діалектичний, системний, формально-юридичний, індукції, дедукції, логічного аналізу, синтезу, узагальнення, аналіз результатів.

Результати й обговорення

Кожна держава формує власний правопорядок. Необхідність його формування та удосконалення обумовлюється інтересами держави й громадянського суспільства. Громадянське суспільство потребує регулювання його функціонування за допомогою правових норм (Babanina, & Yurikov, 2020). Саме так воно протистоїть невпорядкованості, безсистемності. В умовах стабільного правопорядку ефективно функціонує економіка, досягається гармонія у діях законодавчої, виконавчої та судової влади, активно здійснюється діяльність різних громадських та приватних організацій, і гарантується вільний розвиток людини, задоволення її духовних та матеріальних потреб (Babanina, 2019). Тому громадянське суспільство формує соціальні норми, які спрямовані на зміцнення

¹ Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лют. 2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.

² Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

громадського та правового порядку. Правопорядок сприяє стабільності, підтриманню рівноваги між інтересами громадянського суспільства та держави (Bezpalova, 2006; Babanina et al., 2021).

Попри те, що поняття «правопорядок» дуже часто використовується в законодавчих та інших нормативно-правових актах, його тлумачення офіційно не передбачено. Водночас у правових науках відсутнє уніфіковане визначення поняття правопорядку. Правопорядок – це вінець (кінцевий результат) дії права і необхідна умова функціонування соціальної системи; стан суспільних відносин, фактичної врегульованості соціальних зв'язків, якісне вираження законності, за якого забезпечується дотримання правових норм, що містяться в нормативних актах, які, в свою чергу, впорядковані відповідно до правил нормопроектної техніки. Правопорядком, стверджує К. Г. Волинка (2003), слід вважати засновану на праві і законності організацію правового життя, що відображає якісний фактичний стан суспільних відносин, врегульованих правом. О. В. Кривов'яз стверджує, що правопорядок є юридичним підсумком, якого прагне і держава, і суспільство. З кожним новим етапом розвитку суспільства, з розширенням демократичних начал та активізації особистісного фактора зростає необхідність у стабілізації, врегулюванні та гарантованості зв'язків та відносин. Ця обставина породжує стійку тенденцію до систематичного зміцнення правопорядку. Встановлення належного рівня правопорядку в правовій державі можливе лише за наявності розвиненої, чітко функціонуючої правової системи суспільства. Для забезпечення правопорядку потрібне налагодження загального, універсального контролю як з боку держави, так і суспільства та громадян за виконанням законів, станом законності та правопорядку в Україні. Особливо це стосується тих ланок державного апарату, які покликані безпосередньо забезпечувати правопорядок (Kryvoviaz, 2016).

Аналізуючи доктринальні підходи до визначення змісту категорії «правопорядок» і враховуючи правові позиції Європейського Суду з прав людини О. С. Передерієм (2021) визначено змістовні особливості правопорядку Європейського Союзу (далі – ЄС) як специфічного різновиду міждержавних правових феноменів. Зокрема, запропоновано систему та розкрито сутність особливостей правопорядку ЄС. Через наявність наднаціонального регуляторного потенціалу О. С. Передерій пропонує правопорядок ЄС розглядати як культурне надбання європейських народів загально цивілізаційного значення. Ученим висвітлено вплив правопорядку ЄС на правову систему України. Обґрунтовано, що для сприйняття правопорядку ЄС необхідною умовою є набуття Україною статусу члена ЄС в історичній перспективі (Cherniei et al., 2022). Акцентовано

увагу на тому, що серед цілого спектру чинників, які заважають інноваційному розвитку правової системи України у відповідності з *acquis communautaire*, є реалії багатоміжового домінування східно-правової політичної і правової традиції. Відповідно, принципове значення для українського суспільства має формування серед широких верств суспільства стійкого розуміння переваг спільного майбутнього України і ЄС, що засноване на єдності цілей і цінностей, намагання першочергового забезпечення прав і свобод особи. Подолання політичних суперечок у системі національного політикуму, забезпечення громадянської злагоди, розвиток ринкової економіки, досягнення прозорості у діяльності державних інституцій, закладення надійного фундаменту взаємодії держави і широких верств населення у виробленні організаційно-правового і управлінського інструментарію вирішення найбільш актуальних проблем розбудови національної державності України розглядаються вченими як умови ефективної імплементації правопорядку ЄС у національну правову реальність (Perederii, 2021).

О. І. Безпалова (2006) виокремлює такі основні ознаки правопорядку: 1) розміщення їх у правових нормах у процесі правотворчості; 2) спирання на принцип верховенства права та законності; 3) встановлення їх в результаті реалізації правових норм; 4) створення сприятливих умов для використання суб'єктивних прав; 5) передбачення своєчасного та повного виконання усіма суб'єктами юридичних обов'язків; 6) потреба в невідворотності юридичної відповідальності; 7) встановлення суворої громадської дисципліни; 8) передбачення чіткої та ефективної роботи усіх державних і приватних органів та служб; 9) створення умов для організованості громадянського суспільства та сприятливого режиму індивідуальної свободи; 10) забезпечення всіма державними заходами. Крім того, вчена акцентує увагу на тому, що для ефективного забезпечення правопорядку слід покращувати не лише соціально-економічний рівень життя населення, а й удосконалювати роботу правоохоронних органів.

Схожу позицію обстоює Т. Ю. Кирилюк, який стверджує, що правопорядок виникає внаслідок дії механізму реалізації права і виступає результатом матеріалізації та опредметнення правових ідей і правових приписів у поведінці суб'єктів правовідносин. Його зміст становить сукупність правових і неправових елементів характерних ознаку властивостей і процесів що забезпечують встановлення і підтримання правомірної поведінки суб'єктів. Виходячи з того, що правовий порядок визначається як система суспільних відносин, що врегульовані нормами права і упорядковані в результаті правомірної поведінки суб'єктів суспільного життя, то в якості найважливішого елемента його структури можна виділити саме цю правомірну поведінку.

Правомірна поведінку в свою чергу є засобом вирішення не лише виключно юридичних завдань а й забезпечує розв'язання соціальних завдань як забезпечення та зміцнення законності і правопорядку (Kyryliuk, 2009). Як убачається, правомірна поведінка суб'єктів суспільного життя є також складовою правопорядку, як і законність (Varabash, 2018).

К. Б. Попович переконує, що правопорядок як юридична категорія має складний і багато-аспектний характер. По-перше, він відображає стан упорядкованості суспільних правовідносин, що виникають і змінюються в процесі діяльності всіх суб'єктів права, яка, своєю чергою, виражається через правомірну поведінку учасників відповідних відносин. По-друге, правопорядок закладений та функціонує на засадах дотримання правових приписів і стандартів, що безперечно розробляються державою з урахуванням принципу верховенства права. Діяльність держави в галузі правотворчості та у виконанні функції із забезпечення, охорони та захисту правопорядку впливає на процес його формування. По-третє, саме правопорядок віддзеркалює стан законності в державі, тобто є результатом законності в дії. По-четверте, правопорядок як мета правового регулювання держави існує лише за умов налагодженої системи відносин між суспільством і державою у сфері правового регулювання; виражається через стабільність правової системи. І, нарешті, останнє – людина як основний суб'єкт, від якого залежить рівень досягнення правопорядку, повинна раціонально усвідомлювати свої дії та відповідальність за них у процесі взаємодії з іншими суб'єктами суспільних відносин. Певний етап досягнення правопорядку відображає рівень розвитку правового життя суспільства (Porovuch, 2012). Таким чином, учений підтверджує наукові позиції попередніх дослідників, визначає певні ознаки правопорядку, а також вказує на вплив законності та правомірної поведінки на стан правопорядку (Mukhailichenko et al., 2022).

На нашу думку, під правопорядком слід розуміти такий стан регулювання суспільних відносин, за якого усі суб'єкти цих правовідносин (держава, суспільство, громадське об'єднання, індивід тощо) реалізують встановлені норми права шляхом дотримання, виконання, використання і застосування, без порушення приписів законів держави та інших нормативно-правових актів.

Правопорядок починає формуватися тоді, коли юридичні факти породжують для конкретних осіб суб'єктивні права і юридичні обов'язки а ті, в свою чергу, погоджують свою поведінку з ними. Правопорядок постає як модель поведінки у вигляді нерозривної єдності суб'єктивних прав і юридичних обов'язків (Yurikov, 2021). На відміну від норми права правопорядок має конкретно визначений характер. Отже, воно є засобом

переведення загальних моделей поведінки у площину конкретних прав і юридичних обов'язків для даних суб'єктів (Hanchuk, 2019; Kyryliuk, 2009).

Правопорядок часто порівнюють з громадським порядком і законністю. З цього приводу К. Г. Волинка слушно зазначає, що на відміну від правопорядку, громадський порядок утворюється під впливом не тільки правових, але й інших соціальних норм (моралі, звичаїв тощо). Громадський порядок забезпечується переважно силою суспільного впливу. Хоча найважливішою частиною громадського порядку є правопорядок, стан громадського порядку обумовлює стан правопорядку (Volynka, 2003). Щодо розмежування понять правопорядку і законності, то вчена зазначає, що законність – це засіб встановлення правопорядку, а правопорядок – результат здійснення права і законності. Міцність і ефективність правопорядку залежить від ступеня втілення вимог законності. Якщо законність виступає як причина, то правопорядок – як наслідок. Законність – це повнота реалізації правових норм, а правопорядок – їх фактичне втілення в життя. Законність – засіб підтримки правопорядку (Volynka, 2003). Аналіз правопорядку у світлі концептуальної ідеї верховенства права виводить на чітке розуміння і основних сутнісних характеристик сучасного правопорядку та його співвідношення з таким спорідненим феноменом, як законність (правозаконність) (Yurikov, 2021). Відповідно до традиційних підходів до розуміння, призначення, завдань і функцій законності в суспільстві, призначення і головне її завдання полягає у досягненні суворого і неухильного дотримання і виконання законів (та інших нормативних актів) всіма учасниками суспільних відносин. Іншими словами, вимоги законності поширюються на всіх суб'єктів права – державні органи і органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян та їх об'єднання. За таких умов фактично нівелюється підвищена небезпека порушень закону з боку посадових осіб порівняно з його порушеннями громадянами.

З огляду на зазначене, можна стверджувати, що правопорядок – це не лише мета, але і результат правового регулювання існуючих в суспільстві правовідносин. Для формування загального правопорядку має значення кожна галузь права, яка здійснює певний вплив на процеси правотворчості та правозастосовної практики. Право передбачає моделі належної поведінки, межі свого впливу на суспільні відносини, окреслюючи сферу, в якій можливий правопорядок. Право регламентує прийоми, способи і засоби впливу на поведінку суб'єктів. Реалізація правових норм досягається завдяки правомірній поведінці. Зокрема, через правомірну поведінку, з реалізацією норм права пов'язаний і правопорядок.

Аналіз правопорядку зумовлює необхідність його визначення як системного утворення, що характеризується наявністю взаємодіючих елементів, які мають своєрідні властивості, співвідносяться між собою на основі статичної та динамічної упорядкованості. Елементи правопорядку характеризуються відносною залежністю, автономністю, підсистемністю. Наявність структури характеризує правопорядок як якісно цілісну категорію, що має зовнішні зв'язки, які забезпечують взаємодію з оточуючим середовищем, та внутрішні зв'язки, що забезпечують взаємодію структурних елементів правопорядку. Їх упорядкованість має юридичні характеристики, засновується на нормативності та притаманна всім елементам правопорядку (Курчійук, 2009; Kryzhanovska, 2019, 2020).

Елементами структури правопорядку є: 1) правова структура суспільства; 2) правові відносини та зв'язки; 3) атрибутивні елементи правопорядку тощо. Проте, найважливішим елементом структури правопорядку, що визначає його зміст, є правомірна поведінка суб'єктів суспільних відносин (Курчійук, 2009). Зміст правопорядку – це система ознак, властивостей, процесів, інших елементів (правових і неправових), що спрямовані на встановлення і підтримку правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин. Виокремлюють на формальний та матеріальний зміст правопорядку.

Під матеріальним змістом правопорядку розуміють систему юридичних (правових), політичних, економічних, соціальних, морально-духовних суспільних відносин у громадянському суспільстві, які підтримуються правомірною поведінкою суб'єктів цих відносин. Юридичним змістом правопорядку є система реалізованої правосуб'єктності (реалізація прав, виконання обов'язків і можливість нести юридичну відповідальність) громадян, що є результатом утвердження законності, регулювання суспільних відносин, правомірної поведінки суб'єктів правовідносин, здійсненим за допомогою правових засобів затверджених державою.

Значення правопорядку вдало описав К. Б. Попович, який зазначає, що правопорядок, як юридична категорія, має складний та багатоаспектний характер. По-перше, він відображає стан впорядкованості суспільних правовідносин, що виникають та змінюються в процесі діяльності усіх суб'єктів права, яка, в свою чергу, виражається через правомірну поведінку учасників відповідних відносин. По-друге, правопорядок закладений та функціонує на засадах дотримання правових приписів та стандартів, що безперечно розробляються державою з урахуванням принципу верховенства права. Діяльність держави у галузі правотворчості та у виконанні функції по забезпеченню, охороні та захисту правопорядку безсумнівно впливає на процес його формування. По-третє, саме

правопорядок віддзеркалює стан законності в державі, тобто є результатом законності в дії. По-четверте, правопорядок, як мета правового регулювання держави, існує лише за умов налагодженої системи відносин між суспільством та державою у сфері правового регулювання; виражається через стабільність правової системи. І, нарешті, останнє – людина, як основний суб'єкт, від якого залежить рівень досягнення правопорядку, повинна раціонально усвідомлювати свої дії та відповідальність за них у процесі взаємодії з іншими суб'єктами суспільних відносин. Певний етап досягнення правопорядку відображає рівень розвитку правового життя суспільства (Porovuch, 2012).

М. В. Коваліва та В. С. Боровікової зазначають, що охорона правопорядку обумовлена охоронною функцією правової системи і охоронною функцією держави. Таке розуміння правоохоронної функції і правоохоронної діяльності визначається на підставі того, що саме держава повинна розглядатися як складова правової системи країни. Норми права та інші соціальні норми виконують регулятивно-охоронну функцію, що відрізняється лише механізмами реалізації (Kovaliv, & Borovikova, 2018). Водночас, учені стверджують, що охорона правопорядку – це проведення державними органами, спільно з органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадськістю, різних заходів щодо забезпечення стану громадського та особистого спокою громадян, поваги їх честі, людської гідності та суспільної моралі здебільшого у громадських місцях (Kovaliv, & Borovikova, 2018). Автори переконують, що для ефективного забезпечення правопорядку слід підвищувати авторитет органів правопорядку і довіру населення до них. На їх думку, цьому буде сприяти законодавче визначення організаційно-правових форм взаємодії поліції і суспільства. Необхідно законодавчо закріпити і забезпечити на практиці участь громадян в постановці цілей і завдань роботи поліції, формуванні пріоритетів її діяльності та оцінці результатів. Взаємодія поліції і громадян має здійснюватися на основі дотримання таких принципів: консолідація зусиль і узгодженість дій щодо вирішення конкретних завдань у сфері забезпечення безпеки і підтримання правопорядку; підзвітність суспільству за якість наданих поліцією державних і соціальних послуг населенню; доступність і прозорість нормативно-правових та організаційно-управлінських засад діяльності поліції; розробка та впровадження механізмів участі громадян у профілактиці злочинності та підвищення рівня громадської безпеки; забезпечення прав і законних інтересів громадян (Kovaliv, & Borovikova, 2018).

Держава в особі Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України встановлює конкретні правила правомірної поведінки для усіх суб'єктів

правовідносин шляхом прийняття законів чи інших нормативно-правових актів. При цьому не має значення чи це звичайна людина, чи посадова особа. Правопорядок забезпечують суб'єкти суспільних відносин шляхом реалізації ними правових норм у формі дотримання, виконання, використання та застосування. У разі порушення норм законів чи інших нормативно-правових актів до винних застосовують заходи державного примусу, зокрема юридичну відповідальність (кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну тощо).

Як зазначають М. В. Ковалів і В. С. Боровікова, забезпечення належного правопорядку в країні, який відповідав би вимогам сучасного періоду, є однією з важливих функцій держави. У виконанні цієї функції беруть участь всі державні органи, посадові особи та громадяни. Важлива роль у забезпеченні виконання цієї функції відводиться правоохоронним органам, для яких, згідно з їх правовим положенням, правопорядок в країні – головне завдання. Метою підтримання та встановлення правопорядку є охорона життя, здоров'я, прав та свобод, гідності громадян, забезпечення громадського спокою, створення максимальних умов для нормального та безперебійного функціонування державних та громадських організацій (Kovaliv, & Borovikova, 2018; Azarov et al., 2018).

Охорону та фактичне забезпечення правопорядку, реагування на факти його порушення здійснюють органи правопорядку – правоохоронні органи України. До системи цих органів належать суди, прокуратура, Національна поліція України (далі – НПУ), Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Бюро економічних розслідувань України, Служба безпеки України, Служба судової охорони, інші органи і підрозділи, основною діяльністю яких є забезпечення прав і свобод людини та громадянина, охорона громадського порядку та безпеки (Cherniavskiy et al., 2021).

Крім того, слід виокремити інші органи влади – місцеві державні адміністрації, які, відповідно до ст. 119 Конституції України, забезпечують законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян¹.

Основним, на нашу думку, органом забезпечення правопорядку в Україні є НПУ – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку². Схожу позицію поділяє О. І. Безпалова, яка стверджує, що підтримкою правопорядку займаються спеціально створені державні

органи – правоохоронні органи. Специфічність положення поліцейських органів різних країн обумовлюється видами політичного режиму та ставленням нації до існуючої держави. Якщо поліцейські органи в принципі як гідна довіри організація, то населення схильне надати поліції широкі повноваження без побоювання, що вони будуть використані на шкоду його інтересам (Bezpalova, 2006).

Відповідно до ст. 23 Закону України від 2 липня 2015 року № 580-VIII «Про Національну поліцію», НПУ: 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; 4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; 5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; 6) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях; 7) здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони; 8) здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності, а також об'єктів критичної інфраструктури, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України; 9) бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості та ін.³ (Yurikov, 2022).

Крім того, у зв'язку з введенням воєнного стану на території України НПУ: 1) контролює дотримання комендантської години; 2) забезпечує особливий режим в'їзду і виїзду та обмежено свободу пересування, а також рух транспортних засобів на певній території; 3) перевіряє документи у осіб, а в разі потреби проводить огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України тощо.

М. В. Ковалів і В. С. Боровікова зазначають, що забезпечуючи правопорядок НПУ здійснює функціональну компетенцію, зокрема: 1) здійснює

¹ Конституція України : Основний Закон від 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

³ Там само.

правоохоронну діяльність у встановлених законодавством організаційно-правових формах і сферах суспільного життя за допомогою діяльності закріпленої законом організаційно структурованої системи органів, установ, службовців на загальнодержавному, і регіональному рівнях; 2) функціональним призначенням НПУ є правоохоронна діяльність з охорони і захисту населення в ситуаціях кримінального та некримінального характеру, це зумовлює численністю її службового складу, необхідність підтримки постійного і високого рівня мобілізаційної підготовки особового складу, цілодобовий характер роботи, наявність широких можливостей централізованої передачі й отримання інформації, використання транспортних засобів і зв'язку; 3) є структурою примусового підтримання правопорядку і має право на застосування фізичного примусу, сили або спеціальних засобів, процесуального примусу (арешт), матеріального примусу (перевірки, заборони і тощо); 4) поліцейська служба має воєнізований характер, співробітник поліції реалізує свої повноваження, перебуваючи на посаді впродовж службового часу, встановленого законодавством державної служби, розпорядком дня, посадовим регламентом та контрактом про проходження служби в поліції (Kovaliv, & Borovikova, 2018).

В Україні органи НПУ постійно залучають до охорони громадського порядку у звичайних умовах, а також під час проведення масових заходів різного характеру, зокрема спортивного, культурного, політичного тощо. З 2014 року НПУ залучено до проведення антитерористичної операції, а з квітня 2018 року – до Операції об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей. З 24 лютого 2022 року НПУ виконує різні завдання, пов'язані не лише з охороною правопорядку, а й національної безпеки. Таким чином, НПУ – це правоохоронний орган, який забезпечує правопорядок у будь-яких умовах. Крім того, принцип безперервності передбачає, що НПУ забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського. НПУ не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиланням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня (ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію»)¹.

Попри плідну роботу НПУ щодо забезпечення правопорядку, його стан в Україні залишається лише на задовільному рівні, тоді як у європейських державах правопорядок забезпечується на більш кращому рівні. Посилення заходів щодо

забезпечення правопорядку обумовлено не лише складною ситуацією, пов'язаною зі збройною агресією росії щодо України, а й виконанням вимог, які висунуто до нашої держави у зв'язку з набуттям статусу кандидата на члени в ЄС.

З приводу цього О. В. Кривов'яз (2016) зазначає, що ефективне забезпечення правопорядку вимагає концептуально нових підходів, що обумовлюють докорінні зміни організаційно-правових засад функціонування державних органів у даній сфері, зокрема гуманізацію їх діяльності та підвищення авторитету, побудову відносин між державними органами та суспільством на засадах партнерства, удосконалення форм і засобів забезпечення правопорядку тощо. Взаємодія механізму держави з громадянським суспільством сприяє розширенню демократичної бази у сфері забезпечення правопорядку. Реалізації конституційного права громадян на участь в управлінні державними справами, в тому числі й у сфері забезпечення правопорядку. Вміння досягнути консенсусу між державною владою та громадянським суспільством призводить урешті-решт до суспільного порозуміння і злагоди, що є запорукою соціальної та економічної стабільності, піднесення суспільства й держави (Kryvoviaz, 2016; Borysov et al., 2022).

Через те, що НПУ – це правоохоронний орган, який передусім спрямований на забезпечення правопорядку, а також постійно взаємодіє з громадськістю, то вважаємо доцільним і не обхідним удосконалити роботу саме цього органу.

Як зазначає О. І. Безпалова (2006), аналіз світового досвіду показує, що для ефективного функціонування поліції мають існувати відповідні обов'язкові умови: 1) наявність правової бази, що виражає волю суспільства щодо діяльності; 2) чітке управління з боку вищих органів державної влади; 3) соціальна довіра; 4) укомплектованість особового складу поліції і наявність у нього здібностей, адекватних розв'язуванню завданням; 5) достатнє фінансування й оснащення необхідними засобами озброєння, зв'язку, транспорту, криміналістичною технікою тощо.

З приводу вдосконалення роботи НПУ повністю поділяємо позицію М. В. Коваліва і В. С. Боровіковою (2018), які стверджують, що пріоритетами взаємодії поліції зі структурами громадянського суспільства є: 1) розвиток інституту громадянського контролю над діяльністю поліції; 2) рівноправний характер взаємодії поліції з некомерційними організаціями, що займаються підвищенням рівня захищеності громадян; 3) організація і здійснення громадської експертизи нормативних актів з погляду їхнього внеску в забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян; 4) вдосконалення роботи з навчання і підготовки співробітників поліції, зокрема й за участю неурядових організацій, включаючи розробку навчальних програм, експертизу методичних та інших матеріалів, надання методичної підтримки фахівцям освітніх

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

установ системи МВС і викладання окремих навчальних курсів; 5) виявлення і профілактика порушень з боку співробітників поліції; 6) підвищення рівня захисту прав співробітників поліції.

Водночас з метою підвищення функціональної ефективності органів поліції у сфері охорони правопорядку необхідним видається реалізація комплексу заходів, спрямованих на вдосконалення системи управління органами і підрозділами за допомогою посилення відомчого контролю, підвищення рівня відповідальності їх керівників за остаточні результати, уточнення організаційної побудови та перерозподілу штатної чисельності органів поліції, що дає змогу гнучко й оперативно реагувати на зміни кримінальної ситуації і забезпечити негайне реагування на протиправні посягання; необхідності доведення системи контролю й оцінки діяльності правоохоронних органів до необхідного рівня об'єктивності; здійснювати взаємодію з інститутами громадянського суспільства щодо формування широкого прошарку осіб, зацікавлених у сприянні правоохоронним органам у протидії злочинності, охорони публічного порядку та забезпечення безпеки (Kovaliv, & Vorovikova, 2018).

Висновки

Науково доведено, що попри істотний вклад науковців у дослідження правопорядку в Україні, актуальним залишається вивчення питань,

пов'язаних з визначенням поняття, змісту та значення правопорядку, а також особливостями його забезпечення в Україні в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на тому, що більшість науковців одноставно поділяють позицію з приводу того, що правопорядок слід визнавати метою і результатом правового регулювання.

Правопорядком слід вважати такий стан регулювання суспільних відносин, за якого всі суб'єкти цих правовідносин (держава, суспільство, громадське об'єднання, індивід тощо) реалізують встановлені норми права шляхом дотримання, виконання, використання і застосування, без порушення приписів законів держави та інших нормативно-правових актів. Зміст правопорядку – це система ознак, властивостей, процесів, інших елементів (правових і неправових), що спрямовані на встановлення і підтримку правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин. Виокремлюють на формальний та матеріальний зміст правопорядку.

Правоохоронні органи усіма можливими законними засобами та способами підтримують і забезпечують правопорядок в Україні. Аргументовано, що основним органом правопорядку є НПУ. З початком повномасштабної війни росії проти України в нашій державі виникли певні проблемні питання щодо регулювання та забезпечення правопорядку. У зв'язку з цим нормативні й організаційні заходи забезпечення правопорядку потребують удосконалення.

References

- [1] Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., & Savchenko, A.V. (et al.). (2018). *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*. O.M. Dzhuzha, A.V. Savchenko, V.V. Cherniei (Eds.) (2nd ed.). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [2] Babanina, V. (2019). Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 24(2), 81-86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [3] Babanina, V., & Yurikov, O. (2020). Object of Intentional Damage to Communications Lines (Article 360 of the Criminal Code of Ukraine). *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(115), 86-93. doi: 10.33270/01201152.86.
- [4] Babanina, V., Ivashchenko, V., Grudzur, O., & Yurikov, O. (2021). Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*, 39(71), 350-365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [5] Barabash, O.O. (2018). Legal consciousness, law and order and legality as factors of lawful behavior. *Law forum*, 3, 6-12. doi: 10.5281/zenodo.1319140.
- [6] Bezpalova, O.I. (2006). Peculiarities and problems of ensuring law and order in modern democratic countries. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs*, 1, 232-239.
- [7] Borysov, V., Shakun, V., & Babanina, V. (2022). Aplicación de los principios constitucionales en la legislación penal de Ucrania. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 13(38), 140-158. doi: 10.46925/rdluz.38.10.
- [8] Cherniavskiy, S., Dzhuzha, A., Babanina, V., & Harust Yu. (2021). System of ensuring the economic security of the state: world experience and ways of its reform in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(4), 157-168. doi: 10.37635/jnalsu.28(4).2021.157-168.
- [9] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Ivashchenko, V. (2022). Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*, 12(2), 227-245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [10] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Tykhonova, O. (2021). Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*, 10(4), 304-316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.

- [11] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Dzhuzha, A., & Babanina, V. (2021). Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*, 10(42), 93-102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [12] Hanchuk, O.M. (2019). Normative and institutional constant of law and order. *University scientific notes*, 3(71), 395-403. doi: 10.37491/UNZ.71.33.
- [13] Kovaliv, M.V., & Borovikova, V.S. (2018). Protection of law and order as one of the tasks of the police. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 2, 184-192.
- [14] Kryvoviaz, O.V. (2016). Ways of ensuring law and order in modern Ukraine. *Legal Bulletin of "KROK" University*, 23, 50-56.
- [15] Kryzhanovska, O.V. (2019). Official and unofficial legal order as an institutional problem of legal policy of modern democratic states. *South Ukrainian legal journal*, 4, 58-63. doi: 10.32850/sulj.2019.4.2.13.
- [16] Kryzhanovska, O.V. (2020). Correlation of functions and elements of the infrastructure of the legal order under modern conditions of the formation of a legal society. *Law and society*, 2, 75-83. doi: 10.32842/2078-3736/2020.2-1.13.
- [17] Kyryliuk, T.Yu. (2009). Law and order in society as a result of lawful behavior. *Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 39-44.
- [18] Mykhailichenko, T., Zabuha, Yu., Babanina, V., & Syiploki M. (2022). Protection of the right to health during the period of armed conflict: the experience of Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*, 4-2(17), 66-81. doi: 10.33327/AJEE-18-5.4-a000434.
- [19] Perederii, O.S. (2021). The legal order of the European Union: essential features and influence on the transformation of the legal order of Ukraine. *Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 50-56. doi: 10.36695/2219-5521.1.2021.08.
- [20] Popovych, K.B. (2012). Theoretical and legal aspect of the modern meaning of legal order. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 18, 20-22.
- [21] Volynka, K.H. (2003). *The theory of the state and law*. Kyiv: MAUP.
- [22] Yurikov, O. (2022). Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man*. Riga: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-209-8-9.
- [23] Yurikov, O. (2022). Features of the pre-trial investigation in the area of combat. *The Russian-Ukrainian war (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-223-4-165.
- [24] Yurikov, O. (2023). Criminal characteristics of willful destruction or damage of military property. *Military offences and war crimes: background, theory and practice*. Riga: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-37.
- [25] Yurikov, O.O. (2021). Features of the qualification of intentional damage or destruction of a telecommunications network. *Entrepreneurship, economy and law*, 5, 209-214. doi: 10.32849/2663-5313/2021.5.34.
- [26] Yurikov, O.O. (2021). Historical aspects of the development of criminal liability for intentional damage or destruction of the telecommunications network in the 19th century. *Our right*, 3, 118-123. doi: 10.32782/NP.2021.3.17.

Список використаних джерел

- [1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [уклад.: Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
- [2] Babanina V. Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2019. No. 24 (2). P. 81–86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [3] Babanina V., Yurikov O. Object of Intentional Damage to Communications Lines (Article 360 of the Criminal Code of Ukraine). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 86–93. doi: 10.33270/01201152.86.
- [4] Babanina V., Ivashchenko V., Grudzur O., Yurikov O. Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39. No. 71. P. 350–365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [5] Барабаш О. О. Правосвідомість, правопорядок та законність як чинники правомірної поведінки. *Форум права*. 2018. № 3. С. 6–12. doi: 10.5281/zenodo.1319140.
- [6] Безпалова О. І. Особливості та проблеми забезпечення правопорядку в сучасних демократичних країнах. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 1. С. 232–239.

- [7] Borysov V., Shakun V., Babanina V. Aplicación de los principios constitucionales en la legislación penal de Ucrania. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. No. 13 (38), P. 140–158. doi: 10.46925/rdluz.38.10.
- [8] Cherniavskiy S., Dzhuzha A., Babanina V., Harust Yu. System of ensuring the economic security of the state: world experience and ways of its reform in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. No. 28 (4). P. 157–168. doi: 10.37635/jnalsu.28(4).2021.157-168.
- [9] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Ivashchenko V. Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*. 2022. No. 12 (2). P. 227–245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [10] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Tykhonova O. Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. No. 10 (4). P. 304–316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.
- [11] Cherniei V., Cherniavskiy S., Dzhuzha A., Babanina V. Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (42). P. 93–102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [12] Ганчук О. М. Нормативно-інституційна константа правопорядку. *Університетські наукові записки*. 2019. № 3 (71). С. 395–403. doi: 10.37491/UNZ.71.33.
- [13] Ковалів М. В., Боровікова В. С. Охорона правопорядку як одне із завдань діяльності поліції. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 184–192.
- [14] Кривов'яз О. В. Шляхи забезпечення правопорядку в сучасній Україні. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2016. № 23. С. 50–56.
- [15] Крижановська О. В. Офіційний і неофіційний правопорядок як інституційна проблема правової політики сучасних демократичних держав. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 58–63. doi: 10.32850/sulj.2019.4.2.13.
- [16] Крижановська О. В. Співвідношення функцій та елементів інфраструктури правопорядку за сучасних умов формування правового суспільства. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 75–83. doi: 10.32842/2078-3736/2020.2-1.13.
- [17] Кирилюк Т. Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 39–44.
- [18] Mykhailichenko T., Zabuha Yu., Babanina V., Syiploki M. Protection of the right to health during the period of armed conflict: the experience of Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 4-2. No. 17. P. 66–81. doi: 10.33327/AJEE-18-5.4-a000434.
- [19] Передерій О. С. Правопорядок Європейського Союзу: сутнісні особливості та вплив на трансформацію правопорядку України. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 50–56. doi: 10.36695/2219-5521.1.2021.08.
- [20] Попович К. Б. Теоретико-правовий аспект сучасного значення правопорядку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2012. № 18. С. 20–22 (Серія «Право»).
- [21] Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
- [22] Yurikov O. Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man : monograph*. Riga : Baltija Publishing, 2022. С. 180–197. doi: 10.30525/978-9934-26-209-8-9.
- [23] Yurikov O. Features of the pre-trial investigation in the area of combat. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : monograph*. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 1310–1315. doi: 10.30525/978-9934-26-223-4-165.
- [24] Yurikov O. Criminal characteristics of willful destruction or damage of military property. *Military offences and war crimes: background, theory and practice : monograph*. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 847–863. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-37.
- [25] Юріков О. О. Особливості кваліфікації умисного пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 209–214. doi: 10.32849/2663-5313/2021.5.34.
- [26] Юріков О. О. Історичні аспекти розвитку кримінальної відповідальності за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі у ХІХ ст. *Наше право*. 2021. № 3. С. 118–123. doi: 10.32782/NP.2021.3.17.

Law and Order as the Goal and Result of Legal Regulation in the Conditions of Martial Law

NAZARENKO Olha

PhD in Law, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8496-9940>;

KHARCHENKO Nataliia

PhD in Law, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7356-7903>

Abstract. According to the provisions of the Constitution of Ukraine, Ukraine is a sovereign and independent, democratic, social, legal state. A person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value in Ukraine. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of state activity. The state is responsible to the people for its activities. Affirmation and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state. At the same time, everyone is obliged to strictly adhere to the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, not to encroach on the rights and freedoms, honor and dignity of other people. Ignorance of laws does not exempt from legal responsibility. In this way, the state creates a balance between the affirmation of the rights and freedoms of a person and a citizen and their compliance with the laws of Ukraine and other regulatory legal acts, which in turn forms the legal order. The rule of law consists in the fact that any subject of social relations in every sphere of life strictly observes all prescriptions of legislative and other normative acts in order not to violate them. In the event of intentional or careless violation of the rules of conduct provided for in a specific legal norm of the current legislation of Ukraine, state coercion in the form of legal liability (criminal, administrative, civil, disciplinary, etc.) is applied to such a subject of legal relations, which is also a component of the legal order. However, in the conditions of Russia's war against Ukraine, legal regulation and organizational maintenance of law and order in certain cases is not effective, which requires an urgent solution. The purpose of the article is to study the issues of law and order as the goal and result of legal regulation of social relations, as well as the formulation of scientifically based proposals and recommendations for the improvement of national legislation and law enforcement activities in the field of law and order. The methodological basis of the research is a set of methods of scientific knowledge, both general scientific and special methods of knowledge of legal phenomena generally accepted in legal science. Among such methods are dialectical, systemic, formal-legal, induction, deduction, logical analysis, synthesis, generalization, analysis of results. The study, for the first time in Ukraine, analyzed the problematic issues of law and order in the conditions of martial law and the repulsion of Russia's armed aggression, which gives an opportunity to improve the legal and organizational principles of ensuring law and order in our country. Based on the results of the research, problematic issues related to legal regulation and the actual maintenance of law and order in Ukraine in the conditions of martial law to repel Russia's armed aggression were identified. Highlighting the problematic issues of regulation and law enforcement under martial law allows legislators and law enforcement agencies to effectively respond to them and take all measures to resolve them

Keywords: rule of conduct; rule of law; legality; law and order; martial law; state

DOI: 10.33270/01232502.141
УДК 343.35

Об'єктивна сторона декларування недостовірної інформації

КОЗАЧИНА Анна*

здобувач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9076-9762>

Анотація. Отримання Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі зумовило необхідність узгодження національного та європейського законодавства, що певним чином позначається на правозастосуванні під час притягнення винних до відповідальності за декларування недостовірної інформації. Законом України на момент дії воєнного стану фактично скасовано обов'язок подання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що не відповідає вимогам Європейського Союзу до України. Боротьба із зовнішнім ворогом-агресором певним чином відвернула увагу від необхідності протидії «внутрішньому ворогу» – кримінально протиправній діяльності у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема тим кримінальним правопорушенням, які є корупційними чи пов'язаними з корупцією. Високий рівень корупції породжує недовіру громадян до органів державної влади та уповноважених осіб, які виконують функції держави або місцевого самоврядування, а також підривають авторитет цих органів, який в умовах війни повинен бути непохитним. Метою статті є дослідження об'єктивної сторони декларування недостовірної інформації, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення національного кримінального законодавства. Методологічний інструментарій репрезентований системою загальнонаукових і спеціально-наукових методів, що забезпечили об'єктивний аналіз предмета дослідження та формування на цій підставі ґрунтовних висновків. З урахуванням специфіки теми й мети дослідження було використано такі методи: порівняльно-правовий, догматичний, системний, індукції, дедукції, моделювання. Констатовано, що з огляду на окремі положення Закону України «Про запобігання корупції» декларування недостовірної інформації слід вважати закінченим не з моменту внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації або повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, а з моменту закінчення строку та кількості спроб її виправлення або з моменту закінчення 10-денного строку, необхідного для повідомлення Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни в майновому стані. За результатами аналізу наукових положень щодо предмета дослідження аргументовано, що хоча спосіб учинення декларування недостовірної інформації не впливає на кваліфікацію цього суспільно небезпечного діяння, його визначення значно сприяє розумінню форм вияву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України, а також можливості його задокументувати правоохоронним органам. Інші ознаки кримінального правопорушення є факультативними і впливають лише на призначення покарання як ознаки, які обтяжують або пом'якшують кримінальну відповідальність. Подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації під час повідомлення про суттєві зміни в майновому стані також є формою вияву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України. У зв'язку з цим запропоновано відповідні зміни до законодавства

Ключові слова: декларація; корупція; об'єктивна сторона; недостовірна інформація; службова особа; службова діяльність; професійна діяльність

Історія статті:

Отримано: 16.02.2023
Переглянуто: 23.03.2023
Прийнято: 26.04.2023

Рекомендоване посилання:

Козачина А. Об'єктивна сторона декларування недостовірної інформації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 141–152. doi: 10.33270/01232502.141.

*Відповідальний автор

© Козачина А., 2023

Вступ

Основною формою фінансового контролю за особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також за певними категоріями інших осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», є подання до Національного агентства з питань запобігання корупції декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Такий контроль узгоджується з приписами Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції про те, що кожна держава-учасниця прагне, у належних випадках і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, запроваджувати заходи і системи, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи та про суттєві дарунки або прибутки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів стосовно їхніх функцій як державних посадових осіб. Кожна держава-учасниця розглядає можливість створення, відповідно до положень свого внутрішнього законодавства, ефективних систем, які визначають вимоги щодо розкриття фінансової інформації відповідних державних службовців, і встановлює відповідні санкції за недотримання цих вимог (Dudorov, Movchan, & Senyuk, 2020).

14 жовтня 2014 року було прийнято Закон України «Про запобігання корупції», яким встановлено кримінальну відповідальність за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації (ст. 366-1 КК України)¹. Рішенням № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 року Конституційний Суд України визнав такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), зазначену вище статтю КК України, чим фактично скасував кримінальну відповідальність за декларування недостовірної інформації².

Крім того, 4 грудня 2020 року було прийнято Закон України № 1074-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення відповідальності за декларування

недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», яким з КК України виключено ст. 366-1. У зв'язку з цим, усі кримінальні провадження, розпочаті за фактом учинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-1 КК України, підлягали закриттю за п. 4 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України: «набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою» (нині – згідно з п. 4-1, утратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння)³.

Водночас зазначеним вище законом було доповнено КК України ст. 366-2 «Декларування недостовірної інформації» та 366-3 «Неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». Зазначені зміни набули чинності 30 грудня 2020 року. Таким чином, з початку 2021 року декларування недостовірної інформації було знову криміналізованим. Законом України від 29 червня 2021 року № 1576-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» в примітку до ст. 45 КК України було внесено зміни, якими також передбачено перелік кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, до яких віднесено і декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК України)⁴ (Yurikov, 2021).

З огляду на зазначене вище, постає необхідність дослідження об'єктивної сторони декларування недостовірної інформації.

Матеріали та методи

Проблему кримінально-правового регулювання запобігання та протидії корупції в Україні досліджували вітчизняні науковці в таких працях, як А. В. Агеєнко (2021) «Про обґрунтованість криміналізації декларування недостовірної інформації», В. В. Бабаніна (2019) «Structure of Mechanism of Implementation of Criminal

¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовт. 2020 р. № 13-р/2020 (справа № 1-24/2020(393/20)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

⁴ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Закон України від 29 черв. 2021 р. № 1576-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-20#Text>.

Legislation», А. А. Вознюк (2020) «Декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації: нові моделі заборонних кримінально-правових норм», Д. Ф. Волонець (2021) «Предмет кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366-2–366-3 КК України», Н. А. Литвин і Л. В. Крупнова (2020) «Правові наслідки скасування кримінальної відповідальності за декларування неправдивої інформації», Д. М. Міськів (2020) «Аналіз ознак об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації», О. М. Резнік та О. С. Бондаренко (2020) «Визнання норми про декларування недостовірної інформації неконституційною як прояв дискредитації антикорупційної реформи», А. М. Черенков (2019) «Криміналістична характеристика предметів декларування недостовірної інформації», О. О. Юріков (2021) «Слідчий як службова особа, яка займає відповідальне становище, у змісті ст. 368, 368-5, 369 і 382 КК України» та ін. Попри те, що праці цих учених мають значну наукову і практичну цінність, чимало питань, пов'язаних з ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України, залишились дискусійними, а деякі недостатньо чи взагалі не дослідженими. Одним з малодосліджених елементів є об'єктивна сторона декларування недостовірної інформації.

Методи дослідження обрані з урахуванням специфіки теми й мети дослідження, зокрема: порівняльно-правовий використано під час аналізу положень декриміналізованої ст. 366-1 та нової ст. 366-2 КК України щодо визначення схожих і відмінних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення; догматичний (логіко-юридичний) – з метою виявлення недоліків та вивчення можливостей удосконалення кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за декларування недостовірної інформації; системний – під час вивчення (у результаті аналізу елементів, їх ознак і властивостей, зв'язків усередині об'єкта для вивчення цього об'єкта як єдиного цілого) тих суттєвих загальних ознак, що пов'язують частини в єдине ціле; індукції – з метою одержання загального висновку, на основі формально-логічних умовиводів, та формулювання понятійно-категоріального апарату предмета дослідження; дедукції – під час виокремлення та характеристики критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації, на основі застосування правила співвідношення загального та часткового; моделювання – для формулювання пропозицій до чинного законодавства України стосовно кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації, які в подальшому слугуватимуть однією з передумов удосконалення правозастосовної практики.

Результати й обговорення

Підставою кримінальної відповідальності, згідно з ч. 1 ст. 2 КК України, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України¹ (Babanina, 2019). Як відомо склад кримінального правопорушення містить об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону кримінального правопорушення. Визначаючи нерозривний взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, наука кримінального права водночас розглядає їх окремо, що необхідно для більш глибокого їх розуміння. Такий підхід дає змогу глибше пізнати об'єктивну та суб'єктивну сторони кримінального правопорушення, що становлять у реальній дійсності єдиний і неподільний акт кримінально-протиправної поведінки (Tatsii et al., 2020).

Під час виявлення кримінального правопорушення ми передусім стикаємося з його об'єктивними ознаками: конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді діяння – дії або бездіяльності, що завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час. В об'єктивних ознаках виявляються як фактичні, так і соціальні властивості кримінального правопорушення, передусім його суспільна небезпечність (Tatsii et al., 2020).

Об'єктивною стороною кримінального правопорушення, як зазначають переважна більшість учених, є зовнішня сторона кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причиновим зв'язком між діянням і наслідками, часом, місцем, способом, обстановкою, знаряддям і засобами вчинення кримінального правопорушення (Yurikov, 2021, 2022; Babanina, 2021).

Об'єктивна сторона як й інші елементи складу кримінального правопорушення мають обов'язкові та факультативні ознаки. До обов'язкових відносять суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність). До факультативних – наслідки, причиновий зв'язок, час, місце, спосіб, обстановка, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення. Однак, якщо факультативні ознаки передбачені в диспозиції статті, то вони для конкретного кримінального правопорушення є обов'язковими (Cherniavskiy et al., 2021, Cherniei et al., 2021).

Поняття «діяння» визначається сукупністю ознак, тобто воно повинно бути: 1) конкретним – конкретний акт поведінки особи, який відбувається за певного часу, місця, обстановки тощо; 2) усвідомленим – є наслідком пізнавальної діяльності особи, відображеної у її свідомості;

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

3) вольовим – вияв волі особи, яка дія за відповідних мотивів та для досягнення певної мети; 4) суспільно небезпечним – заподіює істотну шкоду або створює загрозу її заподіяння; 5) протиправним – визначене КК України як кримінальне правопорушення (заборонене під загрозою застосування кримінального покарання) (Tatsii et al., 2020).

З огляду на диспозицію ч. 1 ст. 366-2 КК України, яка передбачає відповідальність за умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб¹, можна стверджувати, що обов'язковою ознакою цього діяння є дія, тобто внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Аналогічну позицію висловлює Д. Ф. Волонець, який зазначає, що диспозиція кожної з частин ст. 366-2 КК України «Декларування недостовірної інформації» розпочинається зі слів «Умисне внесення суб'єктом декларування недостовірних відомостей...». Відтак, дієслово «вносити» апіорі свідчить про те, що об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого названою вище нормою Особливої частини закону про кримінальну відповідальність, характеризується вчиненням діяння у формі дії. Ця дія полягає в умисному внесенні суб'єктом кримінального правопорушення в декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, таких відомостей, які не відповідають об'єктивній дійсності (Volonets, 2021).

У зв'язку з тим, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 366-2 КК України, має формальний склад (обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише діяння), то його слід вважати закінченим з моменту вчинення такого суспільно небезпечного діяння – внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування².

Під внесенням суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларацію слід розуміти внесення до електронної форми декларації, розміщеної на офіційному вебсайті Національного агентства з питань запобігання корупції, відомостей, які підлягають обов'язковому

внесенню і повністю або частково не відповідають дійсності, та відправлені до Національного агентства з питань запобігання корупції декларації з такими відомостями (Tatsii et al., 2020).

Правильність і повнота заповнення декларації означають дотримання суб'єктом декларування Порядку формування, ведення та оприлюднення (надання) інформації Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування³. Контроль щодо правильності та повноти заповнення декларацій здійснюється автоматично засобами програмного забезпечення Єдиного державного реєстру декларацій під час подання декларації. Якщо під час подання декларації суб'єктом декларування було неправильно та (або) неповністю заповнено форму декларації, то Єдиний державний реєстр декларацій робить про це відповідне повідомлення із зазначенням виду помилки. Детальний механізм перевірки визначається Порядком проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування⁴. Повна перевірка декларації полягає, зокрема, у: 1) з'ясуванні достовірності задекларованих відомостей; 2) з'ясуванні точності оцінки задекларованих активів; 3) перевірці на наявність конфлікту інтересів; 4) перевірці на наявність ознак незаконного збагачення чи необґрунтованості активів⁵ (Dudorov, Movchan, & Senyk, 2020).

Оскільки об'єктивна сторона декларування недостовірної інформації полягає у внесенні суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, слід мати на увазі, що процес подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, регламентується Законом України «Про запобігання корупції». Тому для правильного розуміння змісту об'єктивної сторони складу аналізованого кримінального правопорушення потрібно розглянути вказані положення (Miskiv, 2020).

Відповідно до ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції», особи, зазначені в п. 1, пп. «а», «в» і «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України

³ Про затвердження Порядку формування, ведення та оприлюднення (надання) інформації Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 23 лип. 2021 р. № 448/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0986-21#Text>.

⁴ Про затвердження Порядку проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 29 січ. 2021 р. № 26/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0158-21#Text>.

⁵ Там само.

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Там само.

«Про запобігання корупції», зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному вебсайті Національного агентства декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством з питань запобігання корупції. Особи, зазначені у п. 1, пп. «а», «в» і «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», які припиняють діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за період, не охоплений раніше поданими деклараціями. Особи, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або іншу діяльність, зазначену у пп. «а», «в» і «г» п. 2 ч. 1 ст. 3, зобов'язані наступного року після припинення діяльності подавати в установленому частиною першою цієї статті порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік. Особа, яка претендує на зайняття посади, зазначеної у п. 1, пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», та особа, зазначена у п. 4 (крім осіб, які балотуються кандидатами в депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, на посади сільських, селищних, міських голів) ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», до призначення або обрання на відповідну посаду подає в установленому цим Законом порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік. Особа, обрана депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом місцевої ради, сільським, селищним, міським головою, подає таку декларацію впродовж п'ятнадцяти календарних днів з дня набуття повноважень відповідно депутата, сільського, селищного, міського голови. Особи, зазначені у пп. «в» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік у разі входження до складу конкурсної або дисциплінарної комісії, утвореної відповідно до законів України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про запобігання корупції» та інших законів України, Громадської ради доброчесності, утвореної відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», – протягом десяти календарних днів після входження (включення, залучення, обрання, призначення) до складу відповідної комісії, Громадської ради доброчесності. Особи, зазначені у пп. «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій

держави або місцевого самоврядування, за минулий рік у разі включення їх до Реєстру осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) – протягом десяти календарних днів з дня включення до Реєстру¹ (Cherniei et al., 2022).

Слід акцентувати увагу на тому, що відповідно до ч. 4 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції», упродовж семи днів після подання декларації суб'єкт декларування має право подати виправлену декларацію, але не більше трьох разів. У разі притягнення суб'єкта декларування до відповідальності за неподання, несвоєчасне подання декларації або в разі виявлення у ній недостовірних відомостей суб'єкт декларування зобов'язаний подати відповідну декларацію з достовірними відомостями². Таким чином, Закон України «Про запобігання корупції» передбачає можливість виправлення відомостей в поданій декларації, однак протягом конкретно визначеного строку (7 днів з дня подачі декларації) і обмежену кількість разів (3 рази). На зазначені положення слід звертати увагу правоохоронним органам під час виявлення та документування декларування певною особою недостовірних відомостей.

Крім того, дія розділу VII Закону України «Про запобігання корупції» не поширюється на посадових осіб закладів, установ та організацій, які здійснюють основну діяльність у сфері соціального обслуговування населення, соціальної та професійної реабілітації осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю, соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, охорони здоров'я (крім керівників закладів охорони здоров'я центрального, обласного, районного, міського (міст обласного значення, міст Києва та Севастополя) рівня), освіти (крім керівників вищих навчальних закладів та їх заступників), науки (крім президентів Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, перших віцепрезидентів, віцепрезидентів та головних учених секретарів Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, інших членів Президії Національної академії наук України та президій національних галузевих академій наук, обраних загальними зборами Національної академії наук України та національних галузевих академій наук відповідно, керівників науково-дослідних інститутів та інших

¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n439>.

² Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n439>.

наукових установ), культури, мистецтв, відновлення та збереження національної пам'яті, фізичної культури, спорту, національно-патріотичного виховання, військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу, а також військових посадових осіб з числа військовослужбовців військової служби за контрактом осіб рядового складу, військової служби за контрактом осіб сержантського і старшинського складу, військовослужбовців молодшого офіцерського складу військової служби за контрактом осіб офіцерського складу, крім військовослужбовців, які проходять військову службу у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки. Суб'єкти декларування, які не мали можливості до 1 квітня за місцем військової служби, роботи подати декларацію осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік у зв'язку з виконанням завдань в інтересах оборони України під час дії особливого періоду, безпосередньою участю у веденні воєнних (бойових) дій, у тому числі на території проведення антитерористичної операції та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, направленням до інших держав для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у складі національних контингентів або національного персоналу, виконанням інших завдань в інтересах національної безпеки і оборони, подають таку декларацію за звітний рік протягом 90 календарних днів із дня прибуття до місця проходження військової служби, роботи чи дня закінчення проходження військової служби, визначеного частиною другою статті 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»¹.

Суміжним правопорушенням до декларування недостовірної інформації є адміністративне правопорушення, передбачене ст. 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення вимог фінансового контролю». Частина 2 зазначеної статті передбачає відповідальність за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані². Суттєві зміни в майновому стані також подаються у вигляді окремої декларації. Так, відповідно до ч. 4 ст. 51 закону

України «Про запобігання корупції», у разі суттєвої зміни в майновому стані суб'єкта декларування, а саме отримання доходу, придбання майна або здійснення видатку на суму, яка перевищує 50 прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб на 1 січня відповідного року, зазначений суб'єкт у десятиденний строк з моменту отримання доходу, придбання майна або здійснення видатку зобов'язаний повідомити про це Національне агентство з питань запобігання корупції. Зазначена інформація вноситься до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та оприлюднюється на офіційному вебсайті Національного агентства з питань запобігання корупції³.

Попри те, що в ст. 172-6 КУпАП зазначено лише про неподання або несвоєчасне повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, суб'єкт декларування під час повідомлення про такі зміни також може подати недостовірні відомості в декларації до Національного агентства з питань запобігання корупції, що, на нашу думку, слід вважати кримінально протиправною формою вияву декларування недостовірної інформації.

З огляду на зазначене вище, можна стверджувати, що подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації під час повідомлення про суттєві зміни в майновому стані також є формою вияву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України. У зв'язку з цим пропонуємо ст. 366-2 КК України доповнити ч. 3 диспозицією такого змісту: «3. Умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до повідомлення про суттєві зміни в майновому стані суб'єкта декларування, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб». У зв'язку з тим, що повідомлення про суттєві зміни в майновому стані зобов'язані подавати виключно службові особи, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, а також суб'єкти декларування, які займають посади, пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків, відповідно до статті 51-3 Закону України «Про запобігання корупції», необхідно примітку до ст. 366-2 КК України доповнити відповідним положенням про цю вказівку.

Як було зазначено раніше, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 366-2 КК України, є закінченим з моменту внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Однак, з огляду на зазначені

¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n439>.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

³ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n439>.

вище положення, можна стверджувати, що декларування недостовірної інформації слід вважати закінченим не з моменту внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації або повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, а з моменту закінчення строку та кількості спроб її виправлення або з моменту закінчення 10-денного строку, необхідного для повідомлення Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни в майновому стані.

Виокремлюють такі способи вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України:

1. Залежно від наявності чи відсутності факту внесення відомостей: 1) відображення інформації, що не відповідає дійсності; 2) невідображення інформації, яку особа зобов'язана була зазначити (Cherenkov, 2020; Volonets, 2021).

Окремі вчені заперечують існування такого способу декларування недостовірної інформації, як невідображення інформації, яку особа зобов'язана була зазначити (Tatarov, 2018). Однак з такою позицією не можна погодитися, оскільки декларування недостовірної інформації, як свідчить практика, досить часто здійснюється саме шляхом незазначення необхідних відомостей (наприклад, про членів сім'ї та, відповідно, майно, яке перебуває у їх власності). Крім того, законодавець у ст. 366-2 КК України не робить жодних уточнень з приводу того, що завідомо неправдиві відомості включають лише ту інформацію, яка відображена у декларації, і, навпаки, не охоплюють відомості, які суб'єкт декларування не надав взагалі (тобто приховав), хоча зобов'язаний був надати. У зв'язку з цим слід погодитися з твердженням про те, що незазначення інформації про певні об'єкти в декларації (зокрема ті, які мають матеріальне вираження) вважається поданням недостовірної інформації (Toporetska, 2018; Cherenkov, 2020).

Зі змісту ст. 366-2 КК України випливає, що недостовірність даних у декларації не завжди може бути підставою для притягнення винного до кримінальної відповідальності. Розкриваючи склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП, В. В. Франчук та Д. Д. Корецької-Шукієвич дійшли висновку про те, що не будь-яка інформація, навіть та, яка повинна зазначатись у декларації, може зумовлювати відповідальність особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Оскільки законодавець в окремій формі об'єктивної сторони пов'язує настання відповідальності з визначеною сумою (щонайменше 100 прожиткових мінімумів для працездатних осіб), то інформація в цьому разі має характеризуватися матеріальним виразом, а тому до такої інформації може належати лише інформація, яка зазначається у розділах 3–8, 10 (якщо нематеріальні активи можуть бути оцінені в грошовому

еквіваленті), 11–14 декларації (Franchuk, & Koretska-Shukievich, 2021). Це твердження, як зазначає Д. Ф. Волонець, поширюється і на зміст кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України. Так, недостовірною в контексті ст. 366-2 закону про кримінальну відповідальність може визнаватись інформація, яку можна виразити в матеріальному еквіваленті (інформація, що міститься у розділах 3–8, 10 (якщо нематеріальні активи можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті), 11–14 декларації). Крім того, для кваліфікації такого діяння за ч. 1 ст. 366-2 КК України, недостовірні відомості мають відрізнятися від достовірних на суму від 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, а у випадку кваліфікації за ч. 2 цієї статті – на суму від 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (Volonets, 2021).

2. За обсягом недостовірних відомостей слід розрізняти: 1) подання відомостей, що повністю не відповідають дійсності; 2) подання відомостей, що частково не відповідають дійсності (Cherenkov, 2020; Volonets, 2021).

Як зазначають деякі вчені, аналіз практики роботи Національного агентства з питань запобігання корупції в частині повної перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, засвідчив, що основними формами порушень суб'єктами декларування вимог антикорупційного законодавства є подання недостовірної інформації про перелік, вартість і фізичні параметри нерухомого й рухомого майна, що належить суб'єкту декларування і членам його сім'ї, тип права на об'єкти майна, величину доходу, отриманого від розміщення грошових коштів на банківських рахунках, обсяг готівкових коштів, які належать їм на праві власності; невірне визначення кола членів своєї сім'ї відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»; недостовірне відображення відомостей про доходи членів своєї сім'ї, джерела їх нарахування/отримання та розмір тощо (Ivanyskyi, & Ivanyska, 2018; Cherenkov, 2020).

У практичній діяльності правоохоронців траплялися такі способи декларування недостовірної інформації: 1) невідображення суб'єктом декларування відомостей про членів своєї сім'ї (насамперед про одного з подружжя) та їх майнове становище; 2) невідображення у декларації факту користування майном (насамперед нерухомим та/або транспортними засобами), яке юридично не належить суб'єкту декларування, але якими він користується або є його фактичним володільцем; 3) невідображення у декларації майна, яким володіє суб'єкт декларування; 4) невідображення у декларації відомостей про юридичних осіб, бенефіціарним власником яких є суб'єкт декларування, а також про активи таких осіб; 5) невідображення у декларації відомостей про фінансові зобов'язання; 6) декларування

завідомо завищених доходів; 7) невідображення у декларації банківських рахунків (вкладів) у фінансових установах за межами України; 8) відображення у декларації недостовірних відомостей про юридичних власників і вартість об'єктів декларування; 9) формальний продаж корпоративних прав третім особам. В окремих випадках наявне поєднання вказаних способів декларування недостовірної інформації (Cherenkov, 2020).

Слушною є думка А. М. Черенкова та інших учених, які серед способів декларування недостовірної інформації виокремлюють декларування неіснуючих готівкових коштів. Можливість створити «подушку безпеки» для ухилення від кримінальної відповідальності за подальше незаконне збагачення є нескладними та безпечними (з погляду можливості притягнення до відповідальності за декларування недостовірної інформації) фальсифікаціями. Недоброчесні суб'єкти декларування зможуть, як і раніше, або декларувати будь-які обсяги готівкових коштів (без їх наявності), або отримувати в тимчасове володіння із доступних джерел готівкові кошти для внесення їх на зберігання під час декларування (щоб підтвердити таким чином їх наявність). Після призначення на посаду отримані на короткий час готівкові кошти будуть повертатися реальним власникам. За описаної ситуації в першій декларації буде штучно створюватися завищений рівень майнових статків діючої чи майбутньої службової особи, що може бути в подальшому використано для обґрунтування вже реально отриманих доходів від корупційних кримінальних правопорушень (Mukhailenko, 2016, 2017; Cherenkov, 2020).

Суб'єкти декларування досить часто декларують недостовірну інформацію з метою приховування факту вчинення певного кримінального правопорушення і, відповідно, уникнення кримінальної відповідальності за нього. Майно, яке приховується від декларування, може бути легалізоване після того як особа перестала бути суб'єктом декларування і, відповідно, через певний проміжок часу вже не зобов'язана подавати декларацію. Законодавство України дає можливість дуже просто обійти встановлену в Україні процедуру фінансового контролю та ухилитися від кримінальної відповідальності за незаконне збагачення шляхом використання зазначених активів відразу після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування (Mukhailenko, 2016; Cherenkov, 2020; Cherniei et al., 2021).

З огляду на зазначене вище, можна струмувати, що хоча спосіб учинення декларування недостовірної інформації не впливає на кваліфікацію цього суспільно небезпечного діяння, його визначення значно сприяє розумінню форм вияву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України, а

також можливості його виявити та задокументувати правоохоронним органам.

Інші ознаки кримінального правопорушення є факультативними та впливають лише на призначення покарання як ознаки, які обтяжують або пом'якшують кримінальну відповідальність.

Висновки

Кримінально-правова норма, яка передбачає відповідальність за декларування недостовірної інформації, є бланкетною і відсилає до антикорупційного законодавства України, зокрема до Закону України «Про запобігання корупції».

Науково обґрунтовано, що обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України, є діяння, яке вчиняють у формі активної поведінки особи – дії.

Внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларацію – це внесення до електронної форми декларації, розміщеної на офіційному вебсайті Національного агентства з питань запобігання корупції, відомостей, які підлягають обов'язковому внесенню і повністю або частково не відповідають дійсності, та відправлені до Національного агентства з питань запобігання корупції декларації з такими відомостями.

Науково доведено, що подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації під час повідомлення про суттєві зміни в майновому стані також є формою вияву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України. У зв'язку з цим пропонуємо диспозиції ч. 1 і 2 ст. 366-2 КК України після слів «Законом України «Про запобігання корупції»» доповнити словами «або до повідомлення про суттєві зміни в майновому стані суб'єкта декларування».

Обґрунтовано, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 366-2 КК України, має формальний склад (обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише діяння), і його слід вважати закінченим з моменту вчинення такого суспільно небезпечного діяння, тобто з моменту внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Однак, з огляду на окремі положення Закону України «Про запобігання корупції», декларування недостовірної інформації слід вважати закінченим не з моменту внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації або повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, а з моменту закінчення строку та кількості спроб її виправлення або з моменту закінчення 10-денного строку, необхідного для повідомлення Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни в майновому стані.

Аргументовано, що спосіб учинення декларування недостовірної інформації не впливає на кваліфікацію цього суспільно небезпечного діяння, проте його визначення значно сприяє розумінню форм вияву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України, а також можливості його

виявити та задокументувати правоохоронним органам.

Факультативні ознаки кримінального правопорушення не впливають на кваліфікацію декларування недостовірної інформації і мають значення лише під час призначення покарання як ознаки, які обтяжують або пом'якшують кримінальну відповідальність.

References

- [1] Aheienko, A.V. (2021). On the validity of criminalizing the declaration of unreliable information. *Entrepreneurship, economy and law*, 6, 170-174. doi: 10.32849/2663-5313/2021.6.27.
- [2] Babanina, V.V. (2021). *Criminal legislation of Ukraine: mechanism of creation and implementation* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [3] Babanina, V. (2019). Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 24(2), 81-86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [4] Babanina, V., Ivashchenko, V., Grudzur, O., & Yurikov, O. (2021). Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*, 39(71), 350-365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [5] Cherenkov, A.M. (2019). Forensic characteristics of the subjects of declaration of unreliable information. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 39, 154-157. doi: 10.32841/2307-1745.2019.39.35 [in Ukrainian].
- [6] Cherenkov, A.M. (2020). *Investigation of the declaration of unreliable information* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [7] Cherniavskiy, S., Babanina, V., Vartyletska, I., & Mykytchuk, O. (2021). Peculiarities of The Economic Crimes Committed with the Use of Information Technologies. *European Journal of Sustainable Development*, 10(1), 420-431. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p420.
- [8] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Ivashchenko, V. (2022). Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*, 12(2), 227-245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [9] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V., & Tykhonova O. (2021). Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*, 10(4), 304-316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.
- [10] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Dzhuzha, A., & Babanina, V. (2021). Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*, 10(42), 93-102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [11] Dudorov, O.O., Movchan, R.O., & Senyk, V.H. (2020). *Qualification of administrative offenses related to corruption (commentary on judicial practice)*. Kyiv: Dakor.
- [12] Ivanytskyi, S.O., & Ivanytska, V.V. (2018). Problematic issues of compliance with anti-corruption standards by persons authorized to perform the functions of the state or local self-government (based on the materials of the practice of the NAKC). In *Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension: proceedings of 3rd International Scientific and Practical Conference* (pp. 97-98), (vol. 2). Kyiv.
- [13] Franchuk, V.V., & Koretska-Shukievich, D.D. (2021). *Offenses related to corruption: administrative and legal principles of countermeasures*. Warsaw: LvDUVS.
- [14] Lytvyn, N.A., & Krupnova, L.V. (2020). Legal consequences of the abolition of criminal liability for declaring false information. *Our right*, 4, 55-62. doi: 10.32782/NP.2020.4.9.
- [15] Miskiv, D.M. (2020). Analysis of the signs of the objective side of the composition of the declaration of unreliable information. *Social and legal studies*, 3(9), 119-123. doi: 10.32518/2617-4162-2020-3-119-123
- [16] Mykhailenko, D.H. (2016). Deficiencies of anti-corruption financial control over cash and other similar assets in terms of latency as a reason for the ineffectiveness of the norm on illegal enrichment in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 39(2), 11-16.
- [17] Mykhailenko, D.H. (2016). Justification of the need for the rules of the financial control mechanism to apply to persons who have ceased to perform the functions of the state or local self-government. *Carpathian Legal Gazette*, 2(11), 68-73.
- [18] Mykhailenko, D.H. (2017). *Combating corruption crimes by means of criminal law: conceptual foundations*. Odesa: Helvetyka.

- [19] Reznik, O.M., & Bondarenko, O.S. (2020). Recognizing the rule on declaring unreliable information as unconstitutional as a manifestation of discrediting the anti-corruption reform. *Legal scientific electronic journal*, 7, 330-333. doi: 10.32782/2524-0374/2020-7/83.
- [20] Tatarov, O.Yu. (2018). Problems of application of Art. 366-1, 368-2 of the Criminal Code of Ukraine in practice. In *Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension: materials of 3rd International Scientific and Practical Conference* (pp. 152-156), (vol. 1). Kyiv.
- [21] Tatsii, V.Ya., Borysov, V.I., & Tiutiuhin, V.I. (et al.). (2021). *Criminal law of Ukraine: Special part* (6th ed.). V.Ya. Tatsii, V.I. Tiutiuhin, V.I. Borysov (Eds.). Kharkiv: Pravo.
- [22] Tatsii, V.Ya., Tiutiuhin, V.I., & Borysov, V.I. (et al.). (2020). *Criminal law of Ukraine: General part* (6th ed.). V.Ya. Tatsii, V.I. Tiutiuhin, V.I. Borysov (Eds.). Kharkiv: Pravo.
- [23] Toporetska, Z.M. (2018). Forensic characteristics of declaration of unreliable information. *Herald of criminal justice*, 2, 156-166.
- [24] Volonets, D.F. (2021). *Criminal responsibility for declaring false information*. (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [25] Volonets, D.F. (2021). The subject of criminal offenses provided for by Articles 366-2–366-3 of the Criminal Code of Ukraine. *Legal novels*, 14, 177-181. doi: 10.32847/ln.2021.14.016.
- [26] Vozniuk, A.A. (2020). Declaration of unreliable information and intentional failure to submit a declaration: new models of prohibitive criminal law norms. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4 (92), 104-120. doi: 10.33766/2524-0323.92.104-120.
- [27] Yurikov, O.O. (2021). Exemption from serving a sentence with probation for committing corruption criminal offenses and corruption-related criminal offenses on the basis of agreements. *New Ukrainian law*, 5, 146-151. doi: 10.51989/NUL.2021.5.21.
- [28] Yurikov, O.O. (2022). *Criminal law protection of objects of electronic communications*. Kyiv: 7BTs.
- [29] Yurikov, O.O. (2021). The investigator as an official who occupies a responsible position, in the content of Art. 368, 368-5, 369 and 382 of the Criminal Code of Ukraine. In *Multidisciplindre forschung perspektiven, probleme und muster: proceedings of the 2rd International Scientific and Practical Conference* (pp. 111-112). Viden. doi: 10.36074/logos-26.11.2021.v1.37.

Список використаних джерел

- [1] Агеєнко А. В. Про обґрунтованість криміналізації декларування недостовірної інформації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 170–174. doi: 10.32849/2663-5313/2021.6.27.
- [2] Бабаніна В. В. Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 600 с.
- [3] Babanina V. Structure of Mechanism of Implementation of Criminal Legislation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2019 № 24 (2). P. 81–86. doi: 10.33270/01191112.81.
- [4] Babanina V., Ivashchenko V., Grudzur O., Yurikov O. Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39. No. 71. P. 350–365. doi: 10.46398/cuestpol.3971.18.
- [5] Черенков А. М. Криміналістична характеристика предметів декларування недостовірної інформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 39. С. 154–157. doi: 10.32841/2307-1745.2019.39.35.
- [6] Черенков А. М. Розслідування декларування недостовірної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 270 с.
- [7] Cherniavskiy S., Babanina V., Vartyletska I., Mykytchuk O. Peculiarities of The Economic Crimes Committed with the Use of Information Technologies. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10 (1). P. 420–431. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p420.
- [8] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Ivashchenko V. Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*. 2022. Vol. 12. No. 2. P. 227–245. doi: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [9] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Tykhonova O. Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10 (4). P. 304–316. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n4p304.
- [10] Cherniei V., Cherniavskiy S., Dzhuzha A., Babanina V. Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (42). P. 93–102. doi: 10.34069/AI/2021.42.06.9.
- [11] Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Сенік В. Г. Кваліфікація адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією (коментар судової практики). Київ : Дакор, 2020. 508 с.

- [12] Іваницький С. О., Іваницька В. В. Проблемні питання дотримання антикорупційних стандартів особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (за матеріалами практики НАЗК). *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.) : у 2 ч. Київ, 2018. Ч. 2. С. 97–98.
- [13] Франчук В. В., Корецька-Шукієвіч Д. Д. Правопорушення, пов'язані з корупцією: адміністративно-правові засади протидії : монографія. Варшава : ЛьвДУВС, 2021. 183 с.
- [14] Литвин Н. А., Крупнова Л. В. Правові наслідки скасування кримінальної відповідальності за декларування неправдивої інформації. *Наше право*. 2020. № 4. С. 55–62. doi: 10.32782/NP.2020.4.9.
- [15] Міськів Д. М. Аналіз ознак об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 119–123. doi: 10.32518/2617-4162-2020-3-119-123.
- [16] Михайленко Д. Г. Недоліки антикорупційного фінансового контролю за готівкою та іншими подібними за латентністю активами як причина недовіри норми про незаконне збагачення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 39. Т. 2. С. 11–16 (Серія «Право»).
- [17] Михайленко Д. Г. Обґрунтування необхідності дії норм механізму фінансового контролю щодо осіб, які припинили виконувати функції держави або місцевого самоврядування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 2 (11). С. 68–73.
- [18] Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2017. 582 с.
- [19] Резнік О. М., Бондаренко О. С. Визнання норми про декларування недостовірної інформації неконституційною як прояв дискредитації антикорупційної реформи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 330–333. doi: 10.32782/2524-0374/2020-7/83.
- [20] Татаров О. Ю. Проблеми застосування ст. 366-1, 368-2 КК України в практичній діяльності. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.) : у 2 ч. Київ, 2018. Ч. 1. С. 152–156.
- [21] Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / [В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2021. 768 с.
- [22] Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2020. 284 с.
- [23] Топорецька З. М. Криміналістична характеристика декларування недостовірної інформації. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 156–166.
- [24] Волонець Д. Ф. Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 229 с.
- [25] Волонець Д. Ф. Предмет кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366-2–366-3 КК України. *Правові новели*. 2021. № 14. С. 177–181. doi: 10.32847/ln.2021.14.016.
- [26] Вознюк А. А. Декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації: нові моделі заборонних кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 104–120. doi: 10.33766/2524-0323.92.104-120.
- [27] Юріков О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, на підставі угод. *Нове українське право*. 2021. № 5. С. 146–151. doi: 10.51989/NUL.2021.5.21.
- [28] Юріков О. О. Кримінально-правова охорона об'єктів електронних комунікацій : монографія. Київ : 7БЦ, 2022. 304 с.
- [29] Юріков О. О. Слідчий як службова особа, яка займає відповідальне становище, у змісті ст. 368, 368-5, 369 і 382 КК України. *Multidisziplinäre forschung perspektiven, probleme und muster* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Відень, 26 листоп. 2021 р.). Відень, 2021. С. 111–112. doi: 10.36074/logos-26.11.2021.v1.37.
-

The Objective Side of Declaring False Information

KOZACHYNA Anna

Postgraduate Student of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9076-9762>

Abstract. Ukraine's obtaining the status of a candidate for membership in the European Union necessitated the harmonization of national and European legislation, which in a certain way affects law enforcement during the prosecution of those guilty of declaring false information. The law of Ukraine at the time of martial law effectively canceled the obligation of the subject of the declaration to submit a declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, which does not meet the requirements of the European Union for Ukraine. In addition, the fight against the external enemy-aggressor, in a certain way, diverted attention from the need to counter the "internal enemy" – criminally illegal activities in the field of official activities and professional activities related to the provision of public services, in particular those criminal offenses that are corrupt or related associated with corruption. A high level of corruption generates citizens' distrust of state authorities and authorized persons who perform the functions of the state or local self-government, and also undermines the authority of these bodies, which should be unshakable in wartime conditions. The purpose of the article is to study the objective side of declaring false information, as well as to formulate scientifically based proposals and recommendations for improving national criminal legislation. The methodological toolkit is represented by a system of general scientific and special scientific methods, which provided an objective analysis of the subject of research and the formation of thorough conclusions on this basis. Taking into account the specifics of the topic and the purpose of the research, the following methods were used: comparative legal, dogmatic, systematic, induction, deduction, modeling. It was established that, in view of the separate provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", the declaration of inaccurate information should be considered completed not from the moment the subject of the declaration enters knowingly inaccurate information into the declaration or the notification of significant changes in the property status, but from the moment the deadline and the number of attempts expire its correction or from the end of the 10-day period required to notify the National Agency for the Prevention of Corruption about significant changes in property status. According to the results of the analysis of the scientific regulations regarding the subject of the study, it is argued that although the method of committing the declaration of false information does not qualify as a socially dangerous act, its definition significantly contributes to the understanding of the forms of manifestation of the objective side of the criminal offense provided for in Art. 366-2 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the ability to identify and document it to law enforcement agencies. Other features of a criminal offense are optional and affect only the imposition of punishment as features that aggravate or mitigate criminal responsibility. The submission by the subject of the declaration of knowingly inaccurate information to the declaration during the notification of significant changes in the property status is also a form of manifestation of the objective side of the criminal offense provided for in Art. 366-2 of the Criminal Code of Ukraine. In this regard, we offer Art. 366-2 of the Criminal Code of Ukraine to supplement Part 3 with the following provision: "3. Intentional entry by the subject of the declaration of knowingly inaccurate information into the notification of significant changes in the property status of the subject of the declaration, if such information differs from reliable information in the amount of 500 subsistence minimums for able-bodied persons." In connection with the fact that notifications about significant changes in the property status are required to be submitted exclusively by officials who occupy a responsible and especially responsible position, as well as subjects of declaration who occupy positions associated with a high level of corruption risks, in accordance with Article 51-3 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", a note to Art. 366-2 of the Criminal Code of Ukraine to supplement with the relevant provision on this instruction

Keywords: declaration; corruption; non-declaration; objective party; personal statement; false information; official; official activity; professional activity

DOI: 10.33270/01232502.153
УДК 340.12+342.4(477)

Новелізація Конституції України (гносеологічний аспект)

МИХЕЄНКО Юлія*

аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії
внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0466-9428>

Анотація. Об'єктивно існуючі потреби українського суспільства, людства в цілому, обумовлені як прагненням до розвитку, покращення певних сфер життя, так і необхідністю відповіді на виклики, що вже постали перед ними, або які можна спрогнозувати з огляду на існуючу реальність, набутий досвід, спонукають до здійснення наукових розвідок та напрацювання практичних пропозицій стосовно концептуалізації правового (зокрема і конституційного) забезпечення їх вирішення (попередження, унормування). Важливим, при цьому, видається пізнання процесів новелізації Конституції України як основного джерела національної правової системи, підґрунтя поточного законодавства, зокрема, діалектики об'єктивного та суб'єктивного, дослідження інших, крім внесення змін до тексту, шляхів зміни конституційної реальності. Метою публікації є дослідження новелізації Конституції України, її способів, задля забезпечення, з одного боку, стабільності конституційного регулювання, убезпечення від зайвого, без крайньої потреби корегування її тексту, з іншого – його адекватності подальшому розвитку суспільства, держави у правовому демократичному поступі. У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема, герменевтичний, формально-логічний, системно-функціональний. У статті вперше досліджено, що є новелізацією Конституції України, сформульовано визначення цього поняття, виокремлені способи оновлення Основного Закону України, акцентовано на важливості оцінки історичного моменту, інтенції, об'єктивних, суб'єктивних чинників відповідних процесів та оцінки їх наслідків. Дослідження буде корисним при формуванні відповідними владними суб'єктами конституційної реальності у конституційний спосіб, без зайвих потрясінь та прийняття поспішних конституційних змін. Урахування викладених у статті зауваг дозволить, з одного боку, забезпечити ефективність та достатність конституційного регулювання, і, як наслідок, – його стабільність, з іншого, – ширше використання можливостей новелізації без внесення змін до тексту Конституції України, виходячи з засадничих конституційних принципів, цінностей

Ключові слова: новелізація Конституції; прерогативні повноваження; конституційна доктрина; конституційні цінності; конституційна реальність; стабільність Конституції

Історія статті:

Отримано: 21.02.2023
Переглянуто: 20.03.2023
Прийнято: 25.04.2023

Рекомендоване посилання:

Михеєнко Ю. Новелізація Конституції України (гносеологічний аспект). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 153–161. doi: 10.33270/01232502.153.

* Відповідальний автор

Вступ

Творення Конституції України є постійним процесом, що обумовлено як невідпинним розвитком у різних сферах життя, так і викликами, що постають перед суспільством, державою, світовою спільнотою.

Найперше, що спадає на думку в аспекті оновлення конституційної реальності, – необхідність внесення змін до Конституції України. Водночас зміна конституційного тексту – не єдиний можливий шлях новелізації Основного Закону України. Безперечно, існують питання, які є предметом регулювання виключно на конституційному рівні, що або прямо зазначено в Конституції України, або випливає з конституційних приписів. Проте часто новелізація Конституції України відбувається також в інші способи, на які іноді суспільство, а подекуди й правнича спільнота, навіть не зважають переважно через те, що не усвідомлюють їх як творення нової конституційної реальності, яка може мати як позитивні, так і негативні (подекуди далекосяжні) наслідки. Спротив же суспільства, активна громадянська позиція можуть мати вирішальний вплив на творення Конституції України.

З огляду на викладене, розуміння новелізації Конституції України, усвідомлення відповідних процесів творення конституційної реальності є важливими задля забезпечення, з одного боку, стабільності конституційного регулювання, убезпечення від зайвого, без крайньої потреби, поспіхом, коригування її тексту, а з іншого – достатності правової бази для подальшого розвитку суспільства, держави в правовому демократичному поступі.

Матеріали та методи

Різні аспекти оновлення Конституції України (зважаючи на їхній широкий спектр) окреслювали у своїх роботах багато науковців, серед яких А. В. Агафонова, Ю. Г. Барабаш (2011), Г. В. Берченко (2020), О. Ю. Водяніков, С. П. Головатий, В. П. Колісник, І. Б. Коліушко, М. В. Костицький (2022), В. М. Кравчук, А. Р. Крусян (2022), В. В. Лемак, В. Ф. Опришко, О. В. Петришин, В. В. Речицький, С. В. Різник, М. В. Савчин (2009), І. В. Семеніхін, П. Б. Стецюк, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук. Водночас глибокого комплексного дослідження такого явища, як новелізація Конституції України, виокремлення її способів не проводилося.

З огляду на викладене, з метою розкриття гносеологічного аспекту новелізації Конституції України доречним є використання методів синтезу й аналізу практики оновлення конституційної реальності різними суб'єктами владних повноважень, його наслідків для правового демократичного поступу суспільства, держави. Застосування в роботі герменевтичного методу, методу абстрагування дозволило сформулювати

поняття новелізації Конституції України, водночас відійшовши від його широкого розуміння, що унеможливило б спроби зосередитися на тих аспектах, способах новелізації, які глобально, із суттєвими наслідками формують конституційну реальність. На прикладі заборони в Україні смертної кари як виду покарання, завдяки методу моделювання, показано, що той самий результат – створення нової конституційної реальності – у певних випадках може бути досягнутий різними способами новелізації (зокрема через внесення змін до тексту Конституції України, шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України або, як сталося на практиці, – через визнання відповідних приписів зазначеного кодексу неконституційними).

Результати й обговорення

Щодо новелізації Конституції України, то в наукових джерелах можна констатувати наявність таких категорій, як конституційна модернізація (Rechytskyi, 2022, р. 54), конституційна трансформація, конституційні перетворення (Ahafova, 2016, р. 351), конституційна реформа, «покращення (amendments), зміни й доповнення» (Rechytskyi, 2022, р. 54), оновлення (Skrypniuk, 2021, р. 73; Stetsiuk, 2021, р. 28), власне новелізація (Kravchuk, 2021, р. 78) Конституції України тощо. Зазвичай ідеться про зміни до Конституції України або викладення її в новій редакції, подекуди також про офіційну конституційну доктрину, маючи на увазі, зокрема, офіційне тлумачення конституційних норм, принципів, цінностей Конституційним Судом України (Rechytskyi, 2022, р. 54).

Водночас внесення змін до Конституції України – не єдиний спосіб вирішення проблемних конституційних питань, оновлення Конституції України як основоположного закону України. Конституція України (конституційні принципи, приписи, цінності, механізми) передбачає й інші можливі шляхи – від прямої дії її норм, а отже, можливості вирішення, зокрема судами, системи судоустрою (та не лише ними), спірних питань безпосередньо на підставі норм Конституції України, а також гарантованості звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України (ч. 3 ст. 8), прийняття в розвиток конституційних принципів, цінностей, норм законів і підзаконних актів, до розвитку офіційної конституційної доктрини – надання офіційного тлумачення Конституції України, вирішення питання про відповідність Конституції України законів України та в передбачених нею випадках інших актів (ст. 147, 150, 151, 151¹).

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у Доповіді про конституційні поправки, схваленій на 81-му пленарному засіданні, яке відбулося

11–12 грудня 2009 року, розрізняючи формальну та неформальну зміну конституції, зауважує, що суттєвий зміст конституції може бути змінено багатьма іншими (крім внесення змін до тексту конституції) способами – судовим тлумаченням, новими конституційними конвенційностями, політичною адаптацією, втратою сили або нерегулярними (неправовими й антиконституційними) засобами, та, як два найважливіші способи легітимної неформальної конституційної зміни, визначає судове тлумачення та неписані політичні конвенційності, що доповнюють або суперечать писаному тексту. Також акцентує на тому, що те, як вони діють у конкретній конституційній системі, впливає на необхідність внесення офіційних змін¹.

Пропонуємо застосовувати поняття «новелізація» (від лат. *novus* – новий; небувалий; *novellus* – новітній) як таке, що більш точно позначає відповідні процеси, зважаючи, при цьому, на весь спектр способів оновлення Конституції України, діалектику об'єктивного та суб'єктивного у цьому процесі, та, зрештою, його наслідки, які можуть виявитись для держави, суспільства в цілому не лише позитивними та прогресивними.

У широкому значенні новелізацією Конституції України можна вважати будь-яке діяння, яке спричиняє зміни, зокрема в одиничному випадку та на певний час, конституційної реальності. У такому контексті може йтися про дію, бездіяльність особи, акт, включно локальний, будь-якого суб'єкта, які можуть бути досліджені щодо їх відповідності Конституції України. Проте відповідні дії, бездіяльність, акти, навіть за умови формування певної негативної практики або вчинення правопорушення, зазвичай можуть бути припинені, змінені, скасовані тощо без значної шкоди/користі для особи, суспільства, держави, та зрештою не матимуть визначного впливу (навіть тимчасово) на конституційну реальність загалом.

З огляду на викладене, для досягнення мети зазначеного дослідження слід обмежити предмет пізнання діяннями, актами найвищих органів державної влади, зокрема одноосібних, послуговуючись критеріями загальнообов'язковості прийнятих рішень (актів), спрямованості їхнього впливу на широке (невизначене) коло суб'єктів, суттєвості наслідків діяння, акта для формування нової конституційної реальності.

Способами новелізації Конституції України, на нашу думку, слід визнати:

– внесення змін до Конституції України або викладення її в новій редакції згідно з вимогами,

передбаченими розділом XIII Основного Закону України (найочевидніший універсальний спосіб). При цьому слід урахувувати, що за змістом конституційних приписів, юридичних позицій Конституційного Суду України Конституція України є єдиним, цілісним актом (див. рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99, від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000, від 11 липня 2000 року № 2-в/2000); встановлення винятків з конституційних норм можливе лише Конституцією України (див. рішення Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 року № 5-зп, від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99, від 12 липня 2000 року № 9-рп/2000, від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009, від 17 червня 2010 року № 2-в/2010, від 30 травня 2012 року № 12-рп/2012, від 2 грудня 2019 року № 11-р/2019); перерозподіл конституційної компетенції можливий лише шляхом внесення змін до Конституції України (рішення КСУ від 23 грудня 1997 року № 7-зп, від 30 травня 2012 року № 12-рп/2012, від 13 червня 2019 року № 5-р/2019, від 2 грудня 2019 року № 11-р/2019), зміна засад діяльності органу державної влади, повноваження якого, його кількісний склад, порядок формування, суб'єкти призначення/обрання та звільнення його членів та/або керівника тощо закріплені в Конституції України, можливі виключно шляхом внесення змін до неї (рішення КСУ від 5 червня 2019 року № 4-р(II)/2019) (Мукхеєнко, 2021, р. 58-62).

Щодо можливості віднесення до способів новелізації чинної Конституції України прийняття нового Основного Закону (що, до речі, чинним не передбачено), на наш погляд, це питання є дискусійним. Коли йдеться про новелізацію Конституції України саме 1996 року, новелізується те, що вже існує, є чинним, діючим і після новелізації продовжує діяти в дещо зміненому та/або уточненому (ідеально «покращеному») вигляді (за редакцією, змістом, «духом»). Водночас у широкому значенні в разі прийняття нової Конституції підґрунтям у будь-якому разі стала б Конституція України 1996 року з урахуванням усіх тих новел, що були напрацьовані з моменту її ухвалення (їх прийняттям чи відхиленням):

– зміна Конституції України шляхом реалізації відповідним суб'єктом так званих прерогативних повноважень (Vodiannikov, 2021, р. 18, 22, 27, 28, 31), (Мукхеєнко, 2022, р. 29). Наприклад, Закон України від 21 лютого 2014 року № 742-VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України»², постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року № 750-VII «Про текст

¹ Report on Constitutional Amendment adopted by the Venice Commission at its 81st Plenary Session (Venice, 11–12 December 2009). CDL-AD(2010)001-e. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad\(2010\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad(2010)001-e).

² Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, зі змінами та доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII : постанова Верховної Ради України від 22 лют. 2014 р. № 750-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-18#Text>.

Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, зі змінами та доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII»¹;

– ухвалення вищими органами державної влади законів, інших актів (які, відповідно до ст. 150, інших приписів Конституції України, можуть бути предметом розгляду Конституційного Суду України, судів системи судоустрою щодо їх конституційності) у розвиток чи на підставі конституційних приписів. При цьому за змістом юридичних позицій Конституційного Суду України недопустимо: у разі прийняття Верховною Радою України законів допускати невідповідності щодо будь-яких положень, прямо закріплених у Конституції України (рішення КСУ від 23 грудня 1997 року № 7-зп; від 30 травня 2012 року № 12-рп/2012; від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020); урегульовувати законом правовідносини, що є предметом регулювання Конституції України (від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018); запроваджуючи законодавче регулювання, допускати довільне застосування конституційних приписів (від 16 вересня 2020 року № 11-р/2020). Допустимо законами України та іншими нормативно-правовими актами лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їхній зміст (рішення КСУ від 16 вересня 2020 року № 11-р/2020) (Мухеєнко, 2022, р. 58-62);

– офіційна конституційна (конституційно-правова) доктрина (офіційне тлумачення Конституційним Судом України конституційних приписів, принципів, цінностей; юридичні позиції Конституційного Суду, що дають змогу з'ясувати, уточнити їх зміст, «дух» Основного Закону України).

Слід зауважити, що серед науковців немає одностайності щодо застосування категорії «конституційна (конституційно-правова) доктрина». Так, П. Колісник (нині – суддя Конституційного Суду України), не поділяє думку, що існує «офіційна конституційно-правова доктрина», тобто визнається поділ конституційно-правових доктрин на «офіційні» та «неофіційні» та часто «офіційна конституційно-правова доктрина» пов'язується з діяльністю Конституційного Суду. Учений підтримує позицію І. В. Семеніхіна стосовно того, що тлумачення (йдеється про доктринальне тлумачення) та власне доктрина, так само як Конституція та доктрина, – це явища хоч і взаємопов'язані, проте не рівнозначні. Якщо певне доктринальне положення й відтворюється в актах Конституційного Суду чи в чинному законодавстві, то це не означає, що ці акти стали «офіційною доктриною». Дослідник наголошує: «Доктрина – це не акти Конституційного Суду

України, а загальноприйняті науково-теоретичні доктринальні положення, що були покладені в їх основу».

Водночас В. Речицький, акцентуючи на актуальності питання співвідношення між чинними нормами Конституції України та конституційною доктриною, формулює такі визначення: «Український конституційний наратив тут – це чинний текст Конституції України 1996 року з усіма його покращеннями (amendments), змінами й доповненнями. Наратив (те, що хотіли сказати й зуміли сказати творці конституції) слід відрізнити від офіційної конституційної доктрини – продукту діяльності Конституційного Суду України (далі – КСУ), який має нижчий рівень «канонічності». На відміну від тексту Конституції України, офіційна доктрина не вважається інтелектуальним продуктом установчої чи законодавчої гілки влади й може бути переглянута КСУ. При цьому, КСУ безпосередньо відповідальний за формування офіційної конституційної доктрини України, не несе відповідальності за текст (наратив) чинного Основного Закону» (Rechytskyi, 2022, р. 54).

Яскравим прикладом розв'язання спірних конституційних питань в інший, ніж внесення змін до Конституції України, спосіб, є ухвалене Конституційним Судом України рішення від 29 грудня 1999 № 11-рп/99, за яким неконституційними було визнано положення Кримінального кодексу України 1960 року, які передбачали смертну кару як вид покарання. Усебічно проаналізувавши порушене питання, міжнародні акти, положення Конституції України, Суд сформулював низку юридичних позицій щодо невідповідності оспорюваного законодавчого регулювання різним приписам Конституції України. Суд виснував, що тлумачення положень ч. 1, 2 ст. 27 Основного Закону (щодо права на життя) в контексті всіх інших положень Конституції України як єдиного цілісного документа дає підстави стверджувати, що вони не передбачають смертної кари як виду покарання. Під час обґрунтування невідповідності оспорюваних приписів Кримінального кодексу України було доведено порушення приписів ч. 2 ст. 8, ч. 2 ст. 22; ч. 1 ст. 27, ст. 28; ст. 55; ч. 1 ст. 64 Конституції України.

Прикметно, що кожна зі сформульованих юридичних позицій Суду сама по собі, на наше переконання, могла бути самостійним, достатнім обґрунтуванням неконституційності запровадження смертної кари в Україні як виду покарання. Так, наприклад, Суд зазначив, що «за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого – утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже – і права людини на життя. Виходячи з положень частини другої статті 8

¹ Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лют. 2014 р. № 742-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text>.

Конституції України, норма частини другої її статті 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин. Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України».

Інші аспекти обґрунтування неконституційності запровадження смертної кари як виду покарання в Україні полягали, зокрема, у такому:

– «конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, базується на засаді: винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами», але «Конституція України не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення частини першої статті 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини»;

– «невідповідність смертної кари цілям покарання та можливість судової помилки, коли виконання судового вироку щодо особи, засудженої до смертної кари, унеможлиблює виправлення її наслідків, що не узгоджується з конституційними гарантіями захисту прав і свобод людини та громадянина (ст. 55 Конституції України)»;

– «мета призначення смертної кари за вироком суду залишилася юридично не визначеною»;

– «невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднане з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини та громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані».

У такий спосіб – через визнання Судом неконституційним відповідного законодавчого регулювання шляхом обґрунтування його несумісності з конституційними приписами щодо гарантованості невід'ємного права на життя, права на людську гідність, права на судовий захист тощо й відповідне тлумачення насамперед положень ст. 3, 27 Конституції України – було новелізовано Конституцію України та фактично реалізовано рекомендації Венеційської Комісії щодо неприпустимості існування смертної кари як виду покарання в Україні без внесення змін до тексту Конституції України¹. Як відомо, діяльність цієї інституції суттєво впливає на відповідні

процеси в Україні (Barskyi, & Dvornichenko, 2019, p. 4, 5).

Гіпотетично питання скасування смертної кари в Україні можна було б вирішити й в інший спосіб. На наш погляд, у широкому значенні новелізацією Конституції України (та реалізацією рекомендації Венеційської Комісії щодо неприпустимості існування смертної кари як виду покарання в Україні) можна було б назвати внесення Верховною Радою України змін до оспорюваного законодавчого регулювання, якби воно ще тоді відбулося, або роз'яснення Пленуму (на той час) Верховного Суду України, надане шляхом прийняття відповідної постанови, де б зазначалося про недопустимість застосування такого виду покарання в Україні, і надавалися би рекомендації судам, яким чином і чому у відповідних випадках не повинні застосовуватися санкції статей Кримінального кодексу України, що передбачають застосування смертної кари як виду покарання в Україні. Так, наприклад, у п. 2 постанови Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», вказувалось, що «оскільки Конституція України, як зазначено в її ст. 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди під час розгляду конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта щодо його відповідності Конституції та в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй. <...> Суд безпосередньо застосовує Конституцію в разі <...> 2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй».

Щоправда, рівень суспільної свідомості (зокрема, правосвідомості більшості членів українського суспільства, включно з правниками) на той час навряд чи передбачав імовірність внесення таких законодавчих змін або формування відповідної судової практики. Можна впевнено стверджувати, що зазначене рішення Конституційного Суду України було революційним, таким, що формувало не лише конституційну реальність, а й правову культуру правників, українського суспільства загалом;

– судова практика судів системи судоустрою, зокрема релевантні правові позиції Верховного Суду (п. 10-1 ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Як наголошує О. Водянніков, континентальна модель конституційного контролю, запроваджена в Україні, не означає повної монополії Конституційного Суду України – як і в інших державах така модель наділяє суди системи судоустрою конституційною функцією конституційного контролю *suī generis* (Vodiannikov). Так, В. Лемак, досліджуючи основні проблеми безпосереднього застосування судами

¹ Opinion on the Constitution of Ukraine, adopted by the Commission at its 30th plenary meeting in Venice, on 7–8 March 1997. CDL-INF(1997)002-e. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(1997\)002-e11](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(1997)002-e11).

Конституції України, зазначає, що принцип презумпції конституційності актів не є абсолютним і підлягає обмеженню у випадках, коли стає очевидним (поза розумним сумнівом), що законодавець чи інший правотворчий орган явно порушив Конституцію. Такий вихід за межі презумпції конституційності може мати місце за умови, що «закон чи інший акт *ex facie* проявляють у своєму змісті суперечність Конституції настільки істотно й очевидно, що для її встановлення немає потреби проводити дослідження з аргументами в провадженні перед судом. Ідеться про ситуацію, коли закони чи інші акти своїм змістом явно посягають на основоположні конституційні цінності, які в сукупності захищають людину, її гідність і свободу або ж створюють інституційні підвалини держави. У цьому разі, навпаки, діє презумпція конституційних цінностей – презумпція свободи та людської гідності, за якої державне втручання до цієї сфери за допомогою публічно-правового акта підлягає доведенню в тому, що воно не зачіпає сутності права чи свободи, а саме обмеження здійснення прав чи свобод людини є виправданим (пропорційним)» (Лемак, 2022, р. 81-82).

У цьому аспекті Різник С.В. акцентує на наявних побоюваннях надмірного судового (суддівського) активізму, що, на його думку, є чи не найголовнішою причиною досить обережного ставлення в Україні до небуквального (в різних виявах) тлумачення судами Конституції, законів та інших нормативних актів. Ці побоювання хоча й небезпідставні, проте перешкоджають належному утвердженню принципу верховенства Конституції в Україні. Безперечно, надмірний судовий активізм повинен стримуватися, а судові провадження, де вирішуються питання конституційності нормативних актів, мусять мати чіткі методологічні орієнтири зі збереженням за судами можливості якісно виконувати своє головне завдання – захищати права людини, ухвалюючи справедливі й обґрунтовані рішення (Riznyk, 2022, р. 26);

– міжнародні договори. Як можливий приклад – Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 року, ратифікована Законом України від 27 квітня 2010 року № 2153-VI «Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України», яка наразі оскаржена до Конституційного Суду України щодо її відповідності приписам ч. 7 ст. 17 Конституції України;

– релевантні приписи актів міжнародного права та практика їх тлумачення й застосування міжнародними судовими установами, за умови визнання Україною їх юрисдикції. Так, зокрема, Конституційний Суд України, суди системи sudoустрою, розв'язуючи питання стосовно

порушення конституційних прав і свобод людини, обов'язково враховують приписи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) і практику їх тлумачення та застосування Європейським судом з прав людини, юрисдикцію якого визнала Україна.

Окремо, на нашу думку, слід звернути увагу на такому способі новелізації Конституції України, як її оновлення через діяння (конкретну дію, бездіяльність) вищих органів державної влади, реалізацію ними повноважень (зокрема дискреційних) або самообмеження в їх здійсненні відповідно до або всупереч Конституції України. Наприклад, застосування Президентом України права вето стосовно прийнятого Закону України від 17 січня 2002 року № 2983-III «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» та повернення його з мотивованими пропозиціями Верховній Раді України для повторного розгляду на підставі приписів ст. 94, п. 29, 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України в редакції 1996 року, що регламентували порядок підписання та офіційного оприлюднення законів. Таким чином було новелізовано передбачене п. 30 ч. 1 ст. 106 в редакції 1996 року конституційне повноваження Президента України, за яким він мав «право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України», а саме поширено дію цього припису на закони про внесення змін до Конституції України.

Така позиція щодо розуміння приписів п. 30 ч. 1 ст. 106 в редакції 1996 року була згодом підтверджена й Конституційним Судом України в рішенні від 11 березня 2003 року № 6-рп/2003, який визнав застосоване Президентом України право вето конституційним. Прикметно, що надалі відповідний припис ст. 106 Конституції України було змінено, за його чинною редакцією Президент України «має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України».

Вартий уваги, на наш погляд, ще один приклад новелізації Конституції України – справа щодо строків перебування на посту Президента України. Згідно з рішенням Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003, положення ч. 3 ст. 103 Конституції України в редакції 1996 року, за яким одна й та сама особа не могла бути Президентом України понад два строки підряд, було розтлумачено як таке, що поширюється лише на осіб, яких обирають на пост Президента України після набуття чинності Конституцією України 1996 року, що дозволяло чинному на той час Президенту України Л. Кучмі балотуватися на пост втретє. Суспільство сприйняло зазначене вкрай негативно.

Такий казус можна вважати новелізацією Конституції України, яка була актуальною

тимчасово. Не став утретє балотуватися на пост Президента України Л. Кучма, і з об'єктивних причин відповідне офіційне тлумачення ч. 3 ст. 103 Конституції України вже ніколи не може бути реалізоване, створити відповідну конституційну реальність. В аспекті цієї справи можна зазначити визначну роль історичного контексту розвитку держави, впливовості громадянського суспільства як на політичні процеси, які в ній відбуваються, так, власне, і на конституційну трансформацію.

Наведені приклади множинної новелізації, новелізації в інтересах певної політичної групи, чи навіть особи, унаочнюють, на нашу думку, необхідність виокремлення в цьому процесі об'єктивного та суб'єктивного чинників, та фактично підтверджують викладену вище тезу про те, що не всі оновлення Основного Закону України, які існували з моменту її ухвалення, можуть бути оцінені як позитивні («покращення») та прогресивні. Водночас питання легітимності та легальності новелізації Конституції України також є актуальним.

Висновки

1. Новелізація Конституції України – її оновлення повністю (викладення в новій редакції

та затвердження всеукраїнським референдумом відповідно до приписів ст. 156 Конституції України) чи частково (внесення змін, формування офіційної конституційної доктрини, судової практики, законодавчого розвитку відповідних конституційних приписів, принципів, цінностей тощо), у конституційний чи позаконституційний спосіб означає зміну (подекуди тимчасово), уточнення, з'ясування тексту, змісту, «духу» відповідних конституційних приписів, принципів, цінностей, формування нової конституційної реальності, та може справляти як позитивний, так і негативний вплив на розвиток держави, права, суспільства.

2. Оновлення Конституції України можливе не лише шляхом ухвалення відповідного акта, а й через діяння (дію, бездіяльність) органу державної влади.

3. У процесі дослідження питання новелізації Конституції України важливо розуміти та враховувати інтенцію, історичний і філософський контексти розвитку держави, громадянського суспільства у відповідний період часу, виокремлювати в цьому процесі об'єктивне та суб'єктивне, маючи на увазі, що не завжди оновлення Основного Закону України можуть бути оцінені як позитивні, прогресивні, легітимні, легальні.

References

- [1] Ahafonova, N.V. (2016). The Constitution as an object of transformation. *Ukrainian scientific notes*, 5, 351-366. Retrieved from <http://old.univer.km.ua/visnyk/1588.pdf>.
- [2] Barabash, Yu.H. (2011). Twenty years of independent progress: tiredness from democracy or approval of a new constitutional project? *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 1, 5-13. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_1_3.
- [3] Barskyi, V.R., & Dvornichenko, D.Yu. (2019). The influence of the European Commission "For Democracy through Law" on constitutional transformations and democratic transformations in Ukraine. *Law and society*, 5, 3-11. doi: 10.32842/2078-3736-2019-5-1-1.
- [4] Berchenko, H.V. (2020). Preamble to the constitution: legal nature and practice of making amendments. *Carpathian Legal Gazette*, 5(34), 44-48. doi: 10.32837/pyuv.v0i5(34).643.
- [5] Kolisnyk, V.P. (2013). The concept of constitutional and legal doctrine and the formation of a constitutional order. *Legal doctrine is the basis of the formation of the legal system of the state: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 207-210). Kharkiv: Pravo. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7173/2/Kolisnyk_207.pdf.
- [6] Kostytskiy, M.V., Beschastnyi, V.M., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2022). Digital Constitutionalism: a New Paradigm and Prospects for Development in Ukraine. *Philosophical and methodological problems of law*, 2(24), 9-26. doi: 10.33270/02222402.9.
- [7] Kravchuk, V.M. (2021). Amendments to the Constitution in Ukraine and Poland: general comparative legal aspects. *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 4(16), 73-88. doi: 10.32689/2617-9660-2021-4(16)-73-88.
- [8] Krusian, A.R. (2022). Modern Ukrainian constitutionalism in the conditions of martial law. *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 3(21), 12-22. doi: 10.32689/2617-9660-2022-3(21)-12-22.
- [9] Lemak, V. (2022). Direct application of the Constitution of Ukraine by the courts: main problems. *Application of the Constitution of Ukraine by courts: doctrine and practice* (Section 1.4), (pp. 77-93). A.A. Yezerov, D.S. Terletskiy (Compilers). Kyiv: VAITE.
- [10] Mykheienko, I.M. (2021). *Alphabetical and subject index to decisions, conclusions of the Constitutional Court of Ukraine (1997-2020)*. V.M. Beschastnyi (Eds.). Zhytomyr: 505.
- [11] Mykheienko, I.M. (2022). Participation of the Constitutional Court of Ukraine in the Novelization of the Constitution of Ukraine (an Attempt at a Philosophical Approach). *Philosophical and methodological problems of law*, 2(24), 27-37. doi: 10.33270/02222402.27.

- [12] Rechytskyi, V.V. (2022). Constitution, constitutional doctrine, constitutional process and war. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 2, 53-58. doi: 10.30970/jcl.2.2022.5.
- [13] Riznyk, S.V. (2022). The application of the presumption of constitutionality by the courts of Ukraine during the administration of justice. *Application of the Constitution of Ukraine by courts: doctrine and practice* (Section 2.6.), (pp. 215-227). A.A. Yezerov, D.S. Terletskyi (Compilers). Kyiv: VAITE.
- [14] Savchyn, M.V. (2009). *Constitutionalism and the nature of the constitution*. Uzhhorod: Lira.
- [15] Skrypniuk, O.V. (2021). Problems of the methodology of modernization of the Constitution of Ukraine. *Constitutional reform in Ukraine: the experience of the countries of Central and Eastern Europe: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical conference* (pp. 69-74). Lviv: Kameniar. Retrieved from https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/konf._konst._reforma_lviv_2021.pdf.
- [16] Stetsiuk, P.B. (2021). The Constitution of Ukraine: achievements and prospects (To the 25th anniversary of the adoption of the Basic Law of the State). *Constitutional reform in Ukraine: the experience of the countries of Central and Eastern Europe: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical conference* (pp. 23-28). Lviv: Kameniar. Retrieved from: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/konf._konst._reforma_lviv_2021.pdf.
- [17] Vodiannikov, O. (2021). Constitutionalism in extreme conditions: constitutional and established authorities in crisis periods. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 4, 8-37. doi: 10.30970/jcl.4.2021.2.
- [18] Vodiannikov, O. *The direct effect of the Constitution and the separation of jurisdiction between the courts of the judicial system and the Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://constitutionalist.com.ua/vodiannikov-o-priama-diiia-konstytutsii-i-rozmezhuвання-i-urysdyktsii-mizh-sudamy-systemy-sudoustroiu-i-konstytutsijnym-sudom-ukrainy/>.

Список використаних джерел

- [1] Агафонова Н. В. Конституція як об'єкт трансформування. *Українські наукові записки*. 2016. № 5. С. 351–366. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1588.pdf>.
- [2] Барабаш Ю. Г. Двадцять років незалежного поступу: втома від демократії чи утвердження нового конституційного проекту? *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 5–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_1_3.
- [3] Барський В. Р., Дворніченко Д. Ю. Вплив Європейської Комісії «За демократію через право» на конституційні трансформації та демократичні перетворення в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 3–11. doi: 10.32842/2078-3736-2019-5-1-1.
- [4] Берченко Г. В. Преамбула конституції: юридична природа та практика внесення змін. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 5 (34). С. 44–48. doi: 10.32837/руув.v0i5(34).643.
- [5] Колісник В. П. Поняття конституційно-правової доктрини та формування конституційного ладу. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговор. п'ятитомної монографії «Правова доктрина України». Харків : Право, 2013. С. 207–210. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7173/2/Kolisnuk_207.pdf.
- [6] Костицький М. В., Бесчастний В. М., Кушакова-Костицька Н. В. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 9–26. doi: 10.33270/02222402.9.
- [7] Кравчук В. М. Внесення змін до Конституції в Україні та Польщі: загальні порівняльно-правові аспекти. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 4 (16). С. 73–88. doi: 10.32689/2617-9660-2021-4(16)-73-88.
- [8] Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 3 (21). С. 12–22. doi: 10.32689/2617-9660-2022-3(21)-12-22.
- [9] Лемак В. Безпосереднє застосування судами Конституції України: основні проблеми. *Застосування судами Конституції України: доктрина і практика* / упоряд. : А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. Київ : VAITE, 2022. С. 77–93.
- [10] Алфавітно-предметний покажчик до рішень, висновків Конституційного Суду України (1997–2020) / уклад. : Ю. М. Михеєнко ; відп. ред. В. М. Бесчастний. Житомир : 505, 2021. 156 с.
- [11] Михеєнко Ю. М. Участь Конституційного Суду України в новелізації Конституції (спроба філософського підходу). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 27–37. doi: 10.33270/02222402.27.
- [12] Речицький В. В. Конституція, конституційна доктрина, конституційний процес і війна. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 2. С. 53–58. doi: 10.30970/jcl.2.2022.5.
- [13] Різник С. В. Застосування судами України презумпції конституційності під час здійснення правосуддя. *Застосування судами Конституції України: доктрина і практика* / упоряд. : А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. Київ : VAITE, 2022. Розділ 2.6. С. 215–227.

- [14] Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія. Ужгород : Ліра, 2009. 372 с.
- [15] Скрипнюк О. В. Проблеми методології модернізації Конституції України. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн центральної і східної Європи* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24 черв. 2021 р.). Львів : Каменяр, 2021. С. 69–74. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/konf._konst._reforma_lviv_2021.pdf.
- [16] Стецюк П. Б. Конституція України: здобутки та перспективи (до 25-річчя ухвалення Основного Закону держави). *Конституційна реформа в Україні: досвід країн центральної і східної Європи* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24 черв. 2021 р.). Львів : Каменяр, 2021. С. 23–28. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/konf._konst._reforma_lviv_2021.pdf.
- [17] Водяніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установка і встановлені влади в кризові періоди. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. С. 8–37. doi: 10.30970/jcl.4.2021.2.
- [18] Водяніков О. Пряма дія Конституції і розмежування юрисдикції між судами системи судоустрою і Конституційним Судом України. URL: <https://constitutionalist.com.ua/vodiannikov-o-priama-dia-konstytutsii-i-rozmezhuвання-iurysdyksii-mizh-sudamy-systemy-sudoustroiu-i-konstytutsijnym-sudom-ukrainy/>.

Novelization of the Constitution of Ukraine (Epistemological Aspect)

MYKHEIENKO Iuliia

Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0466-9428>

Abstract. The objectively existing needs of Ukrainian society, humanity as a whole, are determined both by the desire for development and improvement of certain spheres of life, and by the need to respond to the challenges that have already arisen before them, or that can be predicted in view of the existing reality, acquired experience, prompt to the implementation of scientific investigations and the development of practical proposals regarding the conceptualization of legal (in particular, constitutional) provision of their solution (prevention, normalization). At the same time, it seems important to know the processes of revising the Constitution of Ukraine as the main source of the national legal system, the basis of the current legislation, in particular, the dialectic of objective and subjective, research other than making changes to the text, ways of changing the constitutional reality. The purpose of the publication is to study the amendment of the Constitution of Ukraine, its methods, in order to ensure, on the one hand, the stability of constitutional regulation, protection from unnecessary, unnecessary correction of its text, and on the other hand, its adequacy to the further development of society, the state in legal democratic progress. The research uses a complex of general scientific and special methods of cognition, in particular, hermeneutic, formal-logical, system-functional. In the article, for the first time, what is the novelization of the Constitution of Ukraine, the definition of this concept is formulated, the methods of updating the Basic Law of Ukraine are highlighted, the importance of assessing the historical moment, intention, objective and subjective factors of the relevant processes and assessing their consequences is emphasized. The study will be useful in shaping the constitutional reality in a constitutional way by the relevant powerful subjects, without unnecessary upheavals and the adoption of hasty constitutional changes. Taking into account the comments presented in the article will, on the one hand, ensure the effectiveness and sufficiency of constitutional regulation, and, as a result, its stability, on the other hand, a wider use of the possibilities of amendment without making changes to the text of the Constitution of Ukraine, based on fundamental constitutional principles, values

Keywords: novelization of the Constitution; prerogative powers; constitutional doctrine; constitutional values; constitutional reality; stability of the Constitution

DOI: 10.33270/01232502.162

УДК 340.12

Проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження

САВКІН Олег*

аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1709-386X>

Анотація. Метою статті є пошук об'єктивних критеріїв, на підставі яких можна дійти висновку про те, чи є встановлення істини завданням сучасного кримінального процесу, чи воно витіснене принципом змагальності. Зауважено, що пошук відповіді на поставлене питання передбачає аналіз наявних у кримінально-процесуальному законодавстві засобів доказування та встановлення істини, а також урахування положень сучасних теорій розуміння істини, зокрема постмодерністської теорії, що заперечує існування істини як такої. У статті використано метод порівняльного аналізу для виявлення основних джерел суперечностей, що виникають під час обґрунтування необхідності або, навпаки, недоцільності встановлення істини в кримінальному провадженні, та метод наукового синтезу для визначення ключових аспектів проблеми встановлення істини й віднесення їх до певної групи. Наукова новизна запропонованого підходу полягає в необхідності комплексного аналізу проблеми встановлення істини в кримінальному провадженні шляхом поділу її на три аспекти: нормативний, методологічний і філософський. Сформульовано висновок про те, що пошук відповіді на питання, чи є можливим і необхідним встановлення істини в кримінальному процесі, через призму лише одного або двох із названих аспектів зазвичай не сприяє досягненню результату. Лише позитивна відповідь на це питання в контексті кожного з трьох запропонованих аспектів проблеми встановлення істини дозволяє обґрунтувати твердження про її існування та потребу у встановленні

Ключові слова: кримінальний процес; істина; принцип змагальності; постмодернізм; постправа; нарратив

Історія статті:

Отримано: 24.02.2023

Переглянуто: 27.03.2023

Прийнято: 28.04.2023

Рекомендоване посилання:

Савкін О. Проблема встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 162–170. doi: 10.33270/01232502.162.

* Відповідальний автор

Вступ

Актуальність проблеми встановлення істини в кримінальному процесі України суттєво актуалізувалася 2012 року з набуттям чинності нової редакції Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), у тексті якого принцип встановлення істини, так само як і власне слово «істина», відсутні взагалі.

Визначення поняття істини та шляхів її досягнення є однією з ключових філософських проблем, над розв'язанням якої людство працює вже протягом кількох тисячоліть. Отже, здавалося б природним, що й кримінальний процес, який фактично регламентує та легалізує порядок застосування до людини від імені держави заходів примусу та насильства аж до позбавлення права на свободу як одного з базових прав, не може не спиратися на встановлення істини як обґрунтування відповідних примусових дій. Однак питання про встановлення істини в кримінальному процесі, як і тривалі дискусії про саму її необхідність і доцільність, донині викликають численні суперечки між дослідниками.

Зазначені суперечності здебільшого пов'язані з набуттям популярності теорій щодо того, що істини як такої не існує взагалі, а є лише множина думок, або так званими постмодерністськими теоріями істини, які детальніше буде розглянуто нижче.

Вітчизняні та зарубіжні вчені зробили значний внесок у розв'язання цих проблем і створили міцне підґрунтя для проведення подальших наукових досліджень, але, попри актуальність питання встановлення істини під час здійснення кримінального провадження та наявність значної кількості наукових праць із вказаної тематики, ступінь наукового розроблення проблеми характеризується недостатністю досліджень, які б повною мірою враховували всі можливі аспекти питання.

У проблемі встановлення істини під час здійснення кримінального провадження можна умовно виокремити три базові аспекти, а саме: нормативний, методологічний і філософський.

У контексті *нормативного* (або юридичного) аспекту проблеми встановлення істини триває дискусія з приводу того, чи є наразі доцільним збереження на законодавчому рівні принципу встановлення істини як мети здійснення кримінального провадження.

Зміст *методологічного* аспекту полягає в проблемі достатності й дієвості наявного кримінально-процесуального інструментарію для встановлення істини навіть у разі її беззаперечного нормативного закріплення як однієї з базових засад кримінального процесу.

Останнім аспектом проблеми встановлення істини в кримінальному провадженні є *філософський*, який є більш широким і комплексним за два попередні, оскільки стосується не лише проблеми істини в кримінальному процесі, а й порушує споконвічні питання людства щодо можливості

встановлення або досягнення істини як такої, а також питання про те, чи існує взагалі в сучасної людини потреба у встановленні істини.

Матеріали та методи

Зазначені питання зумовили потребу в комплексному дослідженні проблеми встановлення істини в кримінальному процесі України з огляду на характер і зміст кожного із запропонованих її аспектів. За мету було взято обґрунтування необхідності розуміння питання пошуку істини в кримінальному провадженні лише за умови надання позитивної відповіді про можливість (та доцільність) її встановлення через призму трьох вказаних вище аспектів.

З цією метою було опрацьовано низку наукових праць, присвячених дослідженню актуальних філософських і правових аспектів встановлення істини в кримінальному провадженні в Україні та за кордоном. У процесі такого вивчення застосовувався *метод порівняльного аналізу* для виявлення основних джерел суперечностей, що виникають під час обґрунтування необхідності або, навпаки, недоцільності встановлення істини в кримінальному провадженні, та *метод наукового синтезу* для визначення основних аспектів проблеми встановлення істини та віднесення їх до певної групи.

Результати й обговорення

Нормативний аспект проблеми встановлення істини.

Характеризуючи аспект проблеми встановлення істини, слід зазначити, що в чинному кримінально-процесуальному законодавстві України це поняття згадується лише один раз у Конституції України, а саме в контексті ст. 31 про необхідність *з'ясувати істину* під час розслідування кримінальної справи.

До завдань кримінального провадження, відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), законодавець вніс захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Серед засад кримінального провадження, перелічених у ст. 7 КПК України, необхідність встановлення істини також не зазначена.

Водночас у передостанній редакції КПК України від 28 грудня 1960 року, який був чинним до 2012 року, містяться численні посилання на

обов'язок підозрюваного та захисника *не перешкоджати встановленню істини в справі*.

Може скластися враження, що українського законодавця, починаючи з 2012 року, більше не цікавить істина під час здійснення кримінального провадження, необхідність встановлення якої витіснена такою засадою кримінального провадження, як змагальність сторін. Так, положення ст. 22 КПК України від 28 грудня 1960 року про те, що прокурор і слідчий зобов'язані виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдують обвинуваченого, у чинному КПК України відсутні у зв'язку із запровадженням інституту сторони обвинувачення та сторони захисту.

Поняття «сторони» існувало в КПК України від 28 грудня 1960 року, проте саме в чинному КПК України вони названі «сторона захисту» та «сторона обвинувачення».

Наявність таких дефініцій сторін у сукупності з посиленням акценту на засаду змагальності спричинили формування у деяких науковців, а також практичних працівників думки про те, що істина під час здійснення кримінального провадження більше не має значення, а кримінальний процес фактично легітимізує позицію тієї зі сторін, яка була переконливішою, тобто більш «сильною».

Однак засада встановлення істини все ж наявна в КПК України й впливає із сукупного аналізу законності як однієї із засад кримінального провадження та неодноразово згадуваних норм про необхідність «встановлення обставин злочину» (ст. 14), «встановлення події кримінального правопорушення» (ст. 25), обов'язку потерпілого «не перешкоджати встановленню обставин кримінального правопорушення» (ст. 57), про «встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження» як меті доказування (ст. 91), про «неупередженість» під час дослідження всіх обставин кримінального провадження (ст. 94) тощо.

На користь цієї тези свідчить і те, що посилання на необхідність встановлення істини в кримінальному провадженні залишається й у чинному Цивільному кодексі України, прийнятому 2003 року, тобто до вилучення цього поняття з тексту КПК України у 2012 році. Так, ч. 4 ст. 1176 Цивільного кодексу України містить положення про те, що особа втрачає право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативнорозшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в разі, якщо вона в процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови *перешкоджала з'ясуванню істини*.

Таким чином, у всьому масиві законодавства України слово «істина» зустрічається фактично лише двічі – у Конституції України та в Цивільному кодексі України, і в обох випадках стосується необхідності її встановлення саме в кримінальному процесі, що акцентує на її особливій важливості для цієї галузі людської діяльності.

Наведена ситуація засвідчує перший аспект проблеми, а саме певну невизначеність у розумінні ставлення законодавця до необхідності встановлення істини в процесі кримінального провадження.

Також слід зазначити, що більшість науковців схиляються до позитивної відповіді на питання щодо необхідності законодавчого закріплення принципу встановлення істини.

Так, В. Т. Нор, характеризуючи цей аспект проблеми, ще 2010 року безапеляційно стверджував, що метою доказування є досягнення істини в кримінальній справі, слухно зауважуючи, що без правильного пізнання того, що відбулося насправді, не можна розкрити злочин і викрити винних у його вчиненні та притягти їх до відповідальності (Nor, 2010, р. 1).

На його думку, попри відсутність у тексті закону терміна «істина», під час регламентації процесу доказування реалізація в кримінальному процесі принципу встановлення (дослідження) обставин справи повно, всебічно й об'єктивно є необхідною умовою та наслідком її досягнення, а власне таку відсутність слід тлумачити як недогляд, технічний недолік законодавця, а не як нову філософію правосуддя (Nor, 2010, р. 3).

Істиною в кримінальному судочинстві В. Т. Нор вважає відповідність висновків досудового слідства, суду про обставини справи об'єктивним фактам дійсності, а принцип встановлення істини описує в таких термінах, як «незмінний і незамінний фундамент, основа правосуддя», «юридичний заповіт (завіт) для сущого та майбутнього судочинства» (Nor, 2010, р. 6), водночас критикуючи позицію про заміну необхідності встановлення істини принципом змагальності.

Посилаючись на системний аналіз норм КПК України, дослідник зазначає, що змагальність є важливим інструментом судового пізнання, необхідною, але все ж недостатньою умовою для встановлення істини (Nor, 2010, р. 10), і наполягає на тому, що суд під час вирішення справи – постановлення законного й обґрунтованого рішення – не має залишатися пасивним спостерігачем за правовим поєдинком сторін (Nor, 2010, р. 11). Дослідник доходить висновку, що суд має змогу за допомогою сторін, але незалежно від них, дослідити подані ними докази всіма процесуальними засобами (Nor, 2010, р. 11), і до цих дій його зобов'язує нормативна вимога безпосередньо дослідити докази в справі.

Водночас В. М. Тертишник, характеризуючи положення КПК України, також визначає встановлення об'єктивної істини як «основної передумови справедливості судочинства». Об'єктивною істиною він називає таку, яка «підтверджена сукупністю достатніх і належних до справи, допустимих і достовірних доказів, зафіксована в публічних юридичних рішеннях» (Tertyshnyk, 2017, р. 116).

Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини, науковець зауважує, що критерій

доведеності доказів «поза розумним сумнівом» використовується судом переважно щодо відповідальності влади перед громадянином, а саме щодо оцінки тверджень заявника, якщо держава-відповідач їх не спростує переконливими та достатніми доводами, причому для оцінки доказів обвинувачення у вчиненні злочину «суд виходить із концепту доведеної істини» (Tertyshnyk, 2017, p. 117).

Критикуючи наявну в законодавстві концепцію доведення «поза розумним сумнівом», В. М. Тertiшник цілком слушно зазначає, що якщо в концепції встановлення об'єктивної істини акцент робиться на фактичному аспекті справи й оцінці її об'єктивних проявів, детермінованих у доказах, то в дефініції «поза розумним сумнівом» (бажає цього дослідник чи ні) центр уваги переноситься на суб'єктивне сприйняття фактів суб'єктом доказування (Tertyshnyk, 2017, p. 118).

Крім того, дослідник, аналізуючи законодавчі перепони на шляху встановлення істини, акцентує на нормах КПК України щодо спрощеного судового розгляду, а саме положеннях ч. 3 ст. 349 КПК України про те, що суд має право визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються, підкреслюючи очевидну суперечність цієї норми вимогам ч. 4 ст. 95 КПК України до суду обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання.

Методологічний аспект проблеми встановлення істини.

З нормативним аспектом проблеми встановлення істини органічно пов'язаний *методологічний*, сутність якого полягає в питанні безпосередньої можливості встановлення істини за допомогою наявних у КПК України процесуальних механізмів.

Цей аспект вартий уваги з огляду на використання в КПК України таких положень, як доведення винуватості «поза розумним сумнівом» (ст. 17), «достатні підстави вважати» (ст. 55, ст. 177), «достатність доказів» (ст. 152), «вагомість наявних доказів» (ст. 178), оцінку доказів «за своїм внутрішнім переконанням» (ст. 94) тощо. Проте, застосовуючи вказані формулювання в різних нормах КПК України та в різних інтерпретаціях, законодавець залишає відкритим питання про об'єктивні критерії такої «достатності», «вагомості» або відсутності «розумного сумніву».

Отже, В. М. Тertiшник зауважує, що «така розмитість концептів стала не досягненням наукової думки, а результатом безвідповідальності та непрофесійності в законотворчій роботі, тому потребує виправлення із забезпеченням чіткої юридичної визначеності» (Tertyshnyk, 2017, p. 116).

Водночас О. І. Гвоздік зазначає, що без розв'язання проблеми неоднозначності законодавчого визначення умов достатності доказової бази «ідея правосуддя може бути легко витіснена ідеєю суддівського свавілля» (Hvozdk, 2019, p. 63).

Науковці надавали вагомому значення наявності й дієвості методів доказування та встановлення істини.

Так, ще Ч. Беккарія у XVIII ст. пропонував схему достовірності певної події, застосовуючи її до злочинів, яка полягала в тому, що «якщо докази не залежать один від одного, тобто доводяться не взаємно, не один за допомогою іншого, а іншим шляхом, то чим більше наводиться доказів, тим більше вірогідність події, адже недійсність одного доказу не впливає на інший» (Beccaria, 2009, p. 105).

Характеризуючи методологічний аспект проблеми встановлення істини, О. В. Тягло надає вагомому значення стандарту доказування поза розумним сумнівом. Юридичний процес загалом науковець визначає як сферу правдоподібних аргументів і висновків та сумнівається в можливості використання в ній логічних операцій з огляду на «недостатність загальнологічного стандарту доказування в юриспруденції» (Tiahlo, 2018, p. 89).

Посилаючись на праці Г. Лейбніца та Ч. Беккарія, він доходить висновку, що в умовах реального юридичного процесу доказ «повної правоти» певного висновку замінений на доказ дуже високого ступеня вірогідності його істинності, що відповідає «моральній достовірності». Таким чином, стандарт «моральної достовірності» в галузі юриспруденції доповнює загальнологічний стандарт доведення (Tiahlo, 2018, p. 90).

Водночас стандарт доказування «поза розумним сумнівом», з його слів, після введення його в українське законодавство 2012 року, потребує подальшого «роз'яснення та погодження» (Tiahlo, 2018, p. 91). Окреслюючи історичні інтерпретації стандарту доказування «поза розумним сумнівом» в англосаксонській правовій системі, починаючи з кінця XIX століття, О. В. Тягло вказує на ймовірнісну природу цього стандарту доказування та доходить висновку, що він фактично мало чим відрізняється від розробленого Г. Лейбніцем і Ч. Беккарія стандарту «моральної достовірності».

Вивчаючи проблему достатності доказів, О. І. Гвоздік констатує наявність у чинному КПК України «неприпустимого з огляду на логічні основи аргументації «кола в обґрунтуванні» (Hvozdk, 2019, p. 63), яке полягає в тому, що умовою прийняття обґрунтованого рішення є достатність доказів, які зі свого боку вважаються достатніми, якщо дають змогу прийняти рішення. Також О. І. Гвоздік піддає жорсткій критиці законодавчий критерій визначення достатності доказів у вигляді «внутрішнього переконання» суб'єкта їх оцінювання, яке, з його слів, ніяк «не можна вважати надійним джерелом істини» (Hvozdk, 2019, p. 64).

Демонструючи неповноту та вразливість законодавчих критеріїв достатності доказів, О. І. Гвоздік пропонує звернутися для розв'язання проблеми до логічних основ аргументаційних процедур.

Водночас він окреслює застосування ймовірнісних систем сучасної логіки та встановлення юридично фіксованих стандартів доказування в правових системах англо-американського типу й акцентує на їхній недосконалості. Таким чином, О. І. Гвоздік, описуючи так званий прохідний поріг в оцінці доказів для кожної галузі процесуального права, де «для цивільно-процесуальних спорів цей індекс має бути вищим за поріг 0,5, тоді як для кримінальних справ має бути якомога ближчим до 1, щоб виключати «розумні сумніви» в достовірності наданих доказів» (Hvozdk, 2019, p. 66), демонструє, що він фактично суперечить як базовим законам теорії ймовірності (теорема Байєса), так і когнітивній науці (помилка кон'юнкції), стандартів піддається критиці навіть у тих країнах, де такі стандарти мають законну силу» (Hvozdk, 2019, p. 66).

Як об'єктивний критерій оцінки доказів О. І. Гвоздік пропонує відношення логічного впливання, коли «навіть у випадках, за яких жоден з доказів безпосередньо прямо не засвідчує істинності обґрунтованого висновку, їхня сукупність може виявитися цілком достатньою для досягнення цієї мети» (Hvozdk, 2019, p. 67). Наводячи як приклад підкидання гральної кості з числами на гранях від 1 до 6 та два твердження (про те, що в результаті підкидання випало парне число, та про те, що в результаті підкидання випало число кратне 3), кожне з яких окремо не доводить результату у вигляді 6, але обидва твердження в сукупності доводять цей результат із стовідсотковою достовірністю, оскільки припущення про те, що результатом кидання кубика була не «шістка», суперечитиме свідченням про одночасну кратність цього результату числам 2 та 3, науковець пропонує оцінювати докази за схемою, коли сукупність зібраних доказів зумовлює прийнятність лише однієї версії щодо загальної картини розслідуваного злочину (Hvozdk, 2019, p. 67).

Крім того, багато уваги в межах зазначеного аспекту дослідники приділяють оцінці доказів у контексті їх достовірності та достатності за допомогою слідчого експерименту (Sumbarova, 2015; Klymchuk et al., 2021; Borysenko et al., 2021), який О. І. Гвоздік називає одним з найвагоміших засобів встановлення об'єктивної істини (Hvozdk, 2022, p. 1).

Філософський аспект проблеми встановлення істини.

Він є останнім із запропонованих аспектів проблеми встановлення істини в кримінальному провадженні та стосується, як зазначено вище, базових питань щодо існування істини, можливості її відшукання та доцільності й необхідності цих процесів. Науковці завжди надавали вагомого значення дослідженню проблеми встановлення істини як такої, а також можливості її віднайдення в кримінальному процесі.

Так, О. О. Бандура, вивчаючи проблему істини в праві, визначає її в межах кореспондентної теорії,

вказуючи, що «уявлення, які відповідають реальному стану справ, і називають істинними» (Bandura, 2018, p. 28). Характеризуючи істину в кримінальному процесі, дослідник акцентує на тому, що тут вживається поняття «матеріальна істина», тобто «істина в кримінальній справі, яка отримала фактичне («матеріальне») підтвердження» (Bandura, 2018, p. 28).

Водночас О. О. Бандура зазначає, що у ХХ ст. на зміну попередній парадигмі науки, ключовим положенням якої було існування лише однієї істини, надходить нова парадигма, яка містить «визнання множинності істини й творчого характеру образів навіть тих об'єктів, що їх вивчає фізика» (Bandura, 2018, p. 29).

Називаючи істину «однією з фундаментальних категорій кримінального процесу», В. В. Вапнярчук (Vapniarchuk, 2013, p. 53) акцентує на дослідженні еволюції думок українських науковців щодо необхідності й можливості досягнення істини в кримінальному провадженні від радянських часів, коли панувала концепція об'єктивної істини, побудована на тому, що «радянський слідчий і суд здатні в кожній кримінальній справі встановити обставини вчиненого злочину в точній відповідності з дійсністю» (Vapniarchuk, 2013, p. 53), до сучасних думок про відмову від категорії істини в кримінальному процесі взагалі, що притаманно постмодернізму у філософії, який проголосив тезу про неможливість існування істини як такої (Vapniarchuk, 2013, p. 54).

У кримінальному процесі В. В. Вапнярчук виокремлює три ключові теорії істини, а саме: теорію об'єктивної істини (такий вміст знання, який правильно відтворює об'єктивну дійсність, незалежно від суб'єкта пізнання), процесуальну теорію істини (коли отримані знання повинні відповідати не об'єктивній дійсності, а приписам кримінально-процесуального та кримінального закону) та конвенційну теорію істини (істинним є положення, яке визнається таким за згодою сторін, наприклад, інститути угод про примирення та визнання обвинувачення в КПК України), водночас зазначаючи, що «жодна з них самостійно не може охопити всю кримінально-процесуальну діяльність» (Vapniarchuk, 2013, p. 55), і їх слід розглядати в кримінальному процесі як «компоненти єдиного поняття «істина» (Vapniarchuk, 2013, p. 55).

З огляду на зазначене розуміння вмісту істини, В. В. Вапнярчук доходить висновку про те, що в кримінальному процесі слід вести мову не про пізнання істини, а про її формування, та дає власне визначення істини як правової категорії, яка сполучає в собі властивості реальності, процесуальності й конвенційності процесуального пізнання та формується під час кримінального провадження в результаті здійснення доказової діяльності сторін, які беруть участь у спорі, та арбітральної діяльності суду, яка знаходить своє

виявлення в певному підсумковому рішенні суду (Vapniarchuk, 2013, p. 56).

Натомість низка науковців, не вступаючи в полеміку про сутність, необхідність і можливість встановлення істини в кримінальному провадженні, констатують її як мету судового провадження.

Так, О. І. Котюк визначає доказування як «здійснювану у визначеному законом порядку пізнавально-практичну діяльність уповноважених суб'єктів, що полягає у формуванні, перевірці й оцінці доказів і їхніх процесуальних джерел, а також оперування ними з метою встановлення істини у сфері судочинства» (Kotiuk, 2008, p. 12).

Розмірковуючи про специфіку процесу встановлення істини під час розгляду питань, які належать до компетенції конституційної юстиції, Н. К. Шаптала, колишня Голова Конституційного Суду України, зазначає, що психологія пізнавальної діяльності органу конституційної юрисдикції під час конституційного судового процесу спрямована на встановлення істини в питаннях, які належать до його компетенції (Shaptala, 2018, p. 109).

Однак найскладнішою і дискусійною в контексті зазначеного аспекту проблеми встановлення істини є ситуація, коли паралельно з виникненням і розвитком філософських поглядів на істину, від класичної античної кореспондентної теорії до сучасних прагматичної та консенсусної, кожна з яких має свої слабкі місця, відбувався поступовий процес посилення скептичного ставлення філософів до самої можливості пізнання істини, результатом чого стало формування в другій половині ХХ ст. так званої «постмодерністської» теорії істини.

У контексті зазначеної теорії істини переосмислюються всі попередні концепції її розуміння та порушується питання про те, чи має існувати таке поняття взагалі, а здебільшого взагалі відмовляється в праві на існування істині, яка в сучасному культурному та суспільно-політичному середовищі втрачає цінність, замінюючись на «післяправду», сформовану та підтримувану тими чи іншими «нарративами».

Поняття нарративу завдяки політикам і медіа досить міцно закріпилось у лексиці сучасної людини, попри складність розуміння зазначеного явища серед широкого загалу та відсутність його уніфікованого розуміння в науковців.

Сам термін «нарратив» походить від латинського слова «narration», яким у Стародавньому Римі називали частину промови оратора, а нині він буквально перекладається як «оповідь». Його особливістю є те, що до нього не висувають вимоги відповідності точним даним, фактам, а його ключовою функцією є інтерпретація подій. До середини ХХ сторіччя цей термін вживався стосовно міфів, легенд, епосів тощо, які не обов'язково мали бути історично правдивими, але передусім цікавими.

Іншим визначенням нарративу є сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, які наповнюють оповідний текст. Саме наявність вигаданих подій і їх інтерпретації крізь призму суб'єктивного розуміння автора є ознакою нарративу.

Термін «нарратив» у його сучасному розумінні запозичений з історичних наук, де він використовувався в концепції «нарративної історії», тобто розумінні історичних подій не як таких, які виникли в результаті закономірних історичних процесів, а в контексті розповіді про ці події та їх інтерпретації. Звідси виникає ще одна обов'язкова ознака, що характеризує нарратив, а саме його суб'єктивність. Одні й ті самі події (наприклад, перебіг і результати війни) можуть мати принципово протилежний опис у структурі різних нарративів.

Зазначені якості нарративів надають їм можливості доволі потужного впливу як на формування суспільної думки з тих чи інших питань загалом, так і на процес оцінки доказів і формування внутрішнього переконання відповідними суб'єктами здійснення кримінального провадження. Можна навіть обережно припустити, що процес «розмивання» в кримінально-процесуальному законодавстві засади встановлення істини відбувався синхронно з посиленням у сучасному житті та філософській думці ідей про постправду як сучасний заміник істини.

Таким чином, важливим є й розуміння феномену постправди, яку Оксфордський словник визначає як «обставини, за яких об'єктивні факти є менш значущими для формування громадської думки, ніж апелювання до емоцій та особистих переконань» (Post-truth...).

Так, К. Вілбер у своїй роботі про епоху постправди, описуючи негативний бік стану постмодерну, зазначає, що «уявлення про те, що будь-яка істина залежить від культурного контексту, який і наділяє її смислом, переродилося на ідею, що універсальних істин не існує, що ми лише тасуємо колоду культурних інтерпретацій» (Vilber, 2019, p. 12), та доходить висновку, що «якщо дистилювати в одне речення головні ідеї найвідоміших авторів-постмодерністів (Жака Дерріда, Мішеля Фуко, Жана-Франсуа Ліотара, П'єра Бурдьє, Жана Лакана, Поля де Мана, Стенлі Фіша та ін.), то вийде: «Істини не існує». Істина – це радше соціальний конструкт. Люди певної культури називають ту чи іншу річ «істиною» лише тому, що культура переконала їх в її істинності» (Vilber, 2019, p. 13).

Розвиваючи свою думку про сутність постмодернізму, К. Вілбер характеризує його через такі тези, як «не існує нічого, крім історії, а значить усе, що культура вважає «істинним» сьогодні, кардинально зміниться завтра» (Vilber, 2019, p. 13), «не існує універсальних морально-етичних меж: ваша істина істинна для вас, а моя – для мене,

заперечувати чуже твердження означає утискати іншого» (Vilber, 2019, p. 13).

Іронізуючи стосовно того, що ідея постмодернізму фактично дійшла до абсурду та є «грандіозною історією про те, що грандіозні історії хибні, розлогий метанаратив про те, що всі метанаративи пов'язані з гнобленням...», що будь-яке знання обумовлене контекстом, окрім знання, що знання обумовлене контекстом» (Vilber, 2019, p. 15), він констатує, що «колись здоровий, плюралістичний постмодернізм поступово перетворився на радикальний, гіпертрофований, само суперечливий релятивізм, а він... у підсумку колапсував у повний нігілізм і нарцисизм» (Vilber, 2019, p. 27).

Результатом зазначених процесів, за словами К. Вілбера, стало народження культури постправди, коли «істину оголошують культурною вигадкою, і вона зрештою припиняє існування» (Vilber, 2019, p. 16), коли «ідея постправди міцно утвердилася в нашій культурі» (Vilber, 2019, p. 28), коли «істину викреслили з переліку ідеалів і важливих речей» (Vilber, 2019, p. 39), а натомість «вирішальним чинником став нарцисизм: те що я хочу вважати істиною, і є істиною...» (Vilber, 2019, p. 29).

Одним з прикладів, який наводить дослідник, є ситуація з «брекзитом» (виходом Великобританії 2016 року зі складу Європейського Союзу), коли його прихильники відкрито визнавали «не істинність» ідей, якими обґрунтовувались причини виходу, зазначаючи, що «найважливіше – хто контролює наратив» (Vilber, 2019, p. 29).

Говорячи про істину та постправду, Є. К. Бистрицький зазначає, що ми потрапляємо в ситуацію оцінки на істинність чи неістинність фактів, речей і подій реальних і цілком вигаданих – у нашій залежності від (та належності до) того чи того культурного світу, його смислового контексту (Bystrytskyi, 2018, p. 56).

Він же зауважує, що «ситуацію постправди породжує зіткнення культурних світів у просторі відкритої комунікації, особливо створеної за останні десятиріччя кроками глобалізації» (Bystrytskyi, 2018, p. 57) та порушує цілком слушне питання: «чи є світ спільноти та культури, який ми безпосередньо поділяємо... істинним чи неістинним?», «що є істина міжкультурної комунікації, комунікації різних спільнот світів, що рішуче різняться?» (Bystrytskyi, 2018, p. 59).

У своїх дослідженнях Є. К. Бистрицький, називаючи апеляцію до правд культурної автентичності «зброєю постправди» (Bystrytskyi, 2018, p. 61), що наближає людство до небезпеки «неконтрольованого військового самознищення» (Bystrytskyi, 2018, p. 61), зазначає, що «коли ми вже потрапили до ситуації постправди, маємо насамперед розвивати здатності та компетенції, спрямовані на раціонально-критичне ставлення до інформації під час комунікації» (Bystrytskyi, 2018, p. 59).

Отже, слід зазначити, що хоч для кримінального процесу, визначеного законодавством однієї країни, тобто однієї «культурної спільноти», за термінологією Є. К. Бистрицького, вказані ідеї про відсутність істини формально не становлять особливої небезпеки, сама концепція постмодернізму з її запереченням існування істини є вкрай небезпечною, оскільки ставить під сумнів як можливість нормативного закріплення необхідності її пошуку, так і доцільність всіх методологічних розробок щодо шляхів її встановлення.

Висновки

Науковий аналіз такої складної філософської проблеми, як встановлення істини, причому в її відношенні до кримінального процесу, який найчастіше відбувається лише в межах одного із зазначених вище аспектів проблеми, часто характеризується неповнотою та поверхневістю й спричиняє численні суперечки між дослідниками. Шляхом до усунення таких розбіжностей є запропоноване в статті дослідження питання через аналіз кожного з трьох запропонованих аспектів проблеми: нормативного, методологічного та філософського.

Позитивна відповідь на питання про не обхідність встановлення істини в кримінальному провадженні в контексті *нормативного* аспекту дозволяє нам лише задекларувати встановлення істини як мету кримінального процесу та є розв'язанням лише першого, найбільш поверхневого шару проблеми.

Успішне розв'язання питання про закріплення (або вдосконалення наявних) у законодавстві працездатних правових інструментів досягнення істини становить другий, *методологічний*, аспект проблеми.

Таким чином, *філософський* аспект проблеми встановлення істини в кримінальному провадженні потребує спростування, або, принаймні, критичного ставлення до ідей і концептів «постмодерністської» теорії про відсутність істини як такої.

Надання ствердної відповіді щодо необхідності та можливості з'ясування істини в кримінальному провадженні в контексті кожного з трьох аспектів дає змогу зробити обґрунтований висновок про її існування та потребу у встановленні. Водночас невизнання принципу встановлення істини як ключової засади та мети кримінального процесу може поставити під сумнів власне *науковий* характер кримінально-процесуального права як дисципліни.

References

- [1] Bandura, O. (2018). Epistemology of law as a component of the philosophy of law (general opinions). *Philosophical and methodological problems of law*, 1-2, 25-33. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2018_5_8
- [2] Beccaria, Ch. (2009). *On Crimes and Punishments and Other Writings*. University of Toronto Press.
- [3] Borysenko, I., Bululukov, O., Baranchuk, V., & Prykhodko, V. (2021). The modern development of new promising fields in forensic examination. *Journal of Forensic Science and Medicine*, 7, 137-144. doi: 10.4103/jfsm.jfsm_66_21.
- [4] Bystrytskyi, Ye. (2018). Existential truth and post-truth. *Philosophical thought*, 5, 54-70.
- [5] Hvozdk, O. (2019). Evidence sufficiency criteria. *Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 63-70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63>.
- [6] Hvozdk, O. (2022). Logical foundations of the organization of an investigative experiment. *Philosophical and methodological problems of law*, 1(23), 13-19. doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.13>.
- [7] Klymchuk, M., Marko, S., Priakhin, Ye., Stetsyk, B., & Khytra, A. (2021). Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*, 10(38), 204-211. doi: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.38.02.20>.
- [8] Kotiuk, O. (2008). *Judicial epistemology: problems of methodology and practice*. (Doctoral thesis, Kyiv National University named after T. Shevchenko, Kyiv, Ukraine).
- [9] Nor, V. (2010). Truth in criminal justice: idea, legal dogma, implementation. *Journal of the National University "Ostroh Academy"*, 2, 1-14. Retrieved from <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtldr.pdf>
- [10] Post-truth | Definition of post-truth in English by Lexico Dictionaries. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Retrieved from <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth>.
- [11] Shaptala, N. (2018). Psychological content of evidence in the constitutional court process. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 6, 100-103. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2018_6_14.
- [12] Sumburova, M. (2015). Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *Socrates*, 2(2), 84-91. doi: <https://doi.org/10.25143/SOCR.02.2015.2>.
- [13] Tertysnyk, V. (2017). Truth "beyond a reasonable doubt": problems and conflicts of evidentiary law. *Actual problems of native jurisprudence*, 2(1), 116-120.
- [14] Tiahlo, A.V. (2018). About the standards of proof. *The forum of law*, 1, 88-94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>.
- [15] Vapniarchuk, V. (2013). The essence of the truth in the criminal process of Ukraine. *Law and life*, 9/2, 53-56. Retrieved from <http://www.legeasviata.in.ua/archive/2013/9-2/14.pdf>.
- [16] Vilber, K. (2019). *Trump and a post-truth world*. Lviv. Terra Incognita.

Список використаних джерел

- [1] Бандура О. Гносеологія права як складова філософії права (загальні думки). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1–2. С. 25–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2018_5_8.
- [2] Beccaria Ch. *On Crimes and Punishments and Other Writings*. University of Toronto Press, 2009. 182 p.
- [3] Borysenko I., Bululukov O., Baranchuk V., Prykhodko V. The modern development of new promising fields in forensic examination. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2021. Vol. 7. P. 137–144. doi: 10.4103/jfsm.jfsm_66_21.
- [4] Бистрицький Є. Екзистенційна істина і постправда. *Філософська думка*. 2018. № 5. С. 54–70.
- [5] Гвоздік О. Критерії достатності доказів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 63–70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63>.
- [6] Гвоздік О. Логічні основи організації слідчого експерименту. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 13–19. doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.13>.
- [7] Klymchuk M., Marko S., Priakhin Ye., Stetsyk B., Khytra A. Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. No. 38. P. 204–211. doi: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.38.02.20>.
- [8] Котюк О. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київський національний університету імені Т. Шевченка. Київ, 2008. 30 с.
- [9] Нор В. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2010. № 2. С. 1–14. (Серія «Право»). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtldr.pdf>.
- [10] Post-truth | Definition of post-truth in English by Lexico Dictionaries. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth>.
- [11] Шаптала Н. Психологічний зміст доказування у конституційному судовому процесі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 6. С. 100–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2018_6_14

- [12] Sumbarova M. Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *Socrates*. 2015. Vol. 2. No. 2. P. 84–91. doi: <https://doi.org/10.25143/SOCR.02.2015.2>.
- [13] Тертишник В. Істина «поза розумним сумнівом»: проблеми та колізії доказового права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 116–120.
- [14] Тягло О. Про стандарти доказування. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>.
- [15] Вапнярчук В. Сутність істини у кримінальному процесі України. *Закон та життя*. 2013. № 9/2. С. 53–56. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2013/9-2/14.pdf>.
- [16] Вілбер К. Трамп і епоха постправди. Львів : Terra Incognita. 2019. 135 с.
-

Problem of Establishing the Truth during Criminal Proceedings

SAVKIN Oleh

Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1709-386X>

Abstract. The purpose of the article is to search for objective criteria, on the basis of which it is possible to conclude whether establishing the truth is currently the task of the modern criminal process, or whether it is supplanted by the principle of competition. It is substantiated that the search for an answer to the decided question is impossible without an analysis of the means of proving and establishing the truth available in criminal procedural legislation, as well as without taking into account the provisions of modern theories of understanding the truth, including the "postmodern" theory, which denies the existence of truth as such. The article uses the method of comparative analysis to identify the main sources of contradictions that arise when justifying the necessity or, conversely, the impracticality of establishing the truth in criminal proceedings, and the method of scientific synthesis to determine the main aspects of the problem of establishing the truth and assigning them to a certain group. The scientific novelty of the proposed approach lies in the need for a comprehensive analysis of the problem of establishing the truth in criminal proceedings by dividing it into three aspects: normative, methodological and philosophical. It was concluded that the search for an answer to the question of whether it is possible and necessary to establish the truth in a criminal trial, through the prism of only one or two of the mentioned aspects, usually does not lead to a result. Only a positive answer to the specified question within the framework of each of the three proposed aspects of the problem of establishing the truth allows one to make a reasonable statement about its existence and the need to establish it

Keywords: criminal process; truth; the principle of competitiveness; postmodernism; post-truth; the narrative

DOI: 10.33270/01232502.171
УДК 340.12+342.7

Онтологічний зміст легітимних очікувань у контексті конституційно-правового захисту прав людини

СОЛОТКИЙ Сергій*

науковий консультант судді Конституційного Суду України

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4291-695X>

Анотація. Концепція захисту легітимних очікувань у світовій практиці не є новим явищем. Розвиток права, його подальша гуманізація, розширення прав людини значною мірою зумовили необхідність розвитку тих концепцій, змістом яких є дослідження не лише самого права, а і його виявів. Саме до останніх можна віднести концепцію легітимних очікувань. Не будучи правом у власному його розумінні, вони не можуть бути об'єктом захисту тією мірою, якою вони сформовані на підставі права. Правова думка досі не сформувала чіткого бачення щодо питання, що ж саме слід відносити до легітимних очікувань і чим вони є за своєю сутністю. Це питання здебільшого досліджують фрагментарно і зазвичай у контексті дії окремих правових принципів, як, наприклад, принципу правової визначеності. Поняттям «легітимні очікування» також оперує Конституційний Суд України (далі – Суд), формулюючи юридичні позиції в справах конституційної юрисдикції. Мотивація Судом своїх рішень з посиланням, серед іншого, на легітимні очікування зумовлює посилання на такі очікування й громадянами, юридичними особами, які звертаються до Суду з конституційними скаргами. У широкому сенсі, будучи остаточними й обов'язковими до виконання, рішення Суду набувають характеру джерела права, зокрема й у контексті досліджуваного питання. Це передусім зумовлює необхідність предметного дослідження природи легітимних очікувань, їхнього місця в правовій системі та впливу на вирішення питання про конституційність законів України. За методологічну основу дослідження пропонується підхід, за якого легітимні очікування пов'язуються не лише з принципом юридичної визначеності, а й з принципом довіри громадянина до держави, для чого було застосовано метод граматичного тлумачення, герменевтичний і формально-логічний методи. Наведено взаємозв'язок принципу довіри до держави з приписами ст. 3 Конституції України, обґрунтовано неможливість абсолютизації легітимних очікувань і необхідність додержання необхідного балансу між потребою враховувати такі очікування в разі змін законодавства й необхідністю уникнення продовження патерналістського підходу з боку держави до громадян. Практична значущість дослідження зумовлена необхідністю розроблення теоретичних і світоглядних засад для подальшого розвитку конституційного процесу в Україні

Ключові слова: легітимні очікування; юридична визначеність; довіра до держави; конституційне законодавство

Історія статті:

Отримано: 22.02.2023

Переглянуто: 17.03.2023

Прийнято: 28.04.2023

Рекомендоване посилання:

Солоткий С. Онтологічний зміст легітимних очікувань у контексті конституційно-правового захисту прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 171–179. doi: 10.33270/01232502.171.

* Відповідальний автор

Вступ

Концепція захисту легітимних очікувань у світовій практиці не є новим явищем. Розвиток права, його подальша гуманізація, розширення прав людини значною мірою зумовили й необхідність розвитку тих концепцій, змістом яких є дослідження не лише самого права, а і його виявів. Саме до останніх можна віднести концепцію легітимних очікувань. Не будучи правом у власному його розумінні, вони все ж таки можуть бути об'єктом захисту тією мірою, якою вони сформовані на підставі права. Правова думка й досі не сформувала чіткого бачення щодо питання, що ж саме слід відносити до легітимних очікувань і чим вони є за своєю сутністю. Це питання здебільшого досліджується фрагментарно й у контексті дії окремих правових принципів, наприклад, принципу правової визначеності. Поняттям «легітимні очікування» також оперує Конституційний Суд України (далі – Суд), формулюючи юридичні позиції в справах конституційної юрисдикції¹. Мотивація Судом своїх рішень з посиланням, серед іншого, на легітимні очікування зумовлює посилання на такі очікування й громадянами, юридичними особами, які звертаються до Суду з конституційними скаргами. У широкому сенсі, будучи остаточними й обов'язковими до виконання, рішення Суду набувають характеру джерела права, зокрема й у контексті досліджуваного питання. Це й зумовлює потребу в предметному дослідженні природи легітимних очікувань, їхнього місця в правовій системі та впливу на вирішення питання про конституційність законів України.

Зауважимо, що поняття легітимних очікувань у науковій літературі аналізували переважно в

галузі адміністративного права, зокрема такі дослідники, як Л. Отіс та Ж. Буланже-Боннеллі (2019), С. Дж. Шенберг (2012), Е. Дабкін-Райтер (2015), в галузі судового права – З. Віг (2022), К. де П'єтро (2019), О. Браун (2017) – щодо публічної адміністрації, М. Сігрон (2014) – у контексті захисту майнових прав, однак публікації щодо впливу легітимних очікувань на вирішення питання про конституційність законів майже відсутні, що й зумовило вибір автором вказаного напрямку дослідження.

Матеріали та методи

Можна стверджувати, що будь-яка система права створює певні очікування у свідомості людини. Аналізуючи правові приписи та їх тлумачення, люди отримують уявлення про легітимну та нелегітимну поведінку. Відповідно, вони організують своє життя та мають так звані «легітимні» очікування, що, дотримуючись певних правил, їх не буде покарано, а держава виконуватиме взяті на себе зобов'язання. Згідно з доктриною легітимних очікувань, якою керується автор у цьому дослідженні, передбачено, що можна розумно або законно очікувати, не маючи на це жодних законних прав. На сьогодні не існує законодавчого визначення терміна «законні очікування», а науковці трактують це поняття як надію або бажання особи отримати сприятливий порядок, зумовлений минулою практикою. Легітимне очікування дає заявнику достатньо підстав судового перегляду. На думку деяких учених, доктрина легітимних очікувань безпосередньо пов'язана з реалізацією принципів природної справедливості, верховенства права, несвавілля, розумності, чесності для запобігання зловживань адміністративними повноваженнями, владою (Connal, 2017; Nahata, 2022). Тобто доктрина законних очікувань фактично накладає обов'язок діяти справедливо.

Метою цієї статті є спроба простежити шляхи виникнення легітимних очікувань й описати їхню природу, окреслити певні межі їх захисту.

Зазначимо, що питання легітимних очікувань і їх захисту досліджували такі науковці, як Я. Берназюк, В. Завгородня, Я. Залесни, М. Магрело, С. Рабінович, Г. Рижков, Ф. Риш, М. Шепель та ін. Водночас, на нашу думку, складність досліджуваного питання є приводом для його подальшого дослідження. Презюмуючи розвиток права, слід визнати й подальше збільшення багатоманітних і різних виявів права. Це означає, що дати універсальне й точне визначення того, чим є легітимні очікування в праві, неможливо. Тож обраними методами дослідження тематики стали метод граматичного тлумачення, герменевтичний і формально-логічний.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання), Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання).

Результати й обговорення

Дослідники зазначають, що європейська наукова думка застерігає від висновку про спорідненість легітимних очікувань із принципом юридичної визначеності. Зокрема, акцентовано, що в німецькій правовій доктрині існує принцип захисту легітимних очікувань, мета якого полягає в забезпеченні довіри до легальності рішень і дій публічної адміністрації. На підставі цієї тези існує думка про те, що концепт захисту легітимних очікувань слід розглядати виключно в контексті рішень і дій публічної адміністрації (Mahrelo, 2013).

Так, Ф. Ю. Риш, зазначає необхідність розрізнення, а не ототожнення понять «право очікування» та «легітимні (законні) очікування» через їхню різну правову природу (Rysh, 2016).

Погоджуючись із думкою про необхідність розрізнення концепції легітимних очікувань у правовій доктрині, вважаємо за необхідне акцентувати на декількох важливих аспектах цього поняття.

Досить сумнівним є використання терміна «законні очікування». Адже прикметник «законні» в цьому словосполученні акцентує на залежності очікувань від закону. З одного боку, так і є, про це і йтиметься, з іншого боку – термін «законні» не дає змоги чітко зрозуміти межі саме конституційно-правового захисту таких очікувань у контексті досліджуваної теми. Крім того, англійський термін *legitimate expectations* перекладається як «легітимні очікування», що, звісно ж, змінює змістовну характеристику поняття. Синонімічним у цьому випадку може бути термін «правомірні очікування» як такі, що виникають мірою права (а не (тільки) закону). Це не означає втрату логічного зв'язку між законом та очікуваннями. Ідеться про ширше розуміння природи очікувань, що в перспективі зумовлює й межі відповідного правового захисту очікувань. Утім, залишаючи місце для дискусії з цього приводу, оперуватимемо терміном «легітимні очікування».

Досліджуючи етимологію слова «очікування» можна зробити висновок, що «очікувати», «ждати»¹ як певна дія – зумовлені чимось. У правовому аспекті «право очікування» та «легітимні очікування» дійсно мають споріднену природу – їх виникнення зумовлене певними подіями. Мабуть, саме ця спорідненість і є тим чинником, за якого ці поняття, за визначенням Ф. Ю. Риша, ототожнюються (Rysh, 2016).

Водночас самі події (факти), за яких виникають право очікування та легітимні очікування, є різними. З огляду на останні та зважаючи на конституційно-правовий аспект цього питання, легітимні очікування виникають як наслідок нормотворчої діяльності. Фактично в цьому випадку йдеться про формулу: закон

(диспозиція) – правило – аналіз цього правила суб'єктом(-ами), якому(-им) він адресований – виникнення в суб'єкта відповідних очікувань від дії норми цього закону.

Саме завдяки такій формулі можна простежити логічний зв'язок між легітимними очікуваннями та принципом правової визначеності. Отже, у цьому випадку точнішим видається позначення виникнення легітимних очікувань як *одного з наслідків* дії принципу правової визначеності.

Насправді саме за появи закону, який так чи інакше врегульовує певні суспільні відносини, юридизуючи їх, виникає певне правове регулювання, яке є юридично визначеним за допомогою норм цього закону. І в цій формулі легітимні очікування є нічим іншим, як виявленням в особи довіри, розрахунку на те, що за умов додержання диспозиції, наведеній у законі, особа отримує результат у межах зазначеного правового регулювання (власне, зміст очікувань). Оскільки терміном «легітимні очікування» в значній частині випадків оперують у галузі права на соціальний захист і пенсійне забезпечення, то прикладом дії такої формули може бути нормативна база пенсійного забезпечення громадян. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV є юридичним інструментом, який унормовує суспільні відносини у сфері соціального захисту певних категорій населення, роблячи їх юридично визначеними. Аспектом такого визначення є встановлення в законі умов, за яких в особи виникає право на пенсійне забезпечення і саме завдяки їм, на підставі їх чіткого визначення в громадян виникають легітимні очікування результату – встановлення їм пенсій за наявності визначених у законі умов для їх призначення.

Окреслюючи легітимні очікування в конституційно-правовому аспекті, не можна обійти увагою питання про довіру до публічної влади. Наприклад, саме в контексті довіри до публічної влади (а не принципу правової визначеності) здійснюється захист легітимних очікувань у Німеччині. Правова наука цієї країни виокремлює таку складову принципу правової держави, як принцип правової безпеки. Для громадянина правова безпека передусім означає захист довіри, який гарантується основоположними правами, у яких особливо наочно проявляється принцип правової держави (Ryzhkov, 2008).

На нашу думку, підхід, за якого легітимні очікування розглядаються з огляду довіри громадян до органів державної влади, заслуговує на увагу. Видається ірраціональним *очікувати* певних дій з боку держави, *не довіряючи їй*. Саме тому легітимні очікування є взаємопов'язаними з довірою громадян до держави. У протилежному випадку йтиметься не про легітимні очікування, а про сподівання чи припущення.

¹ Академічний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/ochikuvaty>.

Тому слушним є підхід, за якого легітимні очікування розглядають як елемент довіри громадянина до органів державної влади. Сутність цього принципу досить широко розкриває польський дослідник Я. Залесни, який зазначає, що принцип довіри громадянина до держави відображається в такій законотворчості та застосуванні закону, які не стають пасткою для громадянина, аби особа могла здійснювати свою діяльність, будучи впевненою в тому, що не піддається ризику правових наслідків, які вона не могла передбачати в момент прийняття рішень чи дій; аби громадянин міг діяти, маючи переконання, що його діяльність, згідно з чинним законодавством, також і в майбутньому буде визнаватися такою, що відповідає законодавству (Zalesny, 2009).

Дослідник зазначає, що надійність права означає не стільки стабільність законодавчих актів, скільки створює умови для можливості прогнозувати дії держави і, відповідно, власні дії (Zalesny, 2009). Водночас відкидати взаємозв'язок легітимних очікувань із принципом верховенства права (the rule of law) і, зокрема, принципом юридичної визначеності, як складником принципу верховенства права, не можна. Відповідно до рішення Конституційного Суду України по справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020: «Складовим елементом загального принципу юридичної визначеності як вимоги верховенства права (правовладдя) також є принцип правомірних (легітимних) очікувань, який, за тлумаченням Венеційської Комісії, «виражає ідею, що органи публічної влади повинні дотримуватися не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених очікувань» (спеціальне Дослідження Венеційської Комісії «Мірило правовладдя», CDL-AD(2016)007, пункт II.B.5.61)» (п. 2.1.2 мотивувальної частини згаданого Рішення).

Таким чином, до умов виникнення легітимних очікувань можна віднести, зокрема, точні й визначені запевнення, що їх дають публічні органи влади в індивідуальній справі; чітку вказівку в регламенті чи інший загальний захід, помилкове уявлення, що виникає в носія очікувань у результаті дій органів чи установ влади; відповідність вимогам законодавства; можливі наслідки від порушення очікувань тощо.

Отже, легітимні очікування як елемент довіри громадян до держави можуть мати місце тією мірою, якою в державі забезпечується дія принципу верховенства права. І навпаки, відсутність чи недостатність забезпечення дії

принципу верховенства права не сприяють, а навіть руйнують довіру громадян до держави, відтак – і легітимні очікування.

Легітимні очікування виникають відтоді, відколи суспільні відносини унормовуються за допомогою нормативно-правових актів. Ці очікування є виявом довіри громадян до держави, яка виникає в державі, у якій забезпечується дія принципу верховенства права (Shepel, 2019; Lang, 2000).

Виявивши залежність легітимних очікувань від того, чим зумовлене їх виникнення, слід зазначити, що й способи їхнього захисту також мають певною мірою залежати від джерела походження очікувань. Ми поділяємо позицію дослідників стосовно того, що легітимні очікування можуть бути об'єктом судового захисту (Bernaziuk, 2021; Zavorodnia, 2013; Kiriak, 2021).

Вивчаючи акт публічних органів влади та легітимні очікування в причинно-наслідковому зв'язку, можна дійти висновку, що способи захисту цих очікувань класифікуються так само, як і ті нормативні акти, які унормовують відповідні суспільні відносини, щодо яких є легітимні очікування. Це може бути цивільно-правовий, кримінально-правовий чи адміністративно-правовий захист тощо. Визначальним для захисту відповідних очікувань буде телеологічне з'ясування змісту норми права, яка перебуває в основі легітимних очікувань, співвідношення дії цієї норми права з тим змістом легітимних очікувань, які вкладає в них суб'єкт права на оскарження, і, зрештою, висновок щодо правильної, істинної дії норми права в цій правовій ситуації.

Водночас у конституційно-правовому аспекті питання щодо захисту легітимних очікувань певною мірою ускладнюється. Специфіка конституційного контролю полягає в тому, що сам закон стає предметом перевірки його положень на відповідність тим чи іншим нормам Конституції України. У цьому випадку легітимні очікування є одним із найвразливіших компонентів, оскільки зумовлені саме законом.

Отже, важливо дослідити питання, коли «сподівання» переходять у легітимні очікування, а коли такі очікування по суті є лише сподіваннями.

На наш погляд, відповідь слід шукати в природі сподівань й очікувань. Якщо перші виявляються в непевній основі, що, власне, і становить зміст сподівань, наприклад, на належне правове регулювання, то інші мають у своїй основі дію відповідного акта органів публічної влади й засновані саме на змісті цього акта. Таким чином, сподівання й очікування співвідносяться між собою як загальне й конкретне. Хоча й у цьому випадку не є винятком труднощі у відрізненні природи одного від іншого, особливо, коли законом передбачено досить широку часову перспективу для досягнення певного результату.

Наприклад, особа, яка в молодому віці починає свою трудову діяльність, – не може очікувати на конкретний розмір пенсії в старості, вона може лише сподіватися на те, що пенсія їй буде призначена в певному розмірі. У цьому випадку законним і легітимним можна визнати очікування особи на те, що їй, за настання відповідних несприятливих умов, пенсію буде призначено як таку.

Симбіоз легітимних очікувань з принципом юридичної визначеності, у розрізі конституційного контролю полягає передусім у тому, що ці очікування певною мірою є результатом оцінки «якості» дії принципу юридичної визначеності. Прикладом цієї тези є ті рішення Конституційного Суду України, де, серед іншого, Суд констатує неконституційність норм оспорюваних законів чи їх окремих положень через їх невідповідність принципам верховенства права, закріпленим у ст. 8 Конституції України, конституційно встановленій забороні звуження обсягу та змісту чинних прав і свобод чи їх обмеження (ст. 22, 64 Конституції України) тощо¹.

Маючи підґрунтям перспективну компоненту, легітимні очікування містять у собі й елемент припущення, невизначеності. Адже, виникаючи на підставі акту публічної влади, ці очікування не є такими, що унеможливають його зміну. Конкретний обсяг і зміст прав і свобод, визначений у законі, може бути переглянутий за певних умов, наприклад, фінансового становища держави. Переважно це стосується соціально-економічних прав людини, обсяг реалізації яких напяму залежить від фінансового становища держави, необхідності розподіляти доходну частину Державного бюджету України з урахуванням принципу рівності та справедливості².

Саме в таких випадках, на нашу думку, найповніше виявляється інший принцип – довіри громадянина до держави. Захист легітимних

очікувань особливо актуалізується тоді, коли проголошені державою ті чи інші права не можуть бути забезпечені або ж їх забезпечення може бути здійснене лише шляхом погіршення становища інших верств населення.

Звичайно, ситуації, у яких держава не може виконати узяті на себе зобов'язання реалізувати задекларовані нею обсяг і зміст соціально-економічних прав, не сприяють укріпленню довіри населення до дій і рішень органів публічної влади, навіть більше, – певною мірою ставлять під сумнів їх легітимність. Водночас навіть за наявності інших сприятливих умов розвитку держави, періодично трапляються такі збіги обставин, які за певною аналогією можна віднести до дій непереборної сили. Прикладом цього є агресія Російської Федерації проти України (унаслідок чого Україна втратила контроль над певною частиною території та вимушена перерозподілити доходи бюджету на посилення обороноздатності країни, аніж на подальше посилення соціально-економічних прав), світові економічні процеси (періоди рецесії світової економіки) тощо.

З іншого боку, не слід забувати про те, що деякі закони, маючи, на перший погляд, позитивний соціально-економічний підтекст, самі по собі не можуть бути виконані безвідносно до економічного зростання держави. Причинами цього може бути зміна зовнішніх умов існування держави (про що йшлося вище), відверто популістський характер законів, коли проголошене право не може бути забезпечене за наявних фінансових можливостей держави, або ж може бути забезпечене шляхом погіршення (або не покращення) стану забезпечення відповідного права інших верств населення тощо.

Відповідно, очікування, сформовані в результаті прийняття та дії таких законів, не завжди можуть бути захищені тією мірою, якою цими законами проголошується відповідне право особи.

Прикладом цього є рішення Європейського суду з прав людини в справі «Великода проти України», коли Суд у п. 28 рішення зазначив, що «...зменшення пенсії заявниці очевидно було обумовлено міркуваннями економічної політики та фінансових труднощів, з якими зіткнулася держава. За відсутності будь-яких доказів щодо протилежного та визнаючи, що держава-відповідач має широке поле свободи розсуду щодо досягнення балансу між правами, що є предметом спору, та економічною політикою, Суд не вважає, що таке зменшення було непропорційним переслідуваній легітимній меті або що воно поклато надмірний тягар на заявницю (див. ухвалу щодо прийнятності від 8 жовтня 2013 року у справі «Да Консесау Матеуш та Сантуш Жануаріо проти Португалії» (Da Conceição Mateus and Santos Januario v. Portugal), заяви № 62235/12 та № 57725/12)».

¹ Див., наприклад, підпункт 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011.

² Див. абзац третьої пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005.

Питання щодо можливого обмеження захисту легітимних очікувань досліджують і в іноземній правовій думці. Так, дослідник О. Барбур наводить декілька таких думок, основними моментами яких є підрих баланс між необхідністю вжиття урядом певних заходів для виправлення помилок; існує превалюючий інтерес, особа мала б передбачати відповідні зміни (існувала велика імовірність, що ситуація потягне за собою певні зміни) тощо (Brown, 2017). Отже, захист законних очікувань «попри все» – тобто їх абсолютизація – може спровокувати повну руйнацію правовідносин у відповідній сфері.

Польський дослідник Я. Залесни зазначає, що Конституційний Трибунал Республіки Польща застерігає від надання захисту довіри громадянина до держави абсолютного характеру. Він зауважує, що змінність законодавства є тим явищем, з котрим повинні рахуватися громадяни (Zalesny, 2009).

Таким чином, легітимні очікування не можуть бути абсолютною величиною. Інакше довелося б визнати неможливість і неконституційність внесення змін до законів загалом¹.

Порушивши цю тезу, слід акцентувати, що зміна очікувань унаслідок прийняття чи зміни закону сама по собі не завжди є зміною самого права особи (носія очікувань), яке вона має. У протилежному випадку варто говорити про те, чи не стає саме право внаслідок відповідних законодавчих змін ілюзорним.

Водночас слід зробити застереження про те, що неабсолютний характер легітимних очікувань не означає, що можна *ігнорувати* такі очікування. Адже, якщо погодитися із тим, що захист легітимних очікувань має відбуватися з метою захисту довіри громадянина до державної влади, то слід визнати слушною й думку про те, що нові закони, які приймає законодавець, не повинні заставати зненацька своїх адресатів і зумовлювати небажану поведінку. Поваги до громадянина як самостійної раціональної особистості вимагає його гідність, яка є конституційною цінністю (Zalesny, 2009).

¹ Ця думка частково узгоджується з окремою думкою судді Конституційного Суду України І. Д. Сліденка, висловленою ним щодо рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання).

У контексті теми наведена дефініція узгоджується з положеннями ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Наведені положення Основного Закону України, будучи за своєю природою засадничими для держави, є такими, додержання яких є запорукою виникнення й зміцнення довіри громадянина до держави тією мірою, якою ці положення додержуються державою (Belianevych, 2016).

Конституційний припис ст. 3 Основного Закону України про те, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, на нашу думку, можна розуміти як такий, що зобов'язує органи державної влади діяти таким чином, щоб громадяни чи соціальні групи, яких стосується законодавство, усвідомлювали не лише сам зміст закону, а й необхідність його прийняття, особливо в тих випадках, коли йдеться про закони в соціально-економічній сфері, де є можливим перерозподіл суспільного доходу. В іншому випадку неминучими є сумніви в легітимності відповідних дій і рішень органів державної влади, що може мати вияв в оскарженні таких законів за допомогою наявних у національному законодавстві юридичних засобів (Rabinovych, 2014).

Однак у таких випадках слід зробити застереження, що фінансові можливості держави, які є передумовою зміни закону чи ухвалення нового закону, унаслідок якого легітимні очікування стають вразливими, є передусім доказовою категорією. Відповідно до юридичної позиції Конституційного Суду України, викладеної в рішенні по справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пп. 2–7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII № 6-р/2018 від 17 липня 2018 року, приписи ст. 3 Конституції України, згідно з якими держава відповідає перед людиною за свою діяльність (частина друга), зобов'язують державу обґрунтовувати зміну законодавчого регулювання, зокрема щодо обсягу пільг, компенсацій і гарантій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (абзац другий пункту 7 мотивувальної частини рішення)².

Проте зміна закону, яка спричинила зміну легітимних очікувань, зокрема негативну, сама по собі не може розцінюватися як намагання держави відмовитися від забезпечення права. Така дія може бути розглянута й у контексті необхідності справедливого та пропорційного

² Рішення Великої палати КСУ № 6-р/2018. Конституційний Суд України : [офіц. сайт]. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2302>.

забезпечення гарантованого Конституцією України певного права, яке потребує фінансової участі держави для його реалізації. Тобто в цьому випадку може відбуватися вияв превалювання більшого інтересу, про який зазначалося вище (Mendzhul, 2020).

Крім того, абсолютизація легітимних очікувань у ширшому значенні має наслідком продовження патерналістського підходу, за якого людина дуже обмежено може впливати на власне життя. Доречно в цьому контексті згадати про рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень п. 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018, де в абзаци першому п. 76 мотивувальної частини Конституційний Суд України акцентував на тому, що, відповідно до змісту ст. 46 Основного Закону України, держава зобов'язана здійснювати соціальний захист насамперед тих осіб, які не можуть самостійно себе забезпечити шляхом реалізації права на працю та/або позбавлені

засобів існування. Причому соціальна орієнтованість держави та принцип соціальної солідарності не можуть замінити особисту відповідальність людини за власну долю й добробут своєї сім'ї. Державна система соціального захисту має заохочувати і не повинна стримувати прагнення особи покращити умови життя для себе та своєї сім'ї (Рішення Великої палати КСУ № 9-р/2018).

Висновки

Складність і багатогранність досліджуваного питання, його динамічний характер зумовлюють й відповідні межі захисту легітимних очікувань. Очевидним є те, що вони не є абсолютними, однак не менш очевидним є й те, що вони не повинні бути проігноровані під час ухвалення й реалізації законів. Принцип юридичної визначеності, який виявляється у виникненні легітимних очікувань, тісно пов'язаний з принципом довіри людини до держави, який є підґрунтям для виникнення легітимних очікувань. З огляду на викладене, засадничі приписи, що їх закладено у ст. 1, 3, 8 Конституції України, фактично є мірилом її діяльності та легітимності проваджуваної нею політики.

References

- [1] Belianevych, O.A. (2016). The concept of legitimate expectations and the problems of its application by the courts of Ukraine. *Private law and entrepreneurship*, 16, 41-45. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2016_16_5.
- [2] Bernaziuk, Ya. (2021). The principle of legitimate expectations (legitimate expectations): concept and content. *Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 3(15), 147-162. doi: 10.32689/2617-9660-2021-3(15)-147-162.
- [3] Brown, A. (2017). *A Theory of Legitimate Expectations for Public Administration*. Oxford: Oxford University Press.
- [4] Connal, C. (2017). Legitimate expectation as a ground for judicial review. *Pinsent Masons*. Retrieved from <https://www.pinsentmasons.com/out-law/analysis>.
- [5] De Pietro, C. (2019). The EU Notion of Legitimate Expectations: What Role for National Judges? Chapter 6. *Legitimacy and Effectiveness of Fiscal State Aid Control*. C. De Pietro (Ed.). Alphen aan den Rijn: Netherlands Wolters Kluwer, (Vol. 64), (pp. 103-116). Retrieved from <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/the-eu-notion-of-legitimate-expectations-what-role-for-national-j>.
- [6] Drabkin-Reiter, E. (2015). *The Europeanisation of the law on legitimate expectations Recent: Recent case law of the English and European Union courts on the protection of legitimate expectations in administrative law*. Florence: European University Institute. doi: 10.2870/73322.
- [7] Kiriak, O.V. (2021). Legitimate expectations and timeliness of their implementation. *Legal scientific electronic journal*, 2, 71-73. doi: 10.32782/2524-0374/2021-2/15.
- [8] Lang, T.J. (2000). Legal Certainty and Legitimate Expectations as General Principles of Law. *General Principles of European Community Law: reports from a conference* (pp. 163-184). The Hague: Kluwer Law International.
- [9] Mahrelo, M. (2013). The concept of "legitimate expectations" and the principle of legal certainty: causal or symbiotic? *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 127-135. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_3_25.
- [10] Mendzhul, M.V. (2020). Family legal mechanism of protection of legitimate expectations of family members. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 62, 152-155. Retrieved from <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33971>.
- [11] Nahata, M. (2022). Doctrine of Legitimate Expectation: Meaning, Concept & its Application. *Taxmann*. Retrieved from <https://www.taxmann.com/post/blog>.
- [12] Otis, L., & Boulanger-Bonnely, J. (2019). The protection of legitimate expectations in global administrative law. *Law for Social Justice*. Geneva: International Labour Office. Retrieved from <https://rm.coe.int/the-protection-of-legitimate-expectations-in-global-administrative-law/16809a45b6>.
- [13] Rabinovych, S. (2014). Constitutional principles of legal certainty and protection of legitimate expectations in the activities of public authorities. *Bulletin of Lviv University*, 60, 168-175. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VInu_yu_2014_60_23.

- [14] Rysh, F. (2016). "Right to wait" in the context of Part 2 of Article 190 of the Civil Code of Ukraine. *State and law*, 74, 263-279.
- [15] Ryzhkov, H. (2008). *The principle of the rule of law in the Basic Law (Constitution) of the Federal Republic of Germany and the case law of the Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany*. Kyiv: Kn. dlia biznesu.
- [16] Schønberg, S.J. (2012). Procedural Protection of Legitimate Expectations. *Legitimate Expectations in Administrative Law*. Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198299479.003.0003.
- [17] Shepel, M.A. (2019). Public interest and legitimate expectations as components of judicial protection of the right to a safe environment. *South Ukrainian legal journal*, 3, 158-161. doi: 10.32850/sulj.2019.3-38.
- [18] Sigron, M. (2014). *Legitimate Expectations Under Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights*. Cambridge: Intersentia.
- [19] Víg, Z. (2022). Legitimate expectations in the arbitral practice of green energy cases under the Energy Charter Treaty. *Hungarian Journal of Legal Studies*, 62(2), 115-130. doi: 10.1556/2052.2022.00347.
- [20] Zalesny, J. (2009). Zasady prawidlowej legislacji. *Studia politologiczne Instytutu nauk politycznych Uniwersytetu Warszawskiego*, 13, 11-46. Retrieved from <http://www.studiapolitologiczne.pl/pdf-117589-46742?filename=Zasady%20prawidlowej.pdf>
- [21] Zavhorodnia, V.M. (2013). The principle of protection of legitimate expectations in EU administrative law and prospects for its implementation in Ukraine. *Legal Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, 2(9), 25-29. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2013_2_8.

Список використаних джерел

- [1] Беляневич О. А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 41–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prip_2016_16_5.
- [2] Берназюк Я. Принцип легітимних очікувань (legitimateexpectations): поняття та зміст. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 3 (15). С. 147–162. doi: 10.32689/2617-9660-2021-3(15)-147-162.
- [3] Brown A. *A Theory of Legitimate Expectations for Public Administration*. Oxford : Oxford University Press, 2017. 242 p.
- [4] Connal C. Legitimate expectation as a ground for judicial review. *Pinsent Masons*. 16 Jun 2017. URL: <https://www.pinsentmasons.com/out-law/analysis>.
- [5] De Pietro C. The EU Notion of Legitimate Expectations: What Role for National Judges? Chapter 6. *Legitimacy and Effectiveness of Fiscal State Aid Control* / ed. by C. De Pietro. Alphen aan den Rijn : Netherlands Wolters Kluwer, 2019. Vol. 64. P. 103–116. URL: <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/the-eu-notion-of-legitimate-expectations-what-role-for-national-j>.
- [6] Drabkin-Reiter E. The Europeanisation of the law on legitimate expectations Recent: Recent case law of the English and European Union courts on the protection of legitimate expectations in administrative law. Florence : European University Institute, 2015. 87 p. doi: 10.2870/73322.
- [7] Кіріак О. В. Легітимні очікування та строковість їх реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 71–73. doi: 10.32782/2524-0374/2021-2/15.
- [8] Lang T. J. Legal Certainty and Legitimate Expectations as General Principles of Law. *General Principles of European Community Law : reports from a conference (Malmö, 27–28 August 1999)* / ed. by U. Bernitz, J. Nergelius. The Hague : Kluwer Law International, 2000. P. 163–184.
- [9] Магрело М. Концепт «законних очікувань» і принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 127–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_3_25.
- [10] Менджул М. В. Сімейно-правовий механізм охорони правомірних очікувань членів сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 62. С. 152–155. (Серія «Право»). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33971>.
- [11] Nahata M. Doctrine of Legitimate Expectation: Meaning, Concept & its Application. *Taxmann*. 20 December, 2022. URL: <https://www.taxmann.com/post/blog>.
- [12] Otis L., Boulanger-Bonnely J. The protection of legitimate expectations in global administrative law. *Law for Social Justice*. Geneva : International Labour Office, 2019. P. 395–437. URL: <https://rm.coe.int/the-protection-of-legitimate-expectations-in-global-administrative-law/16809a45b6>.
- [13] Рабінович С. Конституційні принципи правової певності і захисту легітимних очікувань у діяльності публічної влади. *Вісник Львівського університету*. 2014. Вип. 60. С. 168–175. (Серія «Юридична»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VInu_yu_2014_60_23.
- [14] Риш Ф. «Право очікування» в контексті частини 2 статті 190 Цивільного кодексу України. *Держава і право*. 2016. Вип. 74. С. 263–279. (Серія «Юридичні науки»).
- [15] Рижков Г. Принцип правової держави в Основному Законі (Конституції) ФРН і судова практика Федерального Конституційного суду ФРН. Київ : Кн. для бізнесу, 2008. 112 с.
- [16] Schønberg S. J. Procedural Protection of Legitimate Expectations. *Legitimate Expectations in Administrative Law*. Oxford : Oxford University Press, 2012. P. 31–63. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198299479.003.0003.

- [17] Шепель М. А. Публічний інтерес та легітимні очікування як складники судового захисту права на безпечне довкілля. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 158–161. doi: 10.32850/sulj.2019.3-38.
- [18] Sigrón M. Legitimate Expectations Under Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Cambridge : Intersentia, 2014. 314 p.
- [19] Víg Z. Legitimate expectations in the arbitral practice of green energy cases under the Energy Charter Treaty. *Hungarian Journal of Legal Studies*. 2022. Vol. 62. Issue 2. P. 115–130. doi: 10.1556/2052.2022.00347.
- [20] Zaleśny J. Zasady prawidłowej legislacji. *Studia politologiczne Instytutu nauk politycznych Uniwersytetu Warszawskiego*. 2009. Vol. 13. P. 11–46. URL: <http://www.studiapolitologiczne.pl/pdf-117589-46742?filename=Zasady%20prawidlowej.pdf>.
- [21] Завгородня В. М. Принцип захисту легітимних очікувань в адміністративному праві ЄС та перспективи його впровадження в Україні. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2 (9). С. 25–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2013_2_8.

The Ontological Meaning of Legitimate Expectations in the Context of Constitutional and Legal Protection of Human Rights

SOLOTKYI Serhii

Scientific Consultant to the Judge of the Constitutional Court of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4291-695X>

Abstract. The concept of protection of legitimate expectations in world practice is not a new phenomenon. The development of law, its further humanization, and the expansion of human rights have largely determined the need for the development of those concepts, the content of which is the study of not only the law itself, but also its manifestations. The concept of legitimate expectations can be attributed to the latter. Not being law in its own sense, they can nevertheless be the object of protection to the extent that they are formed on the basis of law. Legal opinion has not yet formed a clear vision on the issue of what exactly should be considered legitimate expectations and what they are in essence. This issue is mostly investigated fragmentarily and, usually, in the context of the operation of other legal principles, such as the principle of legal certainty. The concept of "legitimate expectations" is also used by the Constitutional Court of Ukraine, formulating legal positions in matters of constitutional jurisdiction. The Court's motivation of its decisions with reference, among other things, to legitimate expectations causes the reference to such expectations by citizens and legal entities who apply to the Court with constitutional complaints. In a broad sense, being final and binding, the decisions of the Court acquire the character of a source of law, in particular in the context of the investigated issue. This, in turn, necessitates a substantive study of the nature of legitimate expectations, their place in the legal system, and their impact on resolving the issue of the constitutionality of Ukrainian laws. Therefore, the purpose of the article is to analyze the nature of legitimate expectations, their impact on the state's activities, and outline the limits of constitutional and legal protection. As a methodological basis, a *pidkhyd* is propagated, for which legitimacy it is not only the principle of legal authority, but also the principle of trusting a hulk to a state, for which the method of grammatical clouding, *german tychny* and formally logical methods. The scientific novelty of the study of the nature of legitimate expectations in the context of the influence on the resolution of the question of the constitutionality of the laws of Ukraine in the philosophical and legal plane is practically determined by the lack of scientific publications on this issue. The relationship between the principle of trust in the state and the provisions of Article 3 of the Constitution of Ukraine is presented. The impossibility of absolutizing legitimate expectations and the need to maintain the necessary balance between the need to take such expectations into account when changing legislation and the need to avoid the continuation of a paternalistic approach by the state to citizens are substantiated. The practical significance of the study is determined by the need to develop theoretical and philosophical foundations for the further development of the constitutional process in Ukraine

Keywords: legitimate expectations; legal certainty; trust in the state; constitutional legislation

DOI: 10.33270/01232502.180
УДК 340.12

Обмеження прав людини: філософсько-правовий аспект

ШЕРШЕЛЬ Ольга*

аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії
внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0874-3138>

Анотація. Проблема неправомірних обмежень прав людини залишається актуальною попри численні наукові дослідження з цього питання, тож важливим є пошук нових шляхів її вирішення, які враховували б надбання не лише юридичної науки, а й філософії, психології, соціології тощо. Метою статті є аналіз підходів до визначення змісту поняття обмеження прав людини у філософсько-правовому контексті. Методологічною основою дослідження став онтологічний підхід, який дозволяє визначити природу прав особи, зокрема їх обмеження, аксіологічний, системний та антропологічний методи. Наукова новизна публікації полягає в тому, що в ній сформульовано проблемні питання визначення поняття обмеження прав людини залежно від типу праворозуміння та методології дослідження, запропоновано під час визначення неправомірного обмеження прав людини застосовувати категорію «сутність права». Принциповою позицією під час визначення правомірного обмеження прав людини слугує положення щодо непорушності сутності прав особи. Практична значущість статті полягає в тому, що дослідження питання обмеження прав особи спрямоване на унеможливлення неправомірного їх обмеження, формування правосвідомості людини. Доведено, що свобода людини не є безмежною, а отже, вирішуючи питання щодо меж прав людини, слід визначитися з природою поняття прав людини. Аргументовано положення, згідно з яким сутність прав людини полягає у визначенні певного мінімуму загальнолюдських вимог до правового та соціального статусу людини, який є необхідним для її нормального існування

Ключові слова: права людини; свобода; світогляд; автономія особи; природні права; конфлікт інтересів; суспільний інтерес; Конституція України

Історія статті:

Отримано: 17.01.2023

Переглянуто: 23.03.2023

Прийнято: 20.04.2023

Рекомендоване посилання:

Шершель О. Обмеження прав людини: філософсько-правовий аспект. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 180–186. doi: 10.33270/01232502.180.

*Відповідальний автор

Вступ

Численні дослідження щодо неправомірних обмежень прав людини засвідчують актуальність пошуку нових шляхів розв'язання цієї проблеми. Важливим є визначення природи обмежень прав людини, їх допустимості, меж втручання органів державної влади, вибір найоптимальнішої методологічної основи їх пізнання.

Наукова доктрина має вагоме значення у формуванні чинного законодавства. Базові елементи сучасного права людських прав є результатом прецедентного права та наукової доктрини; у судових рішеннях не лише відтворюються норми позитивного права, а й використовуються і розвиваються науково обґрунтовані аргументи, які є частиною правової доктрини (Matthias Mahlmann, 2023, p. 44). Для теорії держави та праворозуміння фактором удосконалення є юридична практика, а для практичної діяльності фахівців у галузі права таким стимулом мають стати нові розробки теоретиків права (Mozol, 2013, p. 41).

Окремо слід зауважити, що наразі запропоновано замість усталеного поняття «права людини» надалі застосовувати словосполучення «людські права» (Holovaty, 2016, p. 5–11). Словосполучення «людські права» вживається й у рішеннях Конституційного Суду України, зокрема від 16 листопада 2022 року № 9-р(II)/2022.

Матеріали та методи

Методологічною основою дослідження став системний підхід до окремих аспектів правового регулювання обмежень прав осіб.

У статті використовувався антропологічний метод, вибір якого зумовлено предметом дослідження, а також аксіологічний і систематичний методи. Теоретичним підґрунтям стали праці С. П. Головатого, О. В. Грищук, М. І. Козюбри, М. В. Костицького, К. Мільмана, І. М. Панкевича, П. М. Рабіновича, Д. С. Терлицького, О. О. Тихомирова, Дж. Фінніса та ін. В Україні захищено низку дисертацій, предметом яких стали окремі аспекти інституту обмеження прав і свобод людини і громадянина (О. В. Андрієвська «Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в Україні»; І. М. Панкевич «Здійснення прав людини: проблеми обмеження (загальнотеоретичні аспекти)»). Крім того, досліджуючи природу конкретних прав особи, науковці порушують питання можливості їх обмеження (Н. В. Кушакова-Костицька «Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні»).

Визнаючи вагомий внесок науковців у вивчення загальної проблематики обмеження прав і свобод особи, зазначимо, що такі дослідження переважно стосуються окремих питань обмеження прав людини та громадянина,

зокрема обмежень конституційних прав, правового статусу особи, правообмежень.

Водночас саме філософсько-правовий аналіз цього питання дасть змогу визначити обмеження прав людини не лише як самостійний інститут конституційного права.

Результати й обговорення

Дослідження обмеження прав особи слід, на нашу думку, починати з відповіді на питання: чи права людини «даруються» державою, чи визнаються шляхом закріплення, а також визначити ту межу, коли воно (обмеження) стає неправомірним.

Причому важливо не лише зафіксувати критерії обмеження в законодавстві, а й сформулювати в людини усвідомлення необхідності їх існування, унаслідок чого, наприклад, особа, яка має більше можливостей (наприклад матеріальних), добровільно відмовляється від своїх окремих благ на користь більш вразливих осіб, так звана позитивна дискримінація. До речі, В. Речицький зазначає, що здебільшого атмосфера демократичної держави є (має бути) такою, щоб вона безсумнівно спонукала індивідів до корекції їхньої дещо екстравагантної, зухвалої для суспільства поведінки; демократичні держави запобігають зловживанню правами своєю терпимою атмосферою (Butkevych, & Rechutskyi, 2015, p. 48).

Слід зазначити, що вітчизняні науковці, починаючи дослідження у сфері обмеження прав людини, передусім зверталися до розкриття понять, які містяться в ст. 22 Конституції України – зміст і обсяг прав людини.

Так, зміст прав особи було сформульовано як умову та засіб, що становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку, обсяг прав особи – як кількісний показник прав людини, який визначається за допомогою певних одиниць виміру (наприклад, кількість певних можливих варіантів поведінки, часу, благ, розмір пільг тощо), причому одиниці виміру «кількості» (обсягу) прав людини не можуть бути універсальними, однозначними, однорідними для всіх і будь-яких прав людини (Rabinovych, & Pankevych, 2001, p. 10-17).

Зазначені вище визначення змісту й обсягу прав людини використав Конституційний Суд України, зокрема в рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, зауваживши, що звуження змісту й обсягу прав і свобод є їх обмеженням.

На думку Д. Терлецького, який розрізняє права людини як такі та конституційні права, зміст й обсяг прав спрямовані передусім на визначення нижчої межі допустимої поведінки стосовно людини, ніж високих прагнень і недосяжних ідеалів; обмеження прав людини визначають умови, за яких ці можливості можуть бути здійснені меншою, неповною мірою

(Terletsykyi, 2021, p. 13). Так, І. Дахова зазначає, що обмеженню підлягає не безпосередньо право, а його реалізація (Dakhova, 2018, p. 19). Натомість Ю. Фігель наполягає на необхідності розрізняти безпосередньо обмеження прав (як позбавлення власників частини прав або частини певного права) та обмеження в їх реалізації (як повна або часткова неможливість реалізації певних прав) (Fihel, 2016, p. 359).

Водночас Н. Опольська виокремлює два підходи до визначення обмежень прав і свобод людини: як сукупності сформованих на підставі наявних у суспільстві соціальних цінностей, критеріїв та орієнтирів, які є звуженням обсягу або змісту конкретних прав і свобод шляхом встановлення просторових меж, тимчасових меж, кола осіб або певних варіантів поведінки індивідів; як встановлені міжнародним правом і національним законодавством межі реалізації прав і свобод, які «виражаються в заборонах, призупиненнях, обов'язках, що відповідають вимогам законності, доцільності та співрозмірності цілі, для забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства та держави» (Opolska, 2018, p. 42-43).

Таким чином, у науковців немає одностайності в розкритті поняття «обмеження прав і свобод особи». Вважаємо, що відповідь на питання щодо обмежень прав людини слід передусім шукати в природі прав людини, про що було зауважено на початку.

Деякі науковці стверджують, що права людині «подаровані» державою. Так, М. Вебер зазначав, що держава – це та людська спільнота, яка всередині певної території успішно претендує на монополію легітимного фізичного насильства (Weber, 1989). Водночас Е. Тугендгат зауважив, що такі речі, як права, не є природними, коли йдеться про природні права, про те, що вони є вродженими, оскільки це має лише метафоричний сенс; права людини, як і всі права взагалі, є наданими, і твердження про те, що вони існують, має той сенс, що їх надання є частиною легітимного державного устрою, той державний устрій, у якому вони відсутні, тобто він не надає їх своїм громадянам, не може розглядатися як легітимний (Weber, 1989). Також, на його думку, права людини є морально обґрунтованими правами. Дослідник Ю. Габермас формулює права людини як законні основні права, чия легітимність походить від легітимності процесу закріплення прав у конкретному демократичному правовому суспільстві (Hosepat, & Lomann, 2012, p. 64-67).

Попри те, що вчені відкидають фактично концепцію природних прав, вони зазначають чинники, які запобігають свавільному встановленню прав особи, а отже, їх неправомірному обмеженню (зокрема дотримання легітимних процедур).

Протилежна позиція – це впевненість у тому, що права людини є природними, вони лише визнаються державою.

Як зауважено, природа прав людини має імперативний характер для сучасної держави (у цьому виявляється вертикальний аспект людських прав): права людини є вимогами до органів публічної влади, на які покладається обов'язок їх забезпечення; причому права людини визначають межі діяльності держави (Kuznichenko, 2022, p. 34).

Так, у Загальній декларації прав людини йдеться про «визнання», а не створення прав людини. Відповідні застереження про закріплення прав містяться й в окремих конституціях держав. Так, в американському конституціоналізмі постійно акцентують, що це сам індивід наділив державу правом і обов'язком контролювати, аби його невіддільні права не порушувалися; з посиланням на Л. Хенкін зазначено, що Конституція США не створює, не встановлює та не дарує права. Вона лише передбачає, що уряд повинен поважати вже наявні права; одна з причин того, чому Конституція США спочатку не містила Білля про права, полягала в тому, що її творці не вбачали потреби в захисті прав людей, які вже існували, від нового федерального уряду (Antonovych, 2000, p. 17-18).

У ст. 22 Конституції України також йдеться про закріплення, а не встановлення прав.

Отже, права – це фундаментальний елемент морального світу людини. Будь-який дитячий день народження ілюструє важливість нормативних інцидентів, таких як вимоги, можливо, на рівню частку солодоців, якими батьки дитини пригощають гостей, або (випадковий) дозвіл, привілей або свободу робити за власним бажанням, наприклад, як і скільки їсти ці солодоці (включаючи: все відразу, зараз!). Права людини закріплюються нормативно на підставі таких інцидентів, як вимога (заява). Важливо, що права наділяють правовласників контролем над власним життям, адже правовласники можуть виправдано вимагати чогось іншого. Таким чином, для багатьох людей права давно стали частиною основ етичного світогляду (Matthias Mahlmann, 2023, p. 45).

З огляду на викладене, важливим є визначення, в інтересах чого можливе обмеження прав людини.

Стверджуючи, що права не можуть бути зведені до обов'язків інших, М. Мальманн розглядає проблему обмеження прав, зокрема, відповідаючи на питання: чи можуть права людини конфліктувати. Він зауважує: складно заперечити, що такі конфлікти прав дійсно існують (моральне та юридичне) право жити за заповідями своєї віри може суперечити такому самому (моральному та юридичному) праву сусіда, наприклад, коли останнього розбудить гучна, релігійно-повчальна музика о другій годині ночі, яку перший грає з метою роздратувати невіруючих по сусідству. Те саме стосується

конфліктів прав із суспільними інтересами, які в багатьох випадках походять від прав людини. Можливість таких колізій формує підґрунтя універсальної риси сучасних біллів про права: формулювання обсягу права людини супроводжується системою виправданих обмежень цього права, переважно через права інших і суспільні інтереси. Таким чином, каталоги прав людини містять або правила щодо таких допустимих обмежень для будь-якого окремого права людини, або загальне горизонтальне положення про обмеження. Якщо явних положень про обмеження немає, можливість «неявних» обмежень впливає з мети білля про права. Чинний білль про права не можна тлумачити як встановлення необмежених прав, за деяким винятком, оскільки такі права неможливі в спільноті рівних людей. Проблема юридичної практики полягає не стільки в тому, чи існує, наприклад, свобода релігії, скільки в тому, як вирішити конфлікти між цим правом та іншими законними громадськими інтересами, включаючи свободу релігії інших правовласників. Відповідне юридичне питання полягає не в тому, чи існують такі колізії, а в тому, чи існують, можливо, певні виняткові права, які не підлягають обмеженням. Одним з конкретних прикладів є право не зазнавати катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, яке є абсолютним (Matthias Mahlmann, 2023, р. 54-55).

У своїх працях Дж. Фінніс досліджує природу природних прав і, розмірковуючи про можливі обмеження прав, зауважує: з одного боку, не слід говорити, що права людини або їх здійснення підпорядковані загальному благу, адже дотримання прав людини – важлива складова загального блага, з іншого – ми можемо сказати, що більшість прав підпорядковані або обмежені одне одному або іншими аспектами загального блага, які означені такими словами, як «суспільна мораль», «суспільне здоров'я» (Finnis, 2021, р. 274-275). Дослідник розробив теорію практичної розумності для узгодження конфлікуючих благ (правильно чи ні).

Віднайдення балансу інтересів між особою, суспільством і державою називають основною метою обмежень конституційних прав та свобод людини і громадянина окремі українські вчені (Biloskurska, & Fedorchuk, 2022, р. 14).

Досліджуючи обмеження прав людини, науковці звертаються до поняття свободи, її сутності. На думку М. Цвіка, зміст права та водночас його мету становить поєднання свободи кожного зі свободою всіх (Tsvik, 2000, р. 9). Науковець О. Гришук зауважує, що на соціальному рівні людина реалізує соціальну свободу через співвідношення з інтересами інших людей і суспільства загалом; свобода тут визначається рівнем гуманізму, демократичності суспільства, а межі свободи визначаються духовністю, культурою суспільства (Hryshchuk,

2007, р. 136). У своїх дослідженнях Д. Терлецький зауважує, що важливою передумовою аналізу обмежень конституційних прав є усвідомлення сутності та змісту феномену свободи; негативна свобода становить «свободу від»; ідеться про відсутність обмежень або, як іноді кажуть, «право бути залишеним наодинці»; позитивна свобода, навпаки, застосовується для відповіді на питання: «Що або хто є джерелом контролю чи втручання, яке може змусити когось робити щось інше або бути кимось іншим?»; можливим варіантом узгодженого розуміння конституційних прав у взаємозв'язку зі свободою є її осмислення через свободу волі й автономію (Terletskyi, 2021, р. 17).

Тому, досліджуючи можливість правомірного втручання в права людини, застосовують такі категорії, як «автономія особи», «образ людини».

На думку М. Савчина, сутність обмежень фундаментальних прав людини, відповідно до принципу верховенства права, полягає в забезпеченні легітимного втручання держави в приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага; межі обмежень прав людини сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст й обсяг прав людини (Savchyn, 2019, р. 151). Зауважимо, що сьогодні автономію людини розглядають як ідеальну основу для формування особи на підставі раціонального вибору можливих дій, способу життя загалом, з огляду на власну систему цінностей і ціннісні орієнтації; така людина може стояти поза своїми поглядами та бажаннями й спроможна перевірити їхню слухність, керуючись внутрішніми критеріями, що є її власною тенденцією до раціональності, послідовності та несуперечливості мислення (Hryshchuk, 2019, р. 179).

Дослідник В. Брюггер запропонував науковий підхід, покликаний допомогти розробити образ людини, що «гуманізує» відповідні аспекти вимог щодо прав людини. Він зауважує, що головна засада цього образу людини, а також усіх людей, які взаємодіють у суспільстві, впливає з положення про незалежність й індивідуальність кожної людської істоти як основної конституційної цінності; ця ідея є вихідним положенням гарантії конституційних прав; водночас для повноцінного розуміння людини слід ураховувати чинник взаємодії людей у суспільстві (Briigger, 2003, р. 139).

Розглядаючи порушене в статті питання, неможливо залишити поза увагою поняття «сутність прав особи» як критерій неможливості їх обмеження.

На недопустимості порушення сутності права неодноразово наголошував Конституційний Суд України (рішення від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 тощо), який також зазначив, що людська гідність, яку слід трактувати «як право, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є підґрунтям

для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» (рішення від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

У зв'язку з цим С. Головатий вказує на пораду Венеційської комісії посилити конституційний захист прав і свобод шляхом введення до тексту Конституції України формули стосовно захисту сутності права (Holovaty, 2016, p. 602).

Сутність прав людини полягає у визначенні певного мінімуму загальнолюдських вимог до правового та соціального статусу людини, який є необхідним для її нормального існування; реалізація цього мінімуму повинна бути забезпечена «завжди та всюди незалежно від соціально-політичних, економічних, культурних й інших особливостей конкретної країни. Цей мінімум основних прав людини повинен і може бути точкою відліку сумарного зростання добровільно визнаних всім світовим співтовариством безумовних цінностей» (Hryshchuk, 2019, p. 74).

Висновки

Свобода людини не є безмежною, а отже, вирішувати питання щодо меж прав людини, слід визначитися з природою поняття прав людини. Особливості обмеження прав людини, його змісту науковці висвітлюють крізь призму типу праворозуміння та методології дослідження.

Позиція щодо непорушності сутності прав особи є принциповою під час визначення правомірного обмеження прав людини, навіть у разі наявності суспільного інтересу. Однак складність полягає в тому, що такий мінімум відрізняється від рівня розвитку суспільства та конкретної історичної доби. Тож у цьому випадку доцільно застосовувати людську гідність як критерій визначення такого мінімуму, зокрема такої категорії, яку використовують у Конституції України як достатній життєвий рівень (який може бути обчислений).

References

- [1] Antonovych, M.M. (2000). Human rights under constitutional and international law: a comparative aspect. *Scientific notes of NaUKMA*, 18, 16-21.
- [2] Biloskurska, O.V., & Fedorchuk, M.D. (2022). Normative-legal regulation of the exchange of constitutional rights and freedoms of people and citizens in the minds of the military camp in Ukraine. *Legal power*, 46, 7-18. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.46.257802>.
- [3] Briigger, V. The image of a person in the concept of human rights. *Problems of the philosophy of law*, 1, 136-146. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8549/31-Brugger.pdf>.
- [4] Butkevych, V., & Rechytskyi, V. (2015). Implementation of the constitutional reform: the vision of experts. Rights and freedoms and responsibilities of man and citizen. *National security and defense*, 4-5, 44-48.
- [5] Dakhova, I.I. (2018). Limitation of the implementation of human rights and freedoms: constitutional regulation and practice of the european court of human rights. *Forum Prava*, 4, 17-25. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599>.
- [6] Fihel, Yu.O. (2016). Theoretical aspects of the exchange of people's rights. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 837, 357-361. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_59.
- [7] Finnis, Dzh. (2021). *Natural law and natural rights*. Kiev: IurKniga.
- [8] Holovaty, S.P. (2016). *About human rights*. Kyiv: Dukh i litera.
- [9] Hosepat, Sh., Lohmann, H. (2012). *Philosophy of human rights*. Kyiv: Nika Center.
- [10] Hryshchuk, O.V. (2007). *Human goodness at the right: philosophical problems*. Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav.
- [11] Hryshchuk, O.V. (2019). *Philosophy of constitutional values*. Kyiv: VAITE. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/6/f/463419.pdf>.
- [12] Kuznichenko, S.O. (2022). The concept of restriction of human rights in the conditions of martial law. *South Ukrainian legal journal*, 1-2, 32-36. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>.
- [13] Matthias, Mahlmann (2023). *Mind and Rights: the history, ethics, law and psychology of human rights*. Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/9781316875520>.
- [14] Mozol, N.I. (2023). Modern concepts of legal understanding: concepts, characteristics and features. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 36-41. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3072>.
- [15] Opolska, N.M. (2018). Criteria for legitimate restriction of the right to freedom of creativity. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 52(1), 41-44. Retrieved from dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44795/1/%D0%A%D0%A0%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%87%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%9C%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E.pdf.
- [16] Rabinovych, P.M., & Pankevych, I.M. *Realization of human rights: limitation problems (general theoretical aspects)*. Lviv: Astron.

- [17] Savchyn, M.V. (2019). *Comparative constitutional law*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [18] Terletskyi, D.S. (2021). Limitations of the constitutional rights: theoretical and methodological foundations. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 3, 5-22. doi: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.1>.
- [19] Tsvik, M. (2000). About the modern legal mind. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4(27), 3-13. Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4610>.
- [20] Weber, M. (1989). *Selected Works 1908-1932*. Meredith Long & Co., Houston TX (January 1, 1989). Retrieved from <https://www.amazon.com/Max-Weber-Selected-Works-1908-1932/dp/B00L6ZVHSM>.

Список використаних джерел

- [1] Антонович М. М. Права людини за конституційним та міжнародним правом: порівняльний аспект. *Наукові записки НаУКМА*. 2000. Т. 18. С. 16–21. (Серія «Правничі науки»).
- [2] Білоскурська О. В., Федорчук М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7–18. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.46.257802>.
- [3] Брюгґер В. Образ людини у концепції прав людини. *Проблеми філософії права*. 2003. № 1. С. 136–146. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8549/31-Brugger.pdf>.
- [4] Буткевич В., Речицький В. Здійснення конституційної реформи: бачення фахівців. Права і свободи та обов'язки людини і громадянина. *Національна безпека і оборона*. 2015. № 4–5. С. 44–48.
- [5] Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика європейського суду з прав людини. *Forum Prava*. 2018. № 4. С. 17–25. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599>.
- [6] Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2016. № 837. С. 357–361. (Серія «Юридичні науки»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_59.
- [7] Финнис Дж. Естественное право и естественные права. Киев : ЮрКнига, 2021. 556 с.
- [8] Головатий С. П. Про людські права : лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.
- [9] Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата, Г. Ломанна. Київ : Ніка-Центр, 2012. 286 с.
- [10] Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 428 с.
- [11] Грищук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. 416 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/f/463419.pdf>.
- [12] Кузніченко С. О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 32–36. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>.
- [13] Matthias Mahlmann. *Mind and Rights: the history, ethics, law and psychology of human rights*. Cambridge University Press, 2023. 500 p. doi: <https://doi.org/10.1017/9781316875520>.
- [14] Мозоль Н. І. Сучасні концепції праворозуміння: поняття, характеристика та особливості. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 36–41. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jsru/handle/123456789/3072>.
- [15] Опольська Н. М. Критерії правомірного обмеження права на свободу творчості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 52. Т. 1. С. 41–44. URL: dspace.uzhnu.edu.ua/jsru/bitstream/lib/44795/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%87%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%9C%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E.pdf.
- [16] Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) : монографія. Львів : Астрон, 2001. 108 с.
- [17] Савчин М. В. Порівняльне конституційне право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
- [18] Терлецький Д. С. Обмеження конституційних прав: теоретико-методологічні засади. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 3. С. 5–22. doi: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.1>.
- [19] Цвік М. Про сучасне праворозуміння. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4 (27). С. 3–13. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4610>.
- [20] Weber M. *Selected Works 1908-1932*. Meredith Long & Co., Houston TX (January 1, 1989). URL: <https://www.amazon.com/Max-Weber-Selected-Works-1908-1932/dp/B00L6ZVHSM>.

Limitation of Human Rights: Philosophic and Legal Aspect

SHERSHEL OIha

Postgraduate Student of the of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0874-3138>

Abstract. The problem of illegal restrictions on human rights remains relevant despite numerous scientific studies on this issue, so it is important to find new ways to solve it, which would take into account the achievements of not only legal science, but also philosophy, psychology, sociology, etc. The purpose of the article is to analyze approaches to defining the content of the concept of restriction of human rights in the philosophical and legal context. The methodological basis of the research was the ontological approach, which allows determining the nature of individual rights, in particular their limitations, axiological, systemic and anthropological methods. The scientific novelty of the publication lies in the fact that it formulates problematic issues of defining the concept of restriction of human rights depending on the type of legal understanding and research methodology, it is proposed to apply the category "essence of law" when defining an unlawful restriction of human rights. The principle position when determining the legitimate restriction of human rights is the provision regarding the inviolability of the essence of a person's rights. The practical significance of the article lies in the fact that the study of the limitation of personal rights is aimed at preventing their unlawful limitation, forming a person's legal awareness. It has been proven that human freedom is not unlimited, and therefore, when solving the question of the limits of human rights, one should determine the nature of the concept of human rights. The proposition is argued, according to which the essence of human rights consists in defining a certain minimum universal human requirements for the legal and social status of a person, which is necessary for his normal existence

Keywords: limitation of human rights; essence of human rights; content and scope of human rights; public interests

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33270/01232502.187
УДК 343.85:343.346

Актуальні проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту

Рец. на кн.: Рудик М. М. *Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні* : монографія. Київ : ТБЦ, 2023. 405 с.

БЕСЧАСТНИЙ Віктор*

доктор наук з державного управління, доктор юридичних наук, професор, керівник секретаріату Конституційного Суду України
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org//0000-0003-2491-773X>

Відповідно до ст. 3 Конституції України, ключові принципи політики держави в галузі забезпечення прав людини та громадянина є такими: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

У надскладних реаліях сьогодення, в умовах побудови демократичної, соціальної, правової держави європейського рівня Україна переживає перехідний період, коли в усіх сферах життя суспільства відбуваються масштабні реформаторські процеси та дедалі очевиднішими стають як позитивні результати змін, так і негативні явища й тенденції, які засвідчують складність, суперечливість і повільність руху країни до світових стандартів.

Транспортна галузь є однією з базових галузей економіки, до якої належить розгалужена мережа автомобільного, залізничного транспорту й авіаційних сполучень, аеро- й морські порти, річкові термінали, вантажні митні термінали тощо, що створює передумови для задоволення потреб користувачів у наданні транспортних послуг і розвитку бізнесу. У цій галузі ключова роль належить автомобільному транспорту, адже кількість автомобілів на автошляхах України зросла майже в п'ять разів і на сьогодні автомобільна транспортна система країни налічує понад 10 млн транспортних засобів, серед яких 7 млн легкових автомобілів, близько 250 тис. автобусів, 1,3 млн вантажних автомобілів і понад 840 тис. одиниць мототранспорту. У Законі України «Про дорожній рух» (1993 р.), який є базовим нормативно-правовим актом і регулює суспільні відносини у сфері дорожнього руху та його безпеки, визначено правові й соціальні засади дорожнього руху для захисту життя та

Історія статті:

Отримано: 28.02.2023
Переглянуто: 22.03.2023
Прийнято: 25.04.2023

Рекомендоване посилання:

Бесчастний В. Актуальні проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту : рец. на кн. Рудика М. М. «Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні». *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 187–189. doi: 10.33270/01232502.187.

* Відповідальний автор

© Бесчастний В., 2023

здоров'я громадян, створення безпечних і комфортних умов для учасників руху та охорони довкілля, а також установлено право учасників дорожнього руху на вільне й безперешкодне пересування дорогами відповідно до чинних загальнообов'язкових правил і право на безпечні умови пересування, які має гарантувати держава.

За статистичними даними, автомобільний транспорт є джерелом підвищеної небезпеки. Так, 2021 року зафіксовано 13 493 кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, що становить у середньому 4,1 % усіх облікованих в Україні посягань. Майже всі такі кримінальні правопорушення є злочинами (11 881, тобто 88,1 %). Натомість частка кримінальних проступків є незначною – 11,9 % (1612 діянь)¹. У структурі такої злочинності ключове місце належить порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 Кримінального кодексу України).

Через брак чітких стратегічних орієнтирів державна діяльність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту набула безсистемного й неузгодженого характеру, тому потрібно формувати нову кримінологічну політику безпеки дорожнього руху в цій сфері, котра матиме комплексний міжгалузевий характер, конкретні вимірні цілі, ґрунтуватиметься на системі планових документів, підкріплюватиметься дієвим правовим механізмом запобігання кримінальним правопорушенням, буде складником єдиної політики національної безпеки. За цих умов нагальною є потреба в переосмисленні проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту, розробленні оптимальної кримінологічної моделі, здатної мінімізувати процеси криміналізації суспільних відносин у межах наукової доктрини – кримінологічної політики, яка визначатиме правовий та організаційно-праксеологічний інструментарій запобіжних заходів впливу на злочинність у цій сфері.

У монографії М. М. Рудика запропоновано цілісний доктринальний підхід до кримінологічного забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні, що дало змогу використати сучасну теорію кримінології, положення законодавства, правозастосовну практику для обґрунтування шляхів

виконання стратегічних завдань формування та реалізації кримінологічної політики за цим напрямом, зокрема: здійснено комплексне кримінологічне дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту; розкрито основні теоретико-правові засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту через аналіз генезису, поняття, сутності, особливостей суспільної небезпеки, кримінальної відповідальності й зарубіжного досвіду запобігання їм; надано кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту; розкрито стан і тенденції, виокремлено детермінанти вчинення кримінальних протиправних дій, акцентовано на кримінологічній характеристиці особи злочинця та потерпілого; окреслено концептуальні основи формування та реалізації кримінологічної політики, а також сформульовано наукове бачення та розроблено заходи із запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері з урахуванням віктимологічних аспектів проблеми; запропоновано авторське бачення системи та методики віктимологічного моніторингу сучасної криміногенної ситуації у сфері безпеки дорожнього руху як передумови віктимологічного моделювання, здійснення віктимологічного прогнозування та планування заходів запобігання правопорушенням у цій сфері.

Варто зауважити, що автор розробив комплексну кримінологічну методику запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні, яка ґрунтується на критичному опрацюванні положень кримінології, кримінального права, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, аналізі законодавства й правозастосовної практики, у якій розкрито зміст елементів кримінологічної характеристики з виокремленням відомостей про її стан і тенденції, детермінанти, кримінологічні ознаки осіб, а також обґрунтовано зв'язок таких елементів із формуванням і реалізацією кримінологічної політики, діяльністю окремих органів сектору безпеки (прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Міністерства інфраструктури України) з подальшим розробленням і вибором дієвих праксеологічних заходів запобігання.

Зазначену методику було реалізовано в авторській Стратегії забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту на період до 2030 року з урахуванням зарубіжного досвіду формування та реалізації кримінологічної політики, що передбачає комплекс заходів скоординованого впливу на чинники злочинності за такими напрямками: доктринальні засади стратегії запобігання кримінальним правопору-

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*: [сайт]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>; Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushehnyya-2>; Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік: монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: Творі, 2022. 340 с.

шенням у сфері безпеки дорожнього руху; правові й організаційні основи реалізації стратегії запобігання цим правопорушенням (розвиток і вдосконалення вітчизняного законодавства та модернізація системи управління безпекою дорожнього руху); удосконалення правозастосовної практики органів сектору безпеки за визначеними пріоритетами: поліпшення технічного стану, експлуатаційних характеристик і пропускнуої спроможності автомобільних доріг; забезпечення високої якості підготовки водіїв; підвищення дорожньо-транспортної культури населення, надійності й безпечності транспортних засобів; удосконалення медичного та наукового забезпечення; активізація міжнародного співробітництва.

Отже, забезпечення безпеки дорожнього руху – одна з найактуальніших соціально-економічних проблем, яка потребує перегляду державної політики щодо забезпечення кримінологічної безпеки на транспорті, адже в умовах глобалізації та докорінних змін політичних, соціально-економічних й ідеологічних цінностей суспільного устрою України злочинність стала суттєвою загрозою для національної безпеки й демократичного розвитку, а воєнні дії на території України

посилили соціальну незахищеність населення. Багатоаспектний і комплексний характер проведеного дослідження, значення результатів цієї роботи для зміцнення української держави, нагальність питання протидії злочинності в реаліях сьогодення дають змогу зарахувати вказану працю до переліку цікавих наукових робіт з обраної проблематики, роблять її своєчасною та актуальною. Монографія «Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту» вирізняється ґрунтовністю правового аналізу, виваженістю та коректністю наукової полеміки, умілим добором матеріалу. Одержані науково обґрунтовані результати дослідження сприяють розв'язанню важливої для юридичної науки та правоохоронної діяльності проблеми. Робота визначає, доповнює й уточнює низку положень теоретичного, правового та праксеологічного характеру. Праця буде корисною для науковців, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, працівників органів кримінальної юстиції, фахівців органів державної влади, суддів та всіх тих, хто цікавиться проблемами боротьби зі злочинними виявами у вказаній сфері.

Actual Problems of Prevention of Criminal Offenses in the Field of Traffic Safety and Operation of Road Transport

*Review of the book: Rudyk M. Prevention of criminal offenses in the field of traffic safety and operation of road transport in Ukraine : monograph.
Kyiv : 7BC, 2023. 405 p.*

BESCHASTNYI Viktor

Doctor of Public Administration, Doctor of Law, Professor, Head of the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2491-773X>

Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні: теорія та практика

Рец. на кн.: Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса : Гельветика, 2023. 452 с.

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Сергій*

доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>

Нестабільність макроекономічної ситуації в Україні, періодичні кризові стани в економіці спричиняють формування та активізацію тіньового сектору. Суттєво збільшилася його фіктивна складова, спрямована на виведення глобальних фінансових ресурсів з легального сектору економіки злочинним шляхом, конвертацію мільярдних прибутків на користь легальних і фіктивних суб'єктів господарської діяльності, відтік капіталу за межі країни. Значні масштаби криміналізації та корумпованості економічних відносин становлять загрозу національним інтересам і національній безпеці країни.

Такі загрози впливають на характер злочинності у сфері господарської діяльності – змінюється її структура, механізми та способи вчинення. Особливо гостро це питання відчувається в умовах тривалого реформування правоохоронної сфери, декриміналізації господарського сектору економіки, повномасштабного військового вторгнення й розширення меж тимчасово окупованих територій України. Ускладнює ситуацію також застарілість наукових засад комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської

діяльності, взаємодії між інституціями сектору безпеки, запобігання виявам корупції, недосконалість законодавчої бази та відомчих (міжвідомчих) правових документів, зокрема з обмеженим доступом.

Водночас реалії протидії економічній злочинності засвідчують, що вона набула принципово нових якостей, трансформуючись у корупційні злочинні організації, діяльність яких спрямована передусім на легалізацію незаконно здобутих активів.

У зв'язку з цим зазначений феномен потребує окремого цільового комплексного дослідження на основі сучасної юридичної концепції з урахуванням докорінних змін законодавства та правозастосовної практики, тенденцій розвитку організованих форм злочинності, сучасних викликів і загроз національній безпеці.

Монографія С. С. Трача є фактично першою роботою, у якій на концептуальному рівні визначено пріоритетні напрями вдосконалення кримінального права, оперативного-розшукової діяльності, кримінального процесуального доказування. У дослідженні узагальнено відомості анкетування, опитування та вивчення проваджень,

Історія статті:

Отримано: 01.03.2023

Переглянуто: 31.03.2023

Прийнято: 02.05.2023

Рекомендоване посилання:

Чернявський С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні: теорія та практика : рец. на кн. Трач С. С. «Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні». *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 190–192. doi: 10.33270/01232502.190.

*Відповідальний автор

© Чернявський С., 2023

використано значний емпіричний матеріал, що, безперечно, підтверджує обґрунтованість висновків і пропозицій. Більшість висновків означені науковою новизною та варті підтримки. Монографія написана фаховою науковою мовою, на високому науково-методичному рівні. Усе це дає підстави для високої оцінки результатів праці вченого.

Вартий уваги комплексний, концептуальний характер монографії, що структурно складається з чотирьох розділів, одинадцяти підрозділів, переліку умовних позначень, передмови, висновків і списку використаних джерел, які змістовно та логічно пов'язані між собою. У розділах монографії на основі вивчення й систематизації наявних науково-теоретичних підходів, а також аналізу чинного кримінального процесуального й оперативно-розшукового законодавства та практики його реалізації розглядаються теоретичні та практичні засади криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні. Досліджено теоретичні засади розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Надано криміналістичну класифікацію та криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Детально схарактеризовано способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Визначено обставини, які підлягають встановленню в процесі розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Розкрито особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Кожен з розділів є завершеним, теоретично насиченим, що дає змогу на належному рівні репрезентувати відповідні державно-правові явища.

Робота С. С. Трача як фундаментальне й комплексне кримінально-правове та криміналістичне дослідження водночас відкриває нові горизонти для подальших наукових пошуків. Комплекс виокремлених автором проблем, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні, потребує посиленої уваги з боку правоохоронних органів. З огляду на зазначене вище, дослідження теоретичних і практичних аспектів кримінально-правових, криміналістичних та оперативно-розшукових і кримінальних процесуальних засад потребує осмислення й систематизації щодо особливостей проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

На підставі результатів аналізу наукових джерел, присвячених теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесуального доказування, норм національного та іноземного кримінального процесуального й оперативно-розшукового законодавства, практики судових і правоохоронних органів у праці обґрунтовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо вдосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні.

Слід визнати належним методологічний підхід до вивчення окреслених проблем, адже він засвідчує достатній рівень володіння сучасними методами наукового пізнання. Обрані основні завдання дали змогу автору послідовно та системно проаналізувати широкий спектр питань, які стосуються досліджуваної проблематики. Автор виклав матеріал логічно, з дотриманням відповідного співвідношення загальних і конкретних питань, сформулював необхідні наукові дефініції.

Таким чином, автору монографії вдалося розв'язати важливу наукову проблему, одержати нові теоретичні положення й науково обґрунтовані висновки, сформулювати цінні гіпотези, концепції та пропозиції. Зауважимо, що це зроблено завдяки опрацюванню численних доктринальних джерел, доробків вітчизняних та іноземних учених, міжнародної практики держав, актів міжнародних міжурядових організацій, рішень і консультативних висновків міжнародних судових органів, резолюцій міжнародних конференцій тощо.

Монографія є завершеним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему, становить наукову і практичну цінність та відповідає меті й загальним напрямам удосконалення професійної підготовки юридичних кадрів. Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі для курсантів, студентів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів, докторантів та інших юридичних кадрів.

Вважаємо, що монографія С. С. Трача «Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні» розв'язує порушену автором складну наукову проблему. Рецензована праця є результатом актуального, науково та практично значущого оригінального дослідження, містить низку нових структурних і змістових елементів та є вагомим внеском у теорію кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, а також практичну діяльність органів досудового розслідування, оперативних підрозділів і судової практики.

CHERNIAVSKYI Serhii

Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>

Forensic Methods of Investigation of Criminal Offenses in the Sphere of Economic Activity in Ukraine: Theory and Practice

Review of the book: Trach S. Forensic methods of investigation of criminal offenses in the sphere of economic activity in Ukraine : monograph. Odesa : Helvetyka, 2023. 452 p.

DOI: 10.33270/01232502.193
УДК 347.254(477)

Актуальні питання філософсько-правових і нормативних засад реалізації права на житло в Україні

Рец. на кн.: Комнатний С. О. *Філософсько-правові та нормативні засади реалізації житлової політики та права на житло в Україні : монографія.* Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 341 с.

МАРЧАК Віталій

доктор юридичних наук, професор, заступник голови Апеляційного суду Чернівецької області
м. Чернівці, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7687-3076>

Монографія Комнатного Сергія Олександровича «Філософсько-правові та нормативні засади реалізації права на житло в Україні» є одним із перших комплексних досліджень філософії права на житло та суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією цього права в контексті сучасних суспільних трансформацій та ефективних світових практик.

Актуальність теми зумовлена тим, що протягом тривалого періоду, а саме з моменту відновлення Незалежності України, державі не вдалося створити струнку систему дієвих механізмів захисту житлових прав громадян ані в розумінні прав, закріплених у статті 47 Конституції України, ані в сенсі прав, задекларованих у розділі 25 Хартії Організації Об'єднаних Націй про права людини 1948 року.

Формулюючи завдання своєї праці, автор справедливо зазначив, що перед сучасною українською юридичною наукою стоїть виклик комплексного переосмислення житлових прав людини як одних з ключових прав для забезпечення достатнього життєвого рівня та гармонійного розвитку особистості. Пошук відповіді на цей виклик має відбуватися в контексті встановлення справедливого балансу індивідуальних свобод, загального блага, економічної обґрунтованості та соціальної справедливості.

Оскільки предметом дослідження в монографії є право на житло, а також особливості здійснення житлової політики в Україні, робота є особливо актуальною в умовах російської агресії проти України, розв'язаної 2014 року, й активізації у сучасному світі процесів глобалізації та мобільності груп громадян.

Право на житло належить до людських прав, передбачених Загальною декларацією прав людини 1948 року. У ч. 1 ст. 25 зазначеного документа міститься положення про те, що кожна людина має право на житло для підтримки достатнього сучасного рівня життя. Конституційне право фізичної особи на житло є природним правом, завдяки втіленню якого людина може реалізувати свої нагальні потреби у фізичній і духовній життєдіяльності. Достатній життєвий рівень є одним із релевантних індикаторів «індексу щастя», який визначають щороку. Україна на тлі активної фази російської збройної агресії перебуває на 98 місці в цьому рейтингу.

Дослідник обрав обґрунтовану, логічну та послідовну структуру монографії. Робота складається зі вступу, в якому окреслено ключові проблеми, що виникають під час реалізації права на житло в Україні, п'яти розділів і післямови, у яких викладено основні підсумки дослідження, та списку використаних джерел.

Історія статті:

Отримано: 24.02.2023
Переглянуто: 31.03.2023
Прийнято: 28.04.2023

Рекомендоване посилання:

Марчак В. Актуальні питання філософсько-правових і нормативних засад реалізації права на житло в Україні : рец. на кн. Комнатного С. О. «Філософсько-правові та нормативні засади реалізації житлової політики та права на житло в Україні». *Філософські та методологічні проблеми права.* 2023. № 1 (25). С. 193–195. doi: 10.33270/01232502.193.

*Відповідальний автор

© Марчак В., 2023

Така структура роботи дала змогу цілком розкрити зміст обраної проблематики.

У п'яти розділах монографії автор акцентує на філософських, теоретичних і методологічних засадах дослідження державної житлової політики в Україні, філософсько-правовому аналізі сучасної державної політики у сфері забезпечення житлом, філософсько-правових засадах реалізації права на житло в Україні в контексті державної житлової політики, формуванні сучасної моделі державної житлової політики в Україні та філософсько-правових підходах до формування житлового права як парадигми реалізації житлової політики в Україні.

У монографії наявне унаочнення – витяги з релевантних нормативно-правових актів і судових рішень, що робить проаналізований матеріал доступним і зручним для засвоєння.

У розділ першому автор окреслює теоретичні та методологічні засади дослідження державної житлової політики в Україні через призму дослідження сутності наукового опрацювання проблеми реалізації права на житло в Україні та світі, розкриває філософську суть права на житло в контексті сучасних суспільних трансформацій, а також обґрунтовує гіпотезу про те, що реалізацію права на житло слід розглядати крізь призму філософсько-правових засад.

У другому розділі продемонстровано філософсько-правовий аналіз сучасної державної політики у сфері забезпечення житлом і визначено особливості підходів до формування та реалізації житлової політики в різних країнах. Також запропоновано новітні підходи до збору й опрацювання даних під час оцінки доступності житла для України з огляду на національні, економічні, культурні та історичні особливості. Проаналізовано можливості досягнення позитивних результатів у становленні стійкої житлової політики держави через імplementовані Україною Цілі сталого розвитку до 2030 року, затверджені Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 2015 року.

Наукова цінність третього розділу монографії полягає в комплексному дослідженні теоретичної основи сучасної житлової політики в Україні, глибокому аналізі практичних аспектів її реалізації через вивчення ефективності механізмів захисту та забезпечення житлових прав громадян. Висвітлено сильні й слабкі сторони сучасної державної житлової політики в нашій державі.

У четвертому та п'ятому розділах монографії висвітлено результати дослідження сучасної моделі державної житлової політики в Україні, сформульовано філософсько-правові підходи до форсування житлового права як парадигми реалізації житлової політики в нашій державі. Визначено ключову мету житлової політики держави – забезпечення доступності житла для всіх через формування збалансованої соціально орієнтованої, економічно обґрунтованої житлової політики з огляду на досвід розвинених країн та

історико-культурних особливостей українського суспільства.

Цілком слушним є висновок автора про те, що система норм житлового законодавства повинна охоплювати три рівні: створення житлового фонду, обслуговування житлового фонду та забезпечення житлом громадян.

Новаторським є погляд автора роботи на необхідність побудови сучасної концепції державної житлової політики з урахуванням головного постулату – право на житло є природним правом кожної людини на достатній життєвий рівень і гармонійний розвиток особистості. Використання напрацьованих у дослідженні рекомендацій під час розробки нових чи коригуванні чинних норм законодавства має наблизити нашу державу до зміцнення основ правової держави, у якій людина та її права є найбільшою цінністю.

Рецензована робота є результатом багаторічної теоретико-практичної діяльності автора у сфері державної житлової політики в Україні. Для монографії характерним є системний підхід до окресленої проблеми, чітка структура та логічність, наукова новизна й оригінальність.

Суттєво підвищує практичну значущість роботи те, що з метою забезпечення дослідження актуальними даними щодо світоглядних очікувань громадян від реалізації державної житлової політики, автор ініціював унікальне соціологічне опитування з наступним аналізом отриманих результатів у співпраці з Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву та Інститутом демографії і соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України. Завдяки цьому дослідженню вдалося виявити відносну величину кількості громадян, які мають патерналістські настрої та завищені очікування щодо ролі та зобов'язань держави в житловій сфері.

Також у праці обґрунтовано, що для державної житлової політики сучасної України характерним є відсутність системності: з одного боку, маємо широко задекларовані нормативно-правові можливості забезпечення житлом громадян і розвитку будівельної галузі як одного з ключових секторів економіки, а з іншого – дуже скромні результати їх реалізації.

Частина нормативно-правових актів, які формують актуальну законодавчу базу, що регламентує функціонування галузі, зокрема основоположних, діють з часів країни, якої не існує понад тридцять років, і засновані на соціалістичних підходах до формування філософії права людини на житло. Чинна нормативна база житлового законодавства сформована із законів, кодексів і постанов, які ухвалювали в різні періоди, подекуди суперечать одне одному та не можуть забезпечити створення умов для розвитку галузі й ефективної реалізації державної житлової політики загалом. З іншого боку, частина суспільства досі зберігає глибоко вкорінені психологічні аспекти сприйняття зобов'язання держави щодо вирішення їхніх житлових потреб.

Комплекс окреслених проблем потребує системного наукового підходу до їхнього розв'язання, глибокого дослідження житлової проблематики в Україні з позицій філософсько-правових підходів до реалізації права на житло. Саме таке завдання окреслив і досяг автор монографії.

Право людини на житло розглядається в монографії як юридична категорія, забезпечена засобами юридичного захисту, а не лише як індивідуальне благо, яке має радше історико-культурну, ніж інструментальну цінність.

Варта уваги позиція автора роботи, який пропонує в монографії нову парадигму політики Української держави в галузі житла. Так у монографії зауважено, що право на достатнє житло – це не лише право власності. Його слід розуміти ширше за право володіти, оскільки охоплює не лише пов'язані з володінням права, а покликане забезпечити кожному громадянину безпечно й гідне місце проживання.

Своєчасно акцентовано в монографії на тому, що покращення якості життя громадян є серед пріоритетів соціально-економічного розвитку України як держави, що рухається в напрямку акцепції соціальних та інших стандартів Європейського Союзу. Філософія міжнародних норм права у галузі житла спрямована як на захист права власності на оселю, так і на необхідність створення доступних і гідних умов життя для всіх.

Досягти цієї мети без зміни підходів до державної житлової політики в Україні вбачається неможливим. Це питання, на думку автора, має бути розглянуто крізь призму соціальних й економічних інтересів держави та громадянина. Соціальна складова полягає в необхідності забезпечення житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов, а економічна ґрунтується на твердженні, що сучасна житлова політика має стати інструментом економічного розвитку України.

У процесі роботи над монографією опрацьовано відповідні напрямку дослідження вітчизняні й іноземні публікації, загальнонаукова та спеціальна література, нормативні документи, зокрема міжнародні. Значущості роботі додає використання

праць українських та іноземних дослідників зазначеної проблематики, що дає підстави акцентувати на обґрунтованості зроблених висновків. Наукову працю написано стилістично вивірено, легкою для прочитання мовою, що сприяє розумінню авторських ідей і наукових висновків.

З-поміж іншого, дослідник встановив важливу тенденцію розвитку вітчизняної правової думки: загальній теорії житлових прав людини та її окремим аспектам присвячено численні дослідження українських теоретиків і філософів права, однак проблематика житлових прав людини в контексті зобов'язань держави досі розглядалася переважно в межах вузькопрофільних досліджень. Це не давало змоги розкрити загальнотеоретичний і філософсько-правовий потенціал згаданої проблематики.

Практична значущість висновків, зроблених автором, полягає в можливості їх використання як у правовій експертизі проєктів нормативних актів, які розробляють органи влади різних рівнів, так і в процесі виконання Україною взятих на себе зобов'язань унаслідок ратифікації Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй.

Є підстави підтримати сподівання автора монографії щодо того, що рецензована праця стане поштовхом до широкої фахової дискусії про житлові права громадян в Україні, а напрацьовані філософсько-правові постулати стануть орієнтирами для розробки нової системи нормативно-правових актів, унаслідок чого житло в Україні буде доступне для всіх.

Зважаючи на викладене, можемо констатувати, що вказана праця, у якій висвітлено теоретичні та практичні аспекти визначеної автором проблематики, є своєчасною та науково й практично ваговою. Зазначена робота заслуговує на увагу не лише науковців, а й фахівців органів державної влади, місцевого самоврядування, неурядових і міжнародних організацій, що працюють у сфері вироблення і реалізації житлової політики в Україні, викладачів, студентів та небайдужих до окреслених проблем представників громадянського суспільства.

Current Issues of Philosophical-Legal and Normative Foundations of the Implementation of the Right to Housing in Ukraine

Review of the book: Komnatnyi S. Philosophical-legal and normative foundations of the implementation of housing policy and the right to housing in Ukraine : monograph. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2022. 341 p.

MARCHAK Vitalii

Doctor of Law, Professor, Deputy Chairman of the Court of Appeal of Chernivtsi region Chernivtsi, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7687-3076>

НАУКОВІ ШКОЛИ

УДК 340:081:016

Філософія життя і наукової діяльності академіка М. В. Костицького (з нагоди 75-річного ювілею)

КРАВЕЦЬ Віталій*

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

НОСЕНКО Олександр

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8511-3941>

75-річчя академіка М. В. Костицького, безперечно, не могло загубитися з-поміж численних подій нашого бурхливого та непростого сьогодення, адже й сам іменинник – постійно у вирі громадсько-політичного та наукового життя країни – не як спостерігач, а як діяльний і невтомний трудівник задля загального добра, суспільної злагоди й порозуміння, просвітлення сьогодення та перспектив українського суспільства. Підтвердження тому – увесь життєвий шлях нашого шановного ювіляра, його багаторічна плідна наукова та громадська діяльність.

Михайло Васильович Костицький – непересічна, оригінальна та знакова постать з потужною енергією, титанічним працелюбством, широким кругозором неординарним талантом у різних сферах діяльності: академік Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор юридичних наук, професор,

---

Історія статті:

Отримано: 28.02.2023

Переглянуто: 31.03.2023

Прийнято: 21.04.2023

Рекомендоване посилання:

Кравець В., Носенко О. Філософія життя і наукової діяльності академіка М. В. Костицького (з нагоди 75-річного ювілею). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 196–201.

*Відповідальний автор

© Кравець В., Носенко О., 2023

заслужений юрист України, народний депутат України 2-го скликання, суддя Конституційного Суду України у відставці, член постійного консультативного органу Міністерства внутрішніх справ України «Наукова рада Міністерства внутрішніх справ України», член науково-консультативної ради Конституційного Суду України, заслужений професор Національної академії внутрішніх справ.

Увесь науково-дослідницький шлях Михайла Васильовича має одну яскраво виражену особливість – заглибленість у вир сучасного життя. Мистецтво екстраполювати тисячолітній досвід філософської спадщини на сучасну соціально-правову динаміку є тим хистом, що забарвлює твори академіка особливою унікальною мозаїкою його авторства.

Загальновідомо, що головною заслугою та дітищем наполегливої справи академіка М. В. Костицького є заснування наукових шкіл філософії права та юридичної психології. Однак це не лише заснування окремого наукового напрямку чи осередку однодумців в освітньому українському просторі, а й створення унікальної філософської традиції, довшеної методології правового дослідження, вишуканої мови наукового дискурсу. Кожен, хто долучився до цих наукових шкіл, набуває на все подальше життя стрункої наукової світоглядної позиції, опановує систему правових цінностей і витонченої інтуїції в подальшому практичному досвіді.

Загалом через цей гарт пройшла вже численна когорта молодих кадрів, багато з яких самі вже стали відомими й авторитетними науковцями, які, озброївшись досвідом й опанувавши передові дослідницькі технології та інструментарій, успішно працюють у поважних освітніх, науково-дослідних, громадських чи державних вітчизняних і міжнародних установах. І нині Михайло Васильович із неперевершеним хистом «шостого відчуття» гуру-наставника продовжує гартувати молодих науковців і запалювати нові вогники на зоряній мапі українського наукового небосхилу.

Щире захоплення викликає здатність академіка надихати на творчий пошук, спонукати до переосмислення наявних і пошуку нових ідей у зазначеній сфері, уміння розпізнавати талановиту молодь, стимулюючи її до реалізації творчих здібностей. Той факт, що Михайло Васильович особисто підготував понад 50 докторів і кандидатів наук, які нині стали гідними послідовниками заснованих ним наукових шкіл, підтверджує його особистий внесок у подальший розвиток української науки (див. табл.).

На сучасному етапі наукова школа філософії права є одним з провідних наукових осередків, авторитет якого визнаний як в Україні, так і поза її межами. Основними напрямками досліджень наукової школи філософії права є логіка та методологія правознавства, правова онтологія, правова аксіологія, правова гносеологія,

філософія прав людини та філософські проблеми правоохоронної діяльності, юридична компаративістика, семіотика права. Представники наукової школи юридичної психології підготували дисертації щодо психологічних аспектів правової теорії та юридичної практики. Дисертанти, які захистились із філософії права, теорії та історії держави і права, юридичної психології, кримінального права, кримінології та інших дисциплін могли б створити цілий інститут. Так, за наукового керівництва академіка М. В. Костицького захистили дисертаційні дослідження О. О. Бандура, В. В. Бедь, А. М. Зачепа, Я. Ю. Кондратьєв, В. В. Кощинець, І. М. Луцький, А. І. Луцький, М. І. Луцький, В. С. Макаручак, В. Я. Марчак, С. Г. Меленко, Р. А. Сербин, С. С. Сливка, В. В. Сокурєнко, Г. М. Федущак-Паславська, П. Л. Фріс, П. М. Черепій, М. Г. Яцемірська та ін. Таким чином, відомими учнями академіка М. В. Костицького в межах обох наукових шкіл є знані українські філософи права, психологи, юристи й правоохоронці.

Усім послідовникам, учням і вихованцям академіка М. В. Костицького вдалося перейняти від талановитого наставника ініціативність, прагнення до неупередженого й об'єктивного продукування наукових ідей і різноманітних форм співпраці. Зокрема, 2002 року на базі Національної академії внутрішніх справ було проведено установчі збори та створено громадську організацію «Всеукраїнська асоціація філософії права і соціальної філософії». Представники наукової школи беруть активну участь у її діяльності, тому цілком закономірно, що почесним головою цієї організації як колективного члена Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії (IVR) було обрано саме академіка М. В. Костицького, а президентом – завідувача кафедри філософії права та юридичної логіки, професора, заслуженого працівника народної освіти України Б. Ф. Чміля. 2012 року президентом асоціації стала доктор юридичних наук, професор В. М. Вовк, яка захистила під керівництвом академіка М. В. Костицького кандидатську дисертацію «Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу». 2017 року асоціацію очолив доктор філософських наук, професор О. О. Бандура, науковим консультантом якого в процесі роботи над дисертацією «Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз)» був ювіляр.

Крім наукового доробку засновника школи академіка М. В. Костицького, знаними також є праці Д. В. Андреева, В. М. Андріанова, О. О. Бандури, В. С. Бігуна, В. М. Братасюка, В. М. Вовк, О. І. Гвоздіка, О. А. Гордієнка, М. М. Гурєнко, М. М. Жовтобрюха, М. Л. Заїнчовського, М. М. Ібрагімова, Ю. В. Івченко, В. М. Кравця, Л. В. Кравченка, В. В. Куліченка, Н. В. Кушакової-Костицької, І. М. Луцького, О. Є. Манохи, С. Г. Меленка, О. В. Микитчика, В. І. Невідомого, А. В. Нікітіна,

Д. А. Овчаренка, О. В. Павлишина, Ю. І. Римаренка, Б. Г. С'єдіна, Р. А. Сербина, Ю. С. Симона, С. С. Сливки, В. В. Сокурена, О. Д. Тихомирова, І. С. Тімуш, А. С. Токарської, А. В. Хірсина, О. М. Цапка, М. М. Цимбалюка, В. В. Чернея, Б. Ф. Чміля, В. В. Шишка та інших учених, які на монографічному рівні досліджували актуальні проблеми філософії права.

Лише в межах наукової школи філософії права підготовлено понад 100 докторів і кандидатів наук, що є гідним потенціалом для створення науково-дослідного центру філософії права, фундатором якого міг би стати академік М. В. Костицький, а продовжувати справу – його численні учні та послідовники, які мають заслужений авторитет у науковій спільноті.

Винятковою особистою рисою академіка М. В. Костицького є талант переконання, утілювати в життя який допомагають неперевершені ораторські здібності вченого. Кожна його доповідь, промова чи виступ створюють миттєву тишу в аудиторії, де присутні прагнуть увібрати кожне авторське слово, думку чи сформовану позицію. Михайло Васильович випромінює шалену потугу та постійну готовність до генерування нових ідей, тому його без перебільшення можна назвати сучасним «українським Сократом» філософсько-правової думки. Однак, на відміну від класика античної філософії, наш академік має величезний письмовий доробок, вартий повноцінної спеціалізованої бібліотеки. Зокрема, основними дороговказами наукових поглядів ювіляра можна зазначити такі праці: «Судово-психологічна експертиза» (1987), «Використання спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі» (1990), «Вступ у юридичну психологію: методологічні та теоретичні проблеми» (1990), «Екологічна етика і психологія людини» (1992), «Основи держави і права» (1992, 1993), «Політологія» (1993, 1994), «Правознавство» (1994), «Історія політико-правових вчень» (1995), «Юридична психологія» (1999), «Воєнно-юридична психологія» (1999), «Філософія права» (2000), «Релігієзнавство» (2008), «Філософські та психологічні проблеми юриспруденції» (2009), «Психологія судового розгляду кримінальних справ» (2010), «Ренесанс натурфілософії або Всезагальні (космічні) закони як джерело права» (2010), «Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі» (2011), «Філософські проблеми управління» (2015) тощо.

Михайло Васильович є активним учасником наукових форумів, присвячених актуальним питанням сьогодення. Він брав участь у таких значущих заходах, як: Міжвідомчий науково-практичний круглий стіл «Порушення законів і звичаїв війни: актуальні проблеми теорії, практики та правового регулювання» (Київ, 22 лютого 2023 р.), круглий стіл «Геноцид української нації: збройна агресія Росії проти України» (Київ, 31 березня 2023 р.), Всеукраїнський круглий стіл

«Забезпечення і реалізація прав дітей на позашкільну освіту в умовах воєнного стану» (Київ, 20 квітня 2023 р.).

Професійні успіхи та здобутки як державного діяча, науковця-дослідника, так і «менеджера» освітньої сфери академіка М. В. Костицького увінчані численними нагородами та відзнаками, які визначають його монументальний внесок у розбудову української держави. Зокрема, академіка було нагороджено орденами «За заслуги» I, II і III ступенів, орденом Короля Данила Галицького, орденом Рівноапостольного Великого князя Володимира II ступеня, Золотою медаллю Національної академії правових наук України, медалями Академії педагогічних наук України, почесною відзнакою Конституційного Суду України, медаллю Краківської педагогічної академії, дипломом голови Конституційного Суду України, почесною грамотою Верховної Ради України, грамотою голови Конституційного Суду

України, Співки ветеранів МВС України, внутрішніх військ, пенітенціарної системи. Науковець має відомчі нагороди Міністерства внутрішніх справ України та Державної служби виконання покарань, Внутрішніх військ України. Його нагороджено церковними орденами, відзнаками органів місцевого самоврядування, різних громадських організацій, вітчизняних та іноземних закладів вищої освіти, що є свідченням справжнього визнання в професійних колах і науковій спільноті.

Кафедра філософії права та юридичної логіки щиро та сердечно вітає Вас, наш шановний Михайле Васильовичу, із сонячним, сповненим тепла та світла ювілеєм. Він зовсім не круглий, а серпоносний: тож тими серпами бажаємо Вам щедрого ужинку на Вашій подальшій життєвій ниві! У даті ювілею зашифровані число глибини розуму та досвіду «семи мудреців», а також висока оцінка Ваших трудів і здобутків – «відмінно». Успіхів, міцного здоров'я та многа літа!

Таблиця

**Перелік дисертаційних досліджень, підготовлених під керівництвом академіка
 М. В. Костицького**

Прізвище дисертанта	Тема дисертації	Рік захисту
Кондратьєв Я. Ю.	Психологічне забезпечення діяльності оперативних підрозділів МВС України	1999
Ляшенко В. М.	Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу	1999
Федушак-Паславська Г. М.	Політико-правова ідея суверенітету державної влади та її реалізація в державотворенні України	2000
Романюк Б. В.	Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві	2002
Сокурєнко В. В.	Роль соціальної справедливості в розбудові демократичної соціальної держави	2002
Бучко М. Б.	Сучасна корислива злочинність в Україні та шляхи її обмеження	2002
Марчак В. Я.	Використання спеціальних психологічних знань на стадії досудового слідства	2003
Кошинець В. В.	Використання спеціальних психологічних знань судом при розгляді кримінальних справ про злочини проти життя, здоров'я та гідності особи	2003
Загурський О. Б.	Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми	2003
Бандура О. О.	Єдність цінностей та істини в праві (філософський аналіз)	2003
Лемик Р. Я.	Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі України (проблеми теорії та практики)	2004
Сербин Р. А.	Правова культура як важливий фактор розбудови правової держави	2004
Шишко В. В.	Культурологічні проблеми правотворчості	2004
Фріс П. Л.	Кримінально-правова політика України	2005
Пепеляєв С. Г.	Філософсько-моральний аспект гуманізму в кримінально-процесуальному праві	2006
Якімова С. В.	Кримінологічна характеристика та попередження корисливих злочинів на залізничному транспорті (за матеріалами УМВС України на Львівській залізниці)	2007
Авраменко О. В.	Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти	2008
Петечел О. Ю.	Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування	2009
Луцький І. М.	Християнське вчення як світоглядне джерело української держави і права	2011
Марчак В. Я.	Юридико-психологічний зміст обмеженої осудності	2011
Головін А. С.	Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні	2013
Меленко С. Г.	Давньогрецька філософія права як світоглядне джерело української філософсько-правової думки	2014
Луцький А. І.	Правова ідеологія в українському державотворенні: теорія і практика	2015
Луцький М. І.	Право і система законодавства Західноукраїнської Народної Республіки	2016
Дурдинець М. Ю.	Бікамералізм в українському парламентаризмі: філософсько-правове осмислення	2018
Бутенко С. С.	Філософсько-правовий вимір власності як основи демократії	2018
Павлишин О. В.	Семіотика права як методологічна парадигма новітнього філософсько-правового дискурсу	2019
Кошинець В. В.	Теоретико-методологічні засади спеціального психологічного пізнання в юрисдикційному процесі	2019
Шаптала Н. К.	Філософсько-правові виміри доказування в конституційному судовому процесі	2019
Кушакова-Костицька Н. В.	Філософсько-правові засади становлення та розвитку інформаційного суспільства в Україні	2019
Бровко Н. І.	Філософсько-правові засади формування правосвідомості особистості в умовах трансформації освітнього процесу в Україні	2019

Вибрані праці, присвячені постаті академіка М. В. Костицького

1. Костицький Михайло Васильович. *Вчені-юристи України* : довідник / Верховна Рада України, Інститут законодавства. Київ, 1998. С. 130–131.
  2. Костицький Михайло Васильович. *Визначні юристи сьогодення* / Спілка юристів України ; [ред.: В. О. Євдокимов та ін.]. Київ : ІнЮре, 2001. С. 253–254.
  3. Костицький Михайло Васильович. *Юридична енциклопедія*. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3 : К-М. С. 374–375.
  4. Заманський В. Професія Михайла Костицького. *Покликані Конституцією*. Київ : Альтернативи, 2001. С. 156–171.
  5. Костицький Михайло Васильович. *Наукові школи Національної академії внутрішніх справ* : довідник / [уклад. : О. М. Джужа та ін.]. Київ, 2011. С. 86–97. *Доктори наук і професори Національної академії внутрішніх справ* : довідник / авт.-упоряд. О. С. Гордецький. Київ, 2001. С. 45.
  6. Костицький Михайло Васильович. *Міліція України: історичний нарис, портрети, події* / [упоряд. : П. П. Михайленко та ін.]. Київ : ІнЮре, 2002. С. 468–469.
  7. Костицький Михайло Васильович. *Академія педагогічних наук України. 1992–2008* : інформ. довідник. Київ : Пед. думка, 2008. С. 122–123.
  8. Костицький Михайло Васильович. *Київський національний університет внутрішніх справ: доктори наук та професори* : довідник. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. С. 102–103.
  9. Костицький Михайло Васильович. *ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка* : у 2 т. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. Т. 1 : А–К. С. 656–657.
  10. Костицький Михайло Васильович. *Український педагогічний енциклопедичний словник*. 2-ге вид., довш. й випр. Рівне : Волин. обереги, 2011. С. 242.
  11. Ювілей Михайла Васильовича Костицького. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 534–537.
  12. Ювілей академіка НАПрН України Михайла Васильовича Костицького. *Право України*. 2013. № 1–2. С. 478–479.
  13. Джужа О. М. Костицький Михайло Васильович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2014. Т. 14 : Кол-Кос. С. 720.
  14. Кравець В. М., Павлишин О. В. Патріарх філософсько-правової науки в Україні (до 70-річчя академіка М. В. Костицького). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 300–318.
  15. Кельман М. С. Диригент науки (з нагоди 70-річного ювілею професора Костицького Михайла Васильовича). *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 482–484.
  16. Токарська А. С. Методологія життя і наукової творчості академіка М. В. Костицького (Ювілейне есе). *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 484–486.
  17. Конопацька О. М. Костицькому Михайлу Васильовичу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 487.
  18. Кресін О. В. Ювілей академіка НАПрН України Михайла Васильовича Костицького (до 70-річчя від дня народження). *Право України*. 2017. № 11. С. 218–221.
  19. До 70-річчя Костицького Михайла Васильовича. *Юридична психологія*. 2017. № 2. С. 232–235.
  20. Кравець В. М. Костицький Михайло Васильович. *Велика українська юридична енциклопедія* : в 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 381–383.
  21. Джужа О. Костицький Михайло Васильович. *Українська кримінологічна енциклопедія*. Харків. Київ : Золота миля, 2017. С. 327–328.
  22. Джужа О. М. Костицький Михайло Васильович. *Енциклопедія сучасної України* / [редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.]. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-5374>.
  23. Костицький Михайло Васильович. *Наукові школи Національної академії внутрішніх справ. Юридична психологія та психофізіологічні дослідження* / [упоряд. : В. В. Василевич та ін.]. Київ : НАВС, 2021. С. 714–722.
  24. Костицький Михайло Васильович. *Наукові школи Національної академії внутрішніх справ. Філософія права та юридична логіка* / [упоряд. : В. В. Василевич та ін.]. Київ : НАВС, 2021. С. 12–20.
-

The Philosophy of Life and Scientific Activity of Academician M. V. Kostytskyi (on the Occasion of the 75th Anniversary)

KRAVETS Vitalii

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

NOSENKO Oleksandr

PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8511-3941>

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Шановні науковці та колеги-практики!

Національна академія внутрішніх справ здійснює набір статей у наукові фахові видання:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Журнали включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), вони мають загальнодержавну й зарубіжну сферу розповсюдження.

Прагнучи створити професійну міжнародну платформу для аналізу й обговорення проблем і тенденцій у юридичній сфері, академія публікує журнали «Науковий вісник НАВС» та «Юридичний часопис НАВС» англійською мовою.

Прийом наукових статей для опублікування в наукових фахових виданнях триває на постійній основі. Для подання публікації рукопис необхідно оформити відповідно до встановлених вимог.

Загальні вимоги

1. До друку приймаються статті, написані українською або англійською мовами, які раніше не публікувалися і не були передані на розгляд для публікації в інші видання, зокрема електронні.

2. Статті англійською мовою, які були перекладені з української, мають супроводжуватися документом з текстом мовою оригіналу, оформленим відповідно до встановлених вимог. Такі статті попередньо проходять у редакції перевірку щодо якості перекладу (у разі неналежної якості рукопис повертають на доопрацювання).

3. До розгляду приймаються статті у форматі *.doc або *.docx. Усі нетекстові об'єкти мають бути створені вбудованими засобами Microsoft Word (елементи необхідно згрупувати). Графіки та рисунки повинні бути високої якості (600 dpi для графіків і 300 dpi для кольорових і чорно-білих малюнків) і виконані з можливістю їх редагування, а формули створені за допомогою редактора Microsoft Equation. Ілюстрації можуть бути розміщені безпосередньо в статті (по центру, обтікання зображення текстом забороняється) або подані у вигляді окремих файлів у форматі JPG. Усі графіки, малюнки, таблиці та формули повинні бути пронумеровані й подані після посилання на них у тексті.

4. Текст статті й метаданих має бути набраний шрифтом Times New Roman, кегль – 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,0 pt, поля – 2 см з усіх боків, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 1 см.

5. Обсяг статті (без метаданих) має становити не менше ніж 6 сторінок (від 3000 до 7000 слів) включно з таблицями, графіками, малюнками, а також бібліографічним списком.

6. Обов'язково є наявність: УДК (прописується у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку), списку використаних джерел (оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015) та References (відповідно до стилю APA).

7. Стаття обов'язково повинна містити повний обсяг метаданих, наданий двома мовами (українською та англійською), до яких належать:

- повністю прописані ім'я, по батькові та прізвище авторів (ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані за вимогами, передбаченими постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55), науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи або навчання з обов'язковим зазначенням адреси та структурного підрозділу закладу вищої освіти (кафедра/факультет/інститут тощо), ORCID (контент профілю автора повинен містити вичерпний список публікацій та актуальні дані щодо афіліації). Максимальна кількість співавторів – три особи;
- назва статті (має бути інформативною, актуальною, відобразити досліджувану в статті проблему та не повинна перевищувати 90 знаків з пробілами);
- анотація (не менше ніж 1800 знаків з пробілами, ураховуючи ключові слова; повинна висвітлювати актуальність, мету, методологію аналізу проблеми, результати дослідження, наукову новизну, а також практичну значущість). Анотація не має містити посилань і скорочень, дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування);
- ключові слова та словосполучення (від п'яти до семи), які стосуються теми дослідження, не дублюють назву статті та не містять загальних слів.

8. Основний текст дослідження може відповідати структурі IMRAD (вступ, огляд літератури, матеріали та методи, результати й обговорення, висновки) або ж мати структуру оглядових статей (вступ; основна частина, розподілена на логічні підпункти; висновки): introduction (вступ) – не менше ніж п'ять посилань; materials and methods (якщо стаття має експериментальне спрямування) або methodological framework (якщо стаття є теоретичною). Можна виокремити розділ literature review; results (результати); discussions (обговорення). Необхідно зазначити, які дослідники вивчали схожу проблему та які аспекти вони розглядали, у чому полягає новизна дослідження; conclusions (висновки); recommendations (рекомендації, тобто для кого матеріали статті становлять цінність). Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по лівому краю.

Вимоги до цитування використаних джерел

1. У статті автор повинен наводити посилання на джерела, матеріали або окремі результати, які були використані в тексті. Список використаних джерел повинен містити нові джерела (за останні три роки) та на 30 % складатися з наукових робіт, опублікованих у журналах, що індексуються в базах даних Scopus або Web of Science.

2. Посилання в тексті на джерела слід зазначати в круглих дужках, наприклад: (Шевченко, 2022). В одному цитуванні не варто згадувати більше ніж три джерела.

3. Ігнорування правил запозиченого тексту (відсутність лапок у прямому цитуванні, посилань на джерела тощо) може спричинити те, що деякі фрагменти статті буде розцінено як плагіат, з огляду на що в опублікуванні буде відмовлено.

4. Редакція рекомендує уникати посилань на праці, опубліковані понад 10 років тому. Небажано використовувати інтернет-публікації, окрім наукових (джерела мають бути доступними), тези доповідей, звіти, автореферати й дисертації, варто уникати вживання російських джерел та посилань на власні наукові праці (допускається не більше 10 % самоцитування).

Вимоги до списку використаних джерел

1. Список використаних джерел повинен бути наданий українською та англійською мовами. Бібліографічний список, поданий українською мовою, оформляють згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Англійський варіант подають згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA 6th Referencing Style.

2. Список використаних джерел і References мають складатися щонайменше з 25 джерел.

3. Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, які визначають розвиток певної галузі науки. 80 % джерел повинні мати DOI, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела.

4. Описи джерел розташовують за алфавітом. На кожне джерело в списку літератури повинно бути принаймні одне посилання в тексті. У разі відсутності посилань статтю може бути відхилено.

УВАГА! Автори несуть повну відповідальність за дотримання принципів академічної доброчесності, достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритому опублікуванню. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

3 питань розміщення статей у фахових виданнях НАВС звертайтеся:

«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (виходить друком чотири рази на рік) – тел.: (044) 520-08-47, (068) 524 88 22; e-mail: yanchuk84@ukr.net;

«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (виходить друком чотири рази на рік) – тел.: (044) 520-08-47, (068) 524 88 22; e-mail: yanchuk84@ukr.net;

«Філософські та методологічні проблеми права» (виходить друком двічі на рік) – тел.: (044) 249-09-69, (099) 055 18 07; e-mail: nsmegainsight@ukr.net;

«Юридична психологія» (виходить друком двічі на рік) – тел.: (044) 520 08 89, (063) 282 85 16; e-mail: alenakudermi@gmail.com.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1; e-mail: rvc@naiau.kiev.ua (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Філософські та методологічні проблеми права

1
(25)
2023

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 29.06.2023
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 12,75
Ум. друк. арк. 11,86
Вид. № 7/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(25)
2023

Scientific Magazine

Published semiannually

Figuration and making up

Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: June 29st, 2023
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 12,75
Simulated publisher's pages 11,86
Edition No. 7/II
Circulation 50